

Politikai gazdaságtan füzetek

25

Az 1926-os vita az értéktörvényről
a Szovjetunióban

AZ OKTATÁSI MINISZTERIUM
MARXIZMUS-LENINIZMUS OKTATÁSI FŐOSZTÁLYA

Szerkesztette:

Marjanekné dr. Bánkuti Margit

ISSN 0324-6396

ISBN 963 673 109 8

KÉZIRAT GYANÁNT

A kiadásért felelős: dr. Kahulits László

**Megrendelve:1979.febr.; Megjelent:1979.jún.; Példányszám:660+20;
Témaszám:5155,05; Kiadványszám:/XVI/12; Terjedelem:14,4 iv /A/5/;**

Készült a NIM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézet
házinyomdájában

Bevezető	5
I. E. Preobrazsenszkij: Az értéktörvény a szovjet gazdaságban	9
Általános megjegyzések	9
Az értéktörvény és a monopolkapitalizmus	12
Az értéktörvény a paraszti ország szocializált iparában	21
Áru, piac, ár	23
Értéktöbblet, többlettermék, munkabér	42
A profit kategóriája az állami szektorban	54
A járadék kategóriája	58
A kamat, a hitelrendszer	65
A szövetkezetek	74
II. Vita Preobrazsenszkijnek "Az értéktörvény a szovjet gazdaságban" című előadásáról	80
Litvinov hozzászólása	80
Szteckij hozzászólása	83
Kon első hozzászólása	86
Mendelszon hozzászólása	91
Pasukanisz hozzászólása	96
Kac hozzászólása	101
Ronyin hozzászólása	105
Szolncev hozzászólása	107
Dvolajckij hozzászólása	110
Ragolszkij hozzászólása	115
Nagyozsdin hozzászólása	118
Motiljev hozzászólása	121
Csernomorgyik hozzászólása	126
Harin hozzászólása	130
Rozenberg hozzászólása	133
Perszic hozzászólása	136
Kon második hozzászólása	140

Berin hozzászólása	146
Bogdanov hozzászólása	150
Vajszberg hozzászólása	158
Kogan hozzászólása	161
Kricman hozzászólása	165
Borilin hozzászólása	174
Preobrazsenszkij zárszava	177
Utószó	206
Jegyzetek	215

Az 1920-as évek szovjet közgazdasági vitái közül az egyik izgalmas és érdekes, ha nem a legizgalmasabb és legérdekesebb vita anyagát tartja kezében a kedves olvasó.

A Kommunista Akadémia szervezésében 1926. január 21., 26. és 29-én lezajlott vita hivatalos témája az értéktörvény érvényesülése a szovjet gazdaságban. A szuggesztív erejű, hevesen szenvedélyes, a tudományos és politikai érveléssel átszőtt vita alapkérdése a követendő gazdasági stratégia, a szocialista gazdaság fejlesztésének hosszú távu célkitűzései és módszerei. A szabályozó, a regulátor kérdésre adott ilyen vagy olyan válasz determinálta a feleletet egy sor más kérdésre is. A szocialista országokban az 1960-as évek közepén - a gazdaságirányítási rendszerek továbbfejlesztésének előkészítési szakaszában - egyre több tanulmány hivatkozik Preobrazsenszkij, illetve ellenfelei koncepciójára. A magyar nyelven is hozzáférhető irodalomból hadd hivatkozzam csak háromra: Berend T. Iván "A szocialista gazdasági stratégiáról folytatott régi vita és néhány új tanulsága"¹; W. Brus "A szocialista gazdaság működése a Szovjetunióban a huszas években folytatott viták tükrében"² és Kovács Géza "Az 'X'-törvény körvonalainak megjelenése a Szovjetunióban a 20-as évek vitáiban"³. Azóta a közgazdasági irodalomban egyre gyakrabban hivatkoznak az 1920-as évek, de különösen a szabályozásról folytatott vitára. Természetesen a hivatkozás a szerzők beállítottságától vagy bizonyítani kívánt tételeiktől, premisszáiktól függően igen eltérő, akárcsak az általános értékelés vagy tanulság levonása. Néha az értékelés ellentmond a tényeknek is. Ota Šik például a következőket állítja: "Érdekes az a körülmény is, amelyre W. Brus könyvében már rámutatott, hogy Sztálin a legfontosabb közgazdasági elméleti szempontok általa történt későbbi megfogalmazásaiban - némileg ugyan módosított formában - tulajdonképpen Preobrazsenszkijnek a huszas évekből származó nézeteit ismétli,⁴ különösen a szocialista állami szektoron belüli áruviszonyok formális jellege, valamint a szocialista tervszerű fejlődés értelmezése tekintetében. Ez utóbbit szembe állítja az értéktörvény érvényesülésével, mintha az értéktörvény csupán a

szocialista tulajdon szövetkezeti, nem eléggé következetes formájával függne össze.⁵ Igen érdekes feladat lenne Sztálin elméleti inspirációinak feltárása. Mindenesetre kétlem, hogy az állami szektoron belüli áruterelés formális jellegére vonatkozó sztálini tétel elmélettörténeti előfutárának Preobrazsenszkijt kellene kiküldeni. Közismert tény, hogy az 1920-as években a szovjet közgazdászok körében általánosan elfogadott tétel szerint a szocializmustól idegen az áruterelés, és az átmeneti időszakban csak a többszektorúság, a spontaneitás miatt marad fent, de a szocializmus, a tervszerűség fejlődésével köre egyre szűkül. A tulajdon szövetkezeti formájára történő utalás helytállóságához pedig hallgassuk meg magát Preobrazsenszkijt. "Teljesen nyilvánvaló, hogy ez az egész probléma /a nem egyenértékű csere/ van szó - M. I./ csak a kisáruterelő magán-földművelés számára áll fent, mivel csak a mezőgazdaság ezen része és az ipar közti kapcsolatban fog létezni a csere. A nagyüzemi szocialista és szövetkezeti mezőgazdaság és az állami ipar közti kapcsolat úgy fog alakulni, mint egy komplexumon belüli viszony a kapcsolatok piaci jellegének fokozatos - kezdetben inkább lényegét, mint formáját tekintve, a továbbiakban azonban mind formájában, mind tartalmában - megsemmisülésével."⁶ Az áruterelés, a csere a mezőgazdaság magán- és tőkés formáival, nem pedig a szövetkezeti, kooperatív formájával függ tehát össze Preobrazsenszkijnél. Az 1951-es tankönyvertervezet vitája előtti időszakban a szovjet közgazdasági irodalomban többen - például Osztrovityanov, Vjazmin - fejtenek ki olyan nézetet, hogy az áruterelés oka a két tulajdonforma.⁷

Előzetesen a két fő vitapartner személyéről még néhány szót.⁸

Preobrazsenszkij Jevgenyij Alekszejevics /1886-1937/. 1903-tól a bolsevik párt tagja. A februári forradalom után az Urálban dolgozik. Az Októberi Szocialista Forradalom után pártvonalon tevékenykedik a legkülönbözőbb területeken. Tagja a Központi Bizottságnak, sőt a KB titkára is. Propaganda /kiadók, oktatás/ és gazdasági kérdésekkel foglalkozik. Lenin például 1920. június 9-én Preobrazsenszkijt kéri meg, hogy a Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvóval gyorsan adassa ki Keynes "The economic consequences of the peace" című könyvét /1922-ben jelent meg/. A párt X. kongresszusa után Lenin javaslatára létrejön a Központi Bizottság és a Népbiztosok Tanácsa közös pénzügyi bizottsága, melynek feladata a

pénzügypolitika kidolgozása a NEP-re való áttéréssel. A bizottság elnöki tisztét Preobrazsenszkij tölti be. Tagja a Pénzügyi Népbizottság kollégiumának, a Népbiztosok Tanácsa Tarifabizottságának. 1921-1922-ben a Szakoktatási Főigazgatóság elnöke. Tagja a Pravda szerkesztő bizottságának.

A párton belüli vitákban aktívan részt vesz. 1918-ban baloldali kommunista. A szakszervezeti vita idején /1920-1921/ eleinte Buharinnal és Szerebrjakovval az ún. "útközöző" álláspontra helyezkedik, később Trockij platformjának a híve. A XI. kongresszuson a Gazdasági Iroda létrehozása, illetve az államkapitalizmus értelmezése kérdésében szembekerül Leninnel. Lenin kiméretlenül bírálja, de egyben el is ismeri, hogy "Preobrazsenszkij minden kérdéshez azzal nyúl hozzá, ami erős oldala: Ő teoretikus, aki arra törekszik, hogy megmaradjon a meghatározott, megszokott és szokásos keretek között, propagandista, aki különböző propagandisztikus intézkedésekkel foglalkozik. Mindenki ismeri és becsüli ezt az erős oldalát."⁹ 1923-tól a trockista ellenzék aktív tagja, ezért 1927-ben kizárják a pártból. 1929-ben visszaállítják párttagságát, de később pártellenes tevékenység vádjával ismét kizárják.

Preobrazsenszkij az 1920-as évek közgazdasági vitáinak aktív résztvevője. Számos cikk és több könyv szerzője. 1920-ban jelenik meg a Buharinnal közösen írt "Azbuka kommunizma" /A kommunizmus ABC-je/ című mű, amelyet Lenin is pozitívan értékelt. "Van egy pártprogramunk - írja Lenin - amelyet Preobrazsenszkij és Buharin elvtársak egy kisebb terjedelmű, de a legnagyobb mértékben érdekes könyvecskében kitűnően megmagyaráztak."¹⁰ A könyv magyarul is megjelent 1922-ben Bécsben. A "Bumazsnije gyengi v epohu proletarszkoj gyiktaturi" /Papírpénz a proletárdiktatura korszakában/ című brosurája 1920-ban jelenik meg. Már említettük az "Ot NEP-a k szocializmu" és a "Novaja Ekonomika" című könyveit. 1931-ben jelenik meg a "Zakat kapitalizma" /A kapitalizmus alkonya/ című műve, amelyben a kibontakozó gazdasági válság alapján elemzi a tőkés újratermelés problémáit és a kapitalista rendszer perspektíváját.

Buharin Nyikolaj Ivanovics /1888-1938/. 1906-ban lép be a bolsevik pártba. Moszkva különböző kerületeiben tevékenykedik propagandistaként. 1907-től közgazdaságtant tanul a Moszkvai Egyetem jogi karán. 1908-tól tagja a Moszkvai Városi Pártbizottságnak. 1909-1910-ben többször letartóztatják. 1911-ben Németországba emig-

rál. 1912 őszén Krakkóban találkozik először Leninnel. 1912-1913-ban Bécsben él, Böhm-Bawerk és Wieser előadásait hallgatja. A háboru alatt Svájcban, Svédországban, Amerikában tevékenykedik. A februári forradalom hírére Japánon keresztül tér vissza Oroszországba, és a Moszkvai Szovjet, illetve Pártbizottság tagja lesz. Szerkeszti a Szozial-Demokrat lapot. A párt VI. kongresszusán a Központi Bizottság tagjává választják. 1917 decemberétől a Pravda szerkesztője. Aktívan tevékenykedik a Kommunista Internacionáléban, amely I. kongresszusán a Végrehajtó Bizottságba választják.

A párton belüli vitákban aktívan részt vesz. A forradalom előtt Leninnel ellentétes álláspontra helyezkedik az állam, a proletárdiktatura, a nemzetek önrendelkezési joga kérdésében. 1918-ban a "baloldali kommunisták" csoportjának élén áll. A szakszervezeti vita idején /1920-1921/ eleinte "ütköző" álláspontra helyezkedik, később Trockij csoportjához csatlakozik. 1928-tól a jobboldali pártellenzék élén áll. 1929-ben kizárják a Központi Bizottság Politikai Irodájából, és 1937-ben a pártból, és perbe is fogják.

Buharin rengeteg előadást tart, cikket ír, több brosurája és könyve jelenik meg. A "Polityicseszkaja ekonomija rantyie /krityka tyeorii cennosztyi i pribili avsztrijoszkoj skoli/" /A járadékosok politikai gazdaságtana /az osztrák iskola érték- és profitelméletének kritikája// című könyvét 1912-1913-ban írja, és Böhm-Bawerk nézeteinek sokoldalú bírálata alapján kimutatja, hogy az objektív közgazdasági kategóriák nem vezethetők le a szubjektív értékelésekből. 1915-1916-ban megírja, de csak 1918-ban jelenik meg nyomtatásban a "Mirovoje hozjajsztvo i imperializm" /Világgazdaság és imperializmus/ című könyve, amelyben a világgazdaság kialakulását és fejlődését úgy vizsgálja, mint a tőke internacionalizálódási és nacionalizálódási tendenciáinak az új szervezeti formákban végbemenő összefonódása és harca. A "Tyeorija isztoricseszkoivo matyerializma" /A történelmi materializmus elmélete/ című könyve 1921-ben jelenik meg. 1925-ben lát napvilágot az "Imperializm i nakoplenyje kapitala" /Az imperializmus és a tőkefelhalmozás/ című könyve, amelyben Tugan-Baranovszkij és Rosa Luxemburg ujratermelési és válságelméletét, illetve a róluk folyó vitát elemzi. Már említettük az "Ekonomika perehodnogo perioda", a "K voproszu o trockizme", és a "Zametki ekonomiszta" című írásokat.

E. PREOBRAZSENSZKIJ: AZ ÉRTÉKTÖRVÉNY A SZOVJET GAZDASÁGBAN¹

ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

Az eredeti szocialista felhalmozás előfeltételeinek elemzésénél már kimutattuk, hogy a szovjet gazdaságban nem a szocialista felhalmozás törvénye az egyetlen alapvető törvény. A gazdaságunk árutermelő szocialista rendszerének sajátossága abban is megnyilatkozik, hogy ebben a gazdaságban egyidejűleg k é t t ö r - v é n y működik, - egymásnak diametrálisan ellentmondó tendenciákkal. A két törvény közül a második az értéktörvény. Amíg az első törvényben gazdaságunk jövőbeni tendenciái fejeződnek ki, addig a másodikban multunk gyakorol ránk nyomást, amely napjainkban is makacsul fékezi, illetve igyekszik visszafordítani a történelem kerekét. Az értéktörvényben koncentrálódik gazdaságunk összes árutermelő és tőkés elemének tendenciája, valamint a tőkés világpiac minden hatása gazdaságunkra. Az elkövetkezendőkben megvizsgáljuk, miben jut kifejezésre gazdaságunkban az értéktörvény, milyen a részaránya, hogyan megy végbe a két törvény harca és milyen társadalmi eredményeket szül az ország gazdasági szervezetében meglévő két alapvető tendencia harca, kölcsönhatása és egymás mellett létezése.

A szocialista felhalmozás törvényéről szóló fejezetben csak mellékesen érintettük ezt a kérdést. Most következetesen és rendszerezetten elemezzük az értéktörvény hatását gazdaságunkban. Ezt a legjobban úgy végezhetjük el, ha néhány általános megjegyzés után rátérünk a politikai gazdaságtan alapvető kategóriái elemzésére, és kimutatjuk ilyen vagy olyan foku jelentőségüket gazdaságunk szempontjából.

Az értéktörvény a tőkés árutermelő társadalom spontán egyensúlyi törvénye. Abban a társadalomban, ahol nincsenek meg a tervszerű szabályozás központi szervei, az értéktörvény közvetlen vagy közvetett hatásának eredményeként érik el mindazt, ami az adott típusu termelési rendszer viszonylag normális funkcionálásához szükséges: a termelőerők elosztását a gazdaság különböző ágazatai közt, amely magában foglalja az emberek és a termelési eszközök el-

osztását; a társadalmi termék munkások és tőkészek közti elosztását; az értéktöbblet elosztását a bővített újratermelés céljaira az egyes ágazatok, illetve országok közt; az értéktöbblet elosztását a különböző kizsákmányoló osztályok közt; a technikai haladást; a haladó gazdasági formák győzelmét az elmaradottak felett és ez utóbbiak alárendelését az előbbieknél. Amit a politikai gazdaságtan kategóriáinak nevezünk, nem más, mint a logikailag tiszta, ideális leírása az árutermelés, illetve a tőkés árutermelés alapján létrejövő tényleges termelési-, csere- és elosztási viszonyoknak. A gazdaság ilyen rendszerében, ha szabad így kifejeznünk, az emberek olyan csoportjaival van dolgunk a termelés és elosztás folyamataiban, amelynek a spontán önszabályozó gazdaság talaján az értéktörvény eredményeként alakulnak ki és a személyi összetétel minden változósága mellett is ezek a csoportok állandóan újratermelődnek a tőkés fejlődés minden egyes új szakaszában, a termelési-elosztási viszonyok meghatározott típusát alkotva. Az embereknek az árutermelésen, illetve a tőkés árutermelésen alapuló egymás közti /nem pedig a dolgok egymás közti, illetve az embereknek a dolgokhoz való/ viszonyainak tudományos leírását nevezi Marx a politikai gazdaságtan kategóriáinak, amelyek következésképpen a kapitalizmus létszféréja reális viszonyainak adekvát kifejezői, de a tudományban ezeket a viszonyokat absztrakt, tiszta formáikban jelenítik meg /magától értetődően nem kell itt megmagyarázni, hogy a lét és a gondolkodás kategóriái közti viszonyokat a politikai gazdaságtanban ugyanúgy értelmezzük, mint a dialektikus materializmus általános filozófiájában/. A járadék mint a tőkés gazdaság kategóriája egyáltalán nem az a tényleges érték, amelyet a tőkés bérlő fizet a földtulajdonosnak, hanem olyan elosztási viszony a bérlő és a tulajdonos közt, amely garantálja az értéktöbblet egy részének rendszeres átkerülését az egyikőtől a másikhoz. A munkabér, az értéktöbblet lényegében a munkások és a tőkészek közötti termelési-elosztási viszony. A profit mint az értéktöbblet másik formája, a tőkészek közti elosztási viszony, amely a profitráta kiegyenlítődési és a tőkés gazdaság egész mechanizmusának eredményeként átalakul a munka és a termelési eszközök elosztásának viszonyává. Ebben az esetben a tőkészeknek a tőkészekhez való termelési viszonyát nem mint fogyasztóké, hanem mint a termelés szervezőlét vettük. Az ár kategóriája olyan termelési viszony, amely

egyrészt mintegy kifejezi a munkatermelékenység szintjét az egyes ágazatokon belül és a munkaerő megoszlását a termelés különböző ágazatai közt, másrészt elosztási viszony, amennyiben az árak színvonala meghatározza az egyik embercsoport kezéből a másikéba átkerülő értékek áramlását. Harmadrészt pedig ez ismét termelési viszony, mivel az áraknak az értéktől való eltérési mechanizmusán keresztül valósul meg a termelőerők ujraelosztása a gazdaság egyes ágazatai közt. Végül az áru - a politikai gazdaságtan legáltalánosabb kategóriája -, az emberek termelési viszonyainak vizsgált típusát úgy jellemzi, mint az egyes független árutermelők viszonyait, akiket a piaci viszonyok kapcsolnak össze egy egységes gazdasági rendszerbe. Logikailag a kategóriák levezethetők az értéktörvényből.

Ezeket az előzetes megjegyzéseket a következők miatt tesszük: Marx tanulmányozásakor ifjuságunknál az összes hiba, meg nem értés és szellemi kinlódás 90%-a abból ered, hogy naturalisztikusan értelmezik az értéktörvényt. Miután formálisan elsajátították, hogy a kategóriák az emberek egymás közti viszonyai, sokan makacsul visszatérnek a kategóriák tárgyiasult értelmezéséhez, különösen akkor, amikor nem Marx-idézetekkel, hanem saját szavaikkal magyarázzák ezt. A tárgyak mozgása mögött, - amely tételezzük fel, hogy a kizsákmányolt munkásoktól a tőkéséhez, a tőkésektől a bankárokhöz vagy a földtulajdonosokhoz, az egyik termelési ágból a másikba irányul, amit a piacon vásárolnak, aztán pedig elfogyasztanak - gyakran nem látják azon embercsoportok állandóságát, akiktől kiindul, vagy akikhez irányul ez a mozgás, nem látják az árugazdaság rendszerében az emberek közti termelési viszonyok állandóságát, amelyet pedig épp a politikai gazdaságtan tanulmányoz. A tényleges életben is külsőleg materializálódott emberi viszonyoknak a fejekben végbemenő ezen materializálódása vezet gazdaságunk sok vonatkozásának helytelen értelmezésére. Az anyagi értékek mozgása mögött, amelyek in natura ugyanolyanok, mint a kapitalizmusban és külsőleg ugyanugy mozognak is /"munkabér", "felhalmozás", "járadék"/, az embereknek a természethez való hasonló viszonya mögött /"ugyanaz" a technika, "ugyanazok" a munkások/ nem látják a termelési viszonyokban végbement változásokat.

Ezért oly különösen fontos a kitűzött elemzéshez úgy hozzáfogni, hogy az olvasónak teljesen világos elképzelése legyen arról, hogyan kell marxista módon értelmezni a tőkés társadalom kategóriá-

ait annak érdekében, hogy ehhez az értelmezéshez tartsuk magunkat a termelési viszonyok elemzésénél a szovjet gazdaságban is. Elemzésünk során utközben mintegy magától megoldódik az a kérdés is, hogy helyes-e egész gazdaságunkat vagy legalábbis a benne uralkodó viszonyok típusát "az államkapitalizmus" terminológiájával illetni.

Az értéktörvény és a monopolkapitalizmus

Mi az előfeltétele az értéktörvény érvényesülésének? Nem elegendő erre a kérdésre azzal az általános frázissal felelni, hogy az előfeltétel olyan társadalom létezése, amelynek talaján hat ez a törvény, azaz az árutermelő társadalom. A piacra dolgozó független és önálló termelők társadalmának gazdasága szintén árutermelés. A szabad verseny időszakának klasszikus kapitalizmusa ugyancsak árutermelés. A monopolkapitalizmus, a nemzeti, néhol pedig nemzetközi méretekben trösztösített kapitalizmus szintén árutermelés. Végül az államkapitalizmus Németországban 1914-1918-ban és az ugyanilyen irányu tendenciák az antantországok gazdaságában a háboru idején, mindez formálisan szintén árutermelés. De vajon állítja-e bárki, hogy az árutermelésnek ezen négy típusában az értéktörvény egyformán működött és juttatta érvenyre legjellemzőbb vonásait? Nem is beszélve a korai kapitalizmusról, amely még a termelés céhkorlátozásainak maradványaitól és a feudális államnak a termelési folyamatba való beavatkozásától szenvedett.

Mivel az értéktörvény az árutermelő társadalomban a termelési folyamat ö s z t ö n ö s szabályozója, ezért a legteljesebb, a legtipikusabb szabályozási mechanizmus működéséhez a termelési viszonyok legösztönösebb típusa szükséges, az ösztönösség minimális korlátozásával a termelésben és a cserében. Tengeri vihart a nyílt óceánon a legjobb fényképezni. Ugyanigy az értéktörvényt is elméletileg tiszta formájában, éltető elemében, azaz a tőkés szabad verseny időszakában legjobb lefényképeznünk, amit Marx "A tőke" című művében el is végzett.

Az értéktörvény legteljesebb érvényesüléséhez az szükséges, hogy teljesen szabad áruforgalom létezzen mind az országon belül, mind a világpiacon az országok közt. Továbbá az szükséges, hogy a munka szabad eladó legyen, a tőkést pedig semmi se korlátozza a munkaerőnek mint árunak a megvásárlásában. Az is szükséges, hogy

az állam beavatkozása a gazdasági folyamatba és az állami tulajdonban levő vállalatok száma minimális legyen, valamint az, hogy az árat a vállalkozók monopolista szervezetei ne szabályozzák. Világgazdasági méretekben sohasem voltak meg a szabad verseny ezen ideális feltételei, mivel a nemzeti gazdaságok közti vámkorlátok, az állam beavatkozása a termelési folyamatba, a szabad tőkebefektetés hiánya a mezőgazdaságban a földmagántulajdon monopóliuma miatt, végül a munkaerő-eladók szakszervezetbe tömörülése a szabad verseny ismeretes korlátozását jelentette. Ugyanakkor azonban a tőkés világgazdasági rendszerben a szabad verseny számára v i s z o n y l a g a legideálisabb időszak, következésképpen az értéktörvény működése szempontjából is a maximálisan kedvező periódus a klasszikus kapitalizmus korszaka volt, amely megelőzte az imperializmus szakaszát. "A termelés koncentrációja eredményeképpen végbemenő monopóliumképződés általában véve a kapitalizmus mai fejlődési szakaszának egyetemes alaptörvénye."²

A kapitalizmus monopolisztikus tendenciáinak kifejlődésével véget ért a szabad tőkés verseny ideális periódusa. A legfejlettebb tőkésországokban a termelés legfontosabb ágazatait kezükbe kaparintják a hatalmas tröszt-egyesülések, illetve legrosszabb esetben nem tiszta termelési egyesüléseket hoznak létre, hanem a termékek realizálására irányuló egyesüléseket, szindikátusokat és kartelleket. Végbemegy a leghatalmasabb trösztök összefonódása a banktőkével, illetve a bankközpontok nagyarányú ellenőrzést gyakorolnak a termelés felett. A szabad versenyt vagy teljesen felszámolják az adott országon belül a trösztösített, illetőleg szindikalizált ágazatokban, vagy komoly mértékben korlátozzák a banktőke kontrolljának eredményeként, mivel a banktőke nem érdekelt az általa meghitelezett, illetve ellenőrzött vállalatok elkeseredett harcában. A monopolisztikus tendenciák kezdenek túlnőni a nemzeti határokon, elkezdődött és néhány területen siker is koronázza a nemzetközi tőkés trösztök létrehozására irányuló kísérleteket, vagyis az egész szabad verseny a világpiacon két-három hatalmas tröszt versengésére korlátozódik az adott termelési ágban. A szabad verseny korlátozása az értéktörvény működésének korlátozására is vezet, azaz arra, hogy az értéktörvény működése során jó néhány akadályba ütközik és részben a termelésnek és az elosztásnak olyan szervezeti formája helyettesíti, amilyen formáig a kapitalizmus ál-

talában még elmehet, megmaradván kapitalizmusnak. Az árszabályozás szférájában az értéktörvény a következőképp változik: a legfontosabb ágazatok trösztösítése, illetve szindikalizálása esetén az adott országon belül az árak rendszeresen /habár nem okvetlenül mindig/ elszakadnak az értéktől, mégpedig úgy, hogy emelkednek. A külföldre irányuló dömping esetében az árak rendszerint elszakadnak az értéktől, mégpedig a c s ö k k e n é s irányába, az országon belül azonban növekszenek. Hallatlanul megnehezedik a profitráta kiegyenlítődése a különböző tőkés egyesülések zárkózott világává, feudális birodalmává váló trösztösített termelési ágazatok közt. A továbbiak szempontjából igen fontos megjegyezni, hogy a gazdasági szükségszerűség is jelentős mértékben másként tör utat itt már magának, mint az értéktörvény esetén, következésképpen ezen formák elemzésekor a politikai gazdaságtanban is egy új fejezet kezdődik, mivel kezdetét veszi "a törvény" azon fogalmának transzformálódása, amellyel a szabad verseny esetén volt dolgunk.

A világháboru idején azon változások hatására, amelyeket ez a háboru idézett elő a harcoló államok gazdaságában, különösen a világpiactól majdnem teljesen elkülönült Németország gazdaságában, a kapitalizmus monopolisztikus tendenciái hatalmas lökést kaptak továbbfejlődésükhöz, és a gazdaságot olyan országban mint például Németország, elvitték az államkapitalizmus rendszeréig. A háborus igények arra készítették az államot, hogy nyilvántartásba vegye az ország összes termelési lehetőségeit, meghatározott terv szerint ossza el a hadimegrendeléseket a trösztök közt, és kényszerkartellesítést valósítson meg az addig még nem egyesült vállalatok számára. Elkezdődött az egyes ágazatok erőltetett fejlesztése, más ágazatok visszaszorítása, kezdetét vette az ország termelőerőinek meghatározott terv szerinti ujraelosztása. Az árakat az állam állapította meg, ezzel együtt pedig szabályozta az értéktöbblet nagyságát is, azaz gyakorlatilag az állam osztotta el az értéktöbbletet a tőkések közt. A nyersanyaghiány centralizált ellátást eredményezett, és életre hívta az ipar nyersanyagellátásával foglalkozó, Rathenau által vezetett ismert bizottságot. Az egész tőkés termelés állami szabályozása a kapitalizmus történetében eddig elő nem fordult méreteket öltött. Formailag az áruterelés a legfontosabb ágazatokban lényegében tervszerű termeléssé alakult át. A szabad versenyt likvidálták, az értéktörvény működését pedig a leg-

több vonatkozásban majdnem teljesen az államkapitalizmus tervei helyettesítették.

Az antantországokban a gazdasági rendszer a háboru időszakában sokkal kisebb mértékben volt államkapitalista, de itt is igen erősek voltak az ilyen irányú tendenciák. Többek közt Angliában a Lloyd George vezette Ellátási Minisztérium igen messze jutott el a nagyipar és nemcsak a hadiipar szabályozásában.

A háboru korszaka teljes világossággal feltárta, hova fejlődik a monopolkapitalizmus rendszere, teljesen nyilvánvalóan megmutatta, hogy a gazdaság modern rendszere objektíve teljesen megérett a szocialista tervgazdálkodásra, és minden most már az új gazdán, azaz a munkásosztályon mulik.

Amikor befejeződött a háboru, azaz amikor a burzsoázia számára befejeződött "a kényszergazdálkodás lidérce" és közgazdaszai a szabad verseny érájának feltámadását ünnepelték, bebizonyosodott, hogy a világkapitalizmus monopolista tendenciái nemcsak hogy nem értek véget, hanem egy sokkal döntőbb, új szakaszba léptek.

A háboru idején amikor végbement a világgazdaságnak mint viszonylag összefüggő gazdasági egésznek a részleges szétesése, amikor jelentős mértékben visszaléptek az 1914 előtt elért nemzetközi munkamegosztáshoz képest, világosan kifejeződött az egyes nemzetgazdaságok gazdasági autarkijája. Ezt az autarkiót támasztotta alá az aranyforgalom felszámolása és az, hogy Amerika kivételével minden ország áttért a papírvaluták rendszerére. A világgazdaságban az egyes országok gazdaságaihoz a termelés értékviszonyai nemcsak azért törtek nehezen utat maguknak, mert csökkent a világkereskedelem abszolút mérete, mert egy sor államban növekedtek a vámkorlátok, hanem azért is, mert az egyes országok árutömegének a világpénzzel, az arannyal mint a világpiacon érték mérőjével való érintkezése is csökkent. A világkapcsolatok fokozatos helyreállása, a termelés fellendülése, a világkereskedelmi forgalom növekedése, a régi méretek részleges helyreállása a nemzetközi munkamegosztásban, végül pedig az amerikai hitel a háboruban kimerült európai gazdaságnak az autarkia csökkenésére vezettek. Svédország és Anglia révén még az aranyvalutára való áttérés is kezdetét vette.

Ugyanakkor azonban a háboru előtti helyzet elérése a világ termelésében és kereskedelmében egyáltalán nem jelentette, hogy helyreállították a háboru előtti gazdaság összes törvényszerűségeit és a régi arányokat a termelőerők elosztásában az egyes orszá-

gok közt. Az értéktörvény monopolkapitalizmusban elkezdődött korlátozása nemcsak hogy nem állt meg a háboru eredményeként, hanem a háboru után is nagy erővel folytatódott és sajátos formát öltött.

A háboru előtt Amerikában volt az ipar legjobban trösztösítve és Németországban fonódott össze legerősebben a banktőke az iparival. A nemzeti kereteket meghaladó monopolisztikus tendenciák, azaz a világtrösztök keletkezésének tendenciái mindenekelőtt ezekből az országokból indultak ki. A háboru Németország vereségével zárult, és így az ország gazdasága nem játssza korábbi szerepét a világgazdaságban. Sőt mi több, a háboru előtt már elkezdődött amerikai előrenyomulás a világgazdaságban a háboru alatt és a háboru után hallatlan gyorsasággal folytatódott. Ha pedig Amerika domináns szerephez jut a világgazdaságban, ezzel együtt akkor domináns szerephez jutnak az amerikai kapitalizmus monopolisztikus tendenciái is, amelyek ebben a szakaszban gyorsan törnek ki az amerikai nemzetgazdaság határain túlra. Az ilyen fordulat lehetőségét Lenin már előre látta "Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" című könyvében, és különös határozottsággal húzta alá "A marxizmus karikatúrájáról és az imperialista ökonomizmusról" című cikkében. Lenin a következőket írta ebben a cikkben: "az imperializmus gazdaságilag monopolkapitalizmus. Ahhoz, hogy a monopólium teljes legyen, a konkurrenseket nemcsak a belső piacról /az illető állam piacáról/ kell eltávolítani, hanem a külső piacról is, az egész világról. Van-e a finánc-tőke korában »gazdasági« lehetőség arra, hogy a konkurrenciát még az idegen államban is kiküszöböljék? Természetesen van: ennek módja - a pénzügyi függőség és a konkurrens nyersanyagforrásainak, majd pedig valamennyi vállalatának felvásárlása".³ Ha a pénzügyi függőségen a hitelrendszeren keresztüli meghódítást is értjük, akkor lényegében és fő vonásaiban az lesz a kép, amelyet jelenleg az amerikai monopolkapitalizmus Európával és az egész világgal való kölcsönös kapcsolataiban látunk.

Először az egész világgazdaság alárendelése az amerikai értékviszonyoknak kifejeződött abban, hogy csak Amerika tartott ki a régi aranyvaluta mellett, következésképpen pedig csak Amerika terü-

letén került az arany úgy mint rég, közvetlen kapcsolatba az áruvilággal. Magától értetődik, hogy az amerikai dollár azért játszott és játssza domináns szerepét mint értékmérő, mert kapcsolatban van aranyalapjával. Azért nem szakított az aranyalappal, mert Amerikának, amely nem szenvedett, hanem nyert a háborun, kivételes gazdasági ereje van. A valutáris diktatura Amerika más országok feletti általános gazdasági uralmának visszatükrözője.⁴

Másodszor, az alárendelés végbemegy a hitel vonalán is. A hitel a leghatékonyabb eszköz, amellyel mindenütt és minden alárendelhető. Az amerikai tőke kezében a hitel megtagadása mind a kormányokra, mind más országok tőkéseire gyakorolt nyomás leghatékonyabb eszköze. Amikor egy ország erről az oldalról kerül az amerikai vonzáskörbe, egyidejűleg nyomást gyakorolnak az adott ország meghatározott iparágaira a megfelelő trösztök is. Az országon belül a termelést és értékesítést monopolizáló egyik vagy másik amerikai tröszt befolyási körébe vonja más országok trösztösített vagy nem trösztösített iparát. Az amerikai kapitalizmus mint egész általános politikai és pénzügyi nyomásához csatlakozik még az egyes trösztök nyomása is.

A harmadik módszer a konkurrensek közvetlen kiszorítása a világgpiacról a minőségfölénnyel, az olcsó termékekkel, valamint legfőbbképpen a vevőknek nyújtott előnyös hitelekkel. Ugyanakkor minden harc nélkül, önmagától is ilyen irányu a mozgás, mivel az egész világtermelés egyre nagyobb és nagyobb hányada in natura és ezzel együtt árutömegként is Amerika területén koncentrálódik.

Amerika egyeduralmának mindinkább növekvő tendenciája a világgazdaságban - miközben az amerikai ipar trösztösített ágazataiban már elérték a tőkés monopóliumok egyeduralmát -, automatikusan maga után vonja a monopolisztikus tendenciák kiterjedését az amerikai központból az egész világra. A monopolista tendenciák növekedése azonban a szabad verseny formális létezése dacára szükségszerűen maga után vonja az értéktörvény működésének további korlátozását és transzformációját, és már nemcsak az egyes magas monopolizáltsgú nemzetgazdaságokon belül, hanem az e g é s z v i l á g g a z d a s á g k ü z d ő t e r é n . Ebben áll a háboru utáni gazdaság sajátossága. Nem szándékozom elidőzni ennél a problémakörnél, de lehet, hogy visszatérek rá a világgazdasággal foglalkozó külön munkámban. Csak a témánk szempontjából lényeges következtetésekre szoritkozom.

Nem véletlen az a tény, hogy a szabad verseny virágzásának időszakában a világgazdaságban uralkodó ország, azaz Anglia, maga is a szabad kereskedelem országa volt, és fordítva sem véletlen, hogy a monopolkapitalizmus időszakában a világgazdaságban uralkodó ország a monopolkapitalizmus klasszikus országa. Amíg a szabad verseny uralmának időszakában az elmaradott országok az angol expanzió ellen vámkorlátokkal és a saját ipar fejlesztésével harcoltak, addig Amerika és az amerikai monopolista tendenciák ellen folytatott harc egyáltalán nem mehet végbe a monopóliumokkal szembeni szabad konkurrenciáért folytatott harc formájában. Az amerikai kapitalizmus a többi kapitalizmussal szemben nemcsak az általános gazdasági hatalomban, valamint a mérhetetlen hitelforrásokban, hanem a technika és a magasabb munkatermelékenység terén is fölényben van. Az amerikai konkurrenciával vívott harcban a többi tőkésország egyáltalán nem apellálhat a szabad versenyre, hanem éppen ellenkezőleg. Nem Európa harcol az amerikai monopolizmussal a szabad verseny alapján, hanem az amerikai monopóliumok apellálnak gyakran a szabad versenyre a monopólium győzelme érdekében. Az európai országok Amerika támadásával szemben igen szánalmasan küzdenek: vagy vámvédelemmel, de nem növekvővel, mint a 19. században, hanem csökkenővel; vagy stagnáló iparral, azaz a szabad verseny monopolisztikus elferdítésével a saját ország elmaradottsága államilag korlátozott monopóliumának megrögzítéséért; vagy hitel kikönyörgésével a gazdaság helyreállításához, azaz Európa itt ugyanúgy harcol az amerikai kizsákmányolás és monopolisztikus nyomás ellen, mint ahogy a szegény harcol az uzsorás kizsákmányolással, egyre újabb és nagyobb összegeket kér kölcsön. Lényegében Amerika az egész világot, vagy legalábbis annak nagy részét az értéktörvény alapján igázza le. Ezért azonban még érdekesebb az egész történelmi összefonódás. Az értéktörvény átmeny transzformációjának és fokozatos elhalásának szakaszába ugyanannak az értéktörvénynek az alapján.

Az amerikai expanzió a tőkés világ egyetlen országában sem kerülhet szembe legyőzhetetlen ellenállással mindaddig, amíg a támadásnak és nyomásnak kitett országok kapitalista országok maradnak. Ezt hallatlanul fontos megjegyeznünk. Maga a fejlett tőkésországok gazdasági strukturája kizárja az amerikai hódításokkal szembeni komoly ellenállás lehetőségét, mivel a nemzetközi munkamegosztás, a nemzetközi csere már elért szintje, Amerikának a világ

többi része feletti hatalma és egyre növekvő gazdasági, műszaki és pénzügyi fölénye szükségszerűen Amerika értékviszonyainak rendeli alá ezt a világot. Egyetlenegy tőkésország sem tud - ha megmarad kapitalistának -, kiszakadni az értéktörvény hatása, mégha transzformált hatása alól. Az amerikai monopóliumok lavinája pedig éppen itt zudul rájuk. Az ellenállás csak politikai vonalon, többek közt háborúval lehetséges, de éppen Amerika gazdasági fölénye következtében ez az ellenállás aligha kecsegtet győzelemmel.

A háború, különösen a modern háború időszakában a tőkésországok gazdaságukban is kénytelenek bizonyos kényszeregyesítéseket végrehajtani, és nemcsak a többi országgal fennálló politikai kapcsolatok szférájában, hanem a többi ország nemzetgazdaságával való gazdasági érintkezésben is kénytelenek egységes vonalat megvalósítani. Békeidőben pedig azt elérni, hogy az egyes tőkés trösztök, bankok és minden másfajta egyesülések egységes politikát valósítsanak meg, a burzsoá rendszer számára hallatlanul nehéz feladat, mivel ennek megvalósítása vagy azt követeli meg, hogy a legnagyobb tőkés szervezetek és az egyes vállalatok minden alapvető érdekét hangolják és egyeztessék össze, olyan érdekeket, melyek sohasem esnek egybe, vagy azt követeli, hogy az országon belül a trösztök és bankok egyik csoportosulása uralkodjon, amely dominál az egész gazdaságban és teljes egészében alárendeli magának az állam egész gazdaság-, ezen belül vámpolitikáját is. Ez az utóbbi variáns azonban megvalósíthatatlan a mai Európa szempontjából. A monopolista tendenciák fejlődése a háború előtti Németországban és ezen tendenciák még nagyobb mérvű fejlődése Amerikában a termelés nagyméretű természetes koncentrációjára támaszkodott, és ezen alapult, ami pedig a termelőerők gyors fejlődésének volt az eredménye. A mai Európában azonban - amikor a tőkehiány, a termelés stagnációja jellemző rá, ahol kivételt csak Franciaország és Belgium jelent, és ez is valószínű, nem sokáig -, az ipar koncentrációjának amerikai típusa és amerikai útje ki van zárva. Következésképpen pedig az európai kapitalizmus gazdasági szervezete képtelen erős ellenállást tanúsítani az amerikai monopóliumok nyomásával szemben, és hol az egyik, hol a másik területen adja meg magát. Lényegében az amerikai tőke Európában már sokkal többet meghódíthatott volna, mint amennyit eddig, ha szabad így kifejeznünk, a hiteleket kérő Európa meghívása alapján valósított meg. Ezen kívül ne felejtsük

el, hogy Amerika még nem realizálta más vonatkozásokban, mégpedig len a vámpolitika vonatkozásában, az európai országokra gyakorolt nyomás lehetőségeit. Amerika a nyitott ajtó politikája mellett száll sikra ott, ahol konkurrensait a szabad verseny alapján győzheti le. De áttérhet arra is, hogy éppen Amerika számára erőszakosan feltörjék azokat az ajtókat, amelyek az egyes elmaradott országok visszafejlődő iparágait védik a konkurrensoktól. Ott, ahol az európai gazdaságba való pénzügyi behatolás rendszerének következményei az amerikai monopolizmus elterjesztése érdekében nem bizonyulnak megfelelőnek, éppen az előbb említett oldalról indulhat támadásba. Az amerikai monopolizmussal csak úgy lehet harcolni, hogy ha az egyik vagy a másik ország egész struktúráját megváltoztatják, azaz, ha áttérnek a szocialista gazdaságra, amely az országot egy monolit szervezetté változtatja, és nem teszi az amerikai kapitalizmus számára lehetővé, hogy részenként egyik ágazatot a másik után rendelje alá az amerikai trösztöknek vagy bankoknak, mint ahogy ez a mai amerikai kapitalizmus és a többi tőkésország gazdaságának "természetes" érintkezésekor történik. A tőkés monopolizmust csak a szocialista monopolizmus tudja megakadályozni. Az az ország, amely áttér a szocializmusra, még ha gazdaságilag is és műszakilag is gyengébb az amerikai kapitalizmusnál gazdasága új alapokra helyezésének időszakában, nem a trösztösített gazdasági ágazatainak gazdasági fölényével, hanem az egész gazdaság magasabb szervezett struktúrájával fog harcolni az amerikai kapitalizmus ellen. Ez pedig azt jelenti, hogy az értékörvény további likvidálása, azaz az amerikai monopolizmus történelmi határain kívüli likvidálása a gazdaság szocialista tervszerű szervezésének útján megy végbe azokban az országokban, ahol felszámolják a tőkés rendszert. A mai Europa számára a régi szabad verseny semmilyen értelmében sem lehetséges. Választania kell vagy az ugyancsak kapitalista, de az Egyesült Államok által külsőleg rákényszerített monopólium, vagy a belső szocialista monopólium közt.

Az elmondottakból az olvasó világosan láthatja, hogy gazdaságunkban az értékörvénnyel olyan történelmi korszakban van dolgunk, amikor ezt a törvényt magában a burzsoá társadalomban is jelentős mértékben aláássa a modern kapitalizmus monopolisztikus tendenciáinak nagyarányú fejlődése, amely Amerika részéről megnyilvánuló

sajátos monopóliummá változik át. Számunkra ez még abból a szempontból is fontos, hogy gazdaságunk kénytelen gazdasági, mindenekelőtt pedig kereskedelmi kapcsolatait fokozni a világkapitalizmussal, a világpiaccal. Tudnunk kell, hogy ez a világpiac már nem az, amelyet Marx "A tőké"-n munkálkodva figyelt meg. Ősztönösségének egész más a jellege, mint korábban, a szabad verseny sokkal jobban korlátozott, mint korábban. Minél inkább előrehaladunk, annál világosabban rajzolódik ki ezen piac horizontján az amerikai kapitalizmus hatalmas sziluettje, amely csápjait már majdnem minden nagy tőkésországra ráfonta és a világpiacon az árak meghatározója lett.

Az értéktörvény a paraszti ország szocializált iparában

Ha az árutermelés, mint ahogy Lenin ezt kifejtette, már a monopolkapitalizmus időszakában "alá van ásva", akkor ennek a folyamatnak még tovább kell előrehaladnia ott, ahol az egész nagyipar a proletárállam kezében van. Mivel azonban az ipar nacionalizálása nem egy tipikusan ipari országban megy végbe, hanem egy olyan országban, ahol a javak nagy részét a kistermelésben, mindenekelőtt a kisparaszti gazdaságokban állítják elő, ezért itt a monopolizálás útján való további előrehaladás során sokkal erősebbek - mint teszem azt a jelenlegi Amerikában - a premonopolista jellegű tendenciák. Ebben áll a szovjet gazdaság sajátossága. A szovjet gazdaság elemzésekor ezért nemcsak annak a vizsgálata szükséges, hogy történelmileg a tőkés monopolizmus hogyan nő át szocialista monopolizmussá, hanem mérlegelnünk kell az egyszerű árutermelés hatalmas szektorának létezéséből eredő minden következményt. Szovjet gazdaságunk sajátossága éppen abban áll, hogy a termelés kapitalizmus utáni formáival szemben áll a 22 millió parasztgazdaság, plusz a kézműves és kустáripar, a tisztán kapitalista vagy államkapitalista formák viszonylagos gyengesége mellett. Ilyen körülmények közt az értéktörvény és a tervszerűség olyan végtelenül sajátos körülmények közt kezd el versengeni, amikor igen erős a szakadék a termelés és a csere szférájában az állami szektor egyesített ökle és az egyszerű árutermelők szervezetlen tengere közt. A helyzet sajátosságát még fokozza az is, hogy a nagyüzemi szocialista gazdaság úgy áll szemben a kisárutermeléssel, mint az i p a r

a mezőgazdasági, a szocialista formák az egyszerű árutermeléssel egy állnak szemben, mint a munkabefektetések két különböző szférája.

Mind a háboru előtti és jelenlegi amerikai monopolizmus, mind a háboru előtti német monopolizmus a termelés hallatlan koncentrációja, valamint az ipar mezőgazdaság feletti nagyarányu tulsulya alapján fejlődött ki. Mind az amerikai, mind a német kapitalizmus nagymértékben alárendelte az ország kis és középtermelését, mind az iparban, mind a mezőgazdaságban a kereskedelmi tőke, a trösztök és a legnagyobb bankok néhány hatalmas szervezetének. Többek közt Amerikában a farmergazdaságok, az angliai és németországi nagyüzemi mezőgazdasági termeléssel összehasonlított viszonylagos szétaprózottságuk ellenére, teljesen alá vannak rendelve mind a hitel, mind az ellátás, mind az értékesítés terén a legnagyobb kereskedelmi cégeknek, bankoknak, hajózási, raktározási és hűtőházi társaságoknak. Annak ellenére, hogy az amerikai farmer mint gabona-termelő versenyez a világpiacon a kanadai, az argentinai farmerrel, a román és az ukrán paraszttal, annak ellenére, hogy a mezőgazdasági termelés Amerikában nem egy mezőgazdasági tröszt termelése, mégis kellően felzárkózott az amerikai kereskedelmi, ipari és banktőke szervezettségéhez, leküzdí azt az akadályt, amely elválasztja a földművelést az ipartól, és bizonyos kapcsolatot biztosít a két ágazat számára /a kapitalizmus keretei közt/ mindenekelőtt a csere- és a hitelszférában.

Ezzel szemben a szovjet gazdaságban a trösztösített állami ipar kapcsolata az önálló parasztgazdaságokkal végtelenül gyenge, mind a csere, mind a hitel vonalán, miközben az ipar szerkezeti strukturája történelmileg magasabb típusu, mint bármely tőkésországban. Az ilyen sajátos helyzet eredményeként igen messzemenő következményei kell hogy legyenek az értéktörvény elhalásának az állami szektor körén belül, miközben az értéktörvény hatása nagymértékben érvényesül az állami szektor határain kívül, és a piaci ösztönösség állandó csapásokat mér az egész állami szektorra, mint egységes egésze. Mint a későbbiekben látni fogjuk, ezzel a sajátossággal magyarázhatók mind azoknak a megrázkódtatásoknak és depresszióknak az uralkodó típusai, amelyekkel szembe találjuk, szembe találtuk és szembe fogjuk találni magunkat gazdaságunkban, mindazok a bonyodalmak, amelyek gazdaságunknak a világpiaccal való kapcsolatából keletkeznek.

Másrészt az állami szektor általános gazdasági és műszaki gyengesége következtében a termelési viszonyok szocialista jellege világosabban csak a termelőerők fejlődésének meghatározott szintjén nyilvánulhat meg ugyanugy, mint ahogy a gazdaság tervszerű irányítását gyakran meghiusítja a gazdasági manőverekhez szükséges készletek hiánya⁵ annak ellenére, hogy az állami szektor mint kollektív gazdaság, megfelelően magas strukturájú. Ebből adódóan a szovjet gazdaság elméleti elemzésénél igen nagy a veszély, hogy a t e r m e l é s i v i s z o n y o k elemzéséről átcsuszunk gazdaságunk színvonalának mérésére, azaz vulgáris naturalisztikus álláspontra. Nem egy példát találhatunk erre.

Ezen bevezető megjegyzések után áttérek annak konkrét elemzésére, hogy a tőkés gazdaság milyen kategóriái és milyen mértékben alkalmazhatók gazdaságunkra.

Áru, piac, ár

Az elemzést rögtön ezzel a három legáltalánosabb kategóriával kezdem, mivel a kutatás során lehetetlen különválasztani őket. Az árutermelést szembeállítjuk a szocialista tervgazdasággal, a piacot a szocialista társadalom könyvvitelével, az árakat a termelés munkaköltségeivel, az árut a termékkel. Amilyen világosan elméletileg szembe tudjuk állítani az egyik fogalmat a másikkal, annyira nehéz elemezni mindezeket a fogalmakat, amikor a kapitalizmusból a szocializmusra való átmeneti formákról van szó. Melyik itt az a pillanat, amikor a mennyiség minőségbe csap át, a szocialista gazdálkodás kibontakozásának melyik az a stádiuma, ahol végbemegy azoknak a termelési viszonyoknak a felszivódása, amelyeknek a tudományban a politikai gazdaságtan kategóriái felelnek meg?

Nézzük meg gazdálkodási tevékenységünk egyes részeit. Itt van például előttünk a vasuti közlekedés, amely teljes egészében a proletárállam kezében van. A közlekedési népbiztosság mozdonyokat, vagonokat, váltókat stb.-t rendel meg a Glavmetaltól⁶. A piaci viszonyok határozzák-e meg ezeknek a megrendeléseknek az árait? Az országon belül az árakat nem a piaci viszonyok határozzák meg annyiban, amennyiben az országban nincs magánkapitalista mozdony- és vagongyártás, valamint nincs magánkohászat sem. Ezeket az árakat a világgazdaság piaci viszonyai sem határozzák meg, mivel ezek

a rendelkezések belső gyártmányokra szólnak, amelyek teljesen függetlenek a világpiac megfelelő ágaitól. Az országon belül a megrendelések alapjául nem a világgazdaság értéktörvénye szolgál. Az árak meghatározott tervszámításokból alakulnak ki, amelyek igazodhatnak a Glavmetal üzemének önköltségi színvonalához, bizonyos nyereséget előírányozva a szállítónak, vagy nyereség nélkül, sőt veszteséget is előírányozhat, amennyiben az állam az árakat tudatosan az önköltség alatt tartja, és az üzemeknek dotációt ad költségvetéséből. Mindezt nem a konkurrencia spontán módszereivel dönti el, hanem úgy, hogy az egyes ágazatok pénzügyi terveit egyeztetik először az ipar költségvetésével, másodszer pedig az állam költségvetésével. Ilyen körülmények közt a világpiac hatása csak abban mutatkozik meg, hogy állandóan egybevetjük belföldi árainkat a külföldiekkel, és ebből ösztönzést nyerünk arra, hogy szorgalmazzuk az önköltség csökkentését ott, ahol az a külföldihez viszonyítva a legmagasabb. Ez szintén a világpiac értéktörvényének hatása, de sajátos módon megnyilvánulva, a világpiac itt állami szektorunk egész szervezetére, mint egységes szervezetre gyakorol nyomást. Ugyanilyen módon gyakorolna nyomást ránk abban az esetben is, ha az egyik vagy másik időszakban a vasuti felszerelések bizonyos hányadát a saját termelés elégtelensége miatt külföldről kell behoznunk.

Ha a közlekedés és a Glavmetal közti ügylet esetéről továbbmegyünk és hozzávesszük mindazon eseteket, amikor az állam saját maga monopolista termelő és trösztjei valamilyen termékének egyetlen monopolista vásárlója, akkor magunk előtt fogjuk látni az állami szektort az értéktörvénynek az árakra gyakorolt minimális hatásával. Abban az esetben, amikor az állam mint monopolista termelő és monopolizált termékeinek egyetlen vásárlójaként lép fel, az állami trösztök közti viszony közeledik egy kombinált tröszt belső viszonyaihoz. Itt az ár kategóriája teljesen formális jellegű, az ár csak egy titulus, jogcím arra, hogy az össz-állami kondérból meghatározott összegű eszközöket kapjanak a további termeléshez és a bővített ujratermelés meghatározott színvonalához. Hogy mennyiségileg milyen nagy ez az állami szféra, és hogyan változik évről évre, ezt a könyv iparunkkal foglalkozó fejezetében mutatjuk be. Az értéktörvény jelentős hatá-

sáról itt csak egyedül a munkaerő és a munkaerő díjazásának oldaláról lehet beszélni. Erre a kérdésre hamarosan visszatérünk egész állami szektorunk vonatkozásában. Az általunk felhozott példában a piac szerepe a minimumra korlátozódik, az áru fogalma pedig a Szoromovszkij üzem gyártotta mozdony vonatkozásában háttérbe szorul az állam számára készített állami termék fogalma mögött.

Menjünk tovább egy fokkal az értéktörvény működésének növekedésében. Itt van előttünk például a textilipari gépgyártás. A szövőgépek és egyéb felszerelések egy részét mi magunk gyártjuk, másik részét pedig külföldről nozzuk be. A világpiac hatása abban jut kifejezésre, hogy a bőkés gépgyártás konjunktúrajától függően a szövőgépeket drágábban vagy olcsóbban kaphatjuk meg. Ha olcsóbban kapjuk őket, akkor vagy többet vásárolhatunk, vagy eszközöket szabadíthatunk fel az állam egyéb szükségletei számára. Az értéktörvény itt találkozik az eredeti szocialista felhalmozás törvényével, de az értéktörvény nem hat hazai gyártású szövőgépeink árszínvonalára, mivel a hazai termékek árait nem a világpiac árai határozzák meg. A szocialista protekcionizmus védelme alatt fenntartjuk, fejlesztjük vagy létrehozzuk a termelési eszközök gyártásának egyes ágazatait az egész állami szektor gazdasági célszerűségi megfontolásaiból kiindulva. Az értéktörvény hatása itt is végtelenül korlátozott, és az elmondottakon kívül mindenekelőtt az amortizáció oldaláról hat a textiliák árára a belső piacon. Teljesen ugyanígy hat a világpiac belső gazdasági viszonyainkra, amikor mi az országon belül egyáltalán nem gyártott gépeket, felszereléseket hozunk be. Ebben az esetben a világpiac vagy felhalmozásunk méreteire, vagy az amortizációs költségeken keresztül hathat a behozott gépek segítségével. A világgazdaság értéktörvénye nemcsak úgy gyakorolhat hatást, mint az anyagi eszközök elosztásának tényezője, hanem mint a munka elosztásának tényezője gazdaságunkon belül abban az esetben, hogy ha nem esetenként, hanem rendszeresen és hosszú távon vissza kellene fognunk, csökkenteni vagy teljesen felszámolni bizonyos termelési eszközök termelését azokban az egyes ágazatokban, ahol a világpiac adott árai mellett és gépgyártásunk adott fejlettségi foka mellett számunkra nem lenne célszerű támogatni vagy fejleszteni a saját gyártást. De ebben az esetben is a kérdés mindenekelőtt a teljes termelési eszközgyártás, az ehhez szükséges erőforrások, valamint a saját termelés-

sűnk tőkéletesítése és olcsóbbá tétele perspektívájának mérlegelése alapján lenne eldöntve. A termelési eszközök behozatala, általánosan fogalmazva, nemcsak a megfelelő termékek külföldi és hazai ármozgásától függően változhat, hanem az összgazdasági terv igen bonyolultán kialakuló optimumából eredő tényezők következtében is. Vegyük a következő példát: importlehetőségeink alapján tétélezzük fel évenként 300 millióért hozhatunk be felszereléseket. Az egész rekonstrukciós folyamat optimumának megfontolásából az adott évben előnyösnek bizonyulhat, hogy az ilyen termelési eszközök - ahol a legnagyobb a különbség a külföldi és hazai árak közt - importjára szánt 150 millió helyett csak 100 millióért hozzunk be adott típusu gépet, és 50 millióval bővítjük belső termelésünket, cservonyecben⁷ sokkal többet fizetve ki érte, vagy szélesítjük más típusu, kevésbé olcsó gépek importját. Ebben az esetben az érték-törvény hatását teljesen el fogja torzítani a gazdasági terv érdeke, azaz a szocialista típusu gazdaság bővített ujratermelésének érdekei. Ez az eset rendszerint teljesen lehetetlen a tőkés újratermelés körülményei közt. Általában minél inkább előrehaladtunk, annál inkább kénytelenek vagyunk maximálisan racionalizálni importunkat, maximálisan kihasználni a nemzetközi munkamegosztás előnyeit, azaz több olyan gépet behozni, amelynek gyártása a z a d o t t g a z d a s á g i k ö r ü l m é n y e k k ö z t⁸ belföldön a legkevésbé előnyös. Következésképpen, ami az állami szektor számára szolgáló, az országban egyáltalán nem gyártott termelési eszközök importját illeti, itt a világpiac értéktörvénye az áringadozásokon keresztül csak a felhalmozásra és az amortizációra hat, de nem okoz változást a munkaerő-megoszlásban.

Térjünk át most a termelési eszközök termelésének arra az esetére, amikor az állam monopolista termelő, de nem monopolista vásárló. Olyan termelési eszközökről van szó, amelyek lényegük alapján szerepelhetnek csak termelési eszközökként, vagy olyanokról, amelyek felhasználásuktól függően egyidejűleg szerepelhetnek mint termelési eszközök vagy mint fogyasztási cikkek. Példa az első típusra: felszerelés és fém a magángazdaságok számára, példa a második típusra: petróleum, szesz, fűtőanyag, amelyek műszaki felhasználásra és egyéni felhasználásra egyaránt alkalmasak. Az ilyenfajta termékek állami szektorban felhasználásra kerülő része esetében a már korábban vizsgált esettel van dolgunk. Az állam itt saját magának termel és az állam által megállapított árak, például az acél-

árak az állami fémfeldolgozó üzemek számára, a kőolajár a vasutak számára stb. csak külső, formális hasonlóságot mutat a tőkés piac áraival. Lényegében itt is az árak formájában az eszközök tervszerű elosztása megy végbe az állami szektor egységes szervezetén belül. Ismeretes előttünk, hogy az állam igen gyakran állapít meg a vasutaknak, üzemeknek és autós-szállításnak eladott kőolajra és petróleumra egyfajta árat, a belső magánpiacnak egy másik árat, az exportra pedig harmadik árat. Ugyanakkor azonban a termelésnek ezt a részét nem szabad teljes egészében azonosítanunk a korábban vizsgált azon esettel, amikor az állam monopolista termelőként és monopolista vásárlóként lépett fel. Azokban az esetekben, amikor a termékek fő tömege nem az állami keretek közt kerül felhasználásra, a termelő szervezet már a fő fogyasztó erős befolyása alatt áll. Vegyük például a mezőgazdasági gépek gyártását, ahol csak elenyésző hányad kerül a szovhozokhoz, a döntő többség pedig a parasztság körében kerül értékesítésre. Igaz, amennyiben az állam monopolista termelő, annyiban semmiféle belső konkurrencia sem fenyegeti, itt is gazdasági tervével összhangban állapíthatja meg az árakat nemcsak a bővített ujratermelés megfontolásaiból kiindulva, hanem abból a megfontolásból is, hogy a parasztgazdaság felszereltségét felujítsák /mint ahogy ez mezőgazdasági gépellátásunk gyakorlatában történik, a parasztság számára hallatlanul kedvezményes, az állam számára pedig esetenként veszteséges áron/. Ugyanakkor azonban a tervezésnek itt vannak bizonyos határai, mégpedig a magángazdasági szféra vásárlóinak az adott termék iránti fizetőképes keresletének mérete, valamint ha exportra is termelnek, a külső piac felvevőképessége és árai. A vásárlók sztrájkja az a határ, amelyet az állami tervezéssel állítanak szembe abban az esetben, ha az árakat az állam a magánpiac számára elfogadható szint fölé emeli. Ebben az esetben nemcsak a bővített, hanem az egyszerű ujratermelés folyamata is fennakadhat az állami szektor megfelelő ágazataiban. Ebben az esetben az értéktörvény nemcsak az állami körben megvalósult felhalmozás méreteire hat, hanem a termelőerők elosztására is, azaz mindenekelőtt a munkaerő elosztására. Amikor nincs lehetőség arra, hogy az árcsökkentés vagy olyan vállalatok szervezésével érjük el, ahol a termelés önköltsége alacsonyabb, mint az állami vállalatoknál vagy lassabb felhalmozási ütemmel, akkor az állami termelésre a nyomás keresletcsökkenésben, valamint közvetlenül a vásárlástól való általános

tartózkodásban nyilvántal meg. Mint ismeretes, ilyen példa volt gazdaságunkban 1923 őszén. Ezzel szemben amikor a magánpiac fizetőképes kereslete meghaladja az állami termelés méreteit, az állam gazdasági manőverezésének keretei kibővülnek, növekszenek a felhalmozás lehetőségei a magángazdaság számlájára, az állam gazdaként határozhatja meg az árat a termék önköltségétől a teljes fizetőképes kereslet felszívásáig terjedő határck közt /magától értetődően figyelembe véve az ár hatását a kereslet nagyságára/.

A felsorolt példákbl az olvasó látja, hogy amikor az állam monopolista termelő, de nem monopolista vásárlója a termelési eszközöknek, akkor az ár kategóriája kettős jelleget ölt: egyrészt továbbra is kalkulációs módszer az állami körön belül a készletek tervszerű elosztásának álneve, másrészt pedig ahol az állami és magángazdaságok közt tárgyak cseréjéről van szó, ott az ár az eredeti szocialista felhalmozás függvénye, amelyet az értéktörvény korlátoz. Ebben áll az áraknak a második kettős szerepe az általunk vizsgált esetben. Ha a magángazdaság kevesebb termelési eszközt kap, akkor ez mind a magángazdaság állótőkenagyságára, mind a munkaerő elosztására és felhasználására is hat. Ez van az állami szektorban is. Más szavakkal, az eredeti szocialista felhalmozás törvénye és az értéktörvény összeütközésének egyik vagy másik eredménye a termelőerők, beleértve a munkaerőt is, másfajta elosztását vonja maga után. Ha a tőkés piacon a szabad verseny esetében az ár az érték függvénye, akkor a monopolistaként fellépő állam ára a magánpiacon az eredeti szocialista felhalmozás értéktörvény által korlátozott függvénye. Erről részletesen azonban később. Akkor majd azt is megvizsgáljuk, hogy az értéktörvény hogyan tör utat magának a kiskereskedelemben az áremelés útján, és hogyan működik a t ő k é s felhalmozás tényezőjeként áruhiány esetében.

Menjünk tovább. Vizsgáljuk meg azt az esetet, amikor az állam se nem monopolista a termelési eszközök t e r m e l é s é b e n, se nem monopolista vásárló. A példa: magtisztító gépek, kovácsolt áruk mint fejsze, szög, továbbá a felszerelések javítása, ami gyártható, illetve elvégezhető mind az állami, mind a magánszektorban, vásárolja mind az állami, mind a magánszektor. Tudatosan vesznek olyan termelési eszközt, amely természeti formájából adódóan szerszám és nem további feldolgozásra kerülő nyersanyag, amiről később lesz szó. Általában a termelésnek ez a része mennyiségileg nem nagy, mivel a kézművesek és a bérbe adott ipar nem játszik itt

- a javítások kivételével - valamennyire is jelentős szerepet. Ha a termelés domináns részét az állami termelés adja itt is, akkor természetes, hogy a piaci árak teljes egészében azok az árak lesznek, amelyeket az állam a saját termékeire vonatkozóan állapít meg, mégpedig önköltségéből és felhalmozási színvonalából kiindulva. Ilyen körülmények közt a konkurráló vállalatok, illetve az önálló termelők, amennyiben önköltségük kisebb és az állam által megállapított áron kereskednek, többet halmoznak fel vagy gyorsabban értékesíthetik termékeiket az állami árnál olcsóbban adva el azokat. Amennyiben önköltségük az államéhoz viszonyítva növekszik, a konkurrensok tönkremehetnek. Nem ők parancsolnak a piacon, az állami árak az adott esetben pontosan ugyanolyan szerepet fognak játszani, mint épp az előbb vizsgált esetben, csak azoknál a nem nagy-számu és viszonylag kis részarányú termékeknél, ahol a konkurrensok az államnál olcsóbban termelnek /például a különböző típusú kisjavítások/, ott lehetséges az állami vállalatok csökkentése a munkaerő más ágazatokba való átirányításával. Itt az értéktörvény véletlenül ugyanabba az irányba hat, mint a szocialista felhalmozás törvénye. De a vizsgált ágazatok olyan kisszámúak és termelésieszköz-gyártásuk szerepe olyan jelentéktelen, hogy mi csak a klasszifikáció teljessége érdekében foglalkoztunk vele.

Térjünk át most arra az ágazatra, amely összehasonlíthatatlanul fontosabb, mindenekelőtt az olyan termelési eszközök termelésére és értékesítésére, amelyek az állami ipar számára nyersanyagot jelentenek, döntő többségüket pedig a magán-, pontosabban a paraszti gazdaságokban állítják elő. Ide sorolható az összes ipari növény mint a gyapot, a len, a kender, az olajos magvak, a cukorrépa, a szeszburgonya stb. másrészt pedig az állati eredetű nyersanyagok a bőrök, a gyapju, az irha stb. Hogy állunk itt az értéktörvény működésével?

Teljesen nyilvánvaló, hogy itt a hatásának sokkal erősebbnek kell lennie, mint abban az esetben, amikor - tétélezzük fel - az állam a saját bányáiban kitermelt ércet és szenet felhasználva a saját kohóiban olvasztott fémből gyártja a gépeket. Az ipari növényeket és az állati eredetű nyersanyagokat csak jelentéktelen mennyiségben termelik, illetve állítják elő az állami szovhozokban. Fő tömegét a paraszti, azaz az egyszerű árutermelő gazdaságok területein termesztik. Másrészt pedig az állam itt egyáltalán nem monopolista vásárló. Amíg a gyapotot és a lent döntő mértékben az

állam vásárolja fel, addig például a bőrt nagymértékben feldolgoz-
zák cipővé vagy lószerszámmá a kézművesek és a kusztárok. Ez azt
jelenti, hogy itt az állami felvásárlók a magángazdaság igen erős
konkurrenciájával találkoznak. Ugyanakkor teljesen helytelen lenne
azt gondolnunk, hogy a termelési eszközök itt vizsgált ága a sza-
badpiac és a spontán értéktörvény t e l j e s uralmának szin-
tere lenne. Ezzel kapcsolatban megfelelő gazdag tapasztalatunk van
az utóbbi évekből, melyek egészen mást mutatnak. Nézzük meg köze-
lebbről, hogy is áll itt a helyzet.

Kezdjük azokkal az ipari növényekkel és nyersanyagokkal, ahol
az állam vagy monopolista, vagy legalábbis elsődleges vásárló.
Ilyen a gyapot, a len, a kender, az olajos magvak, a cukorrépa stb.
Egyrészt a gyapotbizottság tevékenysége, másrészt a len felvásár-
lásával foglalkozó szervezet ragyogó experimentális bizonyítéka
annak, milyen komoly hatást gyakorolhat a magánpiacra, ezen keresz-
tül pedig az egész kisárutermelésre az állami ipar ott, ahol el-
sődleges vásárló, és szervezeten mint egységes gazdasági szervezet
lép fel. Nem a piac diktálja itt az árakat az államnak, hanem in-
kább az állam a piacnak. Ismeretes, hogy a gyapotárakat eddig nem
Taskentben a szabadpiacon állapították és állapítják meg, hanem
Moszkvában az állam gazdasági tevékenységével foglalkozó szerveinél. Ed-
dig zavaró körülmény az állam által megállapított áraknál nem volt,
annak ellenére, hogy ezek az árak mindig és több százalékkal ala-
csonyabbak, mint a világszintű árak. A felsorolt nyersanyagok álla-
mi felvásárlási árai hallatlanul érdekes esete az értéktörvény és
az eredeti szocialista felhalmozás törvénye közti hatásnak.

Miben jut itt mindenekelőtt kifejezésre az értéktörvény?

Megnyilvánul abban, hogy a felvásárlási árak állami tervezése
az értéktörvény által felállított két határba - az egyik a maximum,
a másik a minimum oldaláról - ütköznek. A maximum oldaláról a ha-
tár a világszintű átlagára, amennyiben olyan exportkulturákról van
szó, mint a len és a kender, vagy importkulturákról, mint a gyapot,
a puha gyapju stb.

Az állam számára értelmetlen például az országon belül megvá-
sárolni a gyapotot a világszintű árnál magasabban, hacsak a korlá-
tozott importlehetőségek, a valutahiány következtében nincs erre
kényszerítve. Ugyanigy nem vásárolhat az állam lent a saját len-
ipara és exportcéljaira olyan árakon, amelyek a szállítási és
egyéb általános költségekkel együtt meghaladják az európai piacok

eladási árát. A világpiacon értéktörvény ily módon a maximum oldaláról állít határt.

Ugyanez a törvény milyen módon határozza meg a minimum vonalát?

Nyilvánvaló, hogy a minimum vonalát meghatározza az adott kultúra előnyössége, jövedelmezőségi foka a termelő számára, a többi mezőgazdasági kultúrához viszonyítva. Ha az állam olyan alacsony lenárat fog megállapítani, hogy a lentermelő kormányozóságok parasztsága előnyösnek tartja a lent gabonával felváltani, ha az alacsony cukorrépa- és gyapotárak maguk után vonják, hogy rovásukra növekszik a gabona vetésterülete stb. akkor előttünk lesz az a korlát, amelyet az értéktörvény az egyszerű árutermelésben a minimum oldaláról támaszt határként. Mindazok, akik ismerik központi gyapotbizottságunk tevékenységét, tudják, milyen nagy erőfeszítéseket kellett tennie, hogy egyrészt a megfelelő gyapotfelvásárlási árpolitikával, másrészt a Turkesztánba irányuló gabonaszállításokkal arra készítse a dehkánokat⁹, akik a háború alatt a gyapottermesztésről áttértek a gabonakultúrára, hogy ismét térjenek át a gyapottermesztésre, és érzék el ismét a gyapot háború előtti vetésterületét. Másrészt megszűnt a lenvetésterület katasztrofális csökkenése az északnyugati kormányzóságokban és a len felváltása gabonakultúrákkal, a parasztság pedig fokozatosan ismét visszatért a len termesztésére, csak azért, mert az állam felvásárlásiárpolitikája ösztönözte ezt a folyamatot. Ha ez nem lenne, még mindig rozst vetnének ott, ahol ismét virágzik a len.

Az említett példákban látjuk, hogyan nyilvánul meg az értéktörvény a Szovjetunió gazdaságának adott területén. Most pedig nézzük meg, miben mutatkozik meg a szocialista felhalmozás törvénye, egyidejűleg korlátozva az értéktörvényt, illetve ha úgy tetszik, korlátozva az értéktörvény által.

Mint már említettük, az állami tervezés uralmának határai az árpolitikában egyrészt a világpiacon árai, másrészt azok az árak, amelyek az adott kultúra csökkentésének határát alkotják. Igen tág itt a manőverezés tere, valószínű nem kevesebb, mint 50% a világaraktól lefelé. Az állam a felvásárlási árakat olyan szinten tartja, amely elegendő az adott kultúra bővítéséhez, de alacsonyabb azoknál az áraknál, amelyek a külföldi és hazai felvásárlók szabad versenye esetében alakult volna ki, vagy akkor, ha iparunk nem lenne állami, hanem magán, és következésképpen az ipar nem lépne

fel szervezeten a nyersanyagpiacon. Mindazt, ami megkülönbözteti a felvásárlási árakat azoktól az áraktól, amelyek a burzsoá felvásárlás szabad versenye alapján alakultak volna ki, teljes egészében az eredeti szocialista felhalmozás törvénye hatásának kell betudni. Amikor az állam a szervezett felvásárlási rendszer alapján az árakat adott szinten tartja, sőt a kínálatot meghaladó kereslet-növekedés ellenére még csökkenti is, mint ahogy ez 1925-ben a len és a gyapot esetében történt /ezek ára az 1924. évihez képest kisebb csökkent/, akkor fényes példáját látjuk annak, hogyan korlátozza a tervszerűség az értéktörvényt, az adott esetben az eredeti szocialista felhalmozás törvényének formájában. Ugyanakkor e példa segítségével láthatjuk, milyen értelemben lehet itt törvényről beszélni. Amíg a tőkés társadalomban az értéktörvény csak mint a spontán összeütköző folyamatok átlaga, mint az egyenlő vonzás és taszítás tör magának utat, addig az adott esetben az állam az eltérések hatásának előrelátásából indul ki, nem engedve meg, hogy az érvényre jusson, és ezzel egyidejűleg tudatosan korlátozza felhalmozási ütemét, az árak meghatározott színvonalát, növekedését, illetve csökkenését. Amíg az árutermelés spontán törvényével, az értéktörvénnyel a teljesen kifejlődött tervgazdaság könyvvitelét és nyilvántartását lehet szembeállítani, ahol az értéktörvény hatását felváltja a t e r m é k e k /de nem az áruk/ termelésének és elosztásának a szocialista statisztika általi tudatos kalkulációja, addig egészen más a helyzet a tervszerű termelésért folytatott h a r c időszakában, az értéktörvény visszaszorításának, korlátozásának szakaszában. A tervgazdálkodásért folyó harc elsősorban az állami szektor anyagi eszközeinek felhalmozásáért folytatott harc, amely biztosítja az egyik termelési viszony növekedését a másik rovására. Ezt a felhalmozást korlátozza a még létező értéktörvény, következésképpen alá van vetve a spontaneitásnak. Ebből a szempontból az eredeti szocialista felhalmozás törvénye az a forma, amelyben végbemegy a szervezetlen gazdaság spontán törvényszerűségeinek dialektikus átalakulása a gazdasági rendszer egyensúlya elérésének új típusává, amely a tudatos előrelátás és a gazdasági szükségszerűség tényleges számbavétele mellett valósulhat meg. Törvény-e ez a szó általános értelmében? Sokkal nagyobb mértékben az, mint nem, ha az ország gazdaságát egészében vesszük és nemcsak a legszervezettebb részét. Ugyanilyen kettősséggel, ugyanilyen ellentmondásos fejlődéssel találjuk szembe magunkat a

tőkés gazdaság minden kategóriájánál, melyet gazdasági rendszerünk talaján elemzünk.

A paraszti gazdaságokban termelt ipari nyersanyagok kérdését befejezve még a következőt kell megemlítenünk. A nyersanyagok piaca feletti uralomban nagy szerepet kezd már játszani az állami hitelrendszer, a felvásárlók által adott előlegek rendszere. Ez a rendszer, amely a tőkés viszonyok közt is ismert, nálunk a legnagyobb mértékben korlátozni fogja az értéktörvény hatását, mivel az előlegeket nem az egymással konkurráló nyersanyag-felvásárlók adják, hanem az egységes, szervezett állami szektor. Továbbá teljesen világos, hogy az államnak mint elsőrendű felvásárlónak az árpolitikája a legkomolyabb hatást gyakorolhatja a termelőerők elosztására a parasztgazdaságban, ösztönözve egyes kulturák termelését a többiek rovására, és beviheti a terv elemeit a kulturák területi elosztásába a parasztgazdaságoknál.¹⁰ A tervezett árak rendszere az ipar parasztgazdaságokra gyakorolt hatásának hatalmas eszközévé válik, és annál gyorsabban fog növekedni iparunk, minél erősebben köti gazdaságilag magához a nyersanyagtermelő parasztgazdaságokat, alárendelve őket a szocialista tervnek. Az ár itt is az árugazdaság kategóriájából, az értéktörvény funkciójából a város és a falu közötti csere szocialista kalkulációjának bizonyos átmeneti eszközévé transzformálódik, habár a parasztgazdaság áruja, amelyért az állam meghatározott árat fizet, a termelés szférájában még nem mozdult el abba az irányba, hogy áruból terméké váljon. Végül itt a pénz is ugyanugy, mint az állami körön belül kissé megváltoztatja funkcióit. Ezt különösen érdekes figyelemmel kísérni a Glavhlopkom /a gyapot felvásárlásával, értékesítésével foglalkozó főbizottság - a ford./ számításaiban, amikor a gyapot árát a gabona árához viszonyítják.

Az olyan jellegű nyersanyagok felvásárlásánál, amelyet a magántermelők is nagy mennyiségben vásárolnak, vagy magában a parasztgazdaságban is feldolgoznak, az állam szabályozó szerepe sokkal kisebb, az értéktörvény hatása pedig sokkal erősebb. Az állam határait itt lépten-nyomon megsértik a magánfelvásárlók, ami az államot vagy az árak megváltoztatására, vagy a felvásárlás beszüntetésére kényszeríti, ami azzal a veszéllyel jár, hogy vállalatai nyersanyag nélkül maradnak. A felvásárlási árak ingadozása szükségszerűen visszatükröződik a késztermékek árkalkulációjában, korlátozva itt az állami tervezés lehetőségeit. Ezen kívül például tételezzük

fel, hogy a nyers gyapju ára nem bizonyul előnyösnek a parasztság számára, akkor a parasztság több nemezcsizmát, házi szövésű posztót stb. fog előállítani. Az értéktörvény erről az oldalról is nyomást gyakorol az állami szektor megfelelő ágazataira. Az értéktörvény hatásának gyengülését itt csak úgy lehet elérni, hogy ha növekszik és olcsóbb lesz e termékek állami termelése, ami erősíti az államnak mint fő vásárlónak a befolyását, és nem teszi előnyössé a parasztság számára a saját nyersanyag házi feldolgozását. Az ilyen előrehaladás azonban magától értetődően egészében az eredeti szocialista felhalmozás minden területen elért sikereitől függ.

Térjünk át a termelési eszközök termeléséről és felvásárlásáról a fogyasztási cikkek gyártására. Teljesen nyilvánvaló, hogy az értéktörvény befolyása összességében itt sokkal nagyobb, mint a termelési eszközök termelésénél. Egyelőre ugyanugy, mint korábban, vonatkoztatassunk el a munkaerő díjazásának módszereitől, azaz a munkapiactól /feltételesen használjuk ezt a terminológiát/, és vizsgáljuk meg az értéktörvény hatását a másik oldalról. Vizsgálódásunk szempontjából a fogyasztási cikkek gyártásának a termelési eszközök termeléséhez viszonyítva a következők a jellegzetes sajátosságai:

1. a magángazdaság konkurenciájának a szerepe sokkal jelentősebb a termelésben és értékesítésben;
2. az értéktörvény hatása sokkal nagyobb a nyersanyag-áringadozás oldaláról;
3. az állami termelés jelentősebb és közvetlenebb függése a magángazdaság fizetőképes keresletétől;
4. a kiskereskedelmi árak hatása jelentős a kereslet és kínálat közti arányra.

Ami a magángazdaság konkurenciáját illeti a termelésben és az értékesítésben, ez teljesen nyilvánvalóvá válik magából az egyes ágazatok felsorolásából is. Élelmiszeripar: a magánpékségek és házisütés nagy szerepével; kolbászkészítés, halászat és a halászatú termékek feldolgozása, cukrászat, magánsörfőzdek, egészen a falusi zugpálinkafőzésig. Ezek mind olyan területek, amelyek nem követelnek sok felszerelést, nagy forgótőkét, gyors a tőke megtérülése és a leginkább hozzáférhető a kistermelés és a kistőke számára is. Vannak itt olyan hatalmas állami monopóliumok, mint a cukoripar, de mellette például a malomipar, ahol épp ellenkezőleg a

magántermelés dominál. Ugyanigy hatalmas szerepe van a kistermelésnek a bőr, a gyapju, a fa, a kender feldolgozásában és a ruha-készítésben. Az állami szektor legnagyobb ágazata, a textilipar is szembetalálja magát a kistermelés jelentős konkurenciájával, amely csak akkor nem veszélyes, ha a nagyüzemi termelés fejlett technikája alapján a munkatermelékenység fejlődése meghatározott fokot ér el.

A fogyasztási cikkek állami termelése továbbá azért is alá van vetve az értéktörvény hatásának, mivel az állam a nyersanyagot vagy a magánsektortól kapja az országon belülről, vagy nagy mennyiségben importálja külföldről. Arról már volt szó, hogy mi a helyzet a belföldi felvásárlás esetén. Itt az értéktörvény hatása erősen korlátozott az állami szektor szervezettsége miatt. Ami az importált nyersanyagokat illeti, itt az állami ipart csapkodják a világpiacon az értéktörvény hullámai az import ajtaján keresztül, megváltoztatva bizonyos határok közt a termelés kalkulációját a gyapot, a finomgyapju, a kaucsuk stb. világpiacon az ártól függően. Ezen a területen a világpiacon hatásának gyengítése csak a hazai nyersanyagtermelés fejlesztésével érhető el, amire a gyapot és a finomgyapju esetén országunknak mint ismeretes, gazdag perspektívái vannak.

A magángazdaságtól való függőség harmadik típusa az állami körön kívüli fizetőképes kereslettel való függés. Itt majdnem kizárólag a magángazdaság fizetőképes keresletét tartjuk szem előtt, mivel az állami alkalmazottak és munkások fizetőképes keresletének szabályozása, ha figyelmen kívül hagyjuk a kuszta és kisipar értékesítési konkurenciáját, magától a munkásállamtól, annak bérpolitikájától függ. Amennyiben az állami termékek áraival túl magasak lesznek, akkor ez vagy a vásárlásoktól való tartózkodáshoz vezethet, növelve egy sor termék házi elkészítését, amiről már fentebb volt szó, vagy a vásárlók sztrájkjához. Az első módszer éppen a fogyasztási cikkek termelése esetében lehetségesebb. A parasztság nem képes saját maga ekéket készíteni, és ezért, ha az eke drága, a végletekig kihasználja ezeket, vagy megjavítja a régiket, ugyanakkor a fogyasztási cikkek esetében, azaz ruházat, cipő, élelmiszerek termelése, sokkal nagyobb lehetőségei vannak, hogy elszakadjon az állami ipar hátszögétől. Ugyanakkor azonban, mint már volt róla szó, az ilyen elszakadás csak az iparcikkek hallatlanul magas önköltsége esetén lehetséges.¹¹ Ez annál nehezebb, minél inkább

meghaladja a nagyipari munka termelékenysége a háziipari termelékenységet. Ez pedig azt is jelenti, hogy a városi ipar munkatermelékenységének növekedésével automatikusan növekszik az állam tervszerű manőverezésének lehetősége, növekszik az eredeti szocialista felhalmozás lehetősége a magántermelés számlájára.

Másképp nyilvánul meg az értéktörvény hatása áruhiány esetén. Általánosságban az az áruhiány, amelyről szó van, azaz az ipari áruk hiánya, az ország ipari termelése és fizetőképes kereslete közötti aránytalanság következménye. A szabad verseny körülményei közt az aránytalanság normális uton szűnt volna meg, azaz úgy, hogy először növekedtek volna az árak a hiányágazatokban, és következésképpen növekedett volna az ezen ágazatokba befektetett tőke profitja, ami azonnal kiváltotta volna az új tőkék ideáramlását, új építkezéseket és végső soron a termelés bővülését a fizetőképes keresletnek megfelelő, sőt lehet, hogy annál nagyobb mértékben. Ily módon felszámolták volna az áruhiányt, az áremelkedés pedig, amely betöltötte szerepét a termelőerők új megosztásában, befejeződött volna. A kérdés a leirtak mellett és azzal együtt más módon is megoldható, azaz külföldi áruk behozatalának bővítésével, amennyiben a vámtételek ezt lehetővé teszik. Tehát az értéktörvény alapján fel lehetne számolni a termelőerők eloszlásában az aránytalanságot és az áruhiányt.

Ezzel szemben, amikor az ipar 80%-a állami, az aránytalanság felszámolása, amennyiben kizárjuk az importnövelést, csak úgy lehetséges, ha tervszerűen a megnövekedett kereslet szintjére bővítik az állami termelést. Az árnövekedés csak részlegesen és igen kis mértékben vezethet az áruhiány által érintett ágazatokban a kis-, kустár- és kézművestermelés bővülésére. Az áruhiány figyelmeztető jel az állami ipar vezetőinek, ez az arányosság helyreállításának követelése, amelyért az ország egész gazdasági szervezete kiált. Tétélezzük fel azonban, hogy vagy az adott év, vagy a megelőző év hibás politikája következtében, amelynek következményei egy évvel később nyilvánulnak meg, vagy az új tőke hiánya és a korlátozott importlehetőségek miatt, az állam nem növeli a termelést a fizetőképes kereslet növekedésével összhangban. Mi lesz ebben az esetben? Ebben az esetben egyrészt nagymértékben növekedni fognak a kiskereskedelmi árak azokban az ágazatokban, amelyeket erősen érintett az áruhiány a magánkereskedelem egész vonalán, az-

az gyakorlatilag növekszenek az árak a kiskereskedelem felében, ha az 1925-ös évet vesszük. Másrészt a szövetkezetek a piaci ösztönöség hatására elkerülhetetlenül a legkisebb ellenállás vonalán haladnak, azaz tullepik az állami nagykereskedelmi árak feletti kiskereskedelmi árkiegészítés határait. Az értéktörvény ezen a ponton is át fogja törni az állam szilárd tervárainak politikáját. Az eladási árak csökkentése pedig az áruhiány által erősen érintett ágazatok trószjtjeinél semmiféle pozitív hatással sem járna abban az értelemben, hogy nem csökkentené a kiskereskedelmi árakat, tehát gyakorlatilag teljesen értelmetlen lenne, és a közgazdasági elmélet szempontjából pedig tudatlanságot jelentene.¹²

Általában és egészében ugyanugy, mint ahogy gyakorlatilag 1925-ben volt, az értéktörvény végig nem vitt és ezért teljesen eltorzított és természetellenes hatásával van dolgunk, mivel ez a törvény csak a kiskereskedelmi árak növekedését tudja előidézni, de képtelen arra, hogy a növekvő árakat felhasználja a gyorsabb ütemű iparosítás érdekében az ország termelőerőinek az újraelosztására. Fiziológiai hasonlattal élve az értéktörvény k é s l e l t e t t r e f l e x e áll előttünk, amely az elosztási szféráról nem terjed át a termelési szférára. A kereskedelmi magántőke százmilliókat söpör be, de a termelésre ez alig hat. Azt lehet mondani, hogy a magántőke fokozott felhalmozása egyenesen arányos a korlátozott értéktörvény működési erejével.

Ez az említett tény ugyancsak klasszikus példája annak - ezt a példát a szovjet gazdaság elmélete minden tanfolyamán tanulmányozni kellene - milyen gazdasági következményekre vezethet az a helyzet, amikor az egyik alapvető törvényt, az adott esetben az értéktörvényt paralizálják, illetve pontosabban fogalmazva félig likvidálják, az értéktörvényt történelmileg felváltó másik törvény hatása pedig ilyen vagy olyan okok miatt még nem bontakozhat ki ugyanolyan mértékben és ütemben, mint amilyen mértékben likvidálták az értéktörvényt. Teljesen nyilvánvaló, hogy amennyiben az eredeti szocialista felhalmozás az iparban, mindenekelőtt a magán-gazdaság rovására - az adó és az árpolitika alapján - való felhalmozás megfelelt volna a már elért új termelési viszonyok, azaz a kollektivizált ipar színvonalának, valamint az egész gazdaság vele szemben támasztott követelményeinek, azoknak a követelményeknek, amelyeket az állami gazdaság strukturája alapján nem spontán módon ki lehetne elégíteni, akkor az áruhiány nem következett volna be,

valamint az értéktörvény késleltetett reflexe nem rakott volna több tiz, ha nem százmilliót a tőkés felhalmozás perselyébe.

Egyelőre figyelmen kívül hagyva azt az általános kérdést, hogy maga az ipar szocializálásának ténye mennyiben követeli meg vasszükségyszerűséggel minden egyes évben a szocialista felhalmozás bizonyos arányát, csak a fejezetben elmondottak bizonyos összegezését kívánom megvonni. Láttuk, hogy az értéktörvény, amennyiben eltekintünk a munkaerő problémájától, a legkisebb hatást a termelési eszközök gyártásának a szférájában gyakorolja, amikor az állam monopolista termelő is és a termelési eszközök monopolista megrendelője is. Ez pedig azt jelenti, hogy a nehézipar állami gazdasági rendszerünk olyan legszocialistább láncszeme, ahol a piaci viszonyok felváltása az egységes állami szektor szervezetén belül a stabil terveken alapuló megrendelések és fix árak rendszerével a legmesszebb haladt előre. Itt tört legjobban előre az árak transzformálódása az erőforrások tervszerű elosztásává az állami körön belül és leginkább itt alakult át az áru terméké. A fogyasztási cikkek állami gyártásában sokkal nagyobb az értéktörvény hatása. Ez a hatás annál nagyobb, minél kevésbé monopolizált az állami ipar, minél nagyobb szerepet játszik a termék önköltségének kalkulálásában a kistermelés azon ágazataiban előállított nyersanyag, ahol a legnagyobb a spontán piaci viszonyok hatása. Végül, amennyiben áttértünk a magángazdaságra, azaz mindenekelőtt a parasztgazdaságra, akkor az értéktörvény a szocialista felhalmozás törvényét leginkább a nagyipar számára termelt paraszti termelési eszközök esetében, azaz döntő mértékben az állam által felvásárolt ipari nyersanyagok termelésének szférájában korlátozza.

Végül az értéktörvény növekvő mértékű hatása szerint haladva, először nézzük meg a parasztgazdaságokban termelt, de az állam által felvásárolt fogyasztási cikkek, aztán pedig a parasztek közötti csere esetét.

Nézzük meg először, hogy a paraszti termelésnek ez a része mekkora hányadot tesz ki az ország össztermelésében, valamint az összparaszti árutermelésben. A Goszplán 1924-1925-ös gazdasági év¹³ ellenőrző számai alapján a parasztság által piacra dobott összárutermelés - háboru előtti árakon számított - 2857 millió rubeles összegből az ipari növények, kulturák részaránya 631,4 millió, illetve 22,6%. Ezekből a számokból látható, hogy az ipari növények hányada, ahol az értéktörvény hatása korlátozott, igen je-

lentős. Ugyanakkor azonban a fogyasztási cikkek hányada sokkal nagyobb. Ezen kívül figyelembe kell venni azt is, hogy a parasztgazdaságok által a piacon eladott fogyasztási cikkekből az állam nem vásárol meg mindent, hanem csak egy részt. Például 1924-1925-ben a 833,7 millió pud áru gabonából a városi piac és az export csak 305,7 milliót illetve 36,8%-ot szivott fel. Felvetődik a kérdés, hogyan is állunk az értéktörvény hatásával gazdaságunk e területén?

Teljesen nyilvánvaló, hogy a gabonafélék és az állattenyésztés terén az elenyészően kevés saját termék, azaz a szovhozok termelésének elenyészően kis részaránya esetén, az állam nem képes a fogyasztási cikkek piacára a termelés oldaláról, azaz a szabályozás azon alapjáról hatást gyakorolni, amely nagy szerepet játszik a szovjet ipar szférájában. Ilyen körülmények közt, általánosan fogalmazva, szabályozás csak a csere- és a hitelszférában lehetséges. Az állam befolyása a parasztgazdaságokra a hitelrendszeren keresztül ma még olyan kicsi, hogy erről a szabályozási eszközzől alig kell beszélni. Marad tehát csak a csereszféra. Itt az állam szervezett tömegfelvásárló a belső városi fogyasztás számára, és monopolista a gabona, vaj és egyéb élelmiszertermék külkereskedelmében. Ebben áll az állam fölénye. Ugyanakkor azonban manőverezési szabadsága az árpolitikában itt korlátozottabb, mint a tömegcsere bármely más terén. Az első korlátot a világ gabonapiaca jelenti. A világpiaci gabonaárak jelentéktelen mértékben függnék a mi impexünkötől, mivel a világpiacon eladott hatalmas gabonamennyiségből egyelőre mi csak igen jelentéktelen százalékot szállítunk. A gabonafélék világpiaci áringadozása teljes erővel nyomást gyakorol politikánkra, mintegy külső, tőlünk majdnem teljesen független objektív erő. Másrészt a belső gabonapiac igen korlátolt mértékben áll befolyásunk alatt, mivel az árugabona jelentős hányada a paraszti gabonakereslet fedezésére szolgál, illetve az állami felvásárlás mellett létező városi piac szervezetlen részére kerül. Végül figyelembe kell venni azt az igen fontos tény is, hogy parasztságunk az adóterhek háboru előttihez viszonyított nagyarányú csökkenése, valamint a földesuri földekért fizetett bérleti díjak felszámolása következtében sokkal kisebb mértékben van rászorítva a k é n y s z e r e l a d á s r a , mint a háboru előtt.¹⁴ Ez nagyobb manőverezési lehetőséget biztosít a parasztnak a gabonafelhasználással, több gabonakészletet halmozhat fel, növelheti kenyér-

fogyasztását, de a l e g f ő b b , t ő b b e t e t e t h e t m e g a tehenekkel és baromfiakkal takarmányként. Az állattenyésztés, ezen belül az értékesítési célokat szolgáló állattenyésztés kibővítésének lehetősége, kevésbé teszi függővé a parasztot a stabil állami felvásárlási áraktól. Ugyanakkor azonban itt sem kell eltulozni és általánosítani a szezonális jelenségeket, azokat a jelenségeket, amelyek a helyreállítási időszak egyes éveit jellemzik, hanem a fejlődés hosszú távu tendenciáit kell figyelembe venni. Biztonsági készleteket csak bizonyos határig lehet felhalmozni. A gabonafelesleg felhasználása az állattenyésztés fejlesztésére szintén bizonyos korlátokba ütközik, mivel a belső huspiac például viszonylag lassabban növekszik, a külsőt pedig még nagy munkával és hatalmas tőkeráfordításokkal /hűtőházak, husüzemek stb./ kell meghódítani. A vizsgált területen az alapvető tendencia nem az állam szabályozó szerepének csökkenése, hanem növekedése, amennyiben a parasztgazdaságok fejlődni fognak. Valójában minél gyorsabban fog fejlődni a parasztgazdaságokban a fogyasztási cikkek árúként értékesítendő feleslege, annál nagyobb szerepet fog játszani ezek exportja, következésképpen pedig annál nagyobb szerepet fog játszani a felvásárlás terén az állam, a paraszti termékek külső piacokon történő értékesítésének monopolistája. Az állam manőverezési lehetősége egyre nagyobb a maximumot jelentő világpiaci áraktól a minimum irányába, és ezzel együtt pedig növekszik a paraszti árugazdaság általános függősége az államtól. Itt az állam befolyása nem érheti el hamar az ipari növények felvásárlásánál fennálló szabályozó szerepet, de kétségtelenül növekedni fog, amilyen mértékben nő mezőgazdaságunk árutermelése és exportlehetősége. Amíg a terméketlen években az értéktörvény sokkal erősebben dühönghet és szabályozó korlátozást csak a külföldi állami gabonaimport jelenthet, addig ezzel szemben a jó termésű években a gabonaárak c s ö k k e n é s e sokkal sikeresebben feltartóztatható az idejében megvalósított állami felvásárlásokkal és a gabonaexport bővítésével. Az állam szabályozó szerepe a csere szférájában olyan mértékben fog növekedni, mint ahogy azok a készletek, amelyeket az állam mind pénz, mind naturális formában saját tervezési tartalékaiként fel tud halmozni. Másrészt, a szabályozásban éppen szövetkezeteinknek kell nagy szerepet játszani, különösen annak mértékében, ahogy a hitel átfogja a mezőgazdasági cserét, nem is beszélve már a szövetkezetek hatásáról a termelés terén.

Végül a legkevésbé tervszerű szabályozás területe a parasztgazdaságok közti csere, valamint a paraszti termékek és a kézmű- és kустáripár azon része közti csere, amelyet a nagyüzemi kollektív termelés egyáltalán vagy igen kismértékben hódított meg. Mint ismeretes, a falusi piac felvevőképesége a parasztek által termelt fogyasztási cikkekből, mindenekelőtt kenyérgabonából igen nagy. A kenyérgabonát vásárló parasztgazdaságok száma hatalmas. 1924-1925-ös gazdasági évben a parasztek közti kenyérgabona vásárlása elérte az 528 millió pudot, illetve 63,6%-át tette ki az összkenyérgabonának. Ugy tűnik, hogy az állam befolyása a kenyérra automatikusan maga után kellene hogy vonja a hatást a parasztek közti kenyérgabona áraira. Ez a hatás kétségtelenül létezik, de a következő körülmények korlátozzák: kenyérgabonát elsősorban a legszegényebb parasztek vásárolnak. Mind fogyasztási célokra, mind vetőmagként vásárolnak gabonát. Nem mindig pénzzel fizetnek, és messze nem mindig a piaci árat fizetik, mivel jelentős mértékben függnek a tehetős parasztoktól és a kulákoktól. Igen gyakran az elszámolás úgy történik meg, hogy ledolgozzák, azaz a gabonát kicserélik a szegényparaszt munkájára, ami a szovjet faluban meglevő nagyarányú munkaerő-felesleg mellett azt jelenti, hogy igen magas felárat fizetnek a szegények a nekik eladott gabonáért. A kenyér- és gabonaárak állami szabályozása érinti ezeket a kizsákmányolási viszonyokat. A munkaerőpiac és a rejtett kizsákmányolási viszonyok keresztülhúzzák az állam szabályozó hatását a kenyérrárokra a parasztek közti csere jelentős területén.

Ami a parasztgazdaságok közti csere olyan területeit érinti, mint az igavonó ökor adásvétele, valamint az állami üzemekben nem gyártott kустár- és kézműipari termékek kereskedelme, itt teljesen és osztatlanul uralkodnak az egyszerű árutermelés viszonyai, ez az értéktörvény osztatlan uralmának területe.¹⁵ Ime itt áll előttünk gazdaságunknak az a része, amely a legteljesebb ellentéte a termelési eszközök gyártásának az állami szektorban. A 16-17. század együtt él a 20. század legnagyobb vívmányával, a szocialista állam tervszerűen irányított iparával.

Az a kérdés, hogy állami iparunkban értéktöbblet vagy pedig többletermék van, igen sok vitát váltott ki és vált ki közgazdászaink, valamint tanulóifjúságunk körében. Már a korábban elmondottakból az olvasó egyebek közt láthatja, hogy a közgazdasági elmélet szempontjából ez egy meglehetősen kemény dió. Semmi esetre sem lehet ezt a kérdést egész gazdasági rendszerünk általános értékelésétől, a politikai gazdaságtan összes kategóriájának a szovjet gazdaságra vonatkoztatott szisztematikus értékelésétől függetlenül megoldani.

Amennyiben a szocialista tervgazdaság kifejlett rendszerében az áruval szemben áll a termék, az értékkel a munkaidő számbavétele, a munkabérrel a kollektív munkás fogyasztási fejadagja, akkor az értéktöbblettel a többletermék áll szemben. Ezért az általunk választott módszert követve meg kell vizsgálnunk, hogy állami szektorunkban milyen mértékben jutottunk előre az értéktöbblettől a többletermékhez vezető történelmi uton, és milyen fogalom lesz itt a leghelyesebb. Már itt meg kell jegyezni, hogy a vizsgált kérdésben két típusú véleménykülönbséggel találkozhatunk: terminológiai nézeteltérések, tehát következésképpen másodrendűek; másodszor elvi jellegű nézeteltérések, amelyek állami gazdasági rendszerünk eltérő elméleti és történelmi általános értékelésével függnek össze. A második típusú nézeteltérések nem korlátozódhatnak csak a vizsgált probléma területére, és ezért szükségszerűen érintik gazdaságunk elméleti elemzésének az összes többi problémáját is.

Kezdjük először az értéktöbblet fogalmának pontos meghatározásával, mint ahogy azt Marxnál találjuk. Az értéktöbblet kategóriája elszakíthatatlan a következő feltételektől: ahhoz, hogy értéktöbblet létezzen, az kell, hogy általában legyen érték, azaz, hogy az emberi munka terméke áru legyen. Ez pedig azt jelenti, hogy történelmi kategóriáról van szó, amely csak az árutermelésre jellemző. Ez azonban kevés. Az emberi munka terméke az áru formáját nemcsak a tőkés, hanem az egyszerű árutermelésben is felölti. Következésképpen szükséges a másik alapfeltétel is, mégpediglen az, hogy a munkaerő is áru formát öltson, azaz, hogy létezzen a sajátos áru, a munkaerőáru szabad piaca. De a munkaerő, mint áru létezése, feltételezi a termelési eszközöktől elválasztott proletariát-

tust az egyik póluson, valamint a munkaerőt megvásárló osztály létezését, aki rendelkezik a termelési eszközök tulajdonának monopólista jogával a másik oldalon. Következésképpen az érték-többlet fogalma nem egyszerűen a kizsákmányolás viszonyait tételezi fel, hanem a vállalkozó és a bérmunkás közti kizsákmányolási viszonyokat. Végül az utolsó feltétel összefügg "a többlet" kifejezéssel, azaz a munkatermelékenység olyan általános fejlettségi foka szükséges, amely mellett a termelő módon foglalkoztatott dolgozó többlet állít elő, mint ami minimálisan szükséges munkaereje helyreállításához. Ez azt jelenti, hogy az érték-többlet fogalma feltételezi a társadalomban a többletterméket, amely az árutermelés fejlődésének meghatározott szakaszában ölti csak fel az értéktöbblet formáját.

Mielőtt áttérnénk az érték-többlet kategóriájának elemzésére gazdaságunkban, célszerűnek tartjuk, ha visszatekintünk ezen kategória fejlődéstörténetére. Mivel gazdaságunkban végbemegy a tőkés gazdaság termelés viszonyainak a szocializmus történelmileg magasabb termelési viszonyaivá való átalakulása, mivel az egyik viszony dialektikus átnövését kell vizsgálnunk a másikban, ezért érdekes a fordítottja is, az adott esetben az ugyanilyen dialektikus átmenet a többlettermékről az érték-többletre a kapitalizmus fejlődésének kezdeti szakaszában.

Marx nemegyszer óvott attól, hogy összekeverjük a többlettermék fogalmát az értéktöbbletével. A többlettermék kétségtelenül általánosabb fogalom, mint az értéktöbblet fogalma. Többlettermék létezett már jóval a tőkés termelés kifejlődése előtt, és létezni fog a tőkés társadalmi rend megsemmisítése után, de már nem mint a kizsákmányolás viszonya. Csak egy történelmileg meghatározott szakaszban veszi fel a többlettermék az értéktöbblet formáját. A naturális rabszolgatartó gazdaságban nincs érték-többlet marxi értelemben, habár létezik mind a kizsákmányolás, mind a többlettermék. A naturális rabszolgatartó gazdaságban a rabszolgák csak uraik fogyasztási cikkeit állítják elő, a kizsákmányolás célja pedig ezeknek a fogyasztási cikkeknek a kisajtolása. Ugyancsak nincs érték-többlet a naturális jobbágygazdaságban, ahol például a robot uralkodik mint a fogyasztási cikkek előállításának eszköze a hatalmas feudális földtulajdonosok számára. A helyzet csak akkor változik meg, amikor a kizsákmányolt osztályok munkájával előállított termék az áru formáját ölti, érték-ké válik és ezzel együtt a több-

lettermék pedig értéktöbbletté alakul át. Ekkor a kizsákmányolás céljává is az értéktöbblet rendszeres kisajtolása válik. Ebben az esetben tér át Marx az egyik terminológiáról a másikra. Így például A tőke III. kötetében Marx arról beszél, hogy "a közvetlen lét-fenntartási eszközök termelésére irányuló patriarchális rabszolga-rendszert változtatja át értéktöbblet termelésére irányulóvá".¹⁶ A tőke I. kötetében Marx szintén nemcsak a négerkizsákmányolásáról beszél, hanem arról is, hogy a jobbágyok többletmunkája értéktöbbletté válik. "A négermunka - írja - az amerikai Unió déli államaiban, amíg a termelés főként a közvetlen saját szükségletre irányult, megőrizte mérsékelt patriarchális jellegét. Amilyen mértékben azonban a gyapotkivitel ez államok létérdekévé vált, a néger túldolgoztatása, helyel-közzel életének hét munkaév alatti elfogyasztása egy kiszámított és számító rendszer tényezője lett. Nem arról volt szó többé, hogy bizonyos tömegű hasznos terméket sajtoljanak ki belőle. Most már magáról az értéktöbblet termeléséről volt szó. H a s o n l ó v o l t a h e l y z e t a r o b o t m u n k á v a l , p é l d á u l a d u n a i f e j e d e l e m s é g e k b e n ."¹⁷/A szerző kiemelése./

Ugyanakkor azonban az értéktöbbletnek csak egy átmeneti, fejletlen formája áll előttünk, amely egyáltalán nem jellemző a fejlett tőkés termelési módra. Az a helyzet ugyanis, hogy itt jelen van az értéktöbblet minden előfeltétele az utolsó kivételével, amely éppen a fejlett kapitalizmusra jellemző, a munkaerőnek olyan áruvá válása, amelyet tulajdonosa "szabadon" adhat el a munkapiacra. A rabszolga úgy tartozik a rabszolgatartóhoz, hogy a rabszolgatartónak tulajdonjoga van személyiségére, munkaerejét a termelésben nem a kifejlett tőkés árutertermelés specifikus törvényei alapján fogyasztja el, hanem úgy, hogy a rabszolga munkaerejének eladása, vásárlása és ujratermelése ki van vonva az árutertermelés törvényei alól. Ugyanezt mondhatjuk a jobbágyparasztról is, ahol a kizsákmányolás lehetősége nem "szabadon" és spontán módon keletkezik az egyik osztály termelési eszköz monopóliumából, hanem a parasztnak a földesurttól való jogi függősége alapján létezik.

Végül, a valódi tőkés értéktöbblet felé való átmenet utolsó stádiumaként fel lehet hozni a felvásárló számára otthon dolgozó kuztár esetét, aki a megrendelő nyersanyagát dolgozza fel annak eszközeivel és lényegében már bérmunkás az önálló termelő külső attribútumai ellenére. Még egy lépés, és előttünk áll a termelési

eszközöktől elválasztott proletár, a másik póluson pedig a termelési eszközök tulajdonosa, a kapitalista, aki az értéktöbbletet éppen az értéktörvény kifejlett működése alapján sajátítja el az adott esetben a tőkének munkaerőre mint árura való kicserélése alapján.

Most pedig térjünk át az értéktöbblet kategória elemzésére, gazdaságunkra, mindenekelőtt a proletariátus állami gazdaságára vonatkoztatva. Ha a gazdaságtörténet kapitalizmus előtti időszakában - ha lehet így kifejezni - az értéktöbblet kategória elemeinek kifejlődésével volt dolgunk az árutermelés fejlődése, illetve tőkés árutermeléssé való átnövése mértékében, addig nálunk éppen az ellenkező folyamatot látjuk, az értéktöbblet kategória elemei elhalásának folyamatát a termelőerők szocialista formában való fejlődésének mértékében. Ott a kifejlődés dialektikája, itt az elhalás folyamata. Vizsgáljuk meg konkrétan ezt a folyamatot, az értéktöbblet kategória egyes előfeltételeit elemezve.

Mint már említettük, a többlettermék értéktöbbletté válásának az első előfeltétele, hogy a termék áruvá váljon. Állami szektorunkban pedig - mint ahogy fentebb láttuk - fordított tendencia alakul ki, az áru terméké válik, amely a termelési eszközök állami termelésében halad előre a leggyorsabban és leginkább ott valósult meg. Az olvasó e tény fontosságát a következő körülmények alapján láthatja: mint ismeretes - és ezzel igen sokat foglalkozott Marx - a tőkés társadalom termelőerőinek fejlődése, a technika fejlődése **m i n t á l t a l á n o s s z a b á l y** a tőke szerves összetételének növekedésére vezet, ami a munkának az egész társadalmon belüli elosztása szempontjából azt jelenti, hogy egyre nagyobb és nagyobb jelentősége lesz a termelési eszközök gyártásának. A fogyasztási cikk gyártása kibővítésének lehetősége, valamint olcsóbbá tételük úgy érhető el, hogy viszonylag még jobban bővítik a termelési eszközök gyártását. Ez a törvény nem a tőkés termelési viszonyok specifikus vonásaitól függ, e törvény a szocialista társadalomban is kell hogy működjön, mivel a társadalom termelőerői fejlődni fognak. Ez a törvény teljesen vonatkozik a mi gazdasági rendünkre is. **H a p e d i g e z i g y v a n , a k k o r a t e r m e l ő e r ő k f e j l ő d é s e e l k e r ű l h e t t e n ű l a t e r m e l é s i e s z k ö z - g y á r t á s r é s z a r á n y á n a k n ö v e k e d é s é t j e l e n t i , e z p e d i g t e l j e s e n a u t o m a t i -**

k u s a n m e g g y o r s í t j a a z á r u t e r m e l é s
e l h a l á s á t a z á l l a m i s z e k t o r b a n ,
é s e r r ő l a z o l d a l r ő l a l á á s s a a z
é r t é k t ö b b l e t k a t e g ó r i á j á t . H a á l l a m i i p a -
r u n k e g y a d o t t é v i ö s s z t e r m e l é s é t v e s s z ű k é s m e g k é r d e z z ű k , h o g y e z
a t ö m e g á r u - e a t e r m i n o l ó g i a M a r x á l t a l h a s z n á l t é r t e l m é b e n , a k k o r
e r r e a k é r d é s r e i g e n t i s m e g n e m e t i s k e l l v á l a s z o l n u n k . I g e n ,
a m e n n y i b e n a p i a c s z á m á r a t e r m e l ű n k , é s a p i a c r a t á m a s z k o d v a v á l ó -
s í t j u k m e g a z u j r e t e r m e l é s t . N e m , a m e n n y i b e n m o n o p o l i s t a k é n t t e r -
m e l ű n k m a g á n a k a z á l l a m i s z f é r á n a k a s z á m á r a , é s a p i a c i v i s z o n y o k -
n a k c s a k a f o r m á j á t ő r i z z ű k m e g a z á l l a m i s z e k t o r o n b e -
l ű l , n e m , a n n y i b a n , a m e n n y i b e n a s z o c i a l i s t a m o n o p o l i z m u s a l á á s s a
a z á r u g a z d a s á g o t , s o k e s e t b e n l i k v i d á l j a a k o n k u r r e n c i á t é s m a g á -
n a k a z á r u p i a c l é n y e g é n e k a t r a n s z f o r m á c i ó j á r a v e z e t . A m i g a p a -
r a s z t g a z d a s á g b a n a t e r m e l é s á r u j e l l e g e n ö v e k s z i k a f a l u t e r m e l ő -
e r ő i n e k f e j l ő d é s é v e l , s z e m b e t a l á l v a m a g á t a m e g e l ő z ő f e j z e t b e n
l e i r t p i a c i v i s z o n y - k o r l á t o z á s o k k a l , a z á l l a m i s z e k t o r b a n v i s z o n t a
t e r m e l é s á r u j e l l e g e a t e r m e l é s a b s z o l u t n ö v e k e d é s é v e l , v a l a m i n t a
t e r v s z e r ű s é g é s a s z e r v e z e t t s é g f o k o z o d á s á v a l a z e g é s g a z d a s á g i
s z e r v e z e t e n b e l ű l c s ö k k e n . A v é g e r e d m é n y k ö v e t k e z é s k é p p e n a z
a l á b b i : a z é r t é k t ö b b l e t k a t e g ó r i á j a a z á l l a m i s z e k t o r b a n a z á l t a -
l u n k v i z s g á l t e l ő f e l t é t e l s z e m p o n t j á b ó l m e g t ö r e t i k , é s a s z o c i a l i s t a
t e r m e l é s i v i s z o n y o k f e j l ő d é s e b i z o n y o s m é r t é k b e n m á r m e g i s t ö r t e .

V e g y ű k m o s t a z é r t é k t ö b b l e t f o g a l m á n a k m á s o d i k e l ő f e l t é t e l é t ,
a k i z s á k m á n y o l á s k é t o s z t á l y k ö z t i v i s z o n y á t , a d o l g o z ó k t ö b b l e t -
t e r m é k é n e k a t e r m e l é s e s z k ö z - t u l a j d o n o s o k á l t a l i e l s a j á t í t á s á n a k
r e n d s z e r é t . K é t s é g t e l e n , h o g y e t é r e n ö s s z e h a s o n l i t h a t a t l a n u l e l ő -
r é b b j u t o t t u n k , m i n t a z e l ő b b v i z s g á l t t e r ű l e t e n , é s n e m e v o l u c i ó s
m ó d o n , h a n e m u g r á s s z e r ű e n j u t o t t u n k e l ő r e a s z o c i a l i s t a f o r r a d a l o m
u t j á n , a t e r m e l é s i e s z k ö z ö k t ö k é s t u l a j d o n á n a k f e l s z á m o l á s á v a l é s
a z á l l a m m á s z e r v e z ő d ö t t p r o l e t a r i á t u s k e z é b e t ö r t é n ő á t a d á s á v a l .
A z é r t é k t ö b b l e t n e k t ö b b l e t t e r m é k k é v á l ó t r a n s z f o r m á l ó d á s á r ó l e z e n
i s m é r v a l a p j á n s o k k a l n a g y o b b m é r t é k b e n b e s z é l h e t ű n k , m i n t a t ö b b i
i s m é r v a l a p j á n . Á l t a l á b a n e z a z a l a p v e t ő p o n t . A m u n k á s o s z t á l y
n e m z s á k m á n y o l h a t j a k i ö n m a g á t .¹⁸ A p r o l e t a r i á t u s f e l o s z t á s a o l y a n
s z e r v e z ő f u n k c i ó t e l l á t ó é s j o b b a n f i z e t e t t d o l g o z ó k r a , v a l a m i n t
a p r o l e t a r i á t u s f e n n m a r a d ó t ö b b i r é s z e e g y o s z t á l y o n
b e l ű l i m e g o s z l á s , a m i e l v i l e g s e m m i b e n s e m k ű l ö n -
b ö z i k u g y a n e z e n o s z t á l y s z a k k é p z e t t é s s z a k k é p z e t l e n m u n k á s o k r a

való megosztásától. Ez azzal függ össze, hogy a munkásosztály nem egynemű az ipar irányításában, a műszaki képzettségben, szervezői készségeiben stb.-ben. Az új rendszer ezt az egyneműtlenséget örökségbe kapja a kapitalizmustól, és csak fokozatosan számolhatja fel a munkatermelékenység növekedése, az egész tömeg kulturális és műszaki képzésének az új oktatási rendszer alapján történő felemelése, a vezetés és irányítás minden területén a munkásdemokrácia rendszerének fejlesztése, végül pedig a konzervativizmus és tespedés tendenciái elleni teljesen tudatos harc útján. A meglevő anyagi egyenlőtlenség a munkásosztály tömegeinek viszonylag lassu felemelkedése a szervezőkáderek színvonalára, nem a termelési viszonyok jelenlegi strukturájából következik, hanem a struktúra e l l e n é r e tartja fenn magát, és felszámolása annak mértékében valósulhat meg, ahogy elhal a megmerevedett szakmai megosztás, felszámolják a tudomány elszakadását a munkától, megszűnik "az individuunk szolgálalelkületű hierarchiája", amit a burzsoá társadalomtól örököltünk, és amiről Marx "A gothai program kritikájá"-ban beszélt. A termelőerők fejlődése az állami szektorban, a munkabér rendszeres növekedése, a proletár és félproletár ifjúság általános és műszaki oktatása szocialista rendszerének kialakulása, a felnöttek átnevelése és továbbképzése mellett a szakképzett munkások gyors növekedését eredményezi a szakképzetlenek rovására, és oly nagyszámú munkást készít fel szervező funkciókra, hogy ez többszörösen meghaladja a szervezői és irányítói posztok számát. Ez pedig azt fogja jelenteni, hogy megszűnik a megmerevedett szakmai megosztás, és fokozatosan át lehet térni a vezetők /káderek/ és a tömegek problémájának valódi szocialista megoldására oly módon, hogy a tömegeket a káderekhez közelítjük úgy, hogy ezeket az egy és ugyanazon személyekhez kötött szakmákat átalakítjuk, és a funkciókat a tömegek egymás után felváltva teljesítik. A funkciók szükségszerűsége megmarad, de változnak az azokat betöltő emberek. Az adott esetben, mint egy sor más esetben is, a további szocialista fejlődés a termelési eszközök társadalmassítása esetében már csak a termelőerők állami szektoron belüli mennyiségi növekedésétől és e növekedés ütemétől függ. Fordítva pedig a vezető és szakmai megosztottság megmerevedése a termelőerők stagnálásának vagy lassu fejlődésének a következménye lehet.

Ily módon az általunk említett egyenlőtlenség az anyagi eszközök elosztásában, valamint a szakmai megosztottság fennmaradása

és a tényleges egyenlőtlenség a tudományos és műszaki ismeretek el-sajátításában, valamint a szervezési tapasztalatok egyenlőtlensége egyáltalán nem abból ered, mintha a termelési eszközök a proletariátus egy részének a monopóliuma lenne. A vörös igazgatók, a proletár mérnökök és gazdasági szakemberek a termelési eszközök sem-miféle monopóliumával sem rendelkeznek. Mindannyian a munkásállam alkalmazottai és ugyanugy, mint az összes többi dolgozó az állam kollektív termelési eszközeit felhasználva termelnek. Ebben van az elvi különbség az állami ipar termelési viszonyainak strukturá-jában, összehasonlítva a kapitalizmus megfelelő viszonyaival, vala-mint ugyancsak ebben található meg az előfeltételek a jutalmazás, illetve díjazás és a felelősség burzsoá megosztási rendszerének a szocialista építés első lépései időszakában még megmaradt vonásai felszámolásához.

Az állami szektoron belüli kizsákmányolás problémájának viz-gálatánál azonban nem korlátozódhatunk csak a proletariátuson be-lüli kölcsönös viszonyokra. Hisz a proletariátus más osztályok ál-tal bizonyos mértékig kizsákmányolható, habár ő maga uralkodik a nagyüzemi termelésben. Az osztályerőviszonyok, a termelés új for-mája gyöngeségének és fejletlenségének, valamint az áru- és tőkés árutermelő gazdaság ereje következtében olyan kizsákmányolási vi-szonyok keletkezhetnek, amelyek nem helyezhetők el a tőkés és mun-kás közt a burzsoá társadalomban meglevő termelési és elosztási viszonyok általános keretei közt. Ekkor pedig az ilyen típusu ki-zsákmányolás létezésének mértékében létezni fog értéktöbblet is.

Vizsgáljuk meg a ténylegesen létező, valamint az elméletileg lehetséges változatait az ilyen kizsákmányolásnak.

Először a többlettermék egy része, igaz, viszonylag igen kis része, a szakemberek fizetésének a magas szakképzettségű munka dí-jazását meghaladó részére szolgál. Az állami ipar munkásai kizsák-mányolásának ez a formája abból ered, hogy az új oktatási rend-szerben, amely a kollektív termelés immanens része, és attól eli-degeníthetetlen, a szocialista viszonyok még fejletlenek.

Másodszor, a többletterméknek az a része, amelyet a magántőke kereskedelmi haszon formájában szerez meg. Itt a kizsákmányolás ab-ból ered, hogy fejletlen az elosztásnak az a rendszere, amely a termelési eszközök szocializációjából ered. Kétségtelen, hogy az állami ipar többlettermékéből az ellenséges osztály által elsajá-tított részből mennyiségileg ez a legtöbb.

Harmadszor, a parasztlak, nepmanok, városi kisburzsoázia stb. által fedezett belső kölcsönök után fizetett kamat, valamint a régi külföldi kölcsönök lehetséges törlesztése és kamata, illetve az új kölcsönök kamata. Ide kell sorolni azt az elméletileg lehetséges esetet, amikor az eredeti szocialista felhalmozás terén megvalósított helytelen politika következtében az állam által a magánszektorból ösztársadalmi igényekre kapott többletterméket meg fogja haladni az állami szektor többlettermékének az a része, amely ilyen vagy olyan formában a magánszektorhoz kerül.

Térjünk át a következő, utolsó pontra, mégpedig arra a kérdésre, hogy az állami szektor dolgozóinak munkaereje milyen mértékig áru, amelyet a munkapiacra adnak el. Egész gazdaságunkra vonatkozóan létezik-e nálunk vagy nem: a munkaerőnek mint árunak az eladása? Erre a kérdésre egészében igenlően kell válaszolni. Az állami szektor vonatkozásában azonban, mint a termelési viszonyok egy sor más terén is, átmeneti típusú viszonyokkal van dolgunk, és ezért a felvetett kérdésre igent is meg nemet is kell válaszolnunk.

A felvetett kérdésre igenlőleg válaszolunk, amennyiben az egész gazdaságunkról van szó, először, mert az állam, a helyi szovjetek és a szövetkezetek által foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma nem több, mint a magániparban, a magánkereskedelemben és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak, különösen, ha nemcsak a mezőgazdasági bérmunkásokat, hanem a falusi munkaerő minden nyílt és burkolt kizsákmányolási formáját is figyelembe vesszük. Másodszor, általában az egész munkaerő ujratermelése oly módon történik, hogy az átlagos munkás fogyasztásának fele vagy több mint fele a magánszektorból, mindenekelőtt a paraszti gazdaságokból eredő és vásárolt fogyasztási cikkekből áll, ily módon a munkaerő ujratermelési folyamata a legszorosabban kapcsolódik az árugazdasághoz. Ami az állami szektor munkásait és alkalmazottait illeti, az itt kialakult szituáció sajátossága abban áll, hogy a termelőerők fejlődésének mértékében elkezdődik és tovább fejlődik a munkaerő mint áru felszámolásának folyamata. Ez mindenekelőtt a munkabérialap kiszámítási módszerével függ össze. A tőkés társadalomban a munkaerő ára az adott történelmi körülmények közt kialakult munkaerőérték felé tendál, az eltérések pedig a munkapiac konjunkturájától függenek, azaz a munkaerő keresleti és kínálati viszonyaitól. A proletariátus állami gazdaságában az egész munkabér-

alap nagyságát az eredeti szocialista felhalmozás törvénye szabályozza, és csak a fizetésbesorolási táblázatot határozza meg megjelentős - ha nem döntő - mértékben, a szakképzett és szakképzetlen munka kereslete és kínálata. Ha egészében a munkabéralap megközelíti a háboru előtti szintet, miközben az össztermelés is közel jár a háboru előtti szinthez, akkor ez a mennyiségi egybeesés inkább véletlen, és a felhalmozás igényei határozták meg, nem pedig a munkabérnek ugyanaz a törvénye, ami a háboru előtt létezett. Nagymértékben jellemző viszonyainkra először, hogy a szakképzetlen munkások munkabér-növekedése jelentős mértékben elszakadt a munkapiac helyzetétől. A segédmunkások bérének növekedése, a NEP-re való áttéréstől kezdve, a munkanélküliség növekedése mellett ment végbe, úgy ment végbe, hogy nagyobb mértékben függött a munkatermelékenység és a felhalmozási ütem növekedésétől az egész állami szektorban, és következésképpen elszakadt a szakképzetlen munkaerő keresletétől és kínálatától. Ezenkívül igen fontos megemlíteni és helyesen értékelni azt a tényt is, hogy a munkabérrányok az egyes ágazatokban igen erősen eltértek a háboru előtti arányoktól /élelmiszeripari munkások, bőrösök, textilesek egyrészt, fémmunkások, bányászok, közlekedési dolgozók stb. másrészt/ és a változások mindenekelőtt egyrészt az egyes ágazatok helyreállítási és felhalmozási ütemétől, másrészt pedig az egész állami szektor helyreállításától és felhalmozási ütemétől függnék. A munkapiac működése is igen erős változásnak lett kitéve a termelési viszonyok rendszerének változása következtében. A könnyűiparban ily módon a munkabér nem azért növekedett gyorsabban, illetve pontosabban nemcsak azért, mert itt kevesebb volt a munkanélküli, a segédmunkások bére nem azért növekedett, mert csökkent a munkanélküliség a szakképzetlen munkások között, hanem összességében azon körülmények miatt, amiben az eredeti szocialista felhalmozás törvénye kibontakozott. A továbbiakban is az összes munkás és köztük a szakképzetlenek munkabérének növekedése is egyre kevésbé fog függeni a munkapiactól, és egyre inkább az állami szektor termelőerőinek fejlődésétől függ. Ez még egyáltalán nem áttérés arra az elosztási rendszerre, amely immanens eleme a szocialista termelési viszonyoknak. Ez csak kezdete az ilyen elosztás előzetes feltételei létrehozásának, ahol az egyik ilyen előfeltétel a munkabéralap elszakítása az értéktörvénytől. Ez az elszakítás már elkezdődött és egyre tovább fog előre

haladni. Itt ismét egy igen érdekes példát láthatunk arra, hogy a termelési eszközök szocializálása esetén a tisztán mennyiségi változások, az adott esetben a termelőerők és az anyagi gazdaság fejlődése, az állami szektorban a u t o m a t i k u s a n erősítik a tőkés társadalom kategóriáinak felszivódását.

Ami a munkabérialapon belüli elosztást illeti, ez még megmaradt majdnem teljes egészében polgárinak, mint ahogy tőkés maradt maga a munkabérforma is. Besorolási bértáblázatunknak semmi köze és nem is lehet köze a szocializmushoz.¹⁹ Amíg a kvalifikált munkások képzése nem alkalmazkodik az állami szektor szocialista termelési viszonyaihoz, a besorolási bértáblázat alkalmazkodást jelent ahhoz a burzsoá örökséghez, amelyet a szovjethatalom kapott mind a munkások szakmai megoszlásában, mind a munkára való ösztönzés sok /ha nem a legtöbb/ polgári és nem-szocialista elemében. A munkára való szocialista ösztönzés nem az égből hullik, ezt ki kell fejleszteni az árugazdaságban kialakult emberi jellem tartós átnevelésével, a kollektív termelési viszonyok szellemében való neveléssel. Egyébként ezzel nem azt akarom mondani, hogy jelenlegi besorolási bértáblázatunk teljesen adekvát az állami szektorban levő munkafeltételekkel, és hogy ezt a táblázatot már nem lehet most elkezdni megreformálni a szocialista építés frontján való általános támadással együtt. Kétségtelenül gyakran kopirozzuk a tőkés viszonyokat még ott is, ahol ez nemcsak hogy nem szükséges a munkatermelékenység növeléséhez, hanem ahol az ilyen másolás kimondottan káros gazdasági és kulturális szempontból.

Ami a munkabér formáját illeti, a teljesítménybér tulzott elterjedésével kapcsolatban nem haszontalan emlékeztetni arra, hogy mit mondott Marx erről a témáról. "A darabbér - írta Marx - a tőkés termelési módnak legjobban megfelelő munkabér-forma."²⁰ Ha ez így van, akkor természetesen felvetődik a kérdés, milyen munkabérforma felel meg leginkább a munkafeltételeknek a proletariátus fejlődő állami gazdaságában? Mint ismeretes, mi a pajok²¹-rendszerrel kezdtük a hadikommunizmus időszakában, és igen hamar meggyőződünk, hogy az elosztásnak ez a módszere, amely erősen és azonnal szakít a munkára való ösztönzés kispolgári individualista módszereivel, teljes sikertelenségre vezetett, ha nem említjük e rendszer szükségességét az éhség és polgárháború körülményei közt. Az un. kollektív ellátás és kollektív premizálás, amelyre azután tértünk át, kissé hatásosabb volt, mivel átmeneti intézkedést jelentett a

munkabér modern formájához. Jelenleg nálunk széleskörűen elterjedt a teljesítménybér, ahol pedig ez a műszaki feltételek miatt lehetetlen, ott a napi, illetve havi bér. A teljesítménybér-rendszer lehetővé teszi, hogy a munkára való egyéni burzsoá ösztönzésből minden lehetségest kifacsarjanak, ami a termelési eszközök szocializálása esetén azt jelenti, általánosan fogalmazva, hogy az új tulajdonformától egy teljes korszakkal elmaradtunk. Maga a technika fejlődése, a közlekedés, a villamosítás stb. szerepének növekedése csökkentik azokat a munkaterületeket, ahol lehetséges a teljesítménybér. Másrészt a teljesítménybér bizonyos ponttól kezdve fékezheti a munkaszervezés új rendszerét és az új munkaösztönzőkre való nevelést még ott is, ahol a teljesítménybér technikailag alkalmazható. Kétségtelen, hogy amilyen mértékben megerősödnek gazdaságunkban a szocialista elemek, szükségszerűen szembetaláljuk magunkat azzal, hogy áttérjünk az egyéni és kollektív díjazás kombinált módszereire, a későbbiekben pedig biztosnak tekinthetjük az áttérést "a kollektív munkás" díjazására az egyéni munkás egyéni teljesítményének díjazása helyett. A mozgás ebbe az irányba azonban még alig kezdődött el. Következésképpen ezen a téren mintha sokkal lassabban haladtunk volna előre, mint más területeken, ha nem vesszük figyelembe az olyan társadalmi intézmények növekedését, mint a munkásklubok, bölcsődék, gyermekintézmények, üzemi étkezdék stb., amelyeknek fejlődése lényegében a régi munkabérrendszer részleges transzformációja a kollektív ellátás egyik formájává.

Ami az értéktöbblet létezéséhez szükséges utolsó előfeltételt illeti, mégpedig azt, hogy maga a többlettermék - amely a kapitalizmusban értéktöbblet formát ölt -, in natura létezik-e, az ilyen létezését talán csak a hadikommunizmus időszakában lehetett néhány ágazatban megkérdőjelezni.

Összegezzük most már az összes felhozott "mellett" és "ellen" érvet, és döntsük el azt a kérdést, milyen terminológiát helyesebb használni arra a többleturalapra, amely az állami szektorban megmarad az állami ipar munkásai szükségleteinek kielégítése után: értéktöbblet-e ez vagy többlettermék? Én személyesen helyesebbnek tartom a többlettermék fogalmát, mivel nemcsak annak a jellemzéséről van szó, ami van, hanem a fejlődési tendencia jellemzéséről is. Mint láttuk, Marx "az értéktöbblet" terminológiáját használta a kizsákmányolás olyan viszonyaira is, amelyek még nem tartalmazták e fogalom minden elemét klasszikus, tiszta formá-

ban. Marx ezt az elnevezést olyan termelési viszonyokra anticipálta, amelyek még csak a munkaerő kizsákmányolásának tőkés irányába fejlődtek. Ugyanilyen joggal anticipáljuk a többlettermék terminológiáját az olyan termelési és elosztási viszonyokra, amelyek magukba foglalják mint az érték-többlet, mind a bővített kollektív ujratermelés többlettermékének elemeit, miközben növekszik az utóbbi tulsúlya.

Igy áll a helyzet az állami szektorban, amelynek a kutatása maximális elméleti érdek, éppen azért, mert itt megy végbe a régi termelési viszonyok elhalása, új viszonyokkal történő kiszorítása, amelynek következtében tanulmányozni kell az egyik és a másik összefonódását a szocialista építés adott szakaszában. Ami a magánipart és a bérmunka különböző formákban való alkalmazásának minden más módját illeti, gazdaságunknak ezekre a területeire teljesen érvényes mindaz, amit Marx írt a bérmunkáról, az érték-többletről stb.-ről, magától értetődően figyelembe véve azokat a külső kényszerítő jellegű változásokat, amiket a proletárdiktatura létezése von maga után.

Befejezve az érték-többlet kategóriájának kérdését, még egy hallatlanul fontos körülményt szeretnék aláhuzni. Az eredeti szocialista felhalmozás törvénye, amennyiben meghatározza a munkabér színvonalát az állami szektorban, belső ellentmondást foglal magába. Mint a kollektív állami szektor bővített ujratermelési üteme növelésére irányuló minden tudatos és spontán tendenciát kifejező törvény, egyuttal a szocialista termelési viszonyok kibontakoztatásának a törvénye is. Másrészt azonban mint a szocialista felhalmozás érdekében való munkabér-korlátozás törvénye csökkenti a munkabérnek a szocialista gazdaság dolgozója fogyasztási fejadaggá való átváltozásának ütemét, mivel amióta a munkaeszközök szocializáltak, éppen a munkabér gyors növekedése vezet a munkabérnek a munkaerő értékétől való elszakadására, valamint teremti meg a szocialista, a proletárkultura kibontakozásának anyagi előfeltételeit. A törvénynek ez a belső ellentmondása teljes egészében a törvény történelmileg átmeneti jellegéből ered. A munkabér kategória legyőzésének tendenciája, azaz a termelési viszonyok szocialista minősége fokozásának tendenciája ellentmondásba kerül az állami szektor mennyiségi kiszélesítésének tendenciájával és annak termelési viszonyaival jelenlegi formájukban, azaz a termelési viszonyok igen alacsony szocialista minő-

ségi fokával. Már önmagában "az eredeti szocialista felhalmozás" terminológiája visszatükrözi a törvény ezen kettős természetét: a "szocialista" melléknév ellentmondásba kerül a "felhalmozás" főnévvel, amelyhez nemcsak nyelvtanilag, hanem a tényleges történelmi folyamatban is kapcsolódik.

Térjünk ezek után át más kategóriák elemzésére, ami sokkal kevesebb időt vesz majd tőlünk igénybe.

A profit kategóriája az állami szektorban

A kérdés ezzel a kategóriával kapcsolatban bizonyos értelemben sokkal egyszerűbb és világosabb, mint a többivel, kivéve a terminológiát, amely egyiknél sem jó semmire. Sem a tőke fogalma, sem a felhalmozás fogalma, sem a profit fogalma, sem - mint ahogy láttuk - az értéktöbblet fogalma, szigoruan fogalmazva, körülírás nélkül nem alkalmas az állami szektoron belüli viszonyok jellemzésére. Vagy feltételes értelemben kell őket használnunk, vagy a főnevekhez melléknévek formájában toldalékot kell adnunk: állami tőke, szocialista felhalmozás, avagy anticipálnunk kell a fejlődési tendenciát, mint ahogy ezt az értéktöbblet terminológiájával tettük, amikor a többlettermék fogalmával váltottuk fel.

A tőkés termelési viszonyok uralma esetén az egyenlő nagyságu tőkékre jutó profitráta kiegyenlítődése hatalmas szerepet játszik a termelőerőknek a termelés különböző ágazatai közti elosztásában. Felvetődik a kérdés, milyen szabályozási eszköz teljesíti ugyanezt a funkciót az állami szektorban? Először is mi határozza meg az állami trösztök profitrátáját és milyen rendszer működik az új tőkéknek az állami szektor különböző ágazatai közti elosztásánál másodsorú? Mi váltja fel itt az értéktörvény működését az állami szektorban?

Nyilvánvalóvá válik, hogy az új termelési és elosztási viszonyok közt mennyire transzformálódott "a profitráta" fogalma az állami szektorban, amikor bármely trösztünket összehasonlítjuk a tőkés vállalatok megfelelő csoportjával a teljes vagy korlátozott szabad verseny körülményei közt. Tételezzük fel, hogy a Gomza²² helyett néhány olyan tőkés társaság tevékenykedik, mint a brjanszki társaság, a szormovszkiji üzemek társasága, a textiltrösztök helyett, amelyeknek forgalmi tevékenységét a textil-szindikátus írá-

nyitja, a Morozov, a Korzinkin cégek textilgyárai működnek. A tőkés gépgyárak és textilüzemek hozzávetőlegesen sem tudhatják gazdasági évük kezdetén sem azt, hogy mennyit fognak termelni a biztos megrendeléseken túl, sem a nyersanyagok árát, sem a munkapiacon rájuk váró meglepetéseket, sem saját termékeik eladási árát, következésképpen várható profitrátájukat sem tudhatják. A "tőkés terv" elemeinek jelentős hányada ismeretlen változó, az új konkurrens felhajthatják a nyersanyagárakat, leszoríthatják az eladási árakat, a munkások hónapokig sztrájkolhatnak stb. Mindezek eredményeként az üzem mérlege a működése és befejezése után nagy meglepetéseket okozhat. A profit-rovat vagy arról tájékoztat, hogy az adott évben az adott ágazatba több tőkét fektettek be, mint amennyi szükséges, és ez a tájékoztatás kifejeződik majd a profitrátá csökkenésében, illetve a kiáltó deficitben; vagy ellenkezőleg, arról, hogy a profitrátá nagymértékben megnövekedett a vállalati termékek piaci árának emelkedése és egyéb tényezők miatt, tájékoztat arról, hogy kevés tőkét fektettek az adott ágazatba. A piac spontaneitása, amelynek résztvevője a mi Morozovunk, a szormovszkiji üzemek társasága stb. az értéktörvény működésének hatására az adott esetben a profit spontán elosztásának eszközén keresztül fogja helyreállítani az egyensúlyt a termelőerők elosztásában, figyelembe véve az egyes ágazatok és vállalatok profit-rubrikájában a különböző nagyságokat. A tőkés termelés különböző ágazataiban az állandó és változó tőke aránya eltérő. Ennek ellenére az egyensúlyt a termelési árak törvénye alapján érik el. Eredménye, hogy magasabb /tőke/ átlagprofitot kapnak a vállalatok, akár magasabb náluk a tőke szerves összetétele, akár alacsony.

Az állami szektorban egészen másként áll a helyzet. A Gomza saját termelési programját, tervét előre ismeri és éppen azért ismeri, mert az összes szállítója is ismeri saját tervét. A textiltrösztök szintén ismerik terveiket, habár ezek teljesítésében nagyobb lehet az ingadozás, mivel a textilgyárak termékeinek realizálása nemcsak az állami szektoron belül, valamint azok munkásai és alkalmazottai körében történik. Ez a termelési program, ha rendelkezünk a város és a falu fizetőképes keresletének valamennyire is hiteles statisztikájával, nem térhet el nagymértékben a tervezett előirányzatoktól, áruhiány esetén pedig ez az egész probléma elesik, mivel nincs az a veszély, hogy nem tudják realizálni az összes terméket. Ebben az esetben az egész kérdés az álló-és for-

gótóke méreteire korlátozódik, melynek nagysága pedig tervszerűen teljesen számba vehető. Továbbá a Gomzát nem érhetik meglepetések az acél- és fémárak oldaláról, mivel ezeket az árakat maga az állam állapítja meg. A textiltrösztöket sem érhetik meglepetések sem az állami szektoron belül készített felszerelések és gépek ár oldaláról, sem a hazai termelésű gyapot, len és kender oldaláról, amelynek árait nem a piac diktálja, hanem az állam tervező szervei, sem a munkabér oldaláról, amelynek nagyságát tervszerűen határozzák meg az állami szektor adott évi eszközei alapján és a kollektív szerződésekben rögzítik. A tervszerűség ilyen növekedésének eredményeként az egész állami szektorban, akárcsak az ipari nyersanyagok belső piacán, megváltozik magának a profitnak a lényege és a profitráta-kiegyenlítődé is. Amíg a magánvállalkozók különböző közvetett ismérvek alapján csak találgatják, milyen lesz mérlegük, addig a szovjet trösztök mérlege már négyötöd mértékben összeáll a gazdasági év kezdete előtt a termelési program formájában, amelyben még a trösztök termékeinek értékesítési árát is meghatározzák. Ez a meghatározás, normázás arra vezet, hogy mind az árak, és következésképpen mind a profitráta is elveszti szabályozó jellegét a termelőerők elosztása szempontjából, mivel ez az elosztás nem kerülő, közvetett, spontán módon valósul meg, hanem az adott év összgazdasági terve közvetlenül előírányozza. Ez már nem profitráta a szó kapitalista értelmében, amely ezenkívül még szét is esik a felhalmozásra és a tőkés által elfogyasztásra kerülő részre, ami ugyancsak tovább bonyolítja az egyensúly elérését az ujratermelésben, hanem ez már a szocialista felhalmozás rátája a termelés minden egyes adott ágazata számára. A meghatározott rátát már megadják a termelési program elemeként, mindenekelőtt az eladási árak nagyságában. Az ipar szocializálásának és a tervszerűség fejlődésének eredményeként az állami szektorban, mindenekelőtt pedig a szocialista felhalmozás tervszerűsége miatt, a profit kategóriája nemcsak, hogy eltűnik mint a burzsoá társadalom elosztási viszonya a tőkésosztályának felszámolásával együtt, hanem majdnem teljesen megszűnik, mint az értéktörvény működésén alapuló, termelőerőket elosztó szabályozó a kollektív állami szektor egyes ágazatait közt.

Nézzük meg a kérdés másik oldalát: az új tőkék, illetve pontosabban kifejezve, amennyiben az állami szektorról van szó, az új termelési eszközök, tényezők termelésbe való bevonásának módszereit.

A tőkés társadalomban az értéktöbbletnek a már működő vállalat tőkéjéhez egyszerűen nem kapcsolható termelési célokat szolgáló része, a termelés különböző szféráiban részvényesítés formájában nyer elhelyezést. Az új építkezésekre a bankok közreműködésével vagy maguk a bankok részvénytársaságokat hoznak létre, amelyek részvényeket bocsátanak ki, elhelyezve azokat a szabad tőkével rendelkező kereskedelmi, ipari vagy egyéb vállalatok közt vagy egyes személyeknél. A részvényesítés formája az új tőkék egyesülésének és termelő befektetésének teljesen spontán formája, és ilyen oldalról teljes egészében megfelel a tőkés társadalom strukturájának. Azokat a változásokat, amiket a monopolkapitalizmus termelési viszonyai idéznek elő a részvényesítésben, nem fogjuk itt most megvizsgálni. Miként oldódik meg ugyanez a probléma a szovjet gazdaságban?

Mint ismeretes, meglehetősen sok részvénytársaságunk van már, elsősorban tiszta állami, kis számban vegyes- és magán-részvénytársaság. Ugy tűnhet, hogy az új termelési eszközök elosztása és befektetése terén mi a kapitalizmus nyomdokain haladunk.

Az ilyen állítás azonban azt jelentené, hogy a külső formát fognánk fel a dolog lényege helyett. Nem is beszélve arról, hogy az új tőke igen kis hányada megy keresztül nálunk a részvényesítésen, az állami tőkével működő részvénytársaságok strukturája és munkamódszere pedig alig különbözik bármely tröszt tevékenységétől, a tőke összegyűjtésének módja pedig az állami intézmények írásbeli kötelezettségei az állami vagy kommunális /ami egy és ugyanaz/ vállalatok, illetve vállalatcsoportok számára. Bizonyos új csak ott keletkezik, ahol az állami és magántőke részvényesedik.

A már működő vállalatok tőkéjéhez nem csatolt új tőkék elosztásának alapvető formája - egyedül és valószínűleg nem sokáig az új ipari építkezési részvénytársaság kivételével - bankrendszerünk: az Állami Bank, a Prombank²³ és más bankintézmények, valamint részben az eszközök újraelosztása az iparban az állami költségvetésen keresztül. Ez az elosztás nem lehet nem tervszerű, mivel teljesen értelmetlen az olyan elképzelés, hogy az állami ipar és közlekedés bővített újratermelése, az összes új építkezés stb. a t e r m e l é s i p r o g r a m o k t e l j e s í t é s e terén tervszerűen megy végbe és létezhet bármilyen önállóság és spontaneitás az állami szektoron belül, amikor a bővített újratermeléshez szükséges e s z k ö z ö k ö s s z e g y ű j t é s é r ő l van szó. Egyébként mellékesen meg kell jegyezni, hogy álla-

mi szektorunk még nem találta meg azokat a teljesen kielégítő szervezeti formákat, amelyek szükségesek a bővített ujratermelés kiszolgálásához, az olyan formákat, amelyek immanensen jellemzik a vizsgált oldalról és ugyanakkor megfelelnek az eredeti szocialista felhalmozás adott szakaszának.

Végül szükséges még megemlíteni azt az igen fontos tényt, hogy állami szektorunk még meglehetősen spontán módon fejlődik az eredeti szocialista felhalmozás törvénye vonalán abban az értelemben, hogy minden egyes év felhalmozásának mérlegét, amely a termelőerőknek az állami szektorban és az egész gazdaságban meglevő adott fejlettségi szintjéből ered, valamint a magángazdaságok fizetőképes keresletének nagyságából és az új beruházások szükséges méreteiből, nem előre határozzák meg, és nem vezetik tudatosan, tervszerűen keresztül az ártervezés egész rendszerén, abban az értelemben, hogy az állami szektor mint egy tröszt un. termelési árának általános szintjét inkább ösztönösen, aritmetikai összeadások útján közelítik meg, mint a szükséges felhalmozási összegnek a megfelelő termelési szférára való szétosztása útján. Állami szektorunk létező struktúrája rendszerében gyakran progresszívebbnek bizonyul, mint a gazdasági vezetés.

A járadék kategóriája

A járadék kategóriáját illetően a szovjet rendszerben - ahol a föld nacionalizált és a tisztán tőkés bérlet igen jelentéktelen méretű - igen sok zűrzavar tapasztalható. Gyakran komoly képpel vitatták és vitatják az abszolút vagy különbözeti járadékot /e kategóriák marxi értelmezésében/ fizet-e a parasztság az államnak a terményadó, illetve jelenleg az egységes adó formájában, milyen járadékot fizet az állami vállalat a helyi szovjeteknek, amelyeknek területén a vállalat van stb. Mindez a zűrzavar abból ered, hogy a fejlett tőkés társadalom kategóriáját kritikátlanul és iskolás módon ráhuzzák azokra a viszonyokra, ahol egyrészt az állami szektor uralkodik a szocializmusra való átmeneti időszak specifikus termelési viszonyaival, másrészt pedig az egyszerű árutermelés a kapitalizmus igen gyenge rétegével éppen a t e r m e l é s szférájában. Ugyanakkor azonban marxi értelemben ez a terminológia a földművelést is uralma alá hajtó fejlett tőkés termelési mód ka-

tegoriája. Más szavakkal, Marx járadékelméletében a tiszta kapitalizmusnak azokat a termelési és elosztási viszonyait elemzi, amikor minden földet tőkés bérlők művelnek meg, miközben a földtulajdon egy másik osztályé, a földtulajdonosoké. Mintegy előre látva azt a félremagyarázást, amely bekövetkezhet a tőkés járadék általa adott értelmezésével és harcolva ezzel az összekeveréssel, Marx többször aláhuzta a különbséget a tőkés földjáradék és a járadék azon különböző formái közt, amelyek a kapitalizmust megelőző időszakokban léteztek, és egészen más jellegűek voltak, semmi közös sem volt bennük a tőkés földjáradékkal, a föld magántulajdonán, mint az ország nemzeti jövedelme bizonyos hányadának elsajátítására való jogcímen kívül. Nézzünk néhány Marx-idézetet, melyek a kérdés további kifejtéséhez szükségesek számunkra. A tőke III. kötetében a minket érdeklő témával kapcsolatban írta Marx: "Bármilyen is a járadék sajátos formája, minden típusában közös az, hogy a járadék elsajátítása az a gazdasági forma, amelyben a földtulajdon realizálódik, s hogy a járadék viszont előfeltételezi a földtulajdont, bizonyos egyének tulajdonát a földgolyó bizonyos részei fölött; akár a közösséget képviselő személy a tulajdonos, mint Ázsiában, Egyiptomban stb., akár csak tartozéka ez a földtulajdon bizonyos személyek tulajdonának a közvetlen termelők személye fölött, mint a rabszolga- vagy a jobbágyrendszerben, akár nem-termelők tiszta magántulajdona a természet fölött, pusztán tulajdoni jogcím a földre, végül akár olyan viszony a földhöz, amely mint a gyarmati telepeseknél és a kisparaszti földbirtokosoknál, az elszigetelt és társadalmilag nem fejlett munkánál látszólag közvetlenül benne foglaltatik bizonyos földdarabok termékeinek a közvetlen termelők által történő elsajátításában és termelésében.

A járadék különböző formáinak ez a közös vonása, hogy tudniillik a járadék gazdasági realizálása a földtulajdonnak, annak a jogi fikciónak, amelynek folytán különböző egyének kizárólagosan birtokolják a földgolyó bizonyos részeit - eltakarja a különbségeket.²⁴

A különböző járadékformák összekeverésével kapcsolatos gondolatokat továbbfejlesztve Marx A tőke ugyenezen kötetének egy másik fejezetében a következőket írta: "A járadék elemzésének egész nehézsége tehát abban állt, hogy hogyan magyarázzák meg a mezőgazdasági profitnak az átlagprofit fölötti többletét, nem az értéktöb-

letet, hanem az erre a termelési szférára sajátosan jellemző fölös értéktöbbletet, tehát nem is a "nettóterméket", hanem a nettóterméknek a többi termelési ág nettóterméke fölötti többletét. Az átlagprofit maga is termék, a teljesen meghatározott történelmi termelési viszonyok közt végbemenő társadalmi életfolyamatnak a képződménye, olyan termék, amely, mint láttuk, nagyon bonyolult közvetítő láncszemeket előfeltételez. Hogy egyáltalában az átlagprofit fölötti többletről beszélhessünk, magának ennek az átlagprofitnak a termelés mércéjeként és - ahogy ez a tőkés termelési módban történik - egyáltalában a termelés szabályozójaként létrehozottnak kell lennie. Olyan társadalmi formákban tehát, ahol még nem a tőke teljesíti minden többletmunka kikényszerítésének és minden értéktöbblet első kézből való elsajátításának funkcióját, ahol tehát a tőke még nem vagy csak szórványosan vetette alá magának a társadalmi munkát, ott egyáltalában nem lehet szó modern értelemben vett járadékról, járadékról mint az átlagprofit - vagyis a társadalmi össztóke által termelt értéktöbbletből minden egyes tőkére jutó arányos részesedés - fölötti többletről."²⁵

A Marxtól idézett részekből ugyanugy, mint egész járadékelmélete kifejtéséből, teljes nyilvánvalósággal következik, hogy a tőkés földjáradék kategóriája igen kevésbé alkalmazható a szovjet viszonyok megértésére. A későbbiekben megmagyarázzuk, mit értünk "az igen kevésbé" alatt, egyelőre azonban vizsgáljuk meg, miért helytelen a marxi értelemben vett járadékról beszélni mezőgazdaságunkban, valamint az esetek többségében járadékfizetésről városainkban.

Kezdjük az abszolút járadék fogalmával. Az abszolút földjáradék forrása a tőkés mezőgazdaságban foglalkoztatott bérmunkások által létrehozott értéktöbbletnek az a része, amely eredetét tekintve a mezőgazdasági tőke alacsonyabb szerves összetételével függ össze, és nem vesz részt a profitráta egész tőkés termelésen belüli kiegyenlítődésében. Az értéktöbbletnek ezt a részét, mint ahogy Marx fejezte ki, "kaparintják meg" a földtulajdonosok, miközben a tőkés bérlőknek csak egyszerű átlagprofit marad a földművelésbe befektetett tőkéjük után. Teljesen nyilvánvaló, hogy a föld nacionalizálása tényétől függetlenül sem létezhet abszolút járadék ott, ahol nincs tőkés földművelés, mivel ebben az esetben nem léteznek azok a termelési-elosztási viszonyok, amelyek közt az abszolút földjáradék általában létezhet. Ebből a szempontból, valamint a

különbözeti földjáraadék kategóriájának helyes értelmezése szempontjából is igen lényeges Marxnak az az előzetes megjegyzése, melyet a földjáraadék elemzésével kapcsolatban tett: "Feltételezzük tehát, hogy a földművelésben éppugy a tőkés termelési mód uralkodik, mint az iparban, azaz hogy a mezőgazdaságot tőkések üzik, akiket a többi tőkéstől először is csak az az elem különböztet meg, amelybe tőkéjüket, és az e tőke által mozgásba hozott bérmunkát befektették. A mi szempontunkból a bérlő buzát stb.-t termel, mint ahogy a gyáros fonalat vagy gépeket. Az a feltételezés, hogy a tőkés termelési mód hatalmába kerítette a mezőgazdaságot, magában foglalja azt is, hogy uralkodik a termelés és a polgári társadalom minden szférájában, hogy tehát e termelési mód feltételei - a tőkének szabad konkurenciája, egyik termelési szférából a másikba való átvihetőségük, az átlagprofit egyenlő magassága stb. - teljes érettségükben megvannak."²⁶

Teljesen nyilvánvaló, hogy nálunk majdnem teljesen hiányoznak azok az előfeltételek, amelyekről Marx beszélt, beleértve azt is, hogy a tőkés termelési mód "a termelés minden szférájában" uralkodik. Marxnak e megállapítása teljes egészében alkalmazható a különbözőeti földjáraadék kategóriájára is, amelyet Marx mindig t ő k é s földjáraadékként értelmezett. Amíg az abszolút földjáraadék forrása a tőkés mezőgazdaság külön értékötbblete, addig a különbözőeti földjáraadék forrása, mint minden extraprofité az iparban is, az egész tőkés társadalom egészében vett értékötbblete, melynek m e g o s z l á s a , valamint a reá vonatkozó j o g c i m e k a k ü l ö n b ö z ő m i n ő s é g ü f ö l d e k magántulajdonától függnnek. Ez azt jelenti, hogy a különbözőeti járaadék nem a földből nő ki, amit Marx állandóan ismételtget, hanem bármely értékötbblet közös forrásából. A földből csak az ered, hogy az ilyen vagy olyan különböző termelésényiségű föld tulajdonosának joga van az értékötbblet bizonyos hányadára.

A különböző minőségű földek, valamint a megművelt földek piactól való eltérő távolságának a ténye nagyon csábit arra, hogy a különbözőeti földjáraadék fogalmát a szovjet rendszerben is a mezőgazdasági termelésben uralkodó formaként alkalmazzuk. De hiszen ezek a különbségek, mivel a természeti és földrajzi feltételek különbségeiből erednek, n e m f ü g g n e k a t e r m e l é s i é s e l o s z t á s i r e n d s z e r t ő l , a t ő k é s földjáraadék fogalma azonban éppen a t e r m e l é s

t ö r t é n e l m i l e g m e g h a t á r o z o t t s a j á -
t o s r e n d s z e r é v e l f ü g g ö s s z e . E l f e l e j t k e z n i e r r ő l
annyi, mint a szovjet gazdasági rendszer termelési viszonyai natu-
ralizálásának, tárgyiasításának, valamint a marxizmus vulgarizálá-
sának a fejezet elején már említett hibáját elkövetni. Amennyiben
a Pénzügyi Népbiztosság szakemberei figyelembe veszik az egyes pa-
rasztgazdaságoknak a földek eltérő termelékenységből adódó jöve-
delmezőség különbségét, akkor például két olyan középparaszti gaz-
daság eltérő megadóztatása, ahol a jövedelmezőség kivételével az
összes többi körülmény azonos, egyáltalán nem jelenti a különbözeti
földjáraadék - marxi értelmében véve ezt a kategóriát - "megragadá-
sát". Ha mi ilyen módon indokoljuk a mezőgazdaságra kivetett adót
és annak differenciáltságát a parasztság különböző csoportjai ese-
tében, akkor bármely közgazdaságilag jól képzett és Marxot ismerő
paraszt izzé-porrá zuzhatna minket és igaza lenne. Ahhoz, hogy meg-
indokoljuk a falu megadóztatását és ennek differenciáltságát, el-
tekintve a tőkés vagy félig tőkés földművelés területeitől, egyál-
talan nincs szükségünk arra, hogy hozzányuljunk Marxnak a tőkés
földjáraadékról szóló tanításához. Hasznosabb újra elolvasni Marx
figyelmeztetéseit arra vonatkozóan, hogy elméletét hibásan értel-
mezhetik és magyarázhatják. Arra a kérdésre pedig, hogy mi mit
adóztatunk az egységes mezőgazdasági adó formájában, hamarosan
visszatérek.

Tehát a marxi értelemben vett tőkés földjáraadékról csak a ka-
pitalista földművelési nódzerek fejlődése és a földterületek
egyéb célokra történő tőkés bérlete esetén beszélhetünk, azaz ez a
járadék egyáltalán nem u r a l k o d i k a Szovjetunió földmü-
velési viszonyaiban.

Nézzük meg közelebbről, hogy áll a helyzet a fentiekkel kap-
csolatban nálunk. Tőkés típusu földbérlet nálunk a tisztán mezőgaz-
dasági koncesszió, mint például az ismert Krupp-koncesszió Ukrajná-
ban. A koncesszió-tulajdonos munkásai értéktobbletet hoznak létre,
és ebből a koncesszió-tulajdonos elsajátíthatja azt a részt is,
amit mi feltételesen az abszolút járadék forrásának tekinthetünk,
és azt is, amit feltételesen különbözeti járadéknak tekinthetünk.
Ebből ered a közvetlen joga és gazdasági lehetősége az államnak,
hogy adó és részesedés formájában kivegye a maga részét a koncesz-
sziós zsákmányból. Ugyanez vonatkozik a fakitermelő koncessziókra
is. A mezőgazdasági és fakitermelő vegyes-koncessziók esetében a

járadék államkapitalista²⁷ típusával találjuk szembe magunkat. Tőkés járadékról lehet beszélni akkor is, amikor magánüzemek és gyárak alatt magánbérlok földjei fekszenek és ezért járadékot fizetnek. Ide kell sorolni a bérmunkát alkalmazó gazdagparaszti gazdaságoknak megművelésre bérbe adott állami földek járadékát. Végül pedig még járadék-megadóztatást kell kivetnünk /és ezzel nagyon elkétségünk/ az összes kulákgazdaságra, amely bérmunkát alkalmaz, mégha az osztott földön is. Ezek természetesen egyáltalán nem azok a tőkés farmerek, akikről Marx beszél, de lényegét tekintve a kulákgazdaság, hallatlanul alacsony gazdasági színvonala ellenére, lényegében és fejlődési tendenciája alapján olyan csoport, amelyet alá lehet és alá kell vetnünk speciális járadék-megadóztatásnak és az már közömbös, hogy külön, vagy az általános jövedelemadó kivétéssel egy időben. Amíg az állam a társadalmisított földet megművelő, más munkáját ki nem zsákmányoló parasztoakra nem vet ki adót, addig ezt nem teheti meg a mások munkáját kizsákmányolók esetében.

Az összes általunk felsorolt esetben megvan az alapunk arra, hogy tőkés földjáradékról beszéljünk abból a szempontból, hogy a munkások meg nem fizetett munkájából keletkezik. E l o s z t á s i viszonyaink sajátossága azonban a vizsgált területen abban áll, hogy a járadékot élvező alany nem a föld magántulajdonosa, nem a tőkésállam, hanem a szocialista állam. A járadék megadóztatásával az eszközök a szocialista állam költségvetésébe és közvetve a szocialista felhalmozási alapba kerülnek. Az adott esetben a járadék keletkezésének formája szerint tőkés, és felhasználása, rendeltetése szerint szocialista. Ez pedig azt jelenti, hogy olyan teljesen sajátos elosztási viszonyokkal van dolgunk, amelyek csak a szocialista forradalom után keletkezhetnek, és ilyen formájukban Marx nem is vizsgálhatta őket, mivel Marx csak az absztrakt, tiszta kapitalizmus klasszikus viszonyait elemezte.

Amíg pedig az állam, illetve annak helyi szervei által az állami vállalatokra kivetett földadót illeti, nevetséges lenne ebben az esetben a beépített területek utáni tőkés járadékról beszélni marxi értelemben. Ugyanugy, mint ahogy nem lehet beszélni a Gomza "profitjáról" a szó marxi értelmében, még kevésbé lehet beszélni járadékról az adott esetben, habár ez a fogalom elterjedt, és nem tartották szükségesnek megszüntetni, mivel nem volt más. Itt nem a járadék áll előttünk, hanem csak az állami körön belül az állami eszközök elosztásának egyik olyan formája, amely a tőkés társada-

lom viszonyainak külső látszatát őríti magára, amely csak a formát és a terminológiát másolja, de a valóságban a tervszerű elosztás egyik eltorzult fajtája. Képzelnék el a helyi és állami költségvetésben, valamint a megadóztatott állami vállalatok mérlegeiben a megfelelő rubrikákat, és akkor az egész járadék úgy el fog tűnni, mint a füst, a termelés szférájában is, valamint a z o s z - t á l y o k k ö z t i /de nem az egy és ugyanazon osztály főhatóságai közti/ elosztásban.

Befejezésül ki kell térnünk a nem-tőkés mezőgazdaság megadóztatásának kérdésére. A fentebb kifejtettek után teljesen nyilvánvaló, hogy a bérmunkát ki nem zsákmányoló parasztság közvetlen adója, valamint a kulákság jövedelme a z o n r é s z é n e k m e g a d ó z t a t á s a , a m e l y e t s a j á t m u n k á j u k k a l m a g u k a k u l á k o k á l l i - t a n a k e l ő nem földjáradék a szó marxi értelmében, hanem a kistermelők többletterméke egy részének elsajátítása az állam javára. Ez a megadóztatás elvileg semmiben sem különbözik például a kézművesség vagy a kустáripár megadóztatásától. Ez az adókievetés közgazdaságilag annyiban lehetséges, amennyiben létezik ilyen többlettermék. Ez a termék pedig annak mértékében növekszik, ahogy a termelők a parasztságban fejlődnek. Az ilyen adótól kereskedelmi gyakorlatunkkal összhangban, mentesek és teljesen helyesen mentesek a szegény- és kisparaszti gazdaságok, amelyek rendszerint nem hoznak létre többletterméket. Ez az adókievetés nemcsak közgazdaságilag lehetséges, hanem szükséges és célszerű is, mivel az állami költségvetés kiadásainak fedezéséhez mind a parasztnak, mind a munkásoknak hozzá kell járulniuk. Ez azért is szükséges, mert a megfelelően gyors ütemű bővített ujratermelés az iparban, a vasúthálózat, a csatornák fejlődése, az elektrifikálás stb. ugyszintén hallatlanul fontos a parasztság számára is, amelyek a gyorsan fejlődő ipar támogatása nélkül képtelenek fejleszteni termelőerőiket, megmaradva kistermelőnek, e nélkül nem képesek a termelési kooperáció magasabb fokára lépni. Az októberi forradalomnak, az ipar és a közlekedés szocializálásának megvan a saját logikája. Mivel mi az értéktörvény hatása korlátozásának és felszámolásának az útján járunk, de ha ezt a törvényt nem helyettesítjük megfelelő gyorsasággal a szocialista felhalmozás törvényével, amely feltételezi a falu többletterméke elsajátításának

meghatározott szintjét, akkor az ország normális gazdasági fejlődése, a szükséges arányok biztosítása az ország gazdaságában lehetetlenné válik.

A szovjet mezőgazdaságban a termelési viszonyok hallatlanul bonyolultak. Elegendő, ha csak utalunk azokra a hallatlanul sajátos primitív jellegű kizsákmányolási viszonyokra, amelyek a tiszta tőkés viszonyok fejletlenségével függnek össze, és amelyekkel Kricman elvtárs nemrég megjelent könyvében foglalkozott. Az, amit mi a járadékról elmondtunk, a legkisebb mértékben sem meríti ki a szovjet falvakban meglevő tőkés viszonyok minden fajtájának elemzését. Ugyancsak semmit sem mondtunk az olyan "járadékról", amelyet az a semmit sem vető paraszt kap, aki a kuláknak adja bérbe a földjét, és ezzel eladja a szovjet alkotmány által számára garantált földhöz való jogot. Ugyancsak nem vizsgáltuk meg azt a sajátos esetet, amelyről Kricman ír könyvében, amikor a formális munkáltató a kizsákmányolt, "a munkavállaló" pedig a kizsákmányoló. A kizsákmányolásnak mindezeket és egyéb viszonyait, például az uzsorás kizsákmányolást, a termelési viszonyoknak sok olyan vonását, amelyek az agrár-tulnépesedéssel függnek össze a termelési eszközök hiányának körülményei közt, ami életre hívja a különböző melékfoglalkozásokat, átszövi a háziiparral a mezőgazdasági termelést. Mindezeket és egyebek közt a járadékkal való kapcsolatukat is nem a könyv elméleti részében, hanem iparunk és mezőgazdaságunk konkrét elemzésével foglalkozó külön kötetben szándékozzuk megvizsgálni.

Ugyanígy a kamatnak és hitelrendszernek szentelt fejezetben nem fogunk tullepni az általános elméleti elemzés keretein és a tényanyag konkrétabb elemzését a következő kötetben végezzük el.

A kamat, a hitelrendszer

A szovjet gazdaságban a kamat kategóriájának elméleti elemzése nem jelent túl nagy nehézséget, mivel a megfelelő viszonyoknak az a része, ahol a kamatról valódi értelmében van szó, csak a régi ujratermelése, amit a politikai gazdaságtan régóta ismer és tanulmányozott, függetlenül attól, hogy az ipari vagy kereskedelmi tőke elemévé váló pénzzel kereskedő tőkéről, vagy az uzsorakamatról van szó a paraszti gazdaságban. Ami pedig az olyan kamatot illeti,

amely csak elnevezésében kamat, mint egyike azon tőkés formák utánzatával, amelyekkel mi már más kategóriákkal kapcsolatban foglalkoztunk, annyiban itt kevés helyet kell az elemzésre hagynunk, mivel az adott kategória fiktiiv jellege túlzottan szembetűnő. A tőkés forma és polgári terminológia, valamint frazeológia /amelyet egyébként néhány "specialista" a legkomolyabban és fontoskodó arccal hangoztat/ szegényes függőnye mögött a test lényege teljes meztelenségében tárul fel. Bonyolultabb a helyzet a hitelrendszerrel, fejlődési tendenciájával és transzformációjával.

Az uzsorakamat szerepe kistermelésünkben, mindenekelőtt a parasztgazdaságban, igen nagy volt a háború és a forradalom előtt, de meglehetősen nagy és egyre növekvő jelentőségű napjainkban is. Az uzsora mint a kistermelés parazita kinövése több évszázados történetű és kellően tanulmányozott. Történelmileg az uzsora kettős szerepet játszott: vagy előkészítette a kistermelők munkája társadalmisításának anyagi elemeit, kiszipolyozva a kistermelőkből a többletterméket és a létminimum egy részét is, vagy csak kiszipolyozva és tönkretéve a kistermelőket nem hatott a magasabb típusú munkaszervezetre való áttérés irányába. Jelenleg falvainkban az uzsora az esetek többségében éppen ezt a második fajta szerepet játszotta és játssza. Nem fogunk kitérni az uzsora bizonyos specifikus sajátosságaira, hanem e kérdés vizsgálatát a szovjet mezőgazdaság konkrét elemzésekor végezzük majd el.

Ami a tőkés kamatot illeti, azt mint ismeretes, Marx a következő módon határozta meg: "A kamat ... eredetileg úgy jelenik meg, eredetileg és később is valójában nem más, mint a profitnak, azaz az értéktöbbletnek az a része, amelyet a funkcionáló tőkés, gyáros vagy kereskedő, amennyiben nem saját tőkét, hanem kölcsönvett tőkét alkalmaz, e tőke tulajdonosának és kölcsönadójának fizetni köteles. Ha csak saját tőkéjét alkalmazza, a profit ilyen megosztása nem következik be; ez teljesen az övé."²⁸

Felvetődik a kérdés, melyik az a terület a szovjet gazdaságban, amelyre alkalmazható Marxnak ez a meghatározása?

A tőkés értelemben vett kamat területe a pénztőke adása és vétele a legális és illegális magánpénz-piacon a Szovjetunióban. Ilyenek először a magán-hitelintézetek, mint például a kölcsönös hiteltársaságok, de mindenekelőtt és főleg a kölcsöntőke illegális piaca specifikus jogaival, a hallatlanul magas kamattal, gyakran

pedig a lebonyolított ügyletek jogi megfoghatatlanságával. A magánpénzpiac sajátosságai a Szovjetunióban nem a kamat más természetével függnek össze, amennyiben olyan területről van szó, ahol az állami szektor viszonyai nem fonódnak össze a magánszektorával, hanem abból a tényből ered, hogy a magántőke a Szovjetunióban meglehetősen kis mértékében ipari tőke. A magántőke döntően kereskedelmi és kölcsöntőke formájában szerepel, miközben a kölcsöntőke viszonylagos szerepe növekszik, mivel az állami és szövetkezeti kereskedelem és hálózat fejlődésével csökken a magántőke befektetési lehetősége a kereskedelemben. A magántőke óvakodik attól, hogy az iparba menjen, egy sor olyan ok miatt, amelyek a nagy- és középipar szocializálásával, az adópolitikával, a munkaügyi törvényhozással, az örökösödési jog közelmúltig fennálló korlátozásával, a tőkemegtérülés és -felhalmozás lassabb ütemével az iparban, és végül azzal függnek össze, hogy a magántőke fél a mozgékony pénztőkéként az ipari termelési eszközök megmerevedett formájába fektetni, mivel a magántőke ilyen formában sokkal jobban és nagyobb mértékben ellenőrizhető és nyilvántartható a számára osztályelleneséget jelentő állam részéről. A magántőke befektetési szférájának ez a természetes összeszűkülése a magánhitel viszonyait nem kifejtett tőkés formában tartja, ami többek közt kifejeződik a kamat magas uzsoraszintjében.

Elméleti szempontból kissé más helyzetet kell konstatálnunk a hitelviszonyoknak azon a területén, amikor a magántőke az állami bank és más analóg állami intézmények hiteleit használja fel. Itt a kamat kategória gazdaságunk specifikus vonását, a tőkés, az államkapitalista és a szocialista viszonyok átmeneti típusának együttesét és összefonódását tükrözi vissza. A magántőke részéről az állami pénzhitelek legális²⁹ felhasználásának mérete igen jelentéktelen, az állami eszközök illegális felhasználása azonban valószínűleg nagyobb. A hitelnek ez a legális fajtája annak ellenére, hogy a gyakorlatban igen szolid mértékű, mégis bizonyos elméleti érdeklődésre tart számot. Az ilyen kamat lényege és sajátossága abban áll, hogy a magántőkés körökből az értéktöbbletet átszivattyúzzák az eredeti szocialista felhalmozási alapba. Szervezeti oldalról itt a termelési viszonyok két típusának olyan összefonódásával találkozunk, amely leginkább a Lenin által feltételelesen használt államkapitalizmus terminológiához sorolható. Az elosztás szempontjából

az állam itt azon az értéktöbbleten osztozkodik, amely anyagi oldalról gyakran ugyanezen állami szektor többletermékének azt a részét jelenti, amelyet a magántőke különböző formákban és utakon, mindenekelőtt a magánkereskedelmen keresztül "csip el" a szocialista felhalmozási alapból.

Fordított jellegű az a kamat, amit az állam fizet ki a belső /és külső/ kölcsöneiért, mivel ezeket a magánkereskedők, iparosok és a kispolgárság, azaz mindenekelőtt a parasztság jegyezte. Ebben az esetben a kamat az állami szektor többletermékéből azt a levonást jelenti, amit az állam eszközöl annak érdekében, hogy a hitel segítségével a magánszektorból pótlólagos eszközökhöz jusson a bővített ujratermelés érdekében. Az állam adósként jelenik meg, a magángazdaság pedig az állami szektor munkásai által létrehozott többletermék egy részét saját hasznára kisajátító hitelezőként. Amikor a hitel a költségvetési források kiegészítésére, valamint ösztársadalmi igények kielégítésére szolgál, a kamatot nemcsak a munkások fizetik az állami szektor többletermékéből, hanem a parasztok is mint adófizetők. Amennyiben a hitelt teljesen vagy részben a parasztság nyújtja, jegyzi és teljesen, illetve részben a parasztgazdaság felemelésére szolgál, akkor az az eset áll előtünk, hogy az államon keresztül újra elosztják a magángazdaság forrásait, ugyanezen magángazdaság számára, azaz ez a hiteleset, ha lehet így kifejezni, semleges a szocialista felhalmozásra gyakorolt közvetlen hatás szempontjából. A hitelnek ez a fajtája a továbbiakban nagyobb méretekben terjedhet el az egyelőre még döntően agrárország Szovjetunióban.

Ami a belső kölcsönöknek az állami szektor munkásai és alkalmazottai által jegyzett részét illeti, valamint az ennek megfelelő kamatrészt, amit nekik fizet az állam, itt az elosztási viszonyoknak elméleti, teoretikus szempontból semmi közük sincs az előzőekhez. A munkások és alkalmazottak munkabérük egy részét félrerakják és odaadják a szocialista felhalmozási alapba, amiért nem kamatot, hanem mintegy prémiumot kapnak személyes fogyasztásuk csökkentéséért, azért a csökkentésért, amely egyidejűleg az állami szektoron belül a bővített ujratermelés lehetőségeinek növekedését jelenti. Lényegében itt az eszközök b e l s ő ujrafelosztása áll előtünk, a fogyasztási és ujratermelési alap közti ujrafelosztás az egységes állami szektoron belül. Ugyanugy, mint a parasztságon belüli elosztás az állami apparátuson keresztül, ez a szocialista körön

belüli újraelosztás is a jövőben, amilyen mértékben növekszik a munkabér, nagyobb szerepet játszhat. Ugyanakkor azonban a belső hitelnek ezt a rendszerét, a megtakarításokért fizetett prémiummal együtt, semmiképpen sem lehet megszorítások nélkül a kamat kategóriájába sorolni a szó mindennapi értelmében.

Végül, a belső államkölcsonök jegyzői közt, különösen a gazdasági helyreállítás esetében részt vesznek állami vállalatok is. Politikai gazdaságtani értelemben beszélni kamatról itt ugyanolyan értelmetlen, mint amilyen értelmetlen járadékról beszélni a fogalom marxí jelentésében, az állami vállalatok által a helyi szovjeteknek fizetett földbérleti díjjal kapcsolatban. Itt egyszerűen az új szabad állami erőforrások, eszközök állami szektoron belüli újraelosztásával van dolgunk. Ez nem más, mint a tőkés viszonyok formáinak imitálása, amely meg fog szünni, amikor az állami szektor a tapasztalatok alapján megkeresi és szervezetileg kialakítja az új eszközök törvszerű elosztásának, az állami szektor belső strukturájának leginkább megfelelő új módszereit.

Ugyanigy helytelen a kamatról - annak kapitalista értelmében - beszélni, éppen e "kategória" alkalmazásának legelterjedtebb szférája esetén a szovjet rendszerben, azaz amikor az állami hitelintézmények az állami ipart, közlekedést és állami kereskedelmet hitelezik meg. Ez az a legkiterjedtebb szféra, amikor az állami szektor termelési-elosztási viszonyai a kamat tőkés kategóriájának ruházatót öltik magukra.

Tételezzük fel, hogy az állam bizonyos mennyiségű eszközökkel rendelkezik, amelyet saját trösztjei álló- és forgótőkéjének növelésére fordíthat. Tételezzük fel továbbá, hogy valamilyen tröszt, amelynek szüksége van ezekre az eszközökre, megfelelő hitelt kap az állami banktól vagy a prombanktól. Ez a tröszt "kamatot" fizet a kölcsöntőkéért. Milyen forrásból fizeti ezt a kamatot? Saját többlettermékből. Kié azonban ez a többlettermék? Ugyanazé a szocialista államé. Hova folyik be az az összeg, amit az állami trösztöktől a kölcsöntőke kamataiként kapnak? Ugyanahhoz az államhoz. Teljesen nyilvánvaló, hogy egészen más viszonyok állnak itt előttünk, mint a kapitalizmusban, ahol a tőkés osztály egyik rétege, mégpedig a vállalkozók, akik nem saját, hanem kölcsöntőkével működtek, értéktöbbletük egy részét átengedték a hiteltőke tulajdonosainak kamat formájában, amelynek nagyságát a kölcsöntőke kereslet és kínálat spontán játéka határozott meg. Ezzel szemben a szo-

cialista államunk, ha már össze akarjuk arajjuk hasonlitani a vizsgált területen a tőkés viszonyokkal, olyan vállalkozó helyzetében van, aki a saját tőkéjével tevékenykedik és önmagának nem fizet kamatot, habár könyvelői lelkiismeretének tisztasága érdekében elkülönítheti a főkönyvben és a számlákon önmagának a kamatot. Tétélezzük fel például, hogy gyakorlatunkban az állami ipar meghitelezésének egy másik formáját valósítjuk meg, azaz meghatározott terv szerint osztaná el az állam a hiteleszközöket egy központból és annak fiókjai-ból, ahol a hitelezés összes jelenlegi alapjai és kivétel nélkül az összes állami vállalatban létrehozott új többlettermék koncentrá-lódna. Akkor a kamat az állami szektoron belüli termelési viszonyok lényegének megváltozása nélkül teljesen eltűnne. Lényegében már most is, a hitelek meglehetősen szervezetlen elosztásának körülményei közt, figyelembe veszik minden ágazat igényét, saját többletterméküket, amit a már működő tőkéjükhöz csatolhatnak, a szükséges beruházásokat stb. Nem tudom, hogy milyen mértékig cél-szerű és ésszerű a létező hitelrendszer, amely gyakran a főhatósá-gok erőviszonyait tükrözi. De még ebben a nem tökéletes formájában, a tőkés bankformák szükségtelen másolása mellett is, ami az álla-mon belüli viszonyokat illeti, lényegét tekintve az állami szektor eszközei tervszerű elosztásának változatát jelenti.

A fentebb kifejtettek után már igen keveset kell mondanom hi-telrendszerünk szerepéről a termelési és elosztási viszonyok áru-termelő-szocialista rendszerében, annál is inkább, mivel az állami hitelszervezet szerepéről az eredeti szocialista felhalmozásban már eleget szóltam a szocialista felhalmozásról szóló fejezetben.

Mint ismeretes, Marx egyrészt rámutatott arra a fontos sze-repre, amelyet a tőkés társadalom hitelrendszere játszhat az új termelési módra való á t t é r é s b e n , másrészt pedig óvott attól, hogy amikor már a szocialista termelésről van szó, tulérté-keljük a nyilvántartás és ellenőrzés azon rendszerének jelentősé-gét, ameddig a tőkés társadalom a hitelszervezet alapján eljutott.³⁰

Magától értetődik, hogy a kapitalista hitelrendszer módszereit és formáit nem véletlenül használjuk fel rendszerünkben nemcsak az állami szektornak a magángazdasággal való összefonódásában, hanem az állami szektoron belüli eszkozelosztásban is. Ugyanakkor azon-ban teljesen nyilvánvaló, hogy ha az állami szektoron belül a hi-tel formája teljesen új tartalommal töltődött meg, akkor ez éppen az állami szektor történelmileg magasabb típusából, először kollek-

tív gazdaság jellegéből, másodsor pedig tervszerűségről ered. A tervszerűség, a nyilvántartás és ellenőrzés szervesen következik a termelési eszközök szocializálásából a szovjet gazdaság legfontosabb területein, ami lényegét tekintve a t e r v s z e r ű - s é g n e k é s n y i l v á n t a r t á s n a k m a g a - s a b b t i p u s a, m i n t a z, a m e d d i g a l e g t ö k é l e t e s e b b é s a l e g c e n t r a l i - z á l t a b b t ö k é s h i t e l r e n d s z e r f e l - e m e l k e d h e t. Ezzel magyarázható az a ma már teljesen nyilvánvaló tény, hogy a tervszerűség és szervezettség elemeinek növekedésével gazdaságunkban az utóbbi években - ha szabad így ki- mondani - teljes egészében kilugoztuk mindazt a progresszív tar- talmat, ami a kapitalizmus bankrendszerében bennefoglaltatik, és az állami szektor kénytelen volt éppen gazdaságunk legfőbb terüle- tén, azaz a proletariátus kollektív gazdaságában továbblépni azo- kon a korlátozott lehetőségekben, amit általában adhat neki ez a szervezet.

Egészen más a helyzet az állami szektornak a magánszektornal való kölcsönös kapcsolatában. Amíg a hadikommunizmus idején a be- szolgáltatás és a falu iparcikkokkal való "tervszerű" ellátása /azon elv alapján, hogy aki többet adott feleslegeiből az államnak, az kevesebbet vagy semmit sem kap az államtól/ rendszerének elke- rülhetetlensége abban állt, hogy a hádi körülmények közepette kény- telenek voltunk a parasztgazdaságra, amely a t e r m e l é s - b e n t o v á b b r a i s m e g m a r a d t k i s p o l - g á r i n a k, a s z o c i a l i s t á h o z h a s o n l ó e l o s z t á s t r á k é n y s z e r i t e n i, addig a jelenlegi szocialista- árutermelő gazdasági rendszerben az állami szektor éppen fordítva, saját maga kénytelen csererendszerét /az állami szektoron belül formálisan, azon kívül lényegében is/ a magángazdaság csererend- szeréhez, amely csak az áru-pénz elosztási rendszer lehet, hozzá- idomítani. Éppen ezen a területen kell hogy a hitelrendszer h a - t a l m a s p r o g r e s s z í v s z e r e p e t j á t s s z o n, mivel a kapitalizmus bankrendszere történelmileg a szervezettség, ellenőrzés, nyilvántartás és a termelőerők elosztásának sokkal ma- gasabb típusát képviseli, mint az a majdnem középkori, szervezet- len, egyszerű árutermelői piac, ameddig "külső segítség nélkül" az egyszerű árutermelés a gazdaság spontán szabályozásában eljuthat. Amikor Lenin többször, határozottan aláhuzta az államkapitalista

termelési és elosztási viszonyok terjedő jellegét a parasztgazdaságban uralkodó egyszerű árutermeléshez viszonyítva, mindig az állami szektor és a magánszektor kölcsönös kapcsolatának ezt az oldalát látta és ezzel együtt a megfelelő kölcsönös kapcsolatot a hitel vonalán is. Hitelrendszerünknek ez a "felemelő" szerepe megnyilvánul és a jövőben még inkább meg kell hogy nyilvánuljon a különböző fajta paraszti szövetkezetek meghitelezésében, többek közt a pénzügyi, az áru-, a meliorációs hitelek terén, a falvakban elhelyezett belső államkölcsönök rendszerében, valamint a termelők/egyelőre csak a len, gyapot, dohány, olajos magvak, de a jövőben kétségtelenül a kenyérgabona és más termékek termelőinek/ előlegekkel való ellátása terén.

Befejezésül néhány szót arról, hogy amíg a pénz az árugazdaságnak olyan kategóriája, amelyben az emberek közti termelési viszonyok elérik tárgyiasulásuk csúcspontját, addig a szovjet gazdaságban itt is bizonyos haladás figyelhető meg, mindenekelőtt az eldologiasodás elemének csökkenése és a termelési viszonyok áttekinthetősége terén. Ezt leginkább az állami szektoron belüli kölcsönös kapcsolatoknál érték el, ahol a pénzviszonyok elsősorban kalkulációs számbavételi jellegűekké váltak, mind a termelési eszközök, mind a fogyasztási cikkek vonatkozásában, és megszűnt az a szerepe, hogy a termelésben az egyensúly spontán elérésének egyik eszköze.

Ugyanakkor azonban a pénzfetizmus, amelyet apránként kiűzünk az állami szektorból, továbbra is uralkodik még a magánszektorban, valamint az állami és a magánszektor kapcsolatában. Ez az ideológia terén arra vezet, hogy a Pénzügyi Népbiztosság munkatársai - azon népbiztosságé, amely intézményeivel a magán és állami szektor érintkezési pontjain ül -, arra hajlanak, hogy ezt a fetizizmust, meglehetősen sajátos, ha nem degenerált formában támasszák fel. Ha egy országban, ahol nincs aranyra való beváltás és a gazdasági vezetés kénytelen az arany spontán létjogosultságát mint az értéktörvény esetében szabályozó eszközt felváltani a termelési eszközök és fogyasztási cikkek papírpénzen keresztül való tervszerű elosztásának politikájával, rendszerint az arany létjogosultságára apellálnak a feketepiacon, abban az esetben, amikor a papír cservonyec eltér az arany tizrubelestől, páni félelembe esnek és az állam számára szükségtelen és veszteséges aranyintervenciót hajtanak végre, ami lehetővé teszi, hogy a nepmanok papír cservonyecel-

ket aranyra váltsák át. Ez a nagyon durva pénzügypolitikai hiba az arany gazdasági rendszerünkben betöltött szerepének az otromba meg nem értéséből ered, ennek a hibának az alapja pedig az arany általános szerepének meg nem értése. Egy burzsoá ország, ahol a r a n y f o r g a l o m van, az ipari válság időszakában, amely pénzügyi és hitelválságba csap át, vagy azzal jár együtt, az arany értékéért feláldozza az áruk tízmillióinak értékét, amikor minden ügyletet készpénzért kezdenek lebonyolítani, és ily módon az arany ultima ratio szerepében lép fel, és az utolsó apellációs fórum annak megállapításában, hogy milyen a helyes arány a termelőerők ágazatok közötti megosztásában és az össztermelésnek a fizetőképes kereslethez való mértékében, ilyen spontán módon mentik meg az aranyforgalmat abban a társadalomban, amelynek nincsenek más eszközei a gazdasági viszonyok szabályozására. Ezzel szemben a feketepiacon megmenteni a papír cservonyec paritását az arany tízrubeleshez egy olyan országban, a h o l n i n c s a r a n y f o r g a l o m , de ahol a gazdasági és ezen belül a valutáris viszonyok szabályozásának más módjai v a n n a k , azt jelenti, hogy a tőkés szabályozás legirracionalisabb és legveszteségesebb oldalait nem kritikusán utánozzuk. Az állami szektor viszonylagos szervezettsége, majdnem az egész hitelrendszernek az állam kezében való összpontosulása, a külkereskedelmi monopólium - ami a leglényegesebb - fennállása esetén számunkra az arany csak a külfölddel való elszámolások kiegyenlítéséhez szükséges, amikor az import meghaladja az exportot, nem pedig ahhoz, hogy a feketepiacon tanubizonyyságot nyerjünk a cservonyec megbízhatóságáról. Marxot hívom segítségül ebben a kérdésben, és idézek "A tőke" III. kötetéből egy önmagában is érdekes részt, de ami a leglényegesebb, mintha kimondottan nekünk írta volna. Ime a rész: "A hitelpénz elértéktelenedése /nem is szólva pénzmivoltának egyébként csak képzelt elvesztéséről/ az összes fennálló viszonyokat megrendítené. Ennélfogva az áruk értékét feláldozzák, hogy ennek az értéknek a képzeletbeli és önálló létezését a pénzben biztosítsák. A hitelpénz mint pénzürték egyáltalában csak addig van biztosítva, amíg a pénz biztosítva van. Néhány milliónyi pénzürték tehát sokmillió árut kell feláldozni. Ez a tőkés termelésben elkerülhetetlen és hozzátartozik annak gyönyörűségeihez. Korábbi termelési módokban ilyen nem fordul elő, mert azon a szűk bázison, amelyen mozognak, sem a hitel, sem a hitelpénz nem tud kifejlődni. Amíg a munka t á r s a d a l m i jellege úgy jelenik

meg, mint az áru p é n z l é t e z é s e , s ezért mint a való-
ságos termelésen kívül álló d o l o g , addig a valóságos vál-
ságoktól függetlenül vagy azok kiéleződésekképpen fellépő pénzvál-
ságok elkerülhetetlenek. Másrészt világos, hogy a bank, amíg hite-
le nem rendült meg, a pánikot ilyen esetekben a hitelpénz szaporí-
tásával enyhíti, bevonásával viszont növeli. A modern ipar egész
története mutatja, hogy ha a belföldi termelés szervezett lenne,
fémre valóban csak a nemzetközi kereskedelmi egyenleg kiegyenlítő-
ségéhez volna szükség - akkor, amikor az egyensúly pillanatnyilag
felborul. Hogy a belföldnek már most sincs fémpénzre szüksége, azt
bizonyítja az ugynevezett nemzeti bankok készfizetéseinek felfüg-
gesztése, amihez végső esetben mindig folyamodnak mint az egyet-
len menedékhez." ³¹

Nagyon javasolom ezt az idézetet pénzügyeseink figyelmébe.
Sajnos, a helyhiány korlátoz abban, hogy kifejtsem itt nézeteimet
a papírpénz és az arany szerepéről a szovjet gazdasági rendszerben,
amire kénytelen leszek visszatérni nem az általános elméleti, ha-
nem a mű konkrét gazdasági részében.

A szövetkezetek

Ami a szövetkezetek kérdését illeti a szovjet gazdasági rend-
szerben, a lényegét már Lenin elmondta, mind e témával foglalkozó
utolsó cikkeiben, mind korábban. Ebben a részben csak néhány szót
szeretnék ejteni a szövetkezetekről a korábban kifejtettekkel ösz-
szefüggésben.

A szövetkezetekben kialakult viszonyok nem jelentenek a tőkés
termelési és csererendszerben valamilyen sajátos kategóriát. A
termelőszövetkezet a termelési eszközök tulajdonának nem társadal-
mi, hanem kollektív-csoport szigete, olyan sziget, amely a terme-
lési szférában alá van rendelve a tőkés gazdaság alapvető törvényei-
nek, és c s a k e n n y i b e n létezhet a tőkés viszonyok
tengerében. Ott, ahol a termelőszövetkezet nem alkalmazkodik az
értéktörvényhez, elpusztul. Ugyanezt lehetne mondani a sokkal el-
terjedtebb és jelentősebb fogyasztói szövetkezetekről. A szövetke-
zeteknek ez a formája, működjenek akár a Rochdale-i elvek vagy bár-
mely más elv alapján, ugyanugy alá vannak vetve a tőkés csere min-
den törvényének, és csak arra képesek, hogy az elosztás bizonyos

racionálisálásával megszerezze a kereskedelmi haszon bizonyos részét tagjaik számára.

A szövetkezetek csak a szocialista forradalom győzelme után tesznek szert különös jelentőségre, főleg olyan országban, mint a Szovjetunió, ahol a szervezett, illetve helyesebben az egyre jobban szerveződő, a termelési terv alapján dolgozó állami szektorral szemben áll a szétaprózott falusi kisárutermelés, a kézmű- és kустáripar hatalmas tengere. Szövetkezeteink sajátos szerepe éppen ennek a két termelési rendnek, amely a csere és a hitel révén egy gazdasági szervezetbe van összekapcsolva, az egymás mellett éléséből ered.

Az alapvető kérdés, amit itt meg kell vizsgálnunk, az, hogy milyen szerepet játszik a szövetkezet a tervszerűségnek az értéktörvénnyel folytatott harcában és milyen mértékig passzív küzdőtér a csere és termelés meghatározott területén végbemenő harc szempontjából, avagy az egyik, illetve másik elv közvetítője-e.

A kapitalizmusban, mint mondtuk, a szövetkezetek csak az értéktörvényhez alkalmazkodva működhetnek. A mi rendszerünkben a szövetkezet szükségszerűen gazdaságunk két alapvető törvényének harci területévé válik, a szövetkezetek ahhoz a törvényhez alkalmazkodnak, amelyik győz, és csak másodsorban ahhoz, amely a társadalmi munkaszervezet típusa szerint közelebb áll hozzá.

Nézzük először az első részt. Amennyiben a szövetkezetek létezhetnek a tőkés rendszerben is, egyáltalán nem fenyegetve annak létezését, annyiban ez teljes nyilvánvalósággal tanúsítja, hogy önmagában a szövetkezetekben semmiféle olyan aktív eredő sincs, ami a termelési viszonyokat a szocializáció irányába transzformálná. A szövetkezeti utópikusok ennek ellenkezőjét állították, de a kapitalizmus és maguknak a szövetkezeteknek az egész gyakorlata megcáfolta őket. A szövetkezetek szocialista szerepet csak annyiban játszhatnak, amennyiben egy olyan rendszer egyik láncszemét alkotják, amely saját belső ereje és tendenciái alapján fejlődik a szocializmus irányába. Ilyen rendszer a proletariátus állami gazdasága, amely fejlődésében a társadalmisított nagyüzemi termelés növekedésére támaszkodik. A proletariátus kollektív gazdasága mind saját fejlődésének immanens törvényei és mind a külső helyzet alapján vagy gyorsan ki kell hogy bontakozzon, vagy elpusztul. Más lehetősége nincs. Amennyiben az állami szektor gyorsan fejlődik, annyiban a szövetkezetek is,

ha nem kapcsoljuk be őket az állami gazdaság rendszerébe, akkor végső soron mintegy annak egy bizonytalanabb, kevésbé szervezett, kevésbé kapcsolódó, de mégis f o l y t a t á s a /mint a csóva az üstökös magjának/, amely csápjait belebocsátja a kistermelők és az állami szektor közti csere pórusaiba és néhol már elkezdí a kigazdálkodók szövetkezetesítését a termelés terén.

A második ponttal kapcsolatban a következőket kell figyelembe venni. Az eredeti szocialista felhalmozás törvénye, amelyben az adott szakaszban koncentrálnak a szocializmus irányába ható tendenciák, azt jelenti, hogy erősödik az emberi munka szervezésének egy meghatározott típusa, a kollektív típusa. Az értéktörvény működésének erősödése pedig kifejezi - és ezzel egyidejűleg más irányú tendenciákat segít elő -, a munka magánkapitalista szervezését. A szövetkezetek szervezeti, társadalmi típusa alapján közelebb állnak a munkaszervezés kollektív típusához. Ilyen értelemben összefonódásuk az állami szektorral a szovjet viszonyok közt sokkal természetesebb folyamat, mint a magántőkére való orientálódásuk. Ugyanakkor azonban nem ez az oldal a döntőbb, mint már fentebb mondtuk. Amennyiben gazdaságunkban megáll, illetve hallatlanul lelassul az iparon alapuló szocialista viszonyok kibontakozása, a tőkés viszonyok pedig gyorsabban fejlődnének, akkor társadalmi strukturájuk ellenére a szövetkezetek vagy fokozatosan felbomlanának, vagy többségük dezertálna, és elhagyná az állami szektor utóvédjének posztját, hogy átálljon a kapitalizmus oldalára. Hisz nem szabad elfelejteni, hogy a munkásszövetkezetek kivételével, amelyek lényegében csak racionalizálják a z á l l a m i k ö r ö n b e l ü l i elosztás rendszerét, és ezért más elosztási viszonyokat képviselnek, az összes többi szövetkezet a kisárutermelésen alapul. Ez a kisárutermelés pedig a szocializmus vonatkozásában a polgári társadalomban a legjobb esetben semleges, miközben a tőkés viszonyokat szervesen termeli ki, sőt a proletárdiktatura időszakában is szolid méretekben hívja életre.

A tapasztalatok bizonyítják, hogy a fogyasztási szövetkezet fontos szerepet játszhat és játszik a kisárutermelők és az állami ipar közti közvetlen kapcsolat megteremtésében. Amennyiben az állam megvalósítja termékeinek tervszerű árpolitikáját és a kisárutermelők általa felvásárolt termékeire a stabil árakat, ennyiben megvalósítja az értéktörvény működésének bizonyos korlátozását, a fogyasztási szövetkezetek pedig hálózatukon keresztül részt vesz-

nek ebben a korlátozásban. Másrészt azonban, mint ahogy szintén a tapasztalatok bizonyítják, a szövetkezetek önmagukban az állami szerveknél sokkal gyengébben állnak ellent az értéktörvény nyomásának. A szövetkezetek tullepik a kiskereskedelemben a nagykereskedelmi árakhoz hozzáadható felárat, az állami szervekkel kötött megállapodások dacára. Viszonteladják a magántókének azokat az árakat, amelyeket az állami trösztöktől "a legnagyobb kedvezmény elve" alapján - ezen belül igen gyakran hitelbe - kaptak. Gyakran eltérnek a megállapított felvásárlási ártól is stb. Mindezekben és sok más esetben az értéktörvény felülkerekedik, erősebbnek bizonyul, mint az állami szektor tervszerű tendenciái. A kistermelők szövetkezetesítése a csere szférájában a proletárdiktatúrában nem talál komoly ellenállásra. Sőt, ellenkezőleg. Gondoljunk a szövetkezeteknek nyújtott azon kedvezményekre, amelyeket a szovjet állam ad, és amelyet a szövetkezeteknek semmilyen más rezsim sem képes adni. Az egyesülés itt meglehetősen simán végbemegy, és nemcsak ezeknek a kedvezményeknek a következtében, hanem azért is, mert egyelőre nem érintik a termelés szféráját, amely továbbra is megmarad szétaprózott kisárutermelésnek. A kisárutermelőnek minden alapja megvan ahhoz, hogy támogassa azt a kereskedelmi apparátust, amely olcsóbban ad el. Amikor azonban a szövetkezetek és a magánkereskedelem ugyanolyan árakon értékesít, lehetősége van, hogy a minőség, a hitel stb. alapján válasszon. Sosem szabad elfelejtenünk, hogy például fogyasztási szövetkezetek nem állami szervezetek és még kevésbé társadalmi szervezetek, mint a tagok által befizetett részvételi tőke nagysága, mind a tagok által a vezetőségek tevékenysége felett gyakorolt szervezett és rendszeres ellenőrzés szempontjából. A fogyasztási szövetkezet az esetek többségében még inkább állandó tulajdonos nélküli bolt, mint a bolttal rendelkező ember tartós és szilárd szervezete. A boltok hálózatát könnyebb kiépíteni, mint a társadalmisított szervezetek hálózatát.³²

Sőt, még a kistermelés ideális szövetkezetesítésével a csere szférájában sem oldjuk meg a szövetkezetesítés problémáját a termelés szférájában. A szövetkezetesítés a csere terén csak ehhez az alapproblémához.

Már többször kifejtettük, hogy az eredeti szocialista felhalmozás törvényének a harca az értéktörvénnyel, a munkaszervezés két különböző típusa - a kollektív és a magántóké - közti harcot

is jelenti. Hogyha a két munkaszervezés típusa közti harc eredményeit csak a mezőgazdasági termelés terén akarjuk összesíteni és kommunáinkat /habár ezek a kollektív munka igen primitív formái/ a szovhozokkal együtt a mérleg egyik serpenyőjébe helyezzük, a kulák-gazdaságokat pedig a másikba, akkor a következőket kell megállapítanunk. A szovhozok egészen az utóbbi időkig c s ö k k e n t e t t é k vetésterületüket a kisárutermelők javára, a kommunák és artyekek lassan növelték vetésterületüket, a kulák-, illetve félkulák gazdaságoknál pedig gyorsan növekedett.³³ Az oka ennek az, hogy a kulák-gazdaság, amely szervesen a szétaprózott kisárutermelő gazdaságból nő ki, nagyobb lehetőségeket adott a kapitalista vagy félkapitalista munkaszervezésre a mezőgazdaságban, mint az állami gazdaságok a saját típusu munkaszervezésre. Ez a viszony nem a falusi kisárutermelés terén végbemenő valamilyen szocialista csoda alapján változhat meg, hanem csak a városi nagyüzemi iparnak a paraszti földművelésre gyakorolt mélyebb hatása alapján. Milyen formákban fog ez konkrétan végbemenni, ezt jelenleg csak általános vonásokban fogalmazhatjuk meg. Vegyük például a mezőgazdaság traktorosítását; ott, ahol a traktort az egész közösség szerzi be, ez elősegíti, hogy áttérjenek a falu egész földjének közösségi megművelésére. Az állami traktoroknak a falusi szegénységnek való tömeges átadása bérlet vagy más módon, és az, hogy az önálló termelők földjeit a szegényparaszt-traktoristák művelik meg, azt jelentheti, hogy k e z d e t t é t v e s z i a s z á n t á s é s c s é p l é s e l k ü l ö n ü l é s e a f ö l d m ű v e l é s t ő l é s e z e k g é p e s i t é s e, azaz elkülönülnek a kistermeléstől azok a műveletek, amelyek a legkönnyebben társadalmasíthatók. A villamosítás azt fogja jelenteni, hogy elkülönül a mezőgazdasági munkák egy részétől a mozdítóerő, és ez a termelőerő a nagy állami villanyerőműveknél koncentrálódik. A földművelés bizonyos funkciói szövetkezetesednek annak hatására, hogy a csere terén már e z e l ő t t szövetkezetesítették többek közt az értékesítést, mint ahogy ez az olajító-szövetkezeteknél van.

Amikor Lenin a szövetkezetekről írt cikkében arról beszélt, hogy a szövetkezeti vállalatok rendszerünkben nem különböznek a szocialista vállalatoktól, nem a c s e r é b e n meglevő szövetkezeteket tartotta szem előtt, amelyek a kisárutermelő gazdaságokra támaszkodnak a t e r m e l é s o e n, hanem a termelőszövetkezeteket, amelyek a tervszerű állami gazdálkodás f o l y t a

t á s a i. "A mi fennálló rendünkben - írta Lenin - a szövetkezeti vállalatok mint kollektív vállalatok különböznek a magántőkés vállalatoktól, de nem különböznek a szocialista vállalatoktól, ha olyan földön alakultak, olyan termelési eszközökkel dolgoznak, amelyek az állam, vagyis a munkásosztály tulajdonában vannak."³⁴ Lenin gondolata itt teljesen világos. Az állami termelési eszközök alapján keletkező szövetkezetek a szocializmusnak megfelelő munkaszervezetet jelentenek, és mind történelmileg, mind osztályszempontból ellentétesek azokkal a munkásszövetkezetekkel, amelyek a tőkés osztály tulajdonában levő gépek alapján keletkeztek. De ez azt is jelenti, hogy a szocializmusra való áttérés a t e r m e - lőszövetkezetek szférájában valósul meg, amelyhez a csereszövetkezetek csak megtisztítják az utat. Sikereink azonban egyenlőre éppen a kistermelők ilyen szövetkezetesítésében a minimálisak, a folyamat k o n k r é t f o r m á i /nem pedig fő vonala/ jelenleg pedig még egyáltalán nem világos. Csak egy valami világos: minden az ipar maximálisan gyors fejlesztésén mulik, az iparén, amely az egész gazdaság átalakításának központja, és a s z o - c i a l i s t a szövetkezetesítés egyetlen aktív kiindulópontja.

Ami a városnak a hitelen keresztül a falura gyakorolt hatását illeti, a következőket kell megemlíteni. A rendszeres áruhiány esetén, amely azt jelenti, hogy a fejlődő iparnak új tőkehiánya van, a hitel nem ölthet széles méreteket. A hitel csak akkor válhat nagy jelentőségűvé, ha árukészletek halmozódnak fel az iparban, mindenekelőtt magától értetődően a nehéziparban, mivel a falu termelőszövetkezetei csak a parasztgazdaságok számára termelési eszközöket gyártó szférától kaphatják a legnagyobb lökést.

PREOBRAZSENSZKIJNEK "AZ ÉRTÉKTÖRVÉNY A SZOVJET GAZDASÁGBAN"
 CIMÚ ELŐADÁSÁRÓL¹

Litvinov hozzászólása

Elvtársak! Preobrazsenszkij előadása mind tartalmát, mint az érintett problémákat tekintve, igen gazdag és érdekes. Ugyanakkor azonban bizonyos megállapításai kételyeket ébresztenek bennem. A leglényegesebbel kell foglalkoznunk, mivel az idő korlátozott. Preobrazsenszkij előadása két részből áll: egy olyan részből, ahol Preobrazsenszkij igen érdekesen és szerintem nagyon helyesen fejti ki azt az elméleti megközelítést, amelyre szükségünk van a mai szovjet gazdaságban uralkodó kategóriák elemzésénél, és abból a részből, amely ha megengedik, úgy fogalmaznám, reváns-jellegű. Ebben a részben Preobrazsenszkij visszavág, revánsot vesz mind az általa valamikor megfogalmazott eredeti szocialista felhalmozás törvényével kapcsolatban, mind a Szokolnyikov² és közte régóta fennálló, a szovjet valutát a cservonyecre, illetve az aranyra való orientálódást érintő vitával kapcsolatban.³ Az előadásnak ez a része bizonyos kételyeket támaszt bennem. Vitatható Preobrazsenszkijnek például az a tétele, amikor azt állítja, hogy nálunk a darabbérnek reakciós jellege van. Valójában a darabbér nálunk reakciós jellegű? Preobrazsenszkij azt mondja, hogy a darabbér a munkabér reakciós formája a Szovjetunióban. Nekem úgy tűnik, hogy a forma és a tartalom közti ilyen szétválasztás, ilyen elkülönítés gazdaságunkban megengedhetetlen. Mivel a darabbér nálunk összhangban van a munkatermelékenység növekedésével és ezzel együtt gyorsítja a szocializmushoz való haladásunkat, ezért a munkabér progresszív formája, és szerintem helytelen az a szétválasztás, melyet Preobrazsenszkij tesz. Preobrazsenszkij véleménye szerint ha a tőkés társadalomban a darabbér a munkabér legreakciósabb formája, akkor ez ugyanilyen nálunk is. Ez szerintem nem teljesen igaz.

Egy másik kérdés. Preobrazsenszkij azt állítja, hogy ha nálunk a parasztság olyan eszközök egy részét kapja meg, melyet a munkásosztály állít elő, azaz annak a többletterméknek egy részét, melyet a proletariátus termel, ez bizonyos értelemben - állítja

Preobrazszkij - a proletariátus parasztság által történő kizsákmányolása lenne. Teljesen egyetértek Preobrazszkijjal abban, hogy a Szovjetunióban, jelenlegi körülményeink közt, az ilyen helyzet a lakosság kisebbségét alkotó proletariátus számára valóban káros lenne; iparunk elmaradottsága, korszerűtlen felszereléseink mellett pedig nem kívánatos az egész népgazdaság szempontjából sem. Ez gazdaságpolitikai kérdés. Lehet-e azonban azt mondani, hogy ez kizsákmányolás? Tételezzük fel, hogy a hatalom egy olyan országban megy át a proletariátus kezébe, ahol a proletariátus a lakosság többségét alkotja és gazdasági hatalma is sokkal erősebb, mint a parasztságé. Az ilyen proletariátus diktaturája idején kénytelen lesz esetleg azért, hogy közelítse magához a parasztságot, esetleg azért, hogy megoldja a szocializmus építésének alapvető problémáját, a város és a falu közti különbség megszüntetését, többletermékének egy részét a parasztságnak adni, és ez semmilyen esetben sem lesz kizsákmányolás. Ez kimondottan a konkrét gazdaságpolitika kérdése és véleményem szerint Preobrazszkij ebben a kérdésben ugyanolyan hibát követett el, mint Motiljev, amikor a szocialista gazdaságra huzta rá az értéktöbblet kategóriáját. Nem szabad az ilyen társadalomban ebben az esetben a proletariátus parasztság általi kizsákmányolásáról beszélni. Már kérdés a nepmanok kereskedelmi haszna. Itt a proletariátus kizsákmányolásának ténye vitathatatlan. Az aranyrubel kérdésével kapcsolatban Preobrazszkij idézett itt Marxtól, ahol arról van szó, hogy ha az ország gazdasága szervezett, akkor az aranyra kizárólagosan a külkereskedelmi mérleg egyenleg fedezésére van szükség. Ebből vonta le Preobrazszkij azt a következtetést, hogy helytelen a Narkomfin /Pénzügyi Népbiztosság - A fordító/ politikája az arany- és cservonyecrubellel kapcsolatban. De hiszen Preobrazszkij egész előadása abban állt, amit illusztrált is, hogy szovjet gazdaságunkban, gazdaságunk egészében, mint ahogy mindenki előtt ismeretes, megvannak a tervszerűség és a spontaneitás elemei: a szocializmus elemei, a kapitalizmus és a még elmaradottabb formáció elemei mellett. Csakugyan alkalmazható nálunk Marx tétele? Vajon Marx tétele teljesen alkalmazható a szovjet gazdaságra, ahol - mint ahogy Preobrazszkij önmaga többször ismételte - az értéktörvény és az eredeti szocialista felhalmozás törvényének harca dul/erre a törvényre egyelőre nem térek ki, tételezzük fel, hogy az ilyen fogalmazás helyes, hogy harc folyik az értéktörvény és az eredeti szocialista

felhalmozás törvénye közt, illetve pontosabban fogalmazva, mint ahogy Lenin mondotta, a spontaneitás és a szocializmus elvei közt/. Vajon az ilyen gazdaságra lehet-e vonatkoztatni azt a tézist, melyben Marx arról beszél, hogy amikor az egész népgazdaság szervezett, az arany kizárólag a külkereskedelmi mérleg-egyenleg fedezésére kell? Nálunk nem az egész népgazdaság szervezett. Amennyiben pedig ez így van, konkrét gazdaságpolitikánkban számolnunk kell azzal, hogy nálunk megtalálhatók mind a kapitalizmus, mind a kisárutermelő parasztság elemei. Maga Preobrazsenszkij említette előadásában, hogy a parasztság elrejtí a gabonát, mivel ily módon védi önmagát a cservonyec csökkenő árfolyamától. Ha pedig ez így van, akkor számolnunk kell az aranyárfolyammal is, nemcsak azért, mert kapcsolatban állunk a világpiaccal, hanem azért is, mert nálunk nem az egész népgazdaság szervezett, hanem vannak egész ágazatok, melyek szervezetlenek. Ezért az arany a világpénz, melyre a parasztság másként tekint, mint a cservonyecre, figyelembe vétele teljesen helytálló és valószínű, hogy szükséges. Ezzel feltétlenül számolnunk kell.

Preobrazsenszkij úgy fogalmazott, hogy a kisárutertermelés a szocializmushoz való viszonyában legjobb esetben semleges. Bármilyen más állítás, mondja Preobrazsenszkij, ellentmond a leninizmusnak. Ezzel én nem tudok egyetérteni. Szerintem éppen Preobrazsenszkij szavai mondanak ellent a leninizmusnak. A kisárutertermelés kétségtelen, hogy nem szüli a szocializmust. De ha az országban proletárdiktatura van, ha a parancsnoki posztokon erős, esetenként a szocializmus döntő elemei vannak, akkor azt állítani, hogy ilyen körülmények közt is a kisárutertermelés a szocializmushoz való viszonyában semleges, szerintem helytelen. Ez azt jelentené, elvtársak, hogy nálunk a parasztság a szocializmushoz csak semleges módon viszonyulhat. A további logikus következtetés abból a tételből, hogy amennyiben a kisparasztság még a proletárdiktatura esetén is, akkor is, amikor a parancsnoki pontok a proletariátus kezében vannak, csak semleges, ez azt jelenti, hogy a parasztság politikailag is a legjobb esetben csak semleges lehet. Ez azt jelenti, hogy a kis-termelőkől nem nőhet ki a szocializmus. Többek közt azonban pont az ellenkezőjét huzzák alá az OKP kongresszusainak határozatai. /Nevetés, taps./ Az OKP kongresszusainak határozatai kimondják, hogy a parasztagazdaságok fejlődésének két utja van: tőkés és szocialista ut. A narodnyikok hibája abban állt, hogy szerintük a

kisparaszti termelés önmagában képes átnőni a szocializmusba. Ez természetesen helytelen. De ha nálunk az iparban, a népgazdaság parancsnoki posztjain szocializmus van, akkor a kisparaszti gazdaságot a kapitalizmus mellőzésével átvezethetjük a szocializmusba. Erre tanított minket Iljics. /A felszólaló Leninre utal - A fordító./ Mivel pedig a szocialista út előnyösebb a kisparaszti gazdaság számára, mint a kapitalista út, amely a parasztság tönkremenésével és proletarizálódásával jár együtt, ezért nem szabad azt mondanunk, hogy a kisparaszti gazdaság még a proletárdiktatura körülményei közt is, legjobb esetben csak semleges a szocializmushoz való viszonyában.

Szteckij⁴ hozzászólása

Preobrazsenszkij azzal fejezte be előadását, hogy javasolta, ismerkedjünk meg az eredeti szocialista felhalmozásra vonatkozó cikkével. Gondolom, ez valójában hasznos lesz, mivel Preobrazsenszkij mai előadása a legszorosabban kapcsolódik ahhoz, amit abban a cikkében kifejtett. A magam részéről azonban azt kell, hogy javasoljam Önöknek, olvassák el Buharin cikkét⁵ is, amely válasz Preobrazsenszkijnek, és amelyik bebizonyítja, hogy Preobrazsenszkij elméletében egy sor eltérés van a párt által elismert elvektől és azoktól a nézetektől, melyeket Vlagyimir Iljics dolgozott ki. Kénytelen vagyok különösen ezt az utóbbit aláhuzni, mivel Preobrazsenszkij előadása kezdetén kijelentette, hogy szovjet gazdaságunkkal foglalkozó jelenlegi műve közvetlen folytatása Vlagyimir Iljics munkájának. Éppen Preobrazsenszkij ezen kijelentésével kapcsolatban gondolom, hogy az elvtársak számára nem lesz haszontalan megismerkedni azzal az igen rövid és éles vitával, amely ezzel kapcsolatban folyt.

Milyenek azok a nézetek, melyeket Preobrazsenszkij az eredeti szocialista felhalmozásról kifejtett cikkében? A cikkben megadja gazdaságunk fejlődése egész periódusának meghatározását. Megállapítja, hogy ennek az egész időszaknak jellemző vonása gazdaságunk árutermelő-tőkés, valamint szocialista elemek közötti harc, továbbá hogy gazdaságunk szocialista magja és a kispolgári környezet közötti viszony kizsákmányolási viszony. Az egész elkövetkezendő időszakot éppen az fogja jellemezni, hogy a szocialista felhalmozás elsősor-

ban úgy fog végbemenni, hogy eszközöket szivattyuznak át ebből a kispolgári környezetből gazdaságunk szocialista magjába, iparába stb., továbbá hogy minden eszközzel és módon, adókkal, magas árak politikájával stb. biztosítsunk eszközöket ebből a kispolgári környezetből szocialista magunk megerősítése céljára.

Azért szoritkozom erre, hogy emlékeztessenek azokra a fő tételekre, melyeket Preobrazsenszkij a multban fejtett ki, annak érdekében, hogy feltárjam mai előadásának bizonyos kapcsolatát azzal, amit a mult évben kifejtett.

Továbbá megjegyzem, hogy egyetérttek Preobrazsenszkij előadásának a részével, ahol az értéktöbblet, a munkabér és a nyereség formájáról beszél gazdaságunkban. /Közbekiáltás a teremből: "Buharin is egyetért" - nevetés./ De meg kell mondanom, hogy az alapkérdésben, az előadás központi gondolatában, az érték kérdésében bizonyos momentumok komoly kételyeket támasztanak bennem. Preobrazsenszkij itt igen sokat beszélt a szövetkezetekről, az értéktöbblet-formáról stb. Ugy vélem, hasznosabb lenne, ha az igen fontos kérdések egész tömegéből, melyet előadásában Preobrazsenszkij érintett, kiválasztanánk a központit, alapvetőt, mégpedig az érték kérdését szovjet gazdaságunkban. Ez a kérdés a legérdekesebb elméleti probléma, amely érinti gazdaságunk lényegét és ezzel együtt kevésbé kidolgozott. Ugy vélem, hogy ebben a kérdésben valójában koncentrálódik kölcsönös kapcsolataink - a gazdaság szocialista elemeinek kapcsolata a kispolgári és tőkés elemekkel - egész lényege, és gondosan ki kell dolgoznunk ezt a kérdést.

Mivel kapcsolatban vannak kételyeim ebben a kérdésben? Preobrazsenszkij helyesen határozta meg az értéket, mint a tőkés gazdaság fő szabályozóját /Preobrazsenszkij közbeszólása: "Marx"/. Rendben van. Ha Önnek úgy tetszik, akkor Preobrazsenszkij helyesen fejtette ki Marxot. Ugyanakkor azonban nekem úgy tűnik, hogy helytelen, amikor Preobrazsenszkij a tőkés gazdaság ezen szabályozójával a mi oldalunkról, a gazdaság szocialista elemeinek oldaláról a szocialista felhalmozást állítja szembe mint szabályozót. Nem kétséges, hogy építőmunkánk alapvető célja a szocialista felhalmozás, a gazdaság szocialista elemeinek fejlesztése ugyanúgy, mint ahogy a tőkés gazdaság célja a tőkés felhalmozás és a tőkés profit. Ez axióma, de amikor arról van szó, hogy milyen szabályozót állítsunk szembe a tőkés gazdaság szabályozójával, akkor a mi részünkről, gazdaságunk szocialista alapja oldaláról, az alapvető szabályozó a t e r v e l v .

Szerintem Preobrazsenszkijnek ebben a kérdésben elkövetett hibája kifejeződik a további tételeiben is. Az értékkel nem ezt a szabályozót állítja szembe. Miben áll az értéktörvénynek, a tőkés gazdaság ezen szabályozójának szerepe? Abban, hogy ez a törvény olyan szabályozó, amely elosztja, illetve újraelosztja a társadalmi munkát a gazdaság különböző ágazatai közt. A kapitalizmusban a társadalmi munka elosztása az értéktörvény alapján megy végbe. Arra törekszünk, hogy nálunk másképpen - s z á m i t á s a i n k , t e r v e i n k , a szocializmus építése legfőbb céljának alárendelt tudatos akaratunk alapján - valósítsuk meg a társadalmi munka elosztását.

Szó volt itt arról, hogy a szabadverseny körülményei közt a nehézipart évek hosszú sora alatt sem tudnánk fellendíteni. Mi most fellendítjük ezt a nehézipart, megvalósítjuk a társadalmi munka és a társadalmi termék újrafelosztását. Minek az alapján? Tervünk, tervgazdaságunk, tervszámításaink alapján.

Más kérdés az, elvtársak, hogy hogyan állunk ezekkel a tervszámításokkal. Én egyetértek azzal, hogy itt még igen rosszul állunk. De ahhoz, hogy éppen ez a szabályozó - tervünk, tudatos akaratunk - áll szemben e téren az értéktörvénnyel, semmiféle kétely sem férhet.

Továbbá, gondolom, hogy mindaz, amit Preobrazsenszkij az értéktörvény modifikációjáról kifejtett gazdaságunk egyes ágazataira vonatkozóan, csak a második része az értékelméletnek a szovjet gazdaságban. Ez csak egy része a kérdésnek. Az alapvető kérdés, hogy hogyan kell ezt felvetni és megoldani, még kidolgozandó. Az alapkérdés abban áll, hogy vizsgáljuk meg először gazdaságunk egész szocialista magjának a kapitalista környezettel fennálló viszonya, másrészt az országon belüli kisárutermelő környezettel fennálló viszonya szempontjából. Nem szabad ezt a kérdést a tőkés környezettől izoláltan vizsgálni. Miért? Azért, mert külkereskedelmünkkel kapcsolatban állunk ezzel a környezettel. Kereskedelmi kapcsolataink a tőkésországokkal fejlődnek, exportunk növekszik, importunk ugyancsak növekszik, és a külkereskedelmi monopólium ellenére sem tudjuk gazdaságunkat a tőkés környezetben uralkodó értéktörvény hatásától izolálni. Preobrazsenszkijnél csak egyes utalásokat találhatunk bizonyos részkérdésekre, melyek a tőkés környezettel fennálló gazdasági kapcsolat alapján keletkeznek. Egészében és tel-

jességében nem vizsgálta ezt a kérdést, ugyanugy, mint ahogy nem vizsgálta a kispolgári környezettel fennálló kapcsolataink kérdését sem.

Végül a harmadik momentum, amit szükséges megemlíteni, az, hogy Preobrazsenszkij az érték kérdését kizárólagosan az ármodifikáció szempontjából vizsgálja és ezzel elzárja saját maga számára az utat, hogy helyesen oldja meg az érték kérdését. Amikor azt mondják, hogy az értékkategória nálunk a végét járja, mit jelent ez? Ez azt jelenti, hogy megszűnik gazdaságunk szabályozója lenni. Ezzel együtt azt is jelenti, hogy a társadalmi munka újrafelosztása nem a csere- és áruviszonyok útján megy végbe. Következésképpen az értéktörvény elhalásával a csere mellett a társadalmi munka újraelosztásának valamilyen új, sajátos eszköze kell, hogy kialakuljon. Preobrazsenszkij nem fordított figyelmet erre a fontos momentumra. Nem mutatott rá, milyen kiegészítő eszközök keletkeznek a társadalmi munka ágazatok közti újraelosztására, ha az érték és a csere elhal. Ezt a momentumot nem érintve nem lehet teljesen bemutatni az értéktörvény szerepét a szovjet gazdaságban.

Kon⁶ hozzászólása

Eltársak! Nekem úgy tűnik, hogy az értéktörvény érvényességét, valóságát gazdaságunkban két síkon lehet felvetni. Először, beszélhetünk arról, hogy viszonyaink lényegükben vagy csak formájukban csereviszonyok-e? Gazdaságunkat egészében szabályozza-e a csere spontán törvénye vagy nem? Másodszor, felvethetjük azt a kérdést, egybeesnek-e a csere alapján keletkezett arányok munkaalapjukkal, azokkal a normákkal, amelyek a cseretársadalomban vannak? Nekem úgy tűnik, hogy ez a kérdés két önálló oldala. Ugyanakkor azonban ennek a két oldalnak a határozott elkülönítése nincs meg és meglehetősen nagy a zürzavar az értékelmélet gazdaságunkra vonatkoztatásában. Vegyék Motiljev tankönyvét, melyet Preobrazsenszkij is említett /ez a könyvecske az egyetlen "mű", amelyet a szovjet gazdaság elméletének szenteltek. Ezen kívül úgy tűnik, hogy semmivel sem rendelkezünk, ha nem számoljuk azt a néhány népszerűsítő kis brossurát/. Ha pedig megnézzük Motiljev könyvében a megfelelő fejezeteket, akkor az egyik oldalon azzal az állítással találkozhatnak, hogy az értéktörvény hat a gazdaságunkban, szabá-

lyozza termelésünket, egy másik helyen pedig azt az állítást találhatják, hogy a termelési árak törvénye gazdaságunkban nem hat. Motiljev itt nyilvánvalóan két kérdést kever: gazdaságunkat spontán szabályozó szabályozza-e; megfelelnek-e cserearányaink a cseretársadalom normáinak. Mivel Motiljev nem választja el ezt a két kérdést, ezért nyilvánvalóan ellentmondás keletkezik nála: ha az értéktörvény gazdaságunkban hat, akkor ez azt jelenti, hogy a munka /és következésképpen a tőke/ spontán átáramlása a termelés egyik ágazatából a másikba akadálytalanul végbemegy. Ugyanakkor pedig az az állítás, hogy a termelési árak törvénye érvényét veszti gazdaságunkban, a fordítottját jelenti, azt, hogy gazdaságunkban lehetetlen a tőke spontán áramlása. A kérdés ilyen felvetése nemcsak Motiljevre, hanem néhány más elvtársra is jellemző. Számomra úgy tünik, Preobrazsenszkij módszertani hibát követett el előadásában, amikor nem vetette fel a kérdést teljes szélességében. Nem azzal kezdte, hogy gazdaságunkat e g é s z é b e n a csere törvényei szabályozzák-c vagy nem, vannak-e gazdaságunkban akadályok, amik zavarják ezt. Ugy gondolom, hogy az előadásnak ezt a részét még ki kell egészíteni. A kérdést én a következőképpen gondolom el: a tőkés gazdaság /és minden cseregazdaság/ az oksági elvre épül. A cseregazdaság megkülönböztető vonása az oksági elv, nem pedig a cél-elv. Ez nemcsak a társadalom és a természet viszonyában, hanem az emberek közötti viszonyok terén is uralkodik. Ez azt jelenti, hogy a spontaneitás uralkodik a cseretársadalomban. Felvetődik a kérdés, társadalmunkban kaphat-e a spontaneitás teljes uralmat? Azt hiszem, a spontaneitás uralma akadályokba - mindenekelőtt gazdaságunk célszerűségébe - utkozik. Ezt a gazdaságot a szocializmusra törekvő proletariátus irányítja, és a szocializmus irányába vezeti ezt a gazdaságot. Ez a cél-elv teljesen érthető okok miatt összeütközik az oksági elvvel. A kapitalizmusban a termelés egyensúlyát a tőke és a munka egyik ágazatból a másikba történő spontán átáramlása tartja fenn. Az egyik ágazatból a másikba a tőke és a munka átáramlása a z é r t valósul meg, mert a társadalmi termelés egyensúlyának megsértése esetén megsértették a termelés különböző ágazataiban a profitráta egyenlőségét. A tőkés társadalom szétaprózott, egyes gazdasági sejtjei, egységei célul a profitszerzést és csak a profitszerzést tűzik maguk elé. Az egyes szubjektumok célja társadalmi méretekben okká válik, amely életre hívja a tőkeáramlást az egyik ágazatból a másikba. Ha feltételeznénk, hogy gazdaságun-

kat csak a nyereségszerzés célja vezet, akkor a tőkeáramlás az egyik ágazatból a másikba lehetséges volna. De önmagában az a tény, hogy gazdálkodó államunk nem a nyereségszerzést tűzi ki célként, hanem a társadalom átalakításának sokkal szélesebb körű feladatát, ez a tény akadályozza a tőke átáramlását az egyik ágazatból a másikba. Amikor jelenleg megvalósítjuk az elektrifikációs programot, támogatjuk, fejlesztjük a nehézipart, miközben például a kolbászgyártás vitathatatlanul előnyösebb, mint a gépgyártás, akkor ez arról tanuskodik, hogy a termelés spontán szabályozóját nálunk kiegészíti a célelv. Itt harc folyik ezen elvek közt. Sőt, tételezzük fel elvtársak azt, hogy az állam egyetlen célként a maximális nyereséget tűzné maga elé. Jelentené-e ez azt, hogy az állam kénytelen lenne fejleszteni azokat a termelési ágazatokat, amelyek ilyen vagy olyan okok miatt csökkentek és visszafejlesztetni azokat, melyek hallatlanul kifejlődtek? Egyáltalán nem, mivel olyan körülmények közt, amikor az állam iparunk legtöbb ágazatában monopolista, a különböző ágazatokban keletkezett összes nyereség teljes egészében az állam zsebébe kerül. Nekem úgy tűnik, hogy az állam számára többé-kevésbé közömbös, hogy a termelés adott ágazatában a nyereség magasabb vagy alacsonyabb, illetve hogy a nyereségréta minden termelési ágazatban azonos-e. Azt, amit az állam elveszt a fémiparban a profitráta csökkenése miatt, kiegyenlítheti és pótolhatja a profitráta növelésével más - a textil, bőr stb. - ágazatokban, mivel minden egy és ugyanazon zsebbe kerül. Amennyiben minket egyedül a haszonnyerés célja vezetne, akkor az állami termelés elosztásának legelőnyösebb kombinációja az lenne, amikor a társadalmi termelés egyensúlyban van. Ha gazdaságunkban kizárólagosan az oksági elv hatna mint a gazdaság szabályozója, akkor a társadalmi termelés egyensúlya nem állhatna be és nem tarthatnánk fenn. Éppen abban áll korszakunk sajátossága, hogy a társadalmi termelés spontán szabályozója érvényét veszti, a k a d á l y o k b a ü t k ö z i k , m e g s z ü n i k h a t n i . Nem az a fontos, hogy az állami iparvállalatok, illetve egyik oldalon az állami, a másikon a magánszektor közt végbemenő egyes ügyletekben m e g s é r t i k az értéktörvényt. Sokkal lényegesebb - n e m l e h e t , h o g y n e s é r t s é k m e g a z értéktörvényt. Ime ez az, ami szerintem lényeges. Ezt kellett volna Preobrazszkijnek kiemelni.

A továbbiakban szeretnék rámutatni Preobrazsenszkij előadásában még egy olyan kérdésre, ami vitathatatlanul pontositásra szorul. Preobrazsenszkij véleménye szerint gazdaságunkban két szabályozó van: az egyik tervszerű, a másik spontán. Nekem úgy tűnik, Jevgenyij Alekszejevics /Preobrazsenszkijről van szó - a fordító/, hogy ez nem egészen helyes. Nálunk a s z a b á l y o z á s n a k k é t e l e m e van, de egy szabályozó. Közvetlen harcban egymással összeeső, két szabályozóról beszélni azt jelenti, hogy naturalizáljuk társadalmi viszonyainkat, gazdaságunkat a hadikommunizmus rendszerének formájában ábrázoljuk - amikor a tervgazdaság mellett létezett a cseregazdaság is, azaz azt jelenti, hogy értékeljük gazdaságunkat. Szovjet szabályozónk, gazdaságunk sajátossága abban áll, hogy a szabályozásnak két elve van, de egy szabályozó. Meg kell különböztetni az érték formáját az érték tartalmától. Nekem úgy tűnik, hogy amikor Preobrazsenszkij a két szabályozóról beszél, figyelmen kívül hagyja az értékformát. Külsőleg vannak nálunk csereviszonyok. De ezeknek a csereviszonyoknak a tartalma kezd megváltozni. Itt nem keletkezik kívülről, a csereviszonyokon túlról, egy más szabályozó, hanem ez a csereviszonyokon belül születik. Az árak leple alatt egy új elv jelenik meg, amely lényegében összefonódik a csereelvvel egy regulátorrá. Ez nem az érték, nem a régi szabályozó, hanem egy új, melynek még nem találtuk meg a nevét. Nem kell sietnünk egy új terminológia keresésével azért, mert a régi fogalom nem szerencsés. Az érték formája, az áru cseresajátosságai megmaradnak, az ár mögött lévő tartalom azonban változik. Mindig is az árak alapjául szolgáló munkaelemeken kívül az árak alapját képezik a piacon keresztüli tervszerű szabályozás új elemei is. Gazdaságunk szabályozásának tervszerű elemei nem természetes jellegűek. Gazdaságunkat tervszerű módon az áru segítségével, a piac segítségével szabályozzuk. Megváltoztatjuk a termelési arányokat és ennek eredményeként más, új cserearányok jönnek létre. Mi más oldalról változtatjuk meg őket, a termelés különböző ágazatai közt a termelőerők elosztásának az oldaláról. Itt a csereformában érzük el kétségtelenül a szabályozók egységét, fonódik össze gazdaságunk szabályozásának mindkét eleme, és ezt minden lehetséges módon alá kell húznunk.

Rátérek a következő kérdésre: az érték többlet és a munkaerő értéke gazdaságunkban. Azt gondolom, hogy Jevgenyij Alekszejevics megfogalmazása nem elégíti ki minket kellően. Jevgenyij Alekszeje-

vics azt mondotta, hogy a piaci viszonyok, az értékviszonyok felszámolása terén mi már messze előrehaladtunk a tőkés társadalomtól. Egy sor példát hozott fel, amikor az értéktörvény már nem működik, vagy hatásában korlátozott. Amikor áttért a munkabér kérdésére, akkor azt mondotta, hogy itt csak kezdünk eltérni a kapitalizmustól. Nekem úgy tűnik, hogy pont fordítva. A munkabér és a munkabér-szabályozás az a terület, ahol a legmesszebb tértünk el a tőkés viszonyoktól. Ezt nem úgy kell érteni, hogy a munkások túl sokat kaptak, hogy mi messzire mentünk a munkabér nagysága értelmében, hanem úgy, hogy messzire jutottunk a munkabér-szabályozás jellegének értelmében. Valójában hat-e a munkaerő értékének törvénye gazdaságunkban? Amennyiben hihetünk Motiljevnek és tankönyvének, akkor hat ez a törvény. Nekem azonban úgy tűnik, hogy nem hat, illetve igen korlátozottan hat. Elegendő megemlíteni olyan egyszerű dolgot, hogy nálunk nincs osztályszembenállás /erről beszélt Jevgenyij Alekszejevics is/, nincsenek ellentétes osztályérdekek a munkabér növelésével kapcsolatban. A látszólagos munkaerő és a munkás is a munkabér növelésére törekszik és csak objektív akadályai vannak a munkabér növelésének. A munkatermelékenység növelésével, termelésünk növekedésével a munkabér emelkedni fog, felfelé mozog. Ha pedig emelkedni fog, nem pedig egy meghatározott szint körül ingadozni, akkor nem lehet a munkabér alapjáról, a munkaerő értékéről beszélni. Ha bizonyos alapról lehet is beszélni, mégsem mondhatjuk, hogy a munkabér alapja a munkaerő értéke, hogy a munkabér az érték irányába tör. Bármennyire is alacsonyan álljon a munkabér, bármily keveset kapjanak is a munkások, azt kell, hogy mondjuk, messze jutottunk a tőkés viszonyoktól, mivel nálunk nincs gazdasági akadálya a munkabér növekedésének, következésképpen pedig nincsenek a munkabér fejlődésében állandó cikk-cakkok, nincs a munkabérnek gazdasági alapja, azaz a munkaerő értéke. Szerintem Jevgenyij Alekszejevicsnek mindenféleképpen alá kellett volna ezt huznia, mivel csak erre támaszkodva lehet arról beszélni, hogy nincs értéktöbblet gazdaságunkban. Természetesen lehet azt mondani, hogy ha egyszer nincs osztályellentét, akkor nincs kizsákmányolás, ha pedig nincs kizsákmányolás, akkor ez azt jelenti, hogy nincs értéktöbblet sem. Ez azonban nem elegendő. Értéktöbblet keletkezik először, amikor van osztályellentét és nyilvánvaló a kizsákmányolás, másodszor, amikor vannak csereviszonyok és harmadszor, amikor ez nem egyszerű kizsákmányolás, hanem a kizsákmányolást a csereviszo-

nyok bonyolítják, amikor a többlettermék elvonása a csereviszonyok leple alatt történik. Ekkor lehet azt mondani, ez értéktöbblet. Pontatlannak tartom, amikor azt mondják, hogy a rabszolga a cserére termelő rabszolgatartó-gazdaságban értéktöbbletet hoz létre. /Preobrazszkij közbeszólása: "Ezt Marx mondta"./ Tudom, de ez mégsem pontos. /Derültség./ Ez nem pontos. Mondhatjuk, hogy Marxnak mindig és mindig igaza van, de ugyanígy mondhatjuk azt is, hogy Marx egyes megfogalmazásai pontosak, más megfogalmazásai pedig kevésbé pontosak. Ez a megfogalmazása kevésbé pontos. Abban az összefüggésben, amelyben adta, valahogy ezt még fel lehet tételezni, de bármilyen kontextusban elmondani ezt, helytelen. Nem kell visszaélni ezzel a megfogalmazással, mivel az értéktöbblet-elvonás jellemző vonása mindenesetre nem az ember, hanem a munkaerő megvásárlása és a termék okvetlen eladása. Ezért annak a kérdésnek a feltárása, működik-e gazdaságunkban a munkaerő értékének törvénye, hallatlanul fontos, mert ez választ ad az értéktöbblet kérdésre is. Állami vállalatainknál nem keletkezik értéktöbblet, nemcsak azért, mert itt nem zsákmányolják ki a munkát, hanem azért sem, mert a munkaerőt nem értéke alapján adják el.

Mendelszon⁷ hozzászólása

Elvtársak! Nem volt lehetőségem, hogy megismerkedjem Preobrazszkij előadásának téziseivel és ezért arra kell korlátozódnom, amit szavaiból megértettem. Ez hallatlanul kevés és meg vagyok fosztva attól a lehetőségtől, hogy behatóbban elemezzem azokat a téziseket, melyeket Jevgenyij Alekszejevics figyelmünkbe ajánlott. Egyes momentumokra kell, hogy korlátozódjak és sajnos ezek a momentumok nem kellően rendszerezettek.

Mindenekelőtt én eliminálok a két elv harcának kérdését, melyről Jevgenyij Alekszejevics beszél. Azt hiszem, az értéktörvény kérdését a következőképpen kell felvetni. Marx az érték elemzésekor a következőképpen állította fel a kérdést: adott a tőkés gazdaság; milyen törvények irányítják ezt a gazdaságot? Nekünk a következőképpen kell a kérdést felvetni: a forradalom előtt nálunk tőkés gazdaság volt. Napjainkban is létezik tőkés gazdaság a szovjet rendszer határain tul. Meg kell válaszolnunk a kérdést: hat-e az

értéktörvény nálunk? Ha hat, akkor hogyan? Ez az az alapvető kérdés, amit szerintem meg kell oldani.

A második gondolatom, amely Jevgenyij Alekszejevics hallás után megragadott tételei alapján keletkezett, ez az azzal kapcsolatos kétely, hogy mennyire előnyös a dualista elvet bekapcsolni gazdaságfejlődésünk törvényeinek megmagyarázásába? Számomra nem eléggé világos a kölcsönös kapcsolat az értéktörvény és a szocialista felhalmozás alaptörvénye közt: egyenértékűek-e ezek az egymással harcoló erők, illetve valamilyen módon egymásnak alárendeltek? A tőkés gazdaság körülményei közt a legfőbb törvény az értéktörvény és egy sor más törvény, mint például a profitráta tendenciájának a törvénye, alá van rendelve ennek az alaptörvénynek. Számomra világosak a kölcsönös kapcsolatok ezen elemek közt. Ha Preobrazszkij egymással harcoló mindkét törvénye egyenértékű törvény, azonos erőt képviselő, egyforma, akkor azt kapjuk, hogy gazdaságunk fejlődését két törvény irányítja, ami dualizmus, és ez zavar engem.

Azt hiszem, hogy Jevgenyij Alekszejevics rendszerének alapvető metodológiai defektje az, hogy gazdaságunkat statikus keresztmetszetében, nem pedig mozgásában, dinamikájában vizsgálja. Az adott gazdaságban léteznek bizonyos kategóriák, az értéktörvény kérdését pedig nem a mozgástól, az adott rendszer időbeni és térbeni fejlődésétől függően oldja meg; a rendszer mintegy befejezett. Ebből pedig szerintem egy sor dolog legalábbis nem világos, avagy lehet, hogy helytelen. Ugy gondolom, hogy e kérdés elemzésekor az alapfeltételezés egy általános kérdés, milyen a jellege annak a gazdasági folyamatnak, mellyel dolgunk van a mi feltételeink közt. Ezzel a kérdéssel találjuk szembe magunkat akkor is, amikor a Goszplán összeállította a népgazdasági ellenőrző számokat. /A tervmutatók korábbi kifejezése - A fordító./ Meg kellett oldanunk a kérdést, milyen gazdasági folyamatunk természete? Helyreállítási vagy rekonstrukciós folyamattal van-e dolgunk? Ha kiélezzük ezt a felvetést, akkor a következőt kapjuk: helyreállítónak-e nálunk azok a formák, amelyek a forradalom előtt léteztek, vagy pedig a formák újjászületésének valamilyen új folyamata megy végbe és végbemegy azoknak az elemeknek az átalakulása is, melyekkel dolgunk van? Ugy vélem, erre a kérdésre csak egyféle választ lehet adni. Gazdasági folyamataink fő jellemzője, hogy ez egy rekonstruktív folyamat. Attól a pillanattól kezdve, hogy végbement a társadalmi forradalom,

a társadalmi viszonyok átalakítása, amikor kiesett az egyik osztály, a földtulajdonosok, az egész rendszer másképpen épült újjá, az elemek más elhelyezése jött létre; a gazdasági folyamatnak új hordozói vannak és ez az egész folyamat új jellegű rekonstrukció, amely gyökeresen átalakítja a fő elemeket, az alapkategóriákat. Ime, ez az a háttér, mellyel az összes többi jelenséget vizsgálunk kell.

Annak érdekében, hogy még pontosabbá tegyem ezt a tételt, ki akarok térni a következő kérdésre: mit nevezünk ilyen vagy olyan formációnak? Mit értünk az alatt, amikor tőkés gazdaságról, egyszerű árutermelő gazdaságról és egyébről beszélünk? A természetben "tisztá" társadalmi formációk nem léteznek. Tiszta árugazdaság nincs. Van egyszerű árutermelő gazdaság, vannak a természetes gazdaságnak elemei. Nincs tiszta tőkés gazdaság. A korábbi formák maradványai is helyet kapnak benne. Gazdaságunk, formációnk, az átmeneti időszak alapvető és jellemző sajátossága az, hogy rendelkezünk a kapitalizmusnál magasabb, új típus elemeivel és rendelkezünk a régi formációk egész skálájával, melyek egymásra felhalmozódnak. Ez az első. Nézzük most a másodikat. Rendszerint az egyik vagy a másik formáció az elnevezését attól a formától kapja, amely a legprogresszívebb az adott körülmények között, amely azzal a tendenciával rendelkezik, hogy hatását kiterjessze a többi formára is. Amikor a tőkés gazdaságról beszélünk, akkor olyan gazdaságról van szó, amelyben különböző formák vannak, de az uralkodó forma a tőkés; ez a többihez képest haladó és megvan az a tendenciája, hogy elterjedjen, valamint az összes többi formát alárendelje saját magának. Jelenlegi körülményeink között a gazdasági formák között van a kapitalistánál magasabb formánk és megvan az a tendencia, hogy ez a forma az összes többit alárendelje önmagának. Az átmeneti időszak egyik specifikus megkülönböztetője a folyamat hallatlan intenzitása és dinamikussága, miközben a tőkés gazdaságban ez a folyamat sokkal lassabban ment végbe. Az átmeneti időszak körülményei között ez a folyamat intenzívebben és gyorsabban megy végbe és nagyarányú módosulásokat eredményez egy sor más jelenségben. Ezekből a megfontolásokból kell kiindulni kategóriáink elemzésekor.

Attérek az itt felvetett alapkérdés megoldásának értékelésére: működik-e az értektörvény és hogyan működik a mi körülményeink között. A legkezenfekvőbb példát veszem, amire Jevgenyij Alekszejevics utalt. Ez az aralakulás gazdaságunk azon területén, ahol

a tervelv a legvilágosabban kifejeződik. Az állami szektoron belüli árképzést veszem, a gyapot és a szén árát. Nem tudom, milyen anyagokkal operált Jevgenyij Alekszejevics, amikor a gyapot árképzés jellemzését adta. Én részt veszek ezeknek az áraknak a kidolgozásában és összehasonlításában más árak alakulásával. Kategorikusan kijelentem, hogy mi még hallatlanul messze vagyunk attól, hogy ezeket az árakat saját belátásunk szerint állapítsuk meg. Ez illúzió. Milyen folyamat van valójában? Egészen más jellegű folyamat. Mi ezeket az árakat kipuhatóljuk, nem a Goszplánban alakulnak ki, hanem ott, ahol a kereslet és a kínálat, a vásárló és a termelő találkozik. Az ár megállapításakor a Goszplánnak figyelembe kell vennie ezt a momentumot. Ez döntő tényező. Szerintem nálunk az értéktörvény működik, és az a folyamat, amellyel itt dolgozunk, az áruviszonyok rekonstrukciója, és ez abban áll, hogy megtanuljuk racionalizálni ezt a spontán folyamatot. Mi abból a valóságból indulunk ki, melyet az értéktörvény alakít, és egész apparátusunkat arra tesszük képessé, hogy olyan területeken ragadja meg e törvény működését, ahol erőink a legnagyobbak.

Most pedig megkockáztatva, hogy magamra vonom Jevgenyij Alekszejevics mindazon dühét, mellyel a narkomfint támadta, még egy példát szeretnék felhozni. Nem korábban, mint ma, egy olyan értekezleten, ahol egy nagyon is konkrét és gyakorlati kérdést döntöttek el, kellett érinteni az értéktörvényt, többek közt a pénz kérdését jelenlegi helyzetünkben. Annak érdekében, hogy világosan bemutassam, hogyan is áll a helyzet, elmondom az egyik felelős elvtárs megfogalmazását. Egyenesen feltették neki a kérdést: "Az, amit mi pénznek nevezünk, a mi körülményeink közt, pénz-e, avagy valami más?" A válasz a következő volt: "Hajlok arra a gondolatra, hogy a mi viszonyaink közt ez már inkább talon." Ime mit válaszolt annak a pénzelméletnek az egyik követője, melyet Jevgenyij Alekszejevics is vall. A magam részéről úgy gondolom, hogy a talonokig még nem jutottunk el. /Preobrazsenszkiy közbeszólása: "És én is úgy gondolom."/ Akkor engedje meg, hogy megkérdezzem Öntől: Ha Ön úgy veti fel a kérdést, hogy az arany nem pénz, akkor kell, hogy létezzen egy másik értékmérő is. Egy zárt rendszer feltételei közt az aranyfedezet megléte mellett olyan papírvalutával rendelkezünk, amely megtestesíti a pénz minden funkcióját. Amennyiben Ön azt vallja, hogy nincs kapcsolat a papírvaluta és az arany közt, akkor Önnek meg kell huznia a határt a mi koncepciónk és a legjobb eset-

ben Hilferding koncepciója⁸ közt. Ha ilyen körülmények, ilyen feltevések közt, mint amilyenben mi vagyunk, pénzként szolgálhatnak olyan papírok, melyekre az van ráírva, hogy "cservonyec", ha a cservonyec végsősoron ezer és ezer láncszemen keresztül a világgal való kapcsolaton keresztül nem támaszkodik az aranyra; amennyiben Ön azt állítja, hogy a mi cservonyec-rendszerünk helyettesíteni tudja és megtestesíti a pénz funkcióit, ezek közt az értékmérő funkciót is, akkor Önnek meg kell magyaráznia, hogyan lehet ez végbe, ha nem fogadja el Hilferding koncepcióját. Megértem Jevgenyij Alekszejevics dühét és indulatát, mellyel nyilvánvalóan tudta, avagy lehet, hogy ösztönösen megérezte, mi rejlik mögött az aranyrubel mögött, melyről annak idején folyt a vita. Ott teljesen meghatározott és teljesen elfogadhatatlan volt az irányvétel. Az az aranyrubel az országot a tőkés viszonyok visszaállításához vezette. Ez teljesen világos, ha figyelembe vesszük annak az időszaknak az összes kijelentését és az utóbbi időben nyert, kidolgozott megfogalmazásokat. De mindenesetre nem kell elfelejteni, hogy mi mozgásban vagyunk. Második irányvételünk, másik irányunk is van. A társadalmi forradalom folyamatában mi új módon rendezkedtünk be és egy olyan utra tértünk, amely kolosszális lehetőségeket nyitott számunkra, átmeneti gazdaságunk szocialista gazdasággá való átváltoztatásához. Kolosszális lehetőségekkel rendelkezünk, mindazon emelők formájában, melyeknek segítségével megnyomhatjuk és igen erősen megnyomhatjuk egész népgazdasági folyamatainkat a szocializmus felé irányítva azokat. Habár már elszakadtunk a régi kapitalista köldökzsinórtól, de mégsem szakadtunk el annyira, hogy egyszerre az összes tőkés kategóriát másokkal helyettesítsük és váltsuk fel. Ez egy hosszú folyamat, és semmi esetre sem mondhatjuk, hogy kezdetét vette a kapitalista formák szocialistává való teljes átalakítása.

Engem kissé nem elégit ki Jevgenyij Alekszejevics előadása, mivel a felvetett kérdésekre nem hallottam a választ, lehet azért, mert rosszul értettem meg. Olyan benyomásom keletkezett, hogy gazdasági frontunk egy sor rész-szakaszának, egyes jelenségeknek a leírása megvan, de nincsenek ezek egy csoportba összekötve és egyelőre nincs felelet rájuk. Ilyen az általános benyomásom.

Preobrazsenszkij munkája, melyből szemelvényeket hallhattunk a multkor, kétségtelenül, mint az első törekvés a nálunk végbemenő gazdasági folyamatok elméleti megalapozására, nagy értékű. Preobrazsenszkij egy sor kérdést érintett és befejezésül egy olyan megfogalmazást adott, amely szerinte alapvető és általánosító. Nem fogom érinteni Preobrazsenszkij által kifejtett egyes tétéleket és nem azért, mert mindegyikkel egyetértek, ellenkezőleg, úgy vélem, hogy igen sok köztük a vitatható; erre egyébként már rámutattak a megelőző hozzászólók. Itt csak azt kívánom megjegyezni, hogy az a vonal, melyet Preobrazsenszkij tovább folytat fellépésében, mint például valutapolitikánk értékelése, a cservonyec lényege, hitelpolitikánk, egyszóval az az egész vonal, amely 1923-ban "az ipar diktaturája a Narkonfin diktaturája ellen" jelszóban nyert megfogalmazást, hogy ez az egész vonal és mindezek a tétélek, amelyek 1923-ban helytelenek voltak, most helytállóká válnak attól, hogy az 1925-ös ellenzéki Szokolnyikov¹⁰ ellen lehet őket irányítani. Ugy gondolom /ha megengedik, hogy kitérjek erre az egyáltalán nem tiszta akadémikus témára/, hogy az 1925-ös ellenzék nem szerencsésen választott. Amennyiben ez az ellenzék zászlóvivőként azt a négy közigazdást választotta volna, akik 1923-ban az ismert határozattal léptek fel, akkor kevesebb alapja lenne az új ellenzék szemére hányni az elvi következetesség, a nézetek egysége stb. hiányát. Azt mondom, hogy k e v e s e b b alap lenne, mert bizonyos alap ebben az esetben is maradt volna. Ezt egyébként csak úgy mellékesen. Most áttérek arra az általánosító megfogalmazásra, melyet Preobrazsenszkij adott és a következőképpen szól: "Az értékesség, illetve az értéktörvény¹¹ /én előnyben részesíteném a második kifejezést/ harca a szocialista felhalmozás törvényével". Mindenekelőtt felvetődik a kérdés: valójában itt egy olyan általánosító megfogalmazással van-e dolgunk, amely feltárja számunkra a gazdaságban végbemenő összes folyamat értelmét? Valójában meghatározza-e gazdaságunk egész fejlődésmenetét? Számomra úgy tűnik, hogy ez nem egészen így van. Ahhoz, hogy ez így lehessen, a szocialista felhalmozásnak mindig és mindenütt az értéktörvénnyel szemben kellene fellépnie, hogy érvényre juttathassa önmagát, ki kellene szorítania ezt a törvényt. Ez azonban, elvtársak, egyáltalán nincs így. Ez látható azokból a példákból is, amelyeket Preob-

szerszámhozott fel. Vegyük a gyapotáraknak általa említett példáját. Amikor a gyapot világgiacon ára alacsonyabb, mint a bel-földi árak, akkor amint Preobrazszkij mondotta volt, külföldről vásárlunk gyapotot, mert ezt követeli meg a szocialista felhalmo-zás törvénye, mely az adott esetben, mint láthatják, Preobrazsen-szkij szerint sem harcol az értéktörvénnyel, hanem felhasználja azt. Ez pedig azt jelenti, hogy a két törvény nem áll mindig harc-ban egymással, hanem egyetértésben is élhetnek. /Preobrazszkij közbeszólása: "Kétségtelenül"/ Kétségtelenül. Másodszor, mi az az értéktörvénnyel folytatott harc, amelyről Preobrazszkij be-szélt? Azokból a példák-ból, melyeket ő felhozott, ez nem más, mint a monopolárak megállapításának módszere, az a módszer, melynek se-gítségével az értéktörvény, mint ahogy Preobrazszkij ezt igen jól kifejezte, eltorzul, csökken érvényességi köre, de ez egyálta-lán nem azt jelenti, hogy mi egy valamilyen elvileg új alapra tér-tünk át. Elvileg itt nem hagyjuk el az értéktörvény talaját, mi csak kiigazítjuk, elferdítjük a saját hasznunkra, mint ahogy ezt a monopolizációs szervezetek teszik. A monopolár-megállapítás mechaniz-musának szempontjából semmiféle különbség sincs abban, hogy ezeket az árakat tőkés monopolszervezet vagy szocialista monopolszervezet állapítja meg. Mindenesetre az értéktörvény ott is és itt is elvi lényegében mint a társadalmi munka tárgyiasult kifejezése van je-len. Bárhogyan is állapítsuk meg a gyapot árát /egyébként pedig azok a szakemberek, akik részt vesznek ebben, azt mondják, hogy nem olyan megfellebbezhetetlenül állapítjuk ezeket meg, mint ahogy Preobrazszkij kifejtette, hanem anticipáljuk és nem is mindig sikeresen a piaci árakat/ azokat a viszonyokat, amelyek eközben kialakulnak a gyapotot felvásárló szocialista állam és a gyapotter-melők közt, a pénz ekvivalens formája közvetíti. Ez azt jelenti, hogy az értéktörvény nélkül itt sehogy sem boldogulunk, nem uger-hatunk ki belőle. Természetesen a spontán kialakuló arányokat el-téríthetjük a mi javunkra, de ezt csak bizonyos meghatározott szűk keretek közt tehetjük meg. Miért? Azért, mert nem szabad elfelej-tenünk, hogy az értéktörvény Marxnál egy másik, általánosabb tör-vénynek, melyet ő kimondottan természeti törvénynek nevez, a formá-ja. Ime, mit ír Marx: "A társadalmi munka meghatározott arányokban való elosztásának a szükségességét a t á r s a d a l m i t e r - m e l é s m e g h a t á r o z o t t f o r m á j a k o r á n t s e m szüntetheti meg, hanem c s a k m e g j e l e n é s i m ó d -

J á n v á l t o z t a t h a t , az magától értetődik. Egyáltalában természeti törvényeket nem lehet megszüntetni. Ami a különböző történeti állapotokban megváltozhat, az csak a forma, amelyben e törvények érvényesülnek. Márpedig az a forma, amelyben a munkának ez a bizonyos arányokban történő elosztása érvényesül egy olyan társadalmi állapotban, amelyben a társadalmi munka összefüggése az egyéni munkatermékek magáncseréjeként jut kifejezésre, nem más, mint ezeknek a termékeknek a csereértéke." /Marx levele Kugelmannhoz 1868. július 11-én. - Az én kiemelésem. - P./¹² Ply módon amikor az értéktörvény megsemmisítéséről beszélünk, emlékezni kell arra, hogy nem vagyunk képesek megsemmisíteni az alapjául szolgáló általánosabb törvényt, amely a társadalmi munka meghatározott arányokban történő elosztását diktálja; miközben Marx ezt az utóbbi törvényt természeti törvénynek nevezi; természetesen képletesen, hiszen ez is társadalmi törvény, de mindenesetre Marx aláhuzza, hogy ezt a törvényt megváltoztatni, megsemmisíteni nem tudjuk, csak megjelenési formáját tudjuk megváltoztatni.

És itt szeretném, elvtársak, érinteni az egyik opponens, Kon hozzászólását, ami engem teljesen meglepett. Kon egy egész szakadékot ásott ki az oksági elv, amely szerinte az árutermelő gazdaságban uralkodik, valamint a szocialista gazdaságra jellemző célirányos, célszerű szabályozás momentuma közt. Kon elvtárs, ez ellentmond a marxizmusnak, ellentmond a dialektikának, Ön kiválóan tudja ezt, hiszen az okság nem szüntethető meg, nem helyettesíthető semmivel sem, az okság megmarad, hiszen a szabadság sem más, mint a felismert szükségszerűség. Tehát az okságnak az az elve, amely spontán módon jelenik meg az értékviszonyokban, meg fog jelenni a szocialista társadalomban is, csak másképpen, a tudatos szabályozás formájában, de az oksági elv ugyanaz marad. Az oksági elvet nem hagyjuk magunk mögött; az emberiség a szocialista társadalomban ugyanolyan anyagi emberiség, amelynek szükségletei vannak és a munkafolyamatban elégíti ki azokat, nem pedig terméketlen szellemek, akik elmélkedéssel foglalkoznak. Az arányos elosztás szükségessége megmarad. És ez rámutat azokra a meghatározott keretekre, amelyek közt ezt az arányt az értéktörvény a saját javára elferdítheti. De először, ebben nincs semmi elvileg szocialista, illetve szocialista minőségű. /A szocializmus mennyiségi és minőségi növekedése közti különbséget igen jól meghuzta Preobrazszenszkij./ Az értéktörvény elferdítése a szocialista komplexum javára néha elő-

segítheti mennyiségi növekedését /de ezt igen óvatosan, nagy szakértelemmel kell elvégezni: "hajlitsd meg, torzítsd el, de nem az érzéketlenségig"/, ugyanakkor azonban minőségét tekintve ebben semmiféle szocialista nincs, mivel a szocializmus feltételezi az értéktörvény tényleges felváltását, azaz a társadalmi technológia kategóriáiban való gazdálkodást és gondolkodást, amiről Preobrazsenszkij előadása kezdetén beszélt. Továbbá, maga a fogalom alapján, a szocialista felhalmozás természetesen nem az értéktörvénnyel áll szemben, amely sokkal tágabb, hanem a tőkés felhalmozással áll szemben. Ez teljes egészében érthető. A szocializmus a kapitalizmussal harcol, a szocialista felhalmozás pedig a tőkés felhalmozással. Preobrazsenszkijnél azonban az egész úgy néz ki, hogy a tőkés felhalmozás ebben az értéktörvényben ül, ebben fejeződik ki, mint ahogy ő mondotta, "mindaz a nyomás, melyet a tőkés viszonyok oldaláról érzünk". De rögtön elkezd fenntartásokat is hozzáfűzni. Ime például az állami vállalatok dolgozóinak munkabére. A munkabér kétségtelenül értékviszonyokat jelent, érték kategóriákban fejeződik ki, de Preobrazsenszkij azt mondja, hogy itt nincsenek kizsákmányolási viszonyok, a munkásosztály önmagát nem zsákmányolhatja ki, itt az értékviszonyok mögött nem húzódik meg az osztályok viszonya. Preobrazsenszkij kijelenti, hogy az a közgazdász, aki tulzottan vonzódik a formához, megfeledkezve az osztálytartalomtól, meg fogja kapni a magáét. Egyetérték, hogy megkapja a magáét, de meg fogja kapni a magáét az a közgazdász is, aki az osztálytartalomnak ezt a különbségét vizsgálva a következőképpen fog okoskodni: a proletariátus birtokolja a gyárakat és önmaga ezekben a gyárakban dolgozik; a proletariátus önmagának nem adhatja el saját munkaerőjét; az értékforma ez csak egy forma, bizonyos héjfajta, a következtetés: valósítsuk meg ismét a munka-mobilizálást, kössük a munkásokat meghatározott üzemekhez, adjunk fejadagot, ez egy másik forma lesz, amely mintha jobban megfelelne. De mit nyerünk ebből? Tudjuk, hogy ebből állami iparunk visszaesése következik. Tehát milyen kell, hogy legyen a következtetés? Az, hogy az értékformának itt nemcsak formális, külső jelentősége van, hanem lényegi jelentőséggel bír. Ezzel részben Preobrazsenszkij is egyetért. Arról beszélt, hogy vannak olyan impulzusok, melyeket fejadag mobilizációs stb. rendszerünkben nem hozhattunk működésbe, ez a személyes érdekelttség impulzusa. Mivel ezek léteznek, úgy tűnik, hogy éppen ezekhez illeszkednek ezek a formák. Tehát az értékforma mögött itt

sokkal lényegesebb dolog huzódik meg, olyasmi, amiről az adott időszakban nem szabad lemondani. Azt a közgazdászt, aki ellentétes következtetést von le, nem kevésbé szigorúan helyben kell hagyni. Továbbá, elvtársak, úgy vélem, hogy nem kell a dolgokat összezavarni. A harc az értéktörvénnyel jelentheti a politikai gazdaságtanról arra a társadalmi technológiára való áttérést, amelyről Preobrazsenszkij beszélt. Ez az egyik lehetőség. És egészen más a bizonyos törekvés az arányok megváltoztatására, ez már nem elvi lemondás, nem lemondás az értékformáról, hanem azoknak a módszereknek az alkalmazása, melyet bármely monopolista alkalmaz annak érdekében, hogy az értékarányokat a saját javára kissé kiigazítsa. Ezt a két dolgot meg kell egymástól különböztetni. Ezzel kapcsolatban Preobrazsenszkij előadása nem volt világos, amire Kon is rámutatott. Végül, ami magát ezt a korlátozást illeti, már mondtam, hogy igen óvatosan kell megvalósítani, ehhez pedig nem szabad elragadtatni magunkat, hanem tanulmányoznunk kell a piac törvényeit, kialakítani magunkban az eddig még meg nem levő áranticipálás képességét. Ne felejtsük el, néha olyan helyzet is adódik, hogy a monopolista bizonyos ügyetlensége, járatlansága miatt önmaga ellen mobilizálhatja a kereslet és kínálat törvényét. Ezt átéltük 1925 őszén, amikor heteken keresztül olyan hatalmas kereslet volt kenyér iránt, hogy magunk hajtottuk fel az árakat.

És végül az utolsó megjegyzés. Preobrazsenszkij egész vonala teljesen meghatározott értelemmel rendelkezik. Ez a gondolat nem annyira az itt megtartott előadásban, mint inkább abban a cikkben¹³ található meg, melynek elolvasását Preobrazsenszkij javasolta. Valójában ott van a kutya elásva. Ott fehéren, feketén olvasható, hogy a szocialista komplexum csak a környező paraszti periféria egyenlőtlen csere útján történő kiszípolozásával fejlődhet. Ez a vonal természetesen teljesen meghatározott, de szerintem nem kimutatott. Az ilyen dolgokat nem elég posztulátumként kimondani, be kell bizonyítani, hogy valójában ez az egyetlen út. Ezt Preobrazsenszkij nem végezte el cikkében; lehet, hogy elvégzi könyvében, ebben azonban én kételkedem. Számomra teljesen vitathatatlan az a tétel, hogy állami szocialista iparunk csak a falu növekvő kereslete esetén növekedhet, ehhez pedig az szükséges, hogy a falu feleslegekkel rendelkezzen. Az arra való hivatkozás, hogy amikor a kapitalizmus fejlődött, - ugymond - megsemmisítette az összes többi formát, egyáltalán nem helyénvaló, hiszen a kapitalizmus nek-

csak ezzel foglalkozott, hanem fejlesztette a termelőerőket ugyanabban a földművelésben. Ha nem fejlesztette volna azokat, ha a földművelés a fejlődésnek ugyanazon a fokán állapodott volna meg, ahol a kereskedelmi kapitalizmus monopolisztikus formáinak idején állt, akkor a 19. században az ipari kapitalizmus aligha fejlődhetett volna. És ha már a tőkéseket tekintjük tanítónak, akkor azt is meg kell mondani, hogy a szocialista felhalmozás törvénye nemcsak az értéktörvénynek mindenütt, ahol csak lehet, elferdítésében kell, hogy kifejeződjön, hanem abban is, hogy tartsuk a szövetséget a parasztsággal, az iparral egyidejűleg emeljük fel a parasztságot, adjunk lehetőséget a parasztgazdaságoknak egyre több árufelesleget termelni és egyre nagyobb keresletet támasztani. Preobrazsenszkij egyáltalán nem érintett egy olyan kérdést, melyet igen jól megvilágított Buharin, a megtérülés gyorsaságának kérdését. A felhalmozás nemcsak az árszínvonalától függ, hanem a megtérülés gyorsaságától is. Ha aránytalanul fel akarnánk hajtani az árakat, ha az ipar helyreállításának költségeit azonnal a falusi fogyasztótömegekre kívánnánk áthárítani, akkor magát ezt a helyreállítási folyamatot állítanánk meg. Ilyen dolgokat mi már átéltünk. Ezért számomra úgy tűnik, hogy Preobrazsenszkij tanai elméletileg és módszertanilag sántítanak, politikailag pedig nagyon, nagyon káros következtetésekhez vezetnek.

Kac¹⁴ hozzászólása

Elvtársak! Preobrazsenszkij alapvető általánosító tézise annak konstatálásában áll, hogy gazdaságunkban két törvényszerűség van: egyrészt az értéktörvény, másrészt az eredeti szocialista felhalmozás. Nekem úgy tűnik, hogy ennek a konstrukciónak ez a része egy sor kételyt vált ki, olyanokat, mint: mit ért az eredeti szocialista felhalmozás törvénye alatt Preobrazsenszkij? Mindannyian tudjuk, hogy ez alatt ő az állami iparon belüli meghatározott felhalmozási folyamatot ért a nem államosított szektor rovására. Ugyanakkor azonban egészen más elképzelés is lehetséges az eredeti szocialista felhalmozás kategóriájáról. Számomra úgy tűnik, hogy az eredeti szocialista felhalmozás az új termelési viszonyok kialakulása; nemcsak gazdaságunk állami szektorát kell, hogy átfogja, ez olyan elv, amely egész gazdaságunkat áthatja, beleértve a nem állami szektort

is. Ha az eredeti szocialista felhalmozást mint az új termelési viszonyok kialakulását értjük, akkor ez olyan folyamat, amely egész gazdaságunk alapja. Felvetődik akkor a kérdés: hogyan megy végbe ez a folyamat a mi körülményeink közt? Dialektikusan ellentmondásos formákban megy végbe. Ez az ellentmondás abban áll, hogy állami szektorunkban nem eredeti szocialista felhalmozás megy végbe, mint ahogy Preobrazszenskij fogalmaz, hanem egyszerűen szocialista felhalmozás. Emellett, ezen a szektoron kívül magánfelhalmozás megy végbe, de mind a magánfelhalmozás, mind a szocialista felhalmozás az alaptörvényre, az értéktörvényre orientáltan halad. Lehet beszélni az értéktörvény módosulásáról, de nem arról, hogy gazdasági körülményeink közt az állami felhalmozás vonatkozásában nem hat az értéktörvény. Ezt a kérdést érintve Kon oly módon fogalmazott, hogy ez olyan forma, ahol az áruviszonyok leple alatt más megy végbe. Preobrazszenskij előadásában azt mondotta, hogy itt az árugazdaság kategóriáinak imitációja megy végbe. De felvetődik az a teljesen jogos kérdés: miért szükséges ez az imitáció?

Véletlen szeszély-e gazdaságunkban, avagy az átmeneti időszak gazdaságának jellemzője? Feltételezem, hogy a szükségszerűségből ered olyan értelemben, hogy kapcsolatban áll az értéktörvénnyel, amely a termelési viszonyok tárgyiasulásának megfelelő formái, azaz éppen áruformát és nem mást követelnek. De az értéktörvény mennyiségi jellemzése - az a norma, amely szerint a munka elosztása végbemeleg - megoldatlan nemcsak azért, mert nem tudjuk ezt megoldani, hanem azért is, mert ezt nem is lehet megoldani a szovjet gazdaságnak abban a szakaszában, melyben ma élünk. Feltételezésem szerint a nehézség sokkal mélyebben van. Ez abból ered, hogy a politikai gazdaságtannak az értéket, az értéknek az árhoz való viszonyát tanulmányozó része, a politikai gazdaságtan leggyengébben kidolgozott fejezete. Sok nehézség kapcsolódik ehhez a momentumhoz. Ez a fejezet nincs befejezve és jónéhány megfogalmazást azért sem adhatunk még meg ma, mert a monopolkapitalizmusra vonatkoztatva sincs kidolgozva az értéktörvény megtörésének hozzávetőleges megfogalmazása sem. Olyan benyomás alakul ki bennem, hogy nem szabad szembeállítani, mint ahogy Preobrazszenskij teszi, a gazdaság egyik szektorában működő értéktörvényt és az eredeti szocialista felhalmozás törvényét, hanem a spontán megvalósuló magánfelhalmozást és a tervszerűen megvalósuló szocialista felhalmozást lehet szembeállítani. Ez nem egy és ugyanaz. Hisz Preobrazszenskij felfogása

szerint az értéktörvényen alapuló magánfelhalmozás antagonisztikus viszonyban áll a szocialista felhalmozással. Egy másik előadásában Preobrazsenszkij azt mondta, hogy ezeket a viszonyokat úgy kell jellemezni, mint kizsákmányolás. Ez csak a következő jelenségre igaz: amennyiben az értéktöbblet egy része állami iparunk köréből átmegy a középparaszti gazdaságba és elősegíti, hogy az ilyen gazdaságból kulákok nőjenek ki, akkor és olyan mértékben, ahogy a középparasztiból kinőnek a kulákgazdaságok, lehet beszélni arról, hogy állami szektorunkat kizsákmányolja a parasztság. A kérdés bármilyen más felvetése esetén nem lehet a kizsákmányolásról beszélni.

Néhány szót szeretnék ejteni a bizonyítás módjáról. Bennem és néhány más elvtársban olyan benyomás alakult ki, hogy Preobrazsenszkij a bizonyítás meglehetősen furcsa módját választotta. Ha Preobrazsenszkij egy másik auditóriumban találná magát és előadást tartana az értéktörvényről - érvényesül-e vagy nem - az egyes csereaktusok alapján, akkor az értéktörvény bizonyításának ilyen módszere igen rossz szakmai minősítést kapna. A csereaktusok leírására korlátozta magát és megállapította, hogy az egyik vagy másik esetben az értéktörvény nem érvényesül. Az ilyen fogás nem szolgálhat nyomós érvként az értéktörvény létezésének vagy tagadásának bizonyításában. Ugy gondolom, hogy a kérdést nem az egyes csereaktusok alapján kell megközelíteni, hanem gazdaságunknak, a termelőerők elosztásának általános dinamikája alapján.

Ezzel kapcsolatban szeretnék rámutatni a következőkre: az értéktörvény bizonyítását két vonalon kell felépíteni. Flóször, ki kell mutatni, hogy létezik avagy nem létezik fetiszizmus a mi termelési viszonyaink közt. Én a következő dinamikus képet képzelem el: nálunk csökken a termelési viszonyok fetiszizmusának ujratermelődése és ezzel egvidejűleg végbemegy a termelési viszonyok racionalizálása. Ez két megfogalmazása egy és ugyanazon folyamatnak. Ha a kérdést a munka megosztásának /ez az a kérdés, amit részben felvetett Kon/ szempontjából közelítjük meg, akkor felvetődik, megfelel-e a termelőerők elosztása az adott időszakban az értéktörvénynek vagy nem? Kon egy igen népszerű példával tért ki a kérdés elől. Kijelentette, hogy természetesen az értéktörvény alapján fejlődnek a kolbászüzemek, de nálunk nemcsak a kolbász-, hanem egy sor más üzem is fejlődik. Ugy gondolom, tulzottan népszerűen vetette fel azt a kérdést, milyen mértékben felel meg a termelőerők

elosztása az értéktörvénynek. Először is teljesen világos kell, hogy legyen, hogy ha eddig a Szovjetunió területén volt kapitalizmus, akkor nemcsak egyedül a kolbászgyártó vállalatok fejlődtek, hanem az állam támogatásával a metallurgia is. Ugy gondolom, másként is meg lehet közelíteni a kérdést. Például ha az európai Oroszország térképét vesszük és összehasonlítjuk a termelőerőknek a háboru előtti régi eloszlásával, akkor meg fogja lepni Önöket, hogy a Goszplán térképe, amely a tervmunka eredménye, nagymértékben racionalizálja a termelőerőknek a háboru előtti földrajzi eloszlását. Ez arról tanuskodik, hogy tervmunkánk sikerei nagymértékben támaszkodhatnak az értéktörvény előrebecslésére, anticipálására, racionalizálására, de nem arra, hogy mi mintegy új törvényszerűséget alkottunk, melyeket beviszünk a gazdaságba.

Most még egy kérdést szeretnék csak érinteni, a többletermék kérdését. Multkor Preobrazsenszkij erősen kigunyolta azokat, akik vállalataink többletermékét szocialista értéktöbbletnek nevezik, és a hallgatóság, bármennyire is furcsa, agyétértett vele. De vizsgáljuk csak meg, milyen elnevezést javasolt Preobrazsenszkij a termék ezen részének. Azt javasolta, hogy többleterméknek nevezzük. De mit jelent a többletermék elnevezés? Ez a szocialista gazdaság kategóriája. Amennyiben most az átmeneti időszak gazdaságának elemzésénél használjuk ezt, átugorva az átmeneti időszak gazdaságát, akkor Önök valójában ebben a kategóriában nem fejezik ki a specifikus átmeneti jelleget, hanem ezt a kategóriát közvetlenül mint szocialista fogalmat használják. Ezért vallom azt, hogy teljesen megengedhetetlen ezt a kategóriát többleterméknek nevezni. Ugyanakkor pedig ha értéktöbbletnek nevezzük, akkor az a gyakorlati igény keletkezik, hogy ezt az értéktöbbletet különítsük el attól, amit a kapitalizmusból ismerünk. De bárhogy is nevezzék - a szocialista felhalmozás értéktöbblete, vagy szocialista értéktöbblet - semmi esetre sem szabad többleterméknek nevezni, mert ebben az esetben Önök nem tükrözik vissza az átmeneti időszak gazdaságának sajátos momentumát.

Nem kell arról sokat beszélni, hogy a meghallgatott előadás mennyiben felel meg a megérett igényeknek. Itt "a szocialista értéktöbblet" terminológiájáról vitázunk. Engedjék meg, hogy ezzel kapcsolatban emlékeztessenek arra, hogy irodalmunkban gyakran nemcsak "a szocialista értéktöbbletről", hanem egyszerűen csak értéktöbbletről van szó. Hasonló megfogalmazások és meghatározások jellemzőek egyébként igen felelős intézményeinkre is. Így például a Legfelsőbb Nép gazdasági Tanács egyik tézisében olvashattuk, hogy a szocialista felhalmozás forrása az amortizációs leírások és a külföldi kölcsönök mellett a munkások értéktöbblete és a parasztság értéktöbblete. Ezekből a körökből indul ki az ilyenfajta vélekedés. Nálunk a hadikommunizmus éveiben a termelési eszközöknek nem volt tőkejellegük, de a pénzgazdaság megjelenésével és a munkaerő vásárlásával a termelési eszközök és a tervszámok tőkeformát, öltöttek. Jegyezzék meg, hogy nem a formáról mint valamilyen sajátos specifikus külső megjelenéséről van szó, hanem magunknak a termelési eszközöknek a jellegükről és szerepükről az egyik vagy másik időszakban. Mindezt és az adott kérdés kapcsán meglévő zűrzavar illusztrálására hozom fel, azért utalok rá, hogy még inkább aláhúzzam a felvetett probléma teljes aktualitását.

Preobrazsenszkij előadása minden értéke mellett vétkes egy alapvető metodológiai hibában. Preobrazsenszkij úgy közelíti meg a gazdaság egyes ágazatainak értékelését, hogy nem adja gazdaságunk egészének mintegy rendszernek az általános értékelését. Igaz, hogy eddig nálunk nem történt hasonló kísérlet az értéktörvény működésének a gazdasági front egyes területein történő elemzésére, és ez vitathatatlanul az előadás nagy érdeme. Ugyanakkor azonban az egyes részek miatt nem szabad, hogy ne lássuk az egészet. Az előadó téziseiből nem látható, mi szolgál a szovjet gazdaság szabályozójául, és ami a legfőbb, nem látni h o g y a n megy végbe ez a szabályozás, a termelőerők elosztása. Az előadás a kérdést így nem vetette fel annak ellenére, hogy Preobrazsenszkij általában nem tartózkodott a nagyfoku általánosításoktól. Egyébként megjegyzendő, hogy az előadó deduktív módszere, amely önmagában teljesen helyes, elkerülhetetlenül csütörtököt kellett, hogy mondjon, mivel az adott esetben a dedukciót nem előzte meg a kellő tényanyag felhal-

mozása és elemzése. Ebből ered bizonyos kitaláltság és "absztraktság" benyomása.

A helytelen megközelítés eredményei szükségszerűen vissza kellett, hogy tükröződjenek a következtetésekben is. Ebből eredően az egyik esetben erőnk túlértékelése, az értéktörvény csaknem teljes felváltása egy sor ágazatban; más esetekben pedig a tervelv jelentőségének és szférájának alábecsülése. Vegyük például az előadónak azt az állítását, hogy a termelési eszközöket gyártó ágazatokban az értéktörvény semmivé válik, sőt az értéktörvény visszatükröző hatása ezekben az ágazatokban minimális mértékű. Senki számára sem titok, és a legkevesbé Preobrazsenszkij elvtárs számára, hogy a valóságban a nehéziparban is korlátozzuk, megváltoztatjuk tervjavaslatainkat azon reális, igen érzékelhető helyreigazítás hatására, amit ez az anulírovt értéktörvény eredményez. Mindez nyilvánvaló. Ugyanakkor azonban, mivel Preobrazsenszkij elemzésében az izolált egyes ágazatok vizsgálatának vonalán halad, megfeledkezve a lánckapcsolatokról, mindezen ágazatok kölcsönös összefüggéseiről, többek közt arról, hogy az ipar és a mezőgazdaság egységes egész, elkerülhetetlenül kénytelen volt észrevehetően túlzásokba esni az értéktörvény csökkentésének vonalán. Térjünk át az alábecsülésre. A gabona, illetve kenyérrákról beszélve az előadó rámutatott arra, hogy a falusi szegénység által vásárolt kenyér ára egyáltalán nincs a befolyásunk alatt, hogy ennek a kenyérnek, gabonának az árára az állam semmiféle hatást sem gyakorol. Igaz-e ez? Preobrazsenszkij adatai szerint mi az összes piacra kerülő kenyérgabona csak 36%-ával rendelkezünk. Nem gyakorol-e ez a 36% közvetett hatást arra a fennmaradó gabonátömegre, mellyel mi közvetlenül nem érintkezünk, nem állunk kapcsolatban? Nem érződik-e itt egész gazdaságpolitikánk nyomása, még ha közvetetten is? Preobrazsenszkij metodológiai hibája ilymódon egyik oldalról túlértékeléshez, másik oldalon alábecsüléshez vezetett. Most pedig ennek az alábecsülésnek a gyökereiről Preobrazsenszkij negyedik tézisében olvashatjuk, hogy az értéktörvény szovjet gazdaságon belüli elemzésekor figyelembe kell venni az értéktörvény növekvő korlátozását, azt a korlátozást, amely a proletariátus állami gazdaságának és e b b e n /hangsúlyozom/ a tervelv erősödése fejlődésének eredményeként növekszik. Ugy tűnik, hogy itt van a kutya elásva. "A szocialista felhalmozás törvényének" győzelme nemcsak az állami gazdasági szektoron belüli tervelv erősödésétől függ. A tervezés sikerei lényegében az adott szektornak a "kresztplán" /paraszi tervezésű - A ford. / szektorral fenn-

álló kölcsönös kapcsolatától függ, attól, hogy milyen mértékben tudjuk tervehatásunk vonzaskörébe bevonnai a paraszti gazdaságot /a szövetkezeteket/. Csak ily módon és nem a mechanikus kiszorítás, "felfalás" útján közelíthetjük meg az értéktörvény korlátozását és felszámolását.

Befejezésül néhány megjegyzés a munkaerő értékével kapcsolatban. Ebben a kérdésben Preobrazsenszkijnél kétségtelen ellentmondások vannak. Az Októberi Forradalom - mondja az előadó - megszüntette az értéktöbbletet. Ami pedig a munkaerőt illeti, ott mi csak "eloldjuk magunkat" a munkaerő árúszerejétől, a munkaerő értékétől. De engedjék meg, ha nincs értéktöbblet, akkor nyilvánvaló, hogy nincs a munkaerőnek sem árjellege, ha pedig nincs "munkaerő" áru /a szigorú marxi értelmében ennek a terminológiának/, akkor nem lehet beszélni ennek a hiányzó árunak az értékéről sem. Egyébként nem lesz az egész teljes. Amennyiben Ön szerint csak eloldjuk magunkat a munkaerő árjellegétől, akkor milyen módon semmisíthettük meg véglegesen az értéktöbbletet? Az alapvető baj az, hogy mi gyönyörűen tudva, hogy meg kell különböztetni a tárgyasult és a társadalmi viszonyokat, akaratlanul hibába esünk ezeknek a tárgyasult viszonyoknak a vizsgálatánál, mivel nem elemezzük kellő konkrétsággal azt az új társadalmi tartalmat, amely a régi tárgyasult formák mögött rejtőzik.

Szolncev¹⁵ hozzászólása

Teljesen természetesnek tartom azt a körülményt, hogy a Preobrazsenszkij által felvetett kérdés körüli eszmecsere arról folyó vitává vált, hogy általában gazdaságunkban milyen törvények léteznek, milyen a jellegük és hogyan állnak ezek egymással szemben. Hisz éppen ez a kérdés lényege. Azt hiszem, hogy jó néhány hozzászóló elvtárs hibája éppen az, hogy így vagy úgy elismerve, hogy gazdasági rendszerünkben két törvény áll egymással szemben, ezek az elvtársak nem dialektikusan, nem marxista módon közelítették meg azt a kérdést, hogy m i l y e n m ó d o n áll szemben egymással ez a két törvény. Ez a hiba egyrészt gazdaságunk természetének helytelen értelmezéséből, másrészt a marxizmus erre vonatkozó elméleti alapjainak bizonyos elhanyagolásából ered. A hibát Kon kezdte el, aki helytelenül, nem marxista módon állította

szembe a cél-elvet az oksági elvvel. Önmaga számára is észrevétel nélkül ebben a kérdésben a dialektikus materializmus álláspontjáról áttért az állami fetisizmus, a bürokrata álláspontjára, aki feltételezi, hogy az adminisztratív befolyás helyettesítheti az oksági elvet. Kon elvtárs! A célelv csak pont akkor vezethet el a célhoz, ha ez az oksági elven alapul. Ebben a pontban Pasukanisz kijavította Kont, teljesen helyesen rámutatva arra, hogy marxista értelemben a szabadság felismert szükségszerűség. De Kont kijavítva Pasukanisz átesett a ló másik oldalára, és egy másik hibába esett.

Ha helyesen úgy értelmezzük a szabadságot, mint felismert szükségszerűséget, akkor még mindig válaszolni kell arra a kérdésre, hogy szemben áll-e ez a szükségszerűséggel vagy nem. Szemben áll, Pasukanisz elvtárs, csak meg kell érteni, hogy h o g y a n. Engels például szembeállítja őket, amikor a kapitalizmusból a szocializmusba való áttérést a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába történő ugrásnak nevezi. Az az időszak, amelyben mi élünk, hogy úgy mondjam, éppen ez az ugrás időben elnyújtva. Mi már kijöttünk a vak szükségszerűség birodalmából, habár még meglehetősen távol vagyunk a teljes szabadságtól. Éppen gazdaságunkban van dolgunk olyan helyzettel, amikor egymással párhuzamosan egyidejűleg léteznek a vak, spontán megvalósuló szükségszerűség és a felismert szükségszerűség, "a szabadság" elemei. Annak érdekében pedig, hogy megértsük, hogyan hatnak egymásra gazdaságunk ezen elemei, meg kell érteni, hogy a felismert szükségszerűség alapján keletkező "szabadság" már olyan elemmé vált, amely visszahat erre a szükségszerűségre és bizonyos mértékig meghatározza azt. Tehát végsősoron a szabadság szembenáll a szükségszerűséggel, de nem olyan laposan, nem olyan vulgárisan, mint ahogy ezt Kon feltételezi.

Akkor pedig - jelenti ki Mendelszon - valamilyen dualizmust kapunk: két törvény, két szabályozó. Ezzel kapcsolatban Ronyinnak úgy tűnik, hogy Preobrazsenszkij mintha nem akarná gazdasági rendszerünket egységes rendszerként vizsgálni. A rendszer, Ronyin elvtárs, az egységes, de sajátos módon egy: a rendszer egy, annak ellenére, hogy a dualizmus jellemzi, annak ellenére, hogy két törvény van benne. Éppen ezt kell megérteni és nem azt feltételezni, hogy ezt a dualizmust Preobrazsenszkij találta ki. Ez nem Preobrazsenszkij dualizmusa, hanem gazdaságunk dualizmusa. /Közbeküldetés a teremből: "Helyes!"/ Vajjon nem erről tanuskodnak az olyan kér-

dések, mint a "ki kit?", "a szocializmushoz vagy a kapitalizmushoz?". Miből erednek ezek a kérdések? Nem kifejezői-e ezek annak az alapvető ténynek, hogy gazdaságunkat pont a két törvény, a két társadalmilag különböző és társadalmilag ellenséges rendszer harca jellemzi? Azt feltételezni, hogy ez a gazdaságunkra alapvetően jellemző dualizmust Preobrazsenszkij gondolta ki, fabatkát sem ér. A természet és a társadalom monista értelmezése egyáltalán nem azt követeli, hogy tagadjuk a dualizmust ott, ahol az létezik.

A kérdés, ami megoldásra vár, másban áll: léteznek-e gazdaságunkban - melynek megkülönböztető sajátossága éppen ez a dualizmus - valamilyen új törvényszerűségek, melyek gazdaságunknak ebből az alapvető sajátosságából erednek. Ugy vélem, léteznek. De megérteni ezeket csak akkor lehet, ha általában helyesen értékeljük gazdaságunkat.

A kapitalizmus a szükségszerűség birodalma, ahol kizárólag erre a formára jellemző vak, spontán törvények uralkodnak. A szocializmusban hiányzanak az ilyenfajta törvények és az ezeknek megfelelő kategóriák. Gazdaságunk törvényszerűségei elvileg átmenetiek, nem jelentenek végleges, egynemű társadalmi viszony-komplexumot, valamint a tőkés-törvények és tőkés-kategóriák kiszorításának törvényszerűségei. Az adott fokon mi is áll szemben a tőkés gazdaság törvényeivel és annak alapvető törvényével, az értéktörvénnyel? Mi korlátozza, illetve szorítja ki ezt a törvényt? Rendszerint úgy válaszolnak erre a kérdésre, hogy rámutatnak a tervszerűség törvényére. Ez a válasz helyes, de nem elegendő. Éppen ezt nem értette meg Szteckij elvtárs, amikor felvetette a kérdést: "miért állítja ön az értéktörvénnyel szembe a szocialista felhalmozás törvényét és nem a tervszerűség elvét általában?" De éppen itt van a lényeg. Meg kell érteni, hogy a társadalmi fejlődés alapvető törvényeinek megjelenési formái miben különböznek a társadalom fejlődésének különböző szakaszaiban. Az értéktörvény olyan törvény, amely mechanikusan, az emberek akarata ellenére, mintegy hátunk mögött, ujratermeli az árutermelő tőkés viszonyokat. Az értéktörvény mint vak, spontán törvény működik és nyilvánul meg. Működhet-e gazdaságunkban ez a törvény és csak egyedül ez a törvény? Amennyiben nálunk minimális méretekben is, de létezik az az elem, amit szabadságnak nevezünk, ha létezik nálunk egy olyan kis terület, ahol mi a felismert szükségszerűség alapján tevékenykedünk, akkor ez azt is jelenti, hogy ezen a területen az értéktörvény ha-

tása csak közvetett lehet, hogy ezen a területen a értéktörvény csak kívülről hathat és hogy erre a területre az értéktörvény mint belső, szabályozó törvény nem érvényes. Szót sem érdemes vesztegetni arra, hogy gazdaságunkban van ilyen terület, és hogy ez gazdaságunk szocialista szektora. Akkor azonban felvetődik a kérdés: léteznek-e valamilyen belső törvények, melyeket a gazdaságnak ez a rendszere, melyből az értéktörvény elvileg ki van rekesztve, termelt ki? Ezért az utalás a tervszerűségre még semmit sem mond; a tervelv csak meztelen, üres forma, amelyet még meg kell tölteni tartalommal. A tervelv irányulhat bárhová, attól függően, hogy helyesen ismerték-e fel a szükségszerűséget. Éppen azért, mert az a terület, ahol a tervelv hat, nem a spontánul működő törvények alapján fejlődik, hanem az emberek tudatának részvételével, éppen ezért a tervelv puszta formája bizonyos tartalmat kell, hogy kapjon, magának a tervelvnek, bizonyos működési normát kell kapnia.

A szocialista felhalmozás törvénye az a norma, az a belső tartalom, amivel meg kell tölteni a tervelvet. Olyan törvény, a Preobrazsenszkij által megfogalmazott szocialista felhalmozás törvénye, amely hasonlít azokra, melyekkel a tőkés gazdaságban van dolgunk? Nem egészen. Ez már olyan törvény, amely adekvát azzal a területtel, ahol működik. Ez olyan törvény, amely normává alakul át. Egyrészt ez, mint minden társadalmi törvény, meghatározott gazdasági rend bővített ujratermelésének belső, kényszerítő törvénye. Másrészt, amennyiben nem spontánul hat, azon osztály magatartásának normájává válik, amely gazdaságunk szervezett részének szubjektuma, amely megvalósítja gazdaságunk ezen részében a tervelvet. Így módon tehát éppen a szocialista felhalmozás törvényét, nem pedig a tervelvet - a meztelen formát - kell szembeállítanunk az értéktörvény-nyel gazdaságunkban.

Dvolajckij¹⁶ hozzászólása

Elvtársak! Mielőtt rátérnék Preobrazsenszkij előadásának beható értékelésére, két előzetes megjegyzést szeretnék tenni. Az első megjegyzés a szocialista felhalmozás törvényét, a másik pedig az értéktörvényt illeti. Azt mondanám, hogy lényegében a vita itt gazdaságunkban a tervelv és a spontaneitás elve közti harcról folyik, mert az első fogalom egybeesik az eredeti szocialista fel-

halmozással, a másik pedig az értéktörvénnyel.

Ami az értéktörvényt illeti, Preobrazsenszkijjel együtt állítottam, hogy ez a törvény már a kapitalizmus körülményei közt is az utóbbi évtizedekben hallatlanul elferdített módon jelenik meg, olyannyira elferdítve, hogy esetenként meg sem lehet ismerni. Valójában, ha a termelőerők elosztása az értéktörvénnyel összhangban ment volna végbe, ha ezt az elosztást nem sértették volna meg tervfaktorok, azaz a burzsoá államok szervezett befolyása, akkor a világ gazdaságföldrajza egészen más képet mutatna. Az ipar minden országban teljesen másképp helyezkedne el, mint ahogy ezt napjainkban látjuk. Szabadverseny esetén a világ ipara bizonyos ideális séma szerint helyezkedne el, amely megfelelne A. Weber telephelyelméletének.¹⁷ Ez szerintem úgyanugy nem vonható kétségbe, mint az, hogy ha nálunk jelenleg megnyitnák a határokat és megszüntetnék népgazdaságunk szervezett befolyásolását, akkor valószínűleg iparunk háromnegyede tönkremenne, országunk jellege pedig teljesen más arculatot öltene.

Ami gazdaságunk tervmomentumát, illetve Preobrazsenszkij terminológiájával az eredeti szocialista felhalmozás törvényét illeti, ezzel kapcsolatban a következőket kell mondanom. Természetesen nem lenne elegendő csak egyszerűen a tervelvről beszélni, mivel a tervelv, ahogy ezt teljesen helyesen jegyezte meg Szolncev, csak egy puszta törvény, bizonyos általános elv, melyet konkrét tartalommal kell megtölteni. Nem feladatom csepülni Preobrazsenszkijt, de el kell ismerni, hogy az a megfogalmazás, amit a törvénynek a megelőző cikkében adott, jelentős mértékben váltott ki megérdemelt vádakat. Pasukanisz, aki ezen első cikk alapján ítélte meg Preobrazsenszkijt, kimenve az emelvényhez, a következőket mondta: "Kedves Preobrazsenszkij elvtárs! Ön szocializmust akar építeni azzal foglalkozván, hogy a parasztgazdaságokon és bizonyos szocializmus előtti formák testén fog élösködni? Ez helytelen." Valójában Preobrazsenszkij cikkével módot adott az ilyenfajta vélekedésre. De ha Preobrazsenszkij más munkáit, például a félig fantasztikus "A NEP-től a szocializmushoz"¹⁸ címűt vesszük, akkor ugyanennek a problémának másfajta felvetésével is találkozunk. Nemcsak a szocializmus előtti rétegek többlettermékének elvonása alapján akar szocializmust építeni: hanem szocialista alapon akarja megszervezni ezeknek a kapitalizmus előtti formáknak az anyagi termelőerőit. Amikor Preobrazsenszkijnek a szocialista felhalmozásról szóló cikkét még kéziratban olvastam, egyebek közt már előre láttam, hogy ez ellenvetése-

ket fog kiváltani. Már akkor mondtam Preobrazsenszkijnek, hogy kár lesz a cikket ilyen formában megjelentetni, és hogy a muzsikért kap még a fejére. /Preobrazsenszkij közbeszólása: "Keveset kaptam!"/ Preobrazsenszkij ebben a cikkben aláhuzta, hogy arról van szó, hogy a kapitalizmus előtti rétegek eszközeiből kell merítenünk - ezt közölünk senki sem tagadja, nem tagadja Pasukanisz sem - egyidejűleg kénytelen volt határozottan aláhuzni, hogy nemcsak erről van szó, hanem a szocializmus előtti gazdaság anyagi termelőerejének szocialista alapokon való megszervezéséről is. Ez annál inkább szükséges volt, mert Preobrazsenszkij más munkáiban kimutatta, hogyan lehet ezt megvalósítani a mezőgazdasági hitel, a termelőszövetkezetek, a haladó technika stb. alapján. A kérdés itt már nem a termelőerőknek a mi rendszerünkbe való átszivattyuzására vonatkozik, hanem a mi rendszerünk átvitelére más rendszer termelőerejére. Véleményem szerint ha Preobrazsenszkij ezt kifejtene - meg vagyok győződve, hogy az ő véleménye ilyen - akkor a kritika sokkal enyhébben viszonyult volna hozzá.

Áttérve az előadás lényegi értékelésére azt kell mondanom, hogy Preobrazsenszkij műve kétségtelenül hatalmas tudományos értéket képvisel. Ezt senki sem vitathatja el. Én ennek a munkának az értékes vonásait éppen abban látom, amiben Kac a negatív vonásait látja. Preobrazsenszkij elsőnek közelítette meg az értéktörvény működését a mi körülményeink közt, nem mint valami zárt általánost, hanem megállapította, hogy itt ugymond különböző frontok vannak, amelyekben ez a törvény teljesen különböző formában nyilvánul meg és töretik meg, egyes esetekben majdnem a nullával téve egyenlővé, más esetekben pedig meglehetősen széleskörűen érvényesül. Preobrazsenszkijnek szemére vetették, hogy amint nem lehet az egyes áruk alapján megítélni az értéktörvény működését, ugyanugy nem lehet az értéktörvény működését megítélni azon területek alapján, amelyeket előadásában felhozott. Amennyiben igaz, hogy a szuharjovkai piac¹⁹ árai alapján nem szabad tanulmányozni az értéktörvény működését, annyiban teljesen helytelen azt állítani, hogy Preobrazsenszkij ilyen "módszerrel" dolgozott. Preobrazsenszkij igen észszerű klasszifikációt alkalmaz, amely metodológiai szempontból is vitathatatlan értéket képvisel. A felosztás ismérveként veszi egyrészt a termelő társadalmi jellemzőit, másrészt pedig a vásárló megfelelő jellemzőjét. A kapcsolat ezen két pólus közt végbemehet az állami, a szocialista szektor talaján, a szocializmus előtti

csoportosulások közti gazdasági kapcsolat stb. alapján. Önmagától értetődik, hogy ezen feltételek különbözőségeitől függően az értéktörvény működése és megnyilvánulásának ereje teljesen eltérő lesz. Ebben látom Preobrazsenszkij hatalmas érdemét, és úgy vélem, hogy pont ebbe az irányba kell továbbfejleszteni a kérdést.

De mik Preobrazsenszkij munkásságának hiányosságai, a teljesen természetes hiányosságok, ha figyelembe vesszük, hogy műve lényegében az első olyan munka, amely gazdaságunk elemzését a spontán és tervelv, illetve ahogy maga az előadó kifejezte, az értéktörvény és az eredeti szocialista felhalmozás közti harc szempontjából közelíti meg? Ezek a hibák abban állnak, hogy Preobrazsenszkij többszörösen túlfeszíti a húrta. Amennyire metodológiai szempontból teljesen osztom Preobrazsenszkij véleményét, annyira nem értek vele egyet, amennyiben a dolgok mennyiségi oldaláról van szó. A túlfeszítés Preobrazsenszkijnél egy sor helyen megnyilvánul és általánosságban úgy lehetne jellemezni, mint a tervelv szerepének túlértékelését gazdaságunkban. Vegyük Preobrazsenszkij első csoportját, ahol maga az állam lép fel mint termelő és mint vásárló, és ahol úgy tűnik, hogy az értéktörvény számára, illetve más szavakkal a gazdaság spontán elemei számára mintha nem lenne hely. Ez helytelen. A munkásoknak munkabért kell fizetni, mégpedig a fogyasztási cikkek árától függő munkabért kell fizetni. Itt mintha létezne bizonyos köldökzsinór, amely összeköti gazdaságunk szervezett szektorát a piaci spontaneitással. De nemcsak erről van szó. Minden egyes ágazat, amely termelési eszközöket gyárt a mozdonygyártás számára, ezer szállal kapcsolódik a gazdaság összes többi ágazatához, ezen belül olyanokhoz, ahol az értéktörvény és a spontaneitás mögött nem lehet nem elismerni ezek széles körű hatását. És végül maga a végtermék, a gőzmozdony ára nem lehet, hogy ne függjön jelentős mértékben egy sor piaci, azaz spontán tényezőtől. Az első pillanatra úgy tűnik, hogy mi megállapíthatjuk a mozdony árát tizmillió rubelben, de ez csak az első pillanatra tűnik így, mivel kénytelenek vagyunk a dolgok objektív helyzetét figyelembe venni. Az egyik ilyen objektív momentum a fuvardíj. Mivel a mozdony ára visszatükröződik a fuvardíjban, ez pedig a gabona árában, ezért nem állapíthatjuk meg önkényesen a vasuti szállítási tarifákat, mert a gabona árát végsősoron a világpiac spontaneitása alakítja ki. Gabonát exportálunk és akarunk exportálni. Próbálják meg ilyen körülmények közt a mozdonyok árát úgy

megállapítani, hogy az állami vasutakon történő szállítás lényegesen növelje a gabonaárakat. Önmagától értetődik, hogy az árjegyzék összeállításánál olyan korlátokba ütközünk, melyet sehogy sem ugorhatunk át.

Általában ez a tendencia végigvonul Preobrazsenszkij egész munkáján, és úgy gondolom, hogy a későbbiekben, amikor gazdaságunk konkrét elemzésébe fog az általa kifejtett általános tételek alapján, el kell, hogy végezze a megfelelő korrekciókat.

Engedjék meg, hogy Preobrazsenszkij előadásából /pontosabban cikkéből/ egy idézetet hozzak fel. Itt más kérdéssel kapcsolatban a következőket mondja: "Amíg a magánvállalkozók különböző közvetett ismérvek alapján csak találgatják, milyen lesz mérlegük, addig a szovjet trösztök mérlege már négyötöd mértékben összeáll a gazdasági év kezdete előtt a termelési programok formájában, melyben még a trösztök termékeinek értékesítési árát is meghatározzák." Négyötöd mértékben! Ez nem helytálló. Az igaz, hogy terveink bizonyos meghatározott számokból indulnak ki, melyek szerint igyekszünk dolgozni, de maguknak ezeknek a számoknak a meghatározása egy sor tisztán spontán jellegű tényező alapján megy végbe. Amikor textiliparunkat fejlesztjük és a paraszti termelés meghatározott árutömegéből indulunk ki, akkor előre feltételezünk bizonyos világpiacon adatokat és figyelembe vesszük ezeket az árakat terveink kidolgozásakor. Ily módon azok a tervek, amelyek négyötöd részben előre látják az állami vállalatok munkájának eredményét, mégis csak spontán tényezőkből és az értéktörvény figyelembevételéből indulnak ki és kell, hogy kiinduljanak.

Még egy megjegyzést. Amennyiben mi állami gazdaságunk terén ki tudnánk választani bizonyos komplexumot, amely egyben autark is lenne, akkor a szocialista felhalmozás törvénye teljes egészében hatna itt, és az értéktörvény egyáltalán nem létezne. Egy ilyen absztrakt tételből kiindulva mondhatjuk, hogy állami gazdaságunk egyik vagy másik komplexuma minél közelebb van az autarkiahoz, bizonyos önmagában elegendő egészhez, annál kisebb benne az értéktörvény hatása és fordítva.

Összegezésül, gazdaságunk kettős jellege egyáltalán nem lehet kétséges és csodálkozom, hogy Mendelszon kételkedik ebben. Úgy gondolom, Mendelszon egyszerűen nem azt fejezte ki, amit mondani akart. /Derűltség a teremben./ Gazdaságunkban két elv harca megy végbe, és Preobrazsenszkij metodológiailag teljesen helyesen köze-

liti meg a kérdést. A hibája az, hogy tulfeszíti a hirt, és ismétlem, úgy gondolom, hogy amikor művének második részében a konkrét elemzésbe fog, akkor ezt belátja, meggyőződik erről és végrehajtja a megfelelő korrekciókat. Akkor pedig munkája - ebben biztos vagyok - azt adja nekünk, amire szükségünk van. Egészében pedig Preobrazszkij munkája irodalmunk rendkívül kiváló jelensége. /Taps./

Ragolszkij hozzászólása

Az átmeneti időszak elemzésének nehézsége magának az átmeneti időszakban meglevő kategóriáknak a jellegéből ered. Itt természetesen dialektika nélkül, konkrét elemzés nélkül sehogy sem boldogulhatunk. Ezért esznek azok az ellenvetések /erről már szólt a megelőző hozzászóló is/, amelyek az előadás után arra vonatkozóan hangzottak el, hogy az előadó tulfeszíti a hirt a konkrét elemzés vonalán és nem veti fel a kérdést "általában". Éppen ebben áll az előadás érdeme. Az értéktörvény működésének meghatározásáról van szó, egy olyan kategóriáról, amely az elhalás folyamatába lépett és más viszonyok "kialakulásáról". /Ezzel kapcsolatban emlékeztetni szeretnék arra a példára, amelyet Plehanov hozott fel a kopaszodó fejről. Amikor nehéz megmondani, hogy kopasz-e már az illető, vagy még nem./ /A teremben derűtséggel, taps./ Az előadó által felvetett kérdésre csak gazdaságunk egyes területeinek konkrét elemzése alapján lehet válaszolni. Világos, hogy mivel nálunk létezik az árutermelők termelési viszonya, 22 millió termelő paraszt, ezért kell, hogy működjön és működik is az értéktörvény. Ugyanakkor világos az is, hogy mivel nálunk a gazdaság jelentős része az állam kezében van és nagymértékben terveink szabályozzák, ezért ez a szabályozó az értéktörvényben végrehajtja a megfelelő korrekciókat, a megfelelő korlátozást. Határozottan ki kell jelenteni, hogy az előadó elemzésében teljesen helyesen jelölte ki a fejlődés vonalát, amelyben az értéktörvény elhalása kezdődik és végbemegy. Az előadó elemzését Mendelszon ellenvetései nem döntik meg. Lehet, hogy a gazdaság egyes ágazataiban a tulsúly még az értéktörvény oldalán áll, de az értéktörvény kezdetét vevő elhalási folyamatának mozgásiránya helyesen lett kimutatva. Ugyanakkor azonban éppen a népgazdaság egyes ágazataiban az értéktörvény működése konkrét megnyilvánulásának elemzésében nyilvánul meg a t u l é r t é k e l é s,

amely természetesen gyakorlati téren káros következtetésekre vezethet. Csak egy példára térek ki. Az előadó rámutatott arra, hogy nemcsak a piacon fellépő állami trösztök kölcsönös kapcsolatában van dolgunk az értéktörvény nagymérvű elhalásával, hanem ott is, ahol az állam a piacon monopolista felvásárlóként lép fel, például a gyapot-, a lenfelvásárlás terén az értéktörvény hatalmas károkat szenved. Meg kell jegyezni, hogy ebben az állításban nagyarányu túlzás van. Képzeld el, hogy a parasztnak lenükért önként nem fizetik meg a munkaértéket, akkor a paraszt beszünteti a munkát, sztrájkolhat. Nemcsak úgy sztrájkolhat, hogy nem vásárol árukat, hanem úgy is, mint termelő. Áttérhet más növénykultúrára és ily módon ezzel passzívan válaszolhat arra, hogy megsértették az értéktörvényt; ez a reakció tudomásunkra hozza, hogy az értéktörvény e téren is tovább működik.

Szükségtelennek tartom, hogy megismételjem azt, amiről már a megelőző hozzászólók beszéltek, és ezért áttérek az eredeti szocialista felhalmozás törvényére. Ténylegesen beszélhetünk-e törvényről abban az értelemben, ahogy mi a törvényeket értelmezni szoktuk a politikai gazdaságtanban? Vitathatatlanul az árutermelő tőkés társadalomban ilyen törvénnyel nincs dolgunk; itt egy más jellegű törvénnyel van dolgunk, amely nem spontánul, hanem tudatosan nyilvánul meg; természetesen továbbra is megmarad a szükségszerűség, de ez a törvény már nem az, amellyel a politikai gazdaságtanban a spontán árutermelő tőkés gazdaság tudományában van dolgunk. Ezért ennek a törvénynek a megfogalmazását helyesebb lenne egy másikkal helyettesíteni, mondjuk ilyen megfogalmazással: a tudatos törekvés szükségszerűsége a szocialista termelési viszonyok bővített újratermelésére. Ugy gondolom, ez a megfogalmazás pontosabban kifejezné azt, amivel dolgunk van a tudatos szocialista építésben. Ugyanakkor azonban meg kell mondani, hogy azon konkrét tartalom mellett, melyet két évvel ezelőtt az **e r e d e t i** szocialista felhalmozás törvényének az előadó tulajdonított, ez a törvény a szocialista felhalmozás meggyűlöletének törvényévé vált volna. Erről sokat beszéltek és írtak.

Az előadó nem szorítkozott csak arra, hogy felvesse az érték problémáját az eredeti szocialista felhalmozás törvényével kapcsolatban, hanem egy sor más kérdést is érintett. Kitérek még egy kérdésre, ahol szerintem szükséges néhány megjegyzést tennem, a **d a r a b b é r** kérdésére. Az előadó azt állítja, hogy mivel létezik

a darabbér-rendszer, ezért mi a kapitalizmusban vagyunk. Itt pedig az előadó megváltoztatta a képességét, hogy a tőkés gazdaságtól örökölt adott kategória formája mögött a jelenlegi tartalmat lássa. Nem szabad a darabbér mögött mai gazdaságunkban azt a tartalmat látni, amivel az a kapitalizmusban rendelkezett. Elég utalni arra, hogy mit irt Marx "A gothai program kritikájá"-ban és fejlesztett tovább Lenin "Az állam és forradalom" című brosurában. Rámutattak arra, hogy a szocializmus hosszú szakaszában létezni fog az egyenlőtlenség a munkások különböző rétegei közt; sőt mi több, szükséges lesz a szigorú számbavétele annak, hogy ki mennyit termel és ad a társadalomnak, és munkaráfordításának megfelelően fog mindenki kapni. És nem tűnik-e úgy önöknek, hogy teljesítménybér-formánk lényegében annak a számbavételi módszere, hogy a munkás mennyit ad munkásállamának, munkásosztályának, amely mint politikai hatalom szervezett? Számomra úgy tűnik, hogy így áll a helyzet: ebben a kérdésben mi nem a kapitalizmusban vagyunk, hanem jobban továbbléptünk, mint más vonatkozásban.

A szövetkezetek kérdése. Meg kívánom jegyezni, hogy az előadó nem vette figyelembe azokat a hallatlanul érdekes termelési viszonyokat, melyek gazdaságunkban érlelődnek. Ez az állam számára dolgozó kusztárok viszonya. Nálunk több százezer kusztár egyesült szövetkezetekbe és tevékenykedik ezeken a szövetkezeteken keresztül az állami trösztök és intézmények törvényei szerint. Nem tűnik-e önöknek ez a kusztár - az első pillanatra kisárutermelő, kistőkés, de az ipari szövetkezet tagjaként dolgozik, miközben a termék teljesen az államhoz kerül - a szocialista állami szektor dolgozójának? Számomra, elvtársak, ez a kusztár bármennyire is paradoxnak tűnjön első hallásra, egy sajátos szocialista otthoni munkás. A tőkés termelési viszonyok sem oly módon keletkeztek, hogy tegnap a kézműves önálló árutermelő volt, holnapra pedig gyári bérmunkássá vált. Ott is volt átmeneti szakasz. A hasonló termelési viszonyokra figyelmet kell fordítanunk.

Ami a fogyasztási szövetkezeteket illeti, helytelen lenne itt éles határvonalat húzni a közt a szerep közt, amit a fogyasztási szövetkezetek játszanak gazdaságunkban, illetve a termelőszövetkezetek szerepe közt. Ne felejtsük el, hogy ha a fogyasztási szövetkezetekbe szervezett többmillió paraszttal rendelkezniénk, akkor meg lenne a szabályozás, nyilvántartás, ellenőrzés nagyszerű apparátusa, azaz azok az elemek, amelyek a proletariátus diktatúrájában az elő-

feltételeket jelentik a szocialista építés további kibontakoztatásához. A fogyasztási szövetkezetek szerepét ilyen értelemben nyomtatékosan figyelembe kell venni.

Nagyozsdin hozzászólása

Eltársak, önök emlékeznek rá, hogy előadása végén Preobrazsenszkij rámutatott arra, hogy az általa kifejtetteket csak a "Vesztnyk kommuniticseszkoy akagyemii"-ban megjelent korábbi cikke alapján lehet megérteni. Ennek a cikknek az alapgondolata a következő: a szovjet gazdaság mozgatórugója az eredeti szocialista felhalmozás törvénye, pl. a szabályozás nem önmagáért van, hanem maga is alá van rendelve ennek a törvénynek. Ugyenez a helyzet gazdaságunk egyéb "kategóriáival". Az eredeti szocialista felhalmozás törvényét röviden a következőképpen lehet megfogalmazni: gazdaságilag minél elmaradottabb a szocializmus építésének útjára lépő ország, annál inkább az eredeti szocialista felhalmozás forrása a gazdaság szocializmus előtti formáinak kizsákmányolása. Buharin rámutatott, hogy a kizsákmányolásról és a proletariátusnak a parasztsághoz való viszonyáról beszélni annyi, mint meg nem érteni kölcsönös kapcsolatuk sajátosságát és történelmi lényegét az átmeneti időszakban. Preobrazsenszkij úgy véli, hogy ez semmilyen vonatkozásban sem érinti őt. A következőket írja /hozzávetőlegesen/: "cikkemben arról írok, hogy a gazdaság szocializmus előtti formáit kizsákmányolja a szocialista, de sehol sem és egyszer sem beszélek a parasztság proletariátus általi kizsákmányolásáról. Hiszen ez két különböző dolog. Tétélezzük fel, hogy a munkások munkabére a munkatermelékenység növekedésének következtében emelkedik. Ezzel egyidejűleg növekszik az a hányad, amit a munkások az államnak adnak, valamint növekszik annak a többletterméknek a tömege is, amit a kistermelők adnak az államnak. Adva van a gazdaság szocializmus előtti formáinak kizsákmányolása, de hiányzik a parasztság kizsákmányolása."

Ismeretes, hogy államunk a parasztságra támaszkodó munkásság állama. Következésképpen Preobrazsenszkijnél az derül ki, hogy a munkásállam azzal támaszkodik a parasztságra, hogy kizsákmányolja gazdaságát. Világos, hogy a kizsákmányolás terminológiája itt nem alkalmazható, de nem a terminológia a lényeg. Preobrazsenszkij

szerint a gazdaság szocialista formái nem létezhetnek az árugazdaság környezetében békés egymás mellett élés alapján; a békés egymás mellett élés, azaz az egyenértékű csere csak mint rövid időszaki epizód lehetséges. "Az ilyen helyzetet normálisnak tekinteni azt jelenti, hogy azt valljuk, a szocialista rendszer és a magán-áruteremelés rendszere a nemzetgazdaság egy rendszerébe kapcsolódik, és az egyik a másik mellett létezhet a köztük levő teljes gazdasági egyensúly alapján. Az ilyen egyensúly tartósan nem létezhet, az egyik rendszer elkerülhetetlenül el kell, hogy nyelje a másikat." Az "elnyelés" szó azt jelenti, hogy az egyik gazdasági forma kiszorítja a másikat. A szocialista gazdasági forma tehát részben alárendeli, részben kiszorítja, részben elnyeli a parasztgazdaságot. Más szavakkal, a parasztgazdaságban fokozatosan bevezetik a szocialista termelési viszonyokat. Milyen módon fognak kifejlődni falun a szocialista termelési viszonyok? Preobrazsenszkij szerint a következőképpen: a falunak a város által történő növekvő kiszákmányolása alapján. Ugy gondolom, elvtársak, senki sem fogja vitatni, hogy az új utra való áttérést, a kapitalizmus átugrását a falu a saját erejével nem képes megtenni. Ehhez mindenképp kolosszális eszközökre van szükség. Ezeket az eszközöket gépek, új technika, elektromosság, tudomány formájában és emberekben csak a szocialista ipar adhatja. Preobrazsenszkij úgy gondolja, hogy az ilyen szituáció csak akkor következik be, amikor befejeződik az eredeti szocialista felhalmozás és kezdetét veszi lényegében a szocialista felhalmozás, addig pedig a kistermelés a gazdaság szocialista formája számára kizárólagosan "tápláló bázisul" fog szolgálni.

Véleményem szerint nem nehéz észrevenni, hogy az adott esetben Preobrazsenszkij nem vesz figyelembe egy igen fontos körülményt, mégpedig a földművelés és az ipar fejlődésében az egyensúly betartásának szükségességét. Feltételezhetjük, hogy a mezőgazdaság is a szocializmushoz vezető úton fejlődik. Mindezt figyelembe véve a paraszti mezőgazdaság és a szocialista ipar kölcsönös kapcsolata az átmeneti időszakban a következő lesz: az erősödő szocialista ipar periodikusan jelentős eszközöket nyom át a falura, visszavonva ezeket, esetenként részben, de lehet, hogy teljesen, sőt esetleg többlettel is, annak érdekében, hogy az adott esetben ismét eszközöket adjon a falunak a kollektivizálás érdekében és így meggyezően egészen a szocialista termelési viszonyok uralmáig. Ha a város és a falu közti csere egyenlőségét egy egyenes vonalként képzeljük

el, akkor a város, illetve a falu részéről az egyensúly megsértése az attól felfelé, illetve lefelé történő eltérés a többlettermék elosztásában a város és a falu közt az átmeneti időszakban kifejezhető egy hullámvonal segítségével, egyre csökkenő kilengéssel.

Összefoglalom: gazdaságunk szocialista és kapitalizmus előtti formái közti viszonyára a kizsákmányolás terminológiáját nem lehet alkalmazni. Még akkor is, ha a kizsákmányolás fogalmába egészen más értelmet szoritunk bele, pl. a többlettermék bizonyos újraelosztását a különböző szerves összetételű termelési szférák közt, akkor is helytelen az elosztás ezen útjának Preobrazsenszkij által megfogalmazott jellege. Rendszerének alapja, az eredeti szocialista felhalmozás törvénye csődbe jut. Szeretném még érinteni azt a metodológiai tételt, melynek alapján lehetséges csak gazdaságunk és gazdaságunk fejlődési útjának helyes elemzése. Az eredeti szocialista felhalmozás törvénye nem létezik, de van másik törvény, amelyre több közgazdász rámutatott, többek közt ma is utaltak. Ezt úgy lehetne megfogalmazni, mint a termelőerők fejlődése, mégpediglen olyan formában, hogy biztosítsa a szocialista termelési viszonyok növekedését. Ez a törvény szemben áll egy másik ellentétes törvénnyel, mégpediglen a termelőerők tőkés viszonyok formájában való növekedésével. A kapitalizmusban a harcoló erőknek két ellentétes irányával van dolgunk: egyrészt a termelőerők korlátlan növekedésének tendenciája, másrészt pedig az ilyen növekedés lehetetlensége, a személyes fogyasztási cikkek piacának alacsony elaszticitása miatt. A mi gazdaságunkban szintén két ellentétes erő van: a termelőerők növekedése a szocialista termelési viszonyok formájában, valamint a kapitalista termelési viszonyok formájában.

Gazdaságunkat az elmondottakra támaszkodva elemezvén többek közt megértjük az értéktörvény működésének sajátos eredményét. Bizonyos esetekben az értéktörvény nem úgy lép fel, mint a szocializmussal szemben álló ellenséges erő, hanem mint a szocialista termelési viszonyoknak alárendelt, végső soron ennek fejlődését szolgáló erő. Például az élenjáró paraszti kommuna termékeinek alacsony értékével lökést fog adni a parasztszövetkezeteknek. Ugyanigy a fejlődés bizonyos stádiumában az ipar viszonylag alacsony árakon fogja külföldön árukat eladni és ezzel a szocialista termelési viszonyok előidézője lesz ott. Preobrazsenszkijnél azoban az értéktörvény mindig a szocializmussal ellenséges erőként jelenik meg. Ez igen erősen kifejeződik az előadás második tézisében.

Preobrazsenszkij előadásában sok dolog helyes. Helyes például az utalás arra, hogy gazdaságunkban az értéktörvény, illetve szélesebben értelmezve a cseretársadalom termelési viszonyai tendenciájukban elhalnak. Fő vonásaiban helyesen mutatott rá az elhalási folyamat ütemére a különböző szférákban. Ugyanakkor azonban, elvtársak, nem ez a legfőbb, és aligha van olyan, aki ezt nem tudja. A legfontosabbat, mégpedig a szovjet rendszer lényegének és sajátosságának elemzését Preobrazsenszkij nem tette meg.

Motiljev²⁰ hozzászólása

Elvtársak! Én úgy gondolom, hogy amikor kapcsolatba hozzák Preobrazsenszkij mostani előadását a szocialista felhalmozás alap-törvényéről szóló azon cikkével, melyet mindannyian ismerünk, akkor teljesen helyesen járnak el. Igyekszem bebizonyítani, hogy mind a cikknek, mind az előadásnak teljesen azonos hibája van, hogy mind a kérdésselvetés, mind a metodológiai hiba teljesen azonos. Hogyan közelítette meg Preobrazsenszkij a szocialista felhalmozás törvényét első cikkében? A kérdést oly módon vetette föl, hogy állami gazdaságunk köre csak gazdaságunk nem-államosított szektorának kizsákmányolásával tud fejlődni. Ugy gondolom, hogy Preobrazsenszkij alapvető hibája az állami és nem-állami szektor közti mélyreható kapcsolat meg nem értése. Ugy gondolom, hogy az, aki gazdaságunkat úgy képzei el, mint a mechanikusan egymáshoz dörzsölődő, kapcsolódó elemek együttesét, az kétségtelenül kezdettől fogva hibát követ el, amely az egész további rendszerét el kell, hogy ferdítse. Természetesen, gazdaságunkban különböző szektorok vannak, és ezzel együtt minden egyes társadalmi gazdaság egy rendszer, és ebben a rendszerben meghatározott összefonódások és kölcsönös kapcsolódások vannak a többi résszel. Amennyiben Preobrazsenszkij a szocialista felhalmozás alapvető törvényét abból kiindulva építette fel, hogy el lehet sajátítani a parasztgazdaság termékét, akkor én azt tételzem fel, hogy gazdaságának alapvető hibája az a nézőpont, hogy ő nem vette figyelembe azt a hatást, melyet igen hamar az állami szektorra gyakorolni fog a 22 millió szétaprózott parasztgazdaság, valamint a szocializmus elemeit magába foglaló paranesnoki poszt-jaink közti mélyreható kapcsolat. Az, aki úgy gondolja, hogy az ipar és általában állami szektorunk a többi rész fejlődésétől füg-

getlenül fejlődhet, az kezdettől fogva a legmélyebben szántó hibát követi el. Preobrazsenszkij nézeteit bírálva rámutattam arra, hogy iparunk a szétaprózott parasztgazdaságokkal hallatlanul sokféle-képpen kapcsolódik egybe, mindenekelőtt az értékesítési piacokon és mint nyersanyagszállító. Annyira össze vannak fonódva, hogy a parasztgazdaság visszaesése teljesen szükségszerűen iparunk elsorvadásához vezet. Kimutattam, hogy iparunk fellendülése csak olyan körülmények közt mehet végbe, amikor egyidejűleg fejlődik a parasztgazdaság is. Másrészt, elvtársak, én felhívtam Preobrazsenszkij figyelmét és kénytelen vagyok újra megismételni, hogy a szocializmusba való belenövésnek egyáltalán nem kell az állami gazdaság kiszélesítésének útján végigmenni, mert téziseiben az megismétlődik. Bebizonyítottam neki, hogy a falu átnövése a szocializmusba a parasztgazdaságok szövetkezetesítése útján fog végbemenni. /Közbekiáltás a teremből: "Ezt Lenin mondta."/ Ez nem az én teóriám és éppen ebben áll az ereje, ha önöknek úgy tetszik. /Derültség, taps./ Én azt mondtam, elvtársak, hogy amilyen mértékben a felhalmozás a parasztgazdaságban szövetkezeti formákban fog fejlődni, olyan mértékben fog ez a felhalmozás a szocialista felhalmozás részévé válni, habár nem az állami szektoron belül megy végbe. Nos, elvtársak, miután felidéztük, hogyan közelítette meg Preobrazsenszkij a szocialista felhalmozás problémáját és áttértünk arra, hogyan veti fel a kérdést ma, akkor igyekszem bebizonyítani, hogy ez ugyanolyan megközelítés. Preobrazsenszkij gazdaságunk egyes részeit elemzi és azt mondja, hogy az egyik területen működik az értéktörvény, a másikon nem stb. De nincs egyetlenegy tézise sem, ahol felvetné a gazdaságunk összes szektora közti kapcsolatot, ahol felvetné a gazdaságnak mint egésznek, mint rendszernek, szisztémának a kérdését. De ez a rendszer visszatükröződik egész kérdésfelvetésén. Az értéktörvény a tőkés gazdasági rend szabályozásának és egyensúlyának spontán, szükségszerű törvénye, - ebben áll nála az értéktörvény lényege. Ha ön nem veti fel gazdaságunk kérdését egészében, azt állítja, hogy az iparban nem működik az értéktörvény, a mezőgazdaságban pedig igen, akkor ön ugyanazt a hibát ismétli meg, elszakítja iparunkat a mezőgazdaságtól, megszakítja a kapcsolatot a gazdaság és alkatelemei közt. Egyébként az 1923-as válság, az értékesítési válság, valamint a Goszplánban a mezőgazdasági terv módosítása az 1925/1926-os gazdasági évre arról tanuskodnak, hogy gazdaságunk szervezett eleme, az állami ipar és a szervezetlen

közt olyan a funkcionális kapcsolat és függőség, hogy az, ami a 22 millió parasztgazdaságban történik, termelési terveink módosítására késztet minket, azon tervek módosítására, melynek négyötödét Preobrazsenszkij szerint előre megvalósítják. Állítom, hogy az előadásban nincs felvetve a gazdaság egészének a kérdése, megtalálható a különböző ágazatok részleges megközelítése, de nincs funkcionális kapcsolat gazdaságunk alkatelemei közt. Itt van az organikus hiba. 1924-ben Preobrazsenszkijjel vitáztunk arról, hogyan lehet az átmeneti időszak gazdaságát leírni. Azt állítottam, hogy az átmeneti időszak gazdaságát nem szabad leírni. Ráműtattam arra, hogy Marx a kapitalizmus elméletét azután írta meg, amikor a kapitalizmus egyes országokban már a fejlődés hosszú útját megtette. Hilferding a finánczóke elméletét azután, hogy a finánczóke bizonyos szakaszban már kezdett letűnni a színről. Bizonygattam, hogy a szovjet gazdaság mint kifejlődő rendszer elméletét csak néhány év múlva lehet megírni. De lehet írni, mondtam volt, az egyes elemekről, ki lehet dolgozni részkérdéseket. A leglényegesebb azonban /még a szovjet gazdaság elméletének megírására történő kísérlet esetében is/, hogy nem szabad az újjunkból szopni, hanem gazdaságunk reális strukturájából kell kiindulni és nem fantáziálni. Azt mondtam Preobrazsenszkijnek, hogy ha megírja könyvét, akkor az igen érdekes lesz, de kétségtelenül vitatható is lesz. Első cikke - "A szocialista felhalmozás törvénye" - pedig igazolta is ezt.

Állítom, hogy Preobrazsenszkij alapvető hibája a megközelítésben az, hogy túlértékeli a tervszerűség, a szabályozás, a szocializmus elemeit egész gazdaságunkban. Mi az, amit alábecsül? A parasztgazdaság szerepét, valamint strukturánkban az áru- csereelemek szerepét. Preobrazsenszkij alapvető hibája az, hogy megközelítése túlzottan absztrakt, sokat fantáziál és nem a tényleges feltételekből, gazdaságunk valódi strukturájából indul ki és ez őt a kérdés helytelen megoldásához vezet, ahhoz, hogy megszüpíti, lakkozza valóságunkat. Arra, hogy amikor a "kresztplán"²¹ arra késztet minket, hogy átértékeljük és alapjaiban leellenőzizzük a Goszplán számait, ő nekünk továbbra is olyan időszerűtlen dolgot ismételt, hogy a mérleg négyötöde előre látható.

A továbbiakban arra térek ki, hogyan lehet elméletileg megkonstruálni a szovjet gazdaságot. Ugy gondolom, hogy ennek során nem szabad előre egyszerre lemondani a tőkés gazdaság összes kategóriájáról és az újjunkból új kategóriákat szopni. Szerintem a kö-

vetkezőképpen kell eljáráni: a tőkés gazdaság kategóriáit kell venni és megvizsgálni, milyen mértékben léteznek továbbra is ezek nálunk, és olyan formulázást adni nekik, amely kifejezheti gazdaságunk átmeneti jellegének ellentmondásait. Engedjék meg, hogy egy olyan példára hivatkozzam, amelyet cikkében Preobrazsenszkij éppen bírált. Olyan megfogalmazást adtam, hogy nálunk szocialista értéktöbblet van. El kell mondanom, hogy amikor ezt az előadást a zinovjevi egyetemen tartottam, kaptam egy cédulát, amelyen az állt, hogy a szocialista értéktöbblet, ez forró jég, ez teljesen összeegyeztethetetlen fogalom. Erre én azt válaszoltam, hogy ha marxisták maradtunk, akkor a többlettermék, melyet nekünk a szocialista értéktöbblet kategóriája helyett javasolnak, szintén nem a szocialista gazdaság kategóriája. Állítom, hogy Marx "A tőke" I. kötetében arról beszél, hogy a szocialista gazdaságban nincs értéktöbblet, és az egész idő szükséges, tehát csak szükséges munkaidő van. Ebbe a munkaidőbe beletartozik /ezt a legkategorikusabban állítom/ a szocialista gazdaságban az egész munkaidő; a bővített ujratermeléshez szükséges többlettermék pedig szintén szükséges. Mi teszi ezt szükségessé? Hisz a profit a kommunizmusban és a szocializmusban hiányzik. Elvtársak, úgy gondolom, hogy ha itt nem ismerik ezt az idézetet, hogy ha Preobrazsenszkij és Dvolajckij meglepődnek, akkor a sajtóban publikálhatom ezt az idézetet. Állítom, hogy a többlettermék ugyanugy, mint az értéktöbblet, történelmi kategória. A lényeg az, hogy nem kell fantáziálni, hanem a kategóriák kérdésének olyan megoldását kell megtalálni, amely kifejezné gazdaságunk ellentmondásos, átmeneti jellegét. Miben áll gazdaságunk ellentmondásossága? Abban, hogy a szervezeti formákat a kapitalizmustól vesszük és ezekbe új, szocialista tartalmat öntünk. Ez egy igen nehéz dialektikus ellentmondás, amelybe belebonyolódott a leningrádi delegáció²² is. Igen gyakran, amikor bíráltuk őket, bíráljuk és bebizonyítjuk, hogy a kapitalizmus szervezeti formái átalakulnak, új, szocialisztikus tartalmat kapnak, akkor ők mindig hangsúlyozzák a munkabér, az értéktöbblet, a tőke, a mérleg stb. formáját, miközben a lényeg az, hogy nálunk egy sor szervezeti formát felhasználunk, de ezek a szervezeti formák új, szocialista tartalommal töltődnek meg. Természetesen a forma és a tartalom közt folyik a harc, de amikor mi szocialista ipart, szocialista értéktöbbletet mondunk, akkor ezzel azt is állítjuk, hogy a szocialista tartalom uralkodik a szervezeti forma felett, alárendeli magának azt. Az egész lényege az, hogy ne

fantáziálgassunk. Olyan kategóriákat kell találnunk, úgy kell elemeznünk gazdaságunkat, hogy ez kifejezésre juttassa gazdaságunk ellentmondásosságát. Engedjék meg, hogy azt mondjam önöknek, a szovjet gazdaság elméletének megalkotására irányuló azon kísérletek, melyek előttünk eddig ismeretesek, teljes egészében sikerteleneknek bizonyultak. Csak a XIV. pártkongresszus után van néhány elméleti alaptézisünk a szovjet gazdaságról, melyek az egész párt kollektív munkájának eredményei. Csak a XIV. kongresszus után rendelkezünk egy sor olyan tézissel, amelyek a legalapvetőbben a szovjet gazdaság elméletét érintik, s melyekre fel lehet építeni a további munkát, de ezek nem esnek egybe Preobrazsenszkij elméleti rendszerével. Ugy gondolom, Preobrazsenszkij alapvető büne az, hogy fantáziálgat /zaj a teremben/, hogy elszakad a tényleges valóságtól, a szovjet gazdaságot az ujjaiból szopja ki, miközben a szovjet gazdaságot, gazdaságunk valós tartalmát figyelembe véve, kell építeni. Ugy gondolom, Dvolajckij feleslegesen tekintette nagy érdemnek gazdaságunk elemeinek klasszifikálását. Jelenleg pártunk kongresszusa után nem kell feltalálónak lenni ahhoz, hogy lássuk gazdaságunkban a különböző elemek létezését. /Dvolajckij közbeszólása: "Nekem ehhez nem volt szükségem pártkongresszusra." Taps./ Mivel Dvolajckijnak ez a megjegyzése polemikus jellegű, ezért megengedhetőnek tartom azt a kijelentést, hogy az értéktöbblet szocialista tartalmáról szóló fejezet és mind az, ami brosuráimban és könyveimben a szovjet gazdaságunkról található, már a XIV. pártkongresszus előtt leirtam. Tehát, mint láthatja Dvolajckij elvtárs, az ön szemrehányása mint-ha kissé rossz helyre címeztetett volna. Nem látok okot arra, hogy tételeimet újra átvizsgáljam. 1923-1924-ben azt állítottam, hogy nálunk az iparban nincs értéktöbblet, hogy nálunk teljesen új társadalmi viszonyok vannak és azt, hogy csak feltételesen lehet azt, ami nálunk van, szocialista értéktöbbletnek nevezni. Lehet vitatkozni arról, hogy megfelelő-e ez a terminológia, de senki sem mazarstalhat el abban, hogy nem értettem meg az új társadalmi viszonyok új, szocialista tartalmát, melyet ezek a kategóriák fejeznek ki. Nos, elvtársak, nincs lehetőségem arra, hogy itt feleljek azokra a felvetésekre, melyeket multkor nekem címeztek, mivel nem voltam itt. Ismeretes előttem, hogy Kon megengedte magának azt az olcsó élvezetet, hogy távollétemben megbíráljon. Kijelentem, hogy amióta nyomtatott formában fejtettem ki véleményemet a szovjet gazdaság egy sor kérdéséről, írásban senki sem lépett fel ellenem,

habár a könyv hatalmas példányszámban fogyott el. /Taps és derűtlenség; Dvolajckij közbeszólása: "kik közt kelt el?"/ Kielégíthetem az Ön kíváncsiságát Dvolajckij elvtárs: elsősorban a főiskolák és a felsőfoku pártiskolák, kommunista főiskolák /komvuz/ közt tan-könyvként /Preobrazsenszkij közbeszólása: "igen sajnálatos"/ és a mai napig egyetlenegy fellépés sem történt nézeteimmel szemben. Javaslom önöknek, hogy a sajtóban lépjenek fel, és akkor én a sajtón keresztül adok választ a konkrét kritikára, amelyet eddig még nem hallottam.

Csernomorgyik hozzászólása

A vita vonala itt teljesen kirajzolódott. Nem fogok visszatérni a szocialista felhalmozás törvényének bírálatára, nem azért, mintha nem szolgálna rá a kritikára, hanem azért, mert amennyire én emlékszem, Preobrazsenszkij az előadásában néhány olyan kijelentést tett, amelyben néhány lényeges dolgot "szocialista felhalmozási törvényében" visszavont. /Most nem engedte meg, hogy az ipar és a proletariátus kizsákmányolja a parasztságot./ Ugy gondolom, hogy csak az alapvető kérdésre kell kitérni, működik-e az értéktörvény és milyen más törvény áll vele szemben. Számomra nem volt világos Preobrazsenszkij előadásában a következő: gazdaságunkat néhány területre osztja fel és lehetségesnek tartja, hogy gazdaságunk néhány területén az értéktörvény egyáltalán nem működik. Ezzel nem érthetünk egyet. Ezzel az állásfoglalással szemben elég sok nyomós érvet hoztak itt fel. Amennyiben pedig Preobrazsenszkij azt véli, hogy az értéktörvény továbbra is működik a Szovjetunió feltételei közt, de módosul, akkor számomra érthetetlen a Motiljev ellen irányuló kritika, mivel Motiljev szintén azt állítja, hogy működik nálunk az értéktörvény, de módosult. Ugy tűnik számomra, hogy Preobrazsenszkijnek nagyobb figyelmet kellett volna szentelnie az értéktörvény működése és a másik törvény közti dialektikus kapcsolat bemutatására.

Milyen más törvényt állítanak szembe az értéktörvénnyel? Ha Preobrazsenszkij az értéktörvénnyel, a kapitalizmus spontán szabályozójával az eredeti szocialista felhalmozást állítja szembe, ebben én semmi bűnt, üldözendőt nem látok. Szerintem a szocialista felhalmozás a legártatlanabb dolog /derűtlenség/, mivel a szocialista

felhalmozás és a szocialista felhalmozás alapvető törvénye két teljesen különböző. A szocialista felhalmozás alatt én a termelőerők növekedését értem a proletariátus által társadalmisított termelési eszközök alapján, a szocialista felhalmozás törvénye alatt pedig egy sajátos kategóriát, melynek olyan specifikus tartalma van, amelyet Preobrazszenskij adott meg. Erről a kategóriáról lehet vitatkozni. Számomra érthetetlen, hogy az auditorium miért nem fogadta együttérzően Szteckij hozzászólását. Arról van szó, hogy különbséget kell tenni a szocialista felhalmozás és az idézőjelbe rakott szocialista felhalmozás törvénye közt.

Az volt a szándékom, hogy egy sor kérdést érintek, de ezeket már megvilágították. Ugyanakkor azonban ki szeretnék térni a darabbér kérdésére. Már hallottuk a kérdést érintő idézetet. Preobrazszenskij a darabbért kimondottan kapitalista formának nevezte. /Közbekialtás a teremből: "Ezt Marx mondotta."/ Marx is természetesen. Én nem állítom, hogy Preobrazszenskij ebben a kérdésben hibázott, csak azt kívánom mondani, hogy a darabbér nálunk lényegében meg van fosztva tőkés tartalmától, mint ahogy ez Lenin "Állam és forradalom" című művéből következik. A darabbér formáját tekintve teljesen összeegyeztethető a szocialista termeléssel. A darabbér az elosztás kooperatív elve, az előállított termékmennyiség szerinti elosztás, azaz burzsoá elosztási mód. Ez a burzsoá jognak az a maradványa, amely nemcsak, hogy megőrződhet, hanem meg is kell, hogy maradjon a kommunista társadalom első stádiumában. A darabbér nem a NEP-re jellemző, a teljesítményért elméletileg alkalmazhatónak tartották és gyakorlatilag megvalósították a hadikommunizmusban. A NEP-re csak a nem korlátozott teljesítménybér jellemző. A nem korlátozott teljesítménybér pedig a mi körülményeink közt egy haladó forma, ösztönzi a népgazdaság termelőerőinek fejlődését, és biztosítja a dolgozók jólétének növekedését. A munkabér terén, melyről itt azt mondták, hogy messze tuljuttott a kapitalizmustól, az értéktörvény továbbra is működik. Működik, amennyiben például a dolgozók különböző díjazásáról, különböző szakképzettségéről van szó. Az értéktörvény itt arra késztet minket, hogy olyan bérpolitikát, besorolási politikát valósítsunk meg, amely biztosítja a szakképzett munkaerő normális átáramlását a szakképzettséget igénylő munkaterületekre.

Most azt a kérdést szeretném érinteni, hogyan értékeljük Preobrazszenskij előadását? Szóltak itt már az aláértékelésről és

szülnéértékelésekről az előadásban. Szintén szót kell, hogy ejtsenek egy lényeges "aláértékelésről". Ez szovjet gazdaságunknak a tőkés világgazdasággal fennálló kapcsolatának alábecsülése. Mindannyian egyetértünk azzal, hogy a szocialista építés a bővülő értékviszonyok alapján növekszik és fog növekedni. A világgazdasággal való kapcsolat vezet ehhez. Itt nem az érték kategóriák elhalásáról van szó, hanem arról, hogy az értéktörvényt egyenrangúan alárendeljük a tervelvnek, a szabályozásnak. Szerintem Dvolajckij nem volt vétlen, amikor arról beszélt, hogyan nyilvánul meg az értéktörvény a tőkés világgazdaságban és nálunk. Itt éles határvonalat kellett volna húzni. A teljesen különböző folyamatok alapján megy ez végbe. A tőkés világgazdaságban az értéktörvényt nem az oksági kategória ferdíti el, hanem a jövedelmezőség elve, a gazdasági nyereség elve. Ezt a termelőerők fejlődésében a fennakadás-visszafogás jelzi. Nálunk az értéktörvény módosul, transzformálódik, de nálunk egészen más elvnek van alárendelve és egyáltalán nem a termelőerők fejlődése visszafogásának.

Visszatérve az előadás értékelésére, azt mondhatom, hogy szerintem Dvolajckij tulértékelte, Motiljev pedig túlzottan alacsonyan értékelte.

Gazdaságunknak egy konkrét ágára szeretnék most rámutatni. Itt említették már a Pénzügyi Népbiztosságot, a Goszplánt stb.-t. Én a közlekedést érinteném, azt az ágazatot, amelyről egyébként Preobrazsenszkij is beszélt. Jelenleg nálunk nagy szükség van az olyanfajta munkákra, amelyet Preobrazsenszkij végzett. Ha a Goszplánban harcol az értékelv és a tervelv, akkor nézzék meg az NKPSZ-nek /a Közlekedésügyi Népbiztosság rövidítése - A fordító./ a tarifa-politikát jellemző hivatalos dokumentumát, és az önök haja égnek fog állni: abban osztatlanul a spontán, tőkés szabályozó uralkodik. A mi rendszerünk nem az üzleti elveken épül. A közlekedési tarifamegállapítás a termékek ármegállapítási politikájához tartozik. Ugyanakkor azonban az a tarifamegállapítási rendszer, melyet hivatalosan a mi NKPSZ-szerveink deklaráltak, a legtisztább formában a spontán, tőkés szabályozás elvét fejezi ki. Ez azt jelenti, hogy a vasuti szállítások áralakulása a piaci feltételekhez alkalmazkodik. De ez még mind kevés. Tarifapolitikánk egyik vezetője egy kiváló közgazdász és igen értékes munkatárs. 1923-ban közgazdasági alapot akart teremteni ennek a politikának. Megírt egy cikket, amely nem keltett fel különösebb figyelmet, és a következő címet viselte:

"A technikai és gazdasági célszerűség kritériumai". Ez a szerző azt igyekezett bizonyítani, hogy a modern gazdaság műszaki bázisának nincsenek sajátos kritériumai, azt, hogy műszakilag csak az racionális, ami gazdaságilag előnyös. Műszakilag csak az racionális, ami rentábilis. A rentabilitás a tőkés szabályozás kifejezése. Ebben a cikkben szó van a szovjet kormány építkezéseiről, különböző vizerőművekről stb. Nem vonja le a közvetlen következtetést, de úgy értelmezhető, hogy ha az adott időszakban ezek a nagy építkezések nem rentábilisak, akkor következésképpen műszakilag sem racionálisak. Ugy gondolom, hogy itt nem szükséges magyarázgatni: teljesen megengedhetetlen az ilyen elméleti megközelítése gazdaságunknak, és a leghatározottabb elméleti elutasításban kell részesíteni.

Ugy gondolom, hogy Preobrazsenszkij előadását a benne levő jelentős fogyatékoktól függetlenül kell értékelnünk. Ami az értéktörvényt illeti, azt kell mondanom, hogy az működik, de lényegében kigyógyíthatatlan bajban szenved és egyre rosszabbodik a helyzete. De van ellentétes jellegű tendencia is, amely a világgazdasággal való kapcsolataink erősödésével függ össze, azon feltételek fejlődésével, amelyek elősegítik a belső és külső áruforgalom bővülését, következésképpen pedig olyan feltételeket hoznak létre, melyek kedvezőek az értéktörvény hatása szempontjából. Milyen kategóriákat lehet használni? A marxista politikai gazdaságtan kategóriáit kell használnunk, amelyek a tőkés rendet magyarázzák, mégpedig azért, mert másmilyeneket nem gondoltak ki és ezek kitalálását sikertelennek tartom. Ugy vélem, Mendelszon mondanivalója nem jól kerekedett ki, amikor a gazdasági kérdéseket érintette. A következőket mondta: "nincs tiszta gazdasági formáció, minden szakaszban az alapvető forma mellett léteznek a megelőzők is. Áruforma a naturális mellett, tőkés az áruforma mellett." Ha ezt a megközelítést szovjet gazdaságunkra alkalmazzuk, akkor milyen forma van tulsúlyban nálunk? Kapitalista vagy szocialista? Gazdaságunkat nem nevezhetjük se kapitalistának, se szocialistának, hanem meg kell állapodnunk a már javasolt átmeneti korszak elnevezésénél.

Továbbá az értéktörvény nálunk nem egyszerűen korlátozódik, mint ahogy ezt pl. az Amerikai Egyesült Államok monopolkapitalizmusára vonatkoztatva el lehet mondani, hanem a tervezés hatására transzformálódik. Lényegében azt gondolom, hogy az előttünk álló feladat a két említett tendencia - a tőkés rentabilitás és a szocialista hatékonyság elvének - részletekbe menő tanulmányozása.

Eltársak! Engedjék meg, hogy azzal a személyes vonatkozású kinyilatkoztatással kezdjem /másként azt a hozzászólást nem lehet nevezni/, amelyet Motiljev tett. Engedjék meg, hogy elidőzzek azoknál az alapvető kijelentéseknél, melyeket ő itt felvetett. Rámutatott arra, hogy nagyszámu művében, melyeket százezres példányban bocsátottak ki, nem hiszem, hogy milliókban /derültség/ mintegy ki van fejtve, lehet, hogy nem a legsikerültebben, hogy gazdasági folyamataink alapja a szocialista értéktöbblet törvénye. Azt mondja, hogy felvetették neki és rámutattak, hogy ez forró jég. Tétélezzük fel azonban, hogy a hiba csak ebben a terminológiában van, hogy az adott esetben Motiljev és Preobrazsenszkij közt lényegében csak terminológiai eltérés van és nincs elvi különbség. Engedjék meg azonban, hogy feltegyek egy kérdést Motiljevnek. Hogyan értékeli az értéktörvény szerepét gazdaságunkban? Erről semmit sem mondott nekünk. Ugyanakkor azonban munkáiban teljesen egyértelműen azt mondja, hogy ez az értéktörvény megmarad uralkodónak, mivel gazdaságunk nemcsak formáját tekintve, hanem lényegében is árutermelő cseregazdaság. /Motiljev közbeszólása: "pontatlan"./ Lehetséges. De sajnos Ön ezt a kérdést nem érintette. /Motiljev közbeszólása: "nem adtak rá időt."/ Személy szerint az a véleményem, hogy husz perc alatt ezt meg lehetett volna tenni. Csak azt szerettem volna megállapítani, hogy Motiljev ma meglehetősen művészien álcázott visszalépést hajtott végre, könyveinek példányszámával takarózva, miközben gyakorlatilag nem felelt az itt élére állított kérdésre, mi megy végbe a mi szovjet gazdaságunkban. Látja, hogy a felszínen ez és ez, illetve az és az történik, de egy olyan közgazdásznak, mint Motiljev, nem adatott meg, hogy a mélyre hatoljon. Uralkodik-e az értéktörvény bizonyos korlátozással, mint ahogy ezt Mendelszon állította, vagy valamilyen másik törvény uralkodik, illetve végbemegy a két bizonyos mértékig egymást tápláló ellenséges törvénynek az egymás mellett élése, melynek eredményeként az egyik kiszorítja a másikat és a gazdaság teljesen új formáira vezet? Ugy vélem, hogy habár Motiljev a XIV. pártkongresszus tekintélyével takarózik, és ha meg akarnám magamnak engedni Motiljev kifejezésével élve, az olcsó élvezetet, akkor azt mondanám, hogy nyilvánvalóan Motiljev körül annak a Leningrádnak az atmoszférája lebeg, ahonnan

nem rég érkezett. Hiszen a Moszkvakormányzósági pártkonferencián a XIV. kongresszus résztvevői többségének e kérdést érintő beszédeiben, valamint a Pravda hasábjain állami iparunk természetéről folyó vitában éppen azt a körülményt huzzták alá, hogy nálunk nem létezik értéktöbblet, ami feltételezi a munkások tőkésék általi kizsákmányolását. Nehezen lehet elképzelni ellentmondásosabbat, mint azt, amikor Motiljev egyrészt kijelenti, hogy létezik nálunk szocialista értéktöbblet, illetve hogy gazdaságunkban a tényleges szabályozó szerepét az értéktörvény tölti be, másrészt pedig arra tart igényt, hogy saját személyében a XIV. pártkongresszus határozatát képviselje. /Derültség./ Most pedig arról a néhány módszer-ről, melyet Motiljev alkalmazott annak érdekében, hogy Preobrazszkijt megcáfolja. A következőképpen vélekedik: lényegében a szovjet gazdaság elméletét csak akkor lehet majd kidolgozni, amikor a szovjet gazdaság lelép a színről és átadja helyét a fejlődés következő fázisának. Mit ér az ilyen elmélet? Tudjuk, hogy az elmélet nemcsak a megismerés, hanem a gyakorlat megváltoztatását is szolgálja. Motiljevnek azt az állítását, hogy amikor Marx "A tőké"-t írta, a tőkés rendszer már lelépett a közdőtérről, engedjék meg, hogy ne higgyem el. Tényadatokkal rendelkezünk arra vonatkozóan, hogy éppen fordítva volt /derültség/, hogy a tőkés gazdaság még csak akkor kezdett kifejlődni. Következésképpen ebből a szempontból, a Motiljev által alkalmazott metodológia szempontjából a következőket mondhatnám: éppen most, amikor még a szovjet gazdaság nem általánosan elterjedt - de mi reménykedünk, hogy az egész földgolyón elterjed - éppen most értékes azoknak a törvényeknek a vizsgálata, melyek az átmeneti időszak alapját alkotják és nálunk működnek. Ezután engedjék meg, hogy kitérjek arra a következő nagyszerű szónoki fordulatra, melyet Motiljev bőségesen alkalmazott: ez azzal kapcsolatos, hogy ne az ujjunkból szopjunk és ne fantáziáljunk. Ebben a vonatkozásban sajnos Motiljev másolja a polgári teoretikusok néhány kategóriáját, akik azt állították, hogy Marx a tőkeelméletet az ujjából szopta. Marx ezeket a szánalomra méltó empirikusokat megsemmisítő bírálatban részesítette A tőke III. kötetében. Látják, hogy a felszínen bizonyos jelenségek mennek végbe, de a mélyre hatolni olyan közgazdászoknak, mint Motiljev, nem adatott meg.

Áttérek arra a szónokra, aki lényegében védelmezi, habár ügyesebben azt az elméleti pozíciót, amit Motiljev foglalt el, Mendel-

szonra. Habár hozzászólásában nyíltan nem mondja, hogy nem kell az ujjunkból szopni a dolgokat, de beszédének értelme ehhez vezet. A következőket mondotta: ha a gazdálkodó intézményeket vesszük, akkor mi a Goszplánban ugymond háromszor értékeljük át, vizsgáljuk felül a szénárakat. Mi következik ebből? Általában, úgy vélem, hogy egy sor szónok, aki ellenvetéseket tett Preobrazsenszkiynek, primitív módon abból indult ki, amit a felszínen látnak. Éppen abból, hogy mi nem tanultunk meg tervezni, nem az következik, hogy elméletileg gazdaságunkban nincs meg minden adat ahhoz, hogy helyesen tervezünk. Motiljev közbeszólása: "A hozzá nem értés a tudatlanságot tükrözi." / Kiét? Én nem tudom! / Taps. / Ezért állítom, hogy Preobrazsenszki munkájának teoretikus értéke éppen abban áll, hogy teljes szélességében először fejtette ki mindazokat az ellentmondásokat, melyek gazdaságunkban léteznek, és kimutatta, hogy gazdaságunkban két törvény harca megy végbe. Ugy gondolom, nincs igazán Dvo-lajckijnak, amikor azt mondja, hogy Preobrazsenszki tulzásokba esik, azt állítván, hogy trösztjeink már most négyötöd részben előre láthatják számításaikat. Szerintem az adott esetben a gyakorlatból indult ki, de a kérdés nem az, hogy Preobrazsenszki hibát követett-e el, amikor négyötödöt mondott és nem kétötödöt; a lényeg az, hogy az átmeneti időszakban az adott gazdaság felett uralkodó szabályozó változásáról van szó. És ezért, amikor mai szovjet gazdaságunkat vizsgáljuk, nem kell a kérdést ilyen aritmetikai módon felvetni: az értéktörvény és az eredeti szocialista felhalmozás törvénye a gazdaság egyenlő területein működik-e. Aritmetikailag ez a kérdés nem áll, és feltételezem, hogy Preobrazsenszki sem így vetette fel. A kérdés az, hogy a két elem közt harc megy végbe. Az egyik közülük, bárhogyan is alkalmazkodjon és módosuljon, regresszív, mert igen jól tudjuk, hogy a tőkés gazdaságot szabályozó értéktörvény bizonyos mértékig irracionális, és a termelőerők fejlődése szempontjából, különösen a válságok időszakában romboló. Amennyiben dinamikusan vizsgáljuk a kérdést, akkor szó sem lehet a két törvény egyenlőségéről, mivel az eredeti szocialista felhalmozás törvénye az a törvény, amelynek ki kell tűznie a győztes zászlót szovjet gazdaságunk fölé. Ugy vélem, hogy ismételt hibája Mendelszonnak, amit Csernomorgyik aláhuzott és amire én szükségesnek tartom felhívni a figyelmet, abban áll, hogy a kérdést a következőképpen vetette fel: rendelkezünk az ismert gazdasági formációkkal, ahol a különböző gazdasági formák keresztezik egymást,

de nincs egyetlenegy olyan gazdasági forma sem, amely tiszta formájában jelenne meg. Az uralkodó formák alapján a tulsulyban levő gazdasági törvények alapján pedig elvégezzük a klasszifikálást. Ebből a feltételezésből kiindulva vonja le Mendelszon azt a következtetést, hogy szovjet gazdaságunkban az értéktörvény uralkodik, hiszen ez a tulsulyban levő törvény, és mint ilyet csak racionalizálni tudjuk. Szerintem a kérdés ilyen felvetése kizárólagosan statikus és egyáltalán nem dinamikus, és ez különösen megengedhetetlen és nem törvényszerű az adott időszakban, amikor a gazdaság átmeneti formáival van dolgunk. Ezt a körülményt Mendelszon figyelmen kívül hagyta, és ez az általa elkövetett egyik legnagyobb hiba. Összegezem mondandómat. Ideje véget vetni az olyan gazdasági szakemberek mindenféle fellépésének, akik saját véleményalkotásukban a gazdasági spontaneitásból indulnak ki, ami esetenként őket mint tehetetleneket dobálja. Véget kell ennek vetni és ki kell jelenteni: ne keverjék össze az Önök mindennapi tapasztalatát az átmeneti időszak népgazdaságának azon elemzésével, amely nemcsak a felszínen végbemenő jelenségek elemzését követeli meg, hanem azt is, ami a mélyben történik. /Taps./

Rozenberg²³ hozzászólása

Elvtársak! Én mégis csak megmaradtam annál a meggyőződésnél, hogy Preobrazsenszkijnek azt a tézisé, mely szerint a szocialista szektoron belül nincs hely az értéktörvény számára, lényegében serki sem cáfolta meg, annak ellenére, hogy néhány elvtárs igyekezett ezt támadni. De ime, mire szeretném ráirányítani a figyelmet: ha elfogadjuk azt a tézist, hogy a szocialista szektoron belül nincs hely az értéktörvény számára, akkor felvetődik az a kérdés, hogy ez iparunk szocialista jellegéből következik-e. Éppen erre a megfontolásra szeretném ráirányítani a figyelmet annak érdekében, hogy Preobrazsenszkij a zárszavában kitérhessen erre. Tétélezzék fel egy percre - elméletileg ez lehetséges -, hogy a tőkésországban az egész ipart trösztösítik, mégpediglen egy tröszt, illetve kombinát egyesíti, a mezőgazdaság pedig megmarad egyesítetlennek. Mi fog végbemenni ekkor, ezen a tisztán tőkés kombináton belül, amely mind vertikálisan, mind horizontálisan egyesíti az egész ipart? Lesz-e hely ezen iparon belül az értéktörvény számára? Ugy

gondolom, hogy nem lesz, hiszen egy gyáron belül sincs hely az értéktörvény számára, amikor a termék az egyik műhelyből a másikba kerül. Miért nincs ott értéktörvény? Azon egyszerű ok miatt, hogy ott nincs árumozgás. Ugyanigy, amikor az egy tröszt által egyesített egyik vállalattól a másikhoz megy a termék, nincs árumozgás: az áru egész idő alatt egy és ugyanazon gazda birtokában marad.

Most pedig térjünk vissza a mi gazdaságunkra. Egész iparunknak egy gazdája van a proletariátus állama személyében. Nyilvánvaló tehát, hogy amikor például a Donugol szenet ad el valamilyen másik trösztnek, akkor kétségtelen, hogy itt semmiféle árumozgás sincs. Amikor a fűtőanyag a Donugol rendelkezésére áll és amikor átment mondjuk a textiltröszt rendelkezésébe, a fűtőanyag az állam tulajdona maradt egész útja során. Ezért úgy vélem, hogy ezen szektoron belül nincs hely az érték számára. Emlékezzünk rá, hogy az érték az emberek közti olyan termelési viszonyt jelent, amely dolgok viszonyának formáját ölti magára. Ez itt nincs. Nincs árumozgás. Ezért úgy vélem, hogy amikor Preobrazsenszkij azt állítja, hogy az állami iparon belül nincs hely az értéktörvény számára, akkor ezen tézis ellen abszolút semmit sem hozhatunk fel. Az egyetlen, amit mondhatunk, hogy ez nem iparunk szocialista jellemből ered, hanem abból, hogy ez egyesített, sajátosan egy kombinátot jelent. De egészen más a helyzet, amikor iparunk a mezőgazdasággal, a kusztaiparral, általában a magántulajdonosi gazdaságokkal, illetve a világgazdasággal lép kapcsolatba. Ekkor természetesen másképp áll a kérdés. Ugy gondolom, ekkor létezik az értéktörvény. Valójában milyen viszonyok alakulnak ki iparunk és a magántulajdonu vállalkozások közt? Ezek a viszonyok áruviszonyok, ez pedig azt jelenti, hogy a termelési viszonyok dolgok formáját öltik. Ha pediglen ez így van, akkor van értéktörvény, amely jelentős mértékben módosulhat. Ime, ezt szerettem volna megjegyezni az értékkel kapcsolatban.

Ezen kívül, elvtársak, szeretném a figyelmüket felhívni még egy kérdésre, amelyről eddig senki sem beszélt: a hitelre gondolok. Preobrazsenszkij előadásában aláhuzta, hogy nálunk igazi hitel lényegét tekintve nincs, csak egyedül a forma van meg. Érvei meglehetősen nyomósak voltak. Azt mondotta: a kamat egy olyan meghatározott kategória, amely mögött a tőkések két csoportja közti, ahogy a közgazdászok kifejezik, a passzív és aktív tőkés csoport közti, a termelésben közvetlenül részt nem vevő és résztvevő cso-

port közti viszony huzódik meg. Mivel pedig nálunk ilyen nincs, ezért Preobrazsenszkij arra a következtetésre jut, hogy a hitel és a kamat nálunk csak formájában létezik. Ugy vélem, Preobrazsenszkij nem vett figyelembe egy másik momentumot. A helyzet az, hogy ha bankjaink csak azzal foglalkoznának, hogy a különböző iparvállalatok közt újra elosztják az eszközöket, ha csak azzal foglalkoznának, hogy szocialista szektorunkon belül osztják el újra az eszközöket, akkor Preobrazsenszkijnek igaza lenne. De a helyzet nemcsak ez. Ha felvetjük banktőkének, pontosabban banktőkének forrásának jellegét, akkor kiderül, hogy banktőkének nemcsak iparvállalataink kasszamaradványai és nemcsak az iparban végrehajtott felhalmozás, általánosságban nemcsak az ipar befizetései a forrásai. Banktőkének egyik legfontosabb forrása az emisszió, a cservonyec. Mit jelent ezt? Mindenki kiválóan tudja, hogy az emisszió egy kétoldalu aktus. Egyrészt egy aktiv művelet, másrészt pedig egy passziv művelet. Következésképpen minden cservonyec-kibocsátás lényegét tekintve hitel, melyet a bank nyújt az egész lakosságnak és természetesen nemcsak egyedül az iparnak. Kétségtelen, hogy azoknak a cservonyeceknek a jelentős hányada, melyek jelenleg a forgalomban vannak, a parasztságnál találhatók. De az azt jelenti, hogy nálunk igazi hitel is van. Ez nem az eszközöknek az iparon belüli egyszerű újraelosztása, hanem a hitel segítségével mobilizálódnak a lakossági eszközök. Ezen kívül a cservonyec-kibocsátás az áruforgalom méretétől függ. Szóval, itt igazi hitellel van dolgunk. Még egy indok: a szovjethatalom intézkedéseket foganatosít a takarékpénztárak fejlesztésére, azaz a lakossággal való hitelügyletekről van szó. Tehát úgy gondolom, hogy Preobrazsenszkij túl könnyen "számolt le" a hitellel.

Még szeretnék néhány szót ejteni a járadékkal kapcsolatban. Ismételten Preobrazsenszkij alap-indokai vitathatatlanul helyesek, hiszen a járadék kategóriája mögött két osztály - a földtulajdonosok osztálya és a tőkésosztály - közti meghatározott termelési viszonyok rejlenek. Nálunk ilyen nincs. De ez csak akkor igaz, ha mi a járadékot tiszta formájában, abban a formában vesszük, ahogy ezt Marx a tőkés földművelésben elemezte. Itt a tőkésbérlő szemben áll a földtulajdonossal, a járadék pedig az ő viszonyukat fejezi ki. De hiszen ismeretes, hogy ha a föld már a kapitalizmus időszakában nacionalizálódna, akkor Marx és Lenin határozottan kijelentették, hogy az abszolút földjára meg szűnne, a különbözeti földjára

megmaradna, habár a földtulajdonosok osztálya mint osztály megszűnne létezni. Tehát a járadék is módosulna: a járadékot az állam kapja, de nem mint adót, hanem annak eredményeként, hogy a járadékot a termelés tőkés árutermelő módja hozza létre. Felvetődik a kérdés, nálunk miért nem lehet járadék, amikor a magánvállalkozó bérel földet az államtól? Sőt, mi több, amikor bérlőként az állami vállalat jelenik meg. Hadd vegyem a Goszkino /államosított filmgyártás és filmforgalmazás - A fordító./ és a Moszkvai Tanács ugyanazon példáját amire Preobrazsenszkij hivatkozott. Tétélezzék fel, hogy a Moszkvai Tanács az épületeket bérleti díj nélkül adja a Goszkinonak, akkor minden egyes mozijegy olcsóbb lenne, de most drágább. Tehát nem a Goszkino fizet járadékot, ez nem az állami szektor keretein belül az egyik zsebből a másikba való átszivattyúzás, hanem itt a magánbirtokosok zsebéből szivattyúznak át az állam zsebébe, annak eredményeként, hogy az adott földterület nacionalizált, az állam tulajdona lett. Ez lehet, hogy nem járadék tiszta formájában, de még sincs Preobrazsenszkijnek igaza, amikor oly kategorikusan kijelenti, hogy nálunk nincs járadék.

Ez az a néhány megfontolás, érv, amit szerettem volna elmondani.

Perszic hozzászólása

Eltársak! Abban a koncepcióban, amit Preobrazsenszkij fejtett ki, három értékes elem van. Az első elem az, hogy az előadó kritikailag viszonyul a régi kategóriákhoz, korábbi logikai fogalmakhoz, amelyek a tehetetlenség, az inercia alapján még megmaradnak nálunk vastag réteggént a felszínen, miközben belül a gazdaság sejtjeiben már végbemennek azok a molekuláris folyamatok, amelyek szétrágják ezeket a kategóriákat. A második értékes tétele Preobrazsenszkij előadásának abban áll, hogy nem szabad alábecsülni azokat az új termelési viszonyokat, amelyek nálunk kialakultak, illetve formálódóban vannak. Ezek önmagukban új, mintegy sulytalan anyagi termelőerők. Ha nem látjuk az anyagi-termelési folyamatnak az új társadalmi tartalmát, akkor sztruvizmusba eshetünk. A harmadik, alapvető és lényeges momentum, az ún. szocialista felhalmozás, illetve a szocializmus érdekében megvalósuló felhalmozás törvényének a felvetésében áll. Általánosságban fogalmazva, semmiféle metodológiai bűn sincs abban a tételben, hogy gazdaságunkban mozga-

tóerőként két törvény, két ellentétes elem harcol. Hisz Marx mo-
nizmusa éppen abban áll, hogy lássuk a jelenségek egységét azok
megkettőződésében, a folyamat egységét annak sokfajta szétforgá-
csolódásában. Mi az eredeti szocialista felhalmozás törvényének
értelme? Mondjuk, a szocialista forradalom előtt a nemzetgazdaság-
ban létezett a gépipari szektor. Ebben a szektorban tőkés típusu
termelési viszonyok léteztek. Ekkor a munkásosztály "passzív" ob-
jektum volt ezen szektoron belül, a gép tartozéka. A forradalom
után a munkásosztálynak mint ezen ipari szektor tartozékának egy
másik osztályhoz, a kapitalistákhoz való korábbi kapcsolat tipu-
sa széthullik. A munkásosztály most már nem tartozék, hanem demi-
urgosszá vált, a rá mint szubjektumra jellemző logikával, tudato-
san, m á s m ó d o n áll a géphez. Mivel az ujratermelés
automatikus mechanizmusának ez a mozgatóereje igyekszik magával
ragadni az osztályt, amely most már szervesen összefonódik az uj-
ratermelési folyamattal, ennyiben az egynemű társadalmi struktúra
is új tartalmat ad /habár a régi formában/ a felhalmozásnak. Eb-
ben az áttérésben van a szocialista felhalmozás törvényének értel-
me. Ezért amikor Preobrazszkij azt állítja, hogy ez a törvény
a fejlődés meghatározó ereje nálunk, akkor ebben a kérdésfelvetés-
ben komoly érték és jelentőség huzódik meg. Ennek a törvénynek a
kiegészítéseként, ennek a háttérével fejleszti tovább Preobra-
zszkij a szovjet viszonyok közti érték-elméletét. Ez az elmélet
jelentős kételyeket támaszt. Ha Preobrazszkij azt mondja, hogy
nálunk elkorhadtak a fejlett kapitalizmus kategóriái - az érték-
többlet és mások, nem is szólva a profitról - akkor teljesen
egyetértünk vele. Nálunk nincs tőkésosztály, következésképpen ná-
lunk nincs értéktöbblet, és ez a kategória töretett meg és korhadt
el a legerősebben. Hiszen végsősoron mi a fogyasztás számára és
nem a profitért termelünk. De itt is emlékeznünk kell egy körül-
ményre, amely megóv attól, hogy alábecsüljük az értéktöbblet lé-
tezését. Nem Preobrazszkijra kell emlékeztetnünk arra, hogy ha
nálunk nincs tőkésosztály, akkor van egy másik osztály, amely
közvetlenül korlátozza a munkásosztály szuverén akaratát az érték-
többletből való részesedésénél. Az, hogy nálunk az értéktöbblet
nem korhadt el teljesen, nem abból következik, hogy kevés az esz-
közünk, nem azért, mert nyomorunk antiszocialista, hanem azért,
mert nálunk létezik a többmilliós kispolgári paraszttömeg, mellyel
a proletariátusnak okvetlenül számolnia kell. A termelési viszo-

nyoknak ez a s a j á t o s típusa gazdaságunkban érvényteleníti, igaz, csak részlegesen az értéktöbblet kategóriájának pusztulását. De rosszabbul áll a helyzet az áru gazdaság kategóriáival. Hogyan megy végbe Marx szerint a folyamat? Marx a nemzetgazdaság fejlődésének felfelé ivelő sémáját adta: naturálgazdálkodás, árutertermelés, kapitalizmus. De lehetséges a fordított mozgás is, a degradáció, a csökkenő vonalon: kapitalizmus, árutertermelés és naturálgazdálkodás. A hadikommunizmus korszaka /ennek csirái pedig már a háboru időszakában megvoltak/ bebizonyította, hogy nálunk egy fordított, degradációs folyamat volt. Ezt bizonyítja pénztörténetünk is: a pénzről a háboru és a kapitalizmus megdöntése eredményeként áttértünk a naturális, gyakran lokális pénzre; fordított uton a kapitalizmustól áttértünk a kiindulóponttra, mellyel Marx lényegében elkezdte a pénzelmélet elemzését. És ugyanez vonatkozik magukra a gazdálkodási formákra is. Ily módon kapitalizmus nálunk nincs, azt szétzúztuk, de áru gazdaság van. A kapitalizmus kategóriái pusztulnak, de az árutertermelés kategóriái virágzanak. Ebben az állításban nincs ellentmondás, ha megértjük a jelen azon s a j á t o s s á g á t , hogy mi lényegében a kapitalizmust szétzúztuk, de virágzik nálunk az árutertermelés; sajátkezüleg kell megtennünk, elvégeznünk azt, amit a kapitalizmusnak nem sikerült, mégpedig az árusiasítást /tovarizációját/.²⁴ Ebből a szempontból az analógia a monopolkapitalizmussal számunkra nem egészen elfogadható. Itt nemcsak a minőségi, hanem a mennyiségi momentum is fontos. Annak az állításához, hogy az iparosítás foka már erősen korlátozza az érték kategóriát, a termelési eszközök technikai társadalmisításának, a tényleges nacionalizálásnak a meghatározott szintje szükséges. Lenin pedig csak fel akarta emelni gazdaságunkat "az államkapitalizmus" olyan gépesítettségi szintjére, mint az Nyugaton van. Következésképpen nekünk még el kell juttatnunk gazdaságunkat egy olyan szintre, hogy az érték ugyanugy, mint a többi viszony is erősen módosulhasson. Itt az árakat nem tudományosan számítjuk ki, sőt az elosztásban is végsősoron korlátoz az értéktörvény. Preobrazszenskij még egy példát is hozott a bankokra "A tőke" III. kötetére utalva, hogy a bankok nálunk már nem haladó jelenségek. De Marx ezt a nyugat-európai és amerikai fejlett kapitalizmusban funkcionáló bankokra írta. Nekünk pedig más bizonyítékunk van, Lenin határozott véleménye a bankokról, amelyet konkrétan a termelőerőknek arra a színvonalára vonatkoztatva fejtett ki, ami a Szovjetunió rendelkezésére áll.

Leninnek ez a tanuságtétele a bankok progresszív szerepéről a z a d o t t időszak szempontjából nagyobb jelentőségű, mint Marx teoretikus-absztrakt fejtegetése, amely általában igaz. A finanszírozás még nem haladó hitelezés. Az egész kérdés az, hogy hogyan vezessük át a szocializmusba a naturális és árutermelést megkerülve a kapitalizmust és felhasználva a szövetkezeteket. A helyzet az, hogy a NEP két szakaszt fog átélni. Az egyik szakasz a jelenlegi, amikor mi kénytelenek vagyunk, ahogy Lenin mondotta, megélni az áruforgalom elemeit és csak megélnékülésük mértékében új utra terelni azokat. E b b e n á l l e korszak sajátossága. A helyzet dramatizmusa abban áll, hogy a termelőerők fejlesztésének céljából mi kénytelenek vagyunk az értékviszonyokat forszírozni. A NEP-nek ebben az első szakaszában, amely még nem fejeződött be, lesznek olyan jelenségek, amikor a termelőerők fejlődését nem kizárólagosan a szocialista felhalmozás törvénye, melynek háttérében kiszorul az értéktörvény, fogja meghatározni, hanem fordítva, az értéktörvény, melynek háttérében egyre inkább és inkább fejlődni fog a szocialista felhalmozás törvénye. Ezen periódus után, amikor a mennyiség átcsap minőségbe, veszi kezdetét az ország iparosításának az a stádiuma, amely együtt fog járni a parasztgazdaság fokozott bevonásával a szocialista utba. És az, ami csak a NEP második szakaszában lesz, a folyamatnak az az e r e d m é n y e , amit Preobrazszenszkij úgy javasol nekünk, mint az e l s ő szakasz mozgatója, mint ami jellemző mostani körülményeinkre. Természetesen az életben nem lehet szigorúan sematikusan elkülöníteni a két periódust. "A ki kit győz le" megfogalmazást már Lenin megadta "A terményadóról" című brosurájában, és ebben az értelemben Preobrazszenszkij valójában folytatja Lenin elvtárs munkáját. Ugyanakkor azonban beállítottsága kevésbé dialektikus, mint Vlagyimir Iljicsé, inkább sematikus.

Vállalataink szocialisták, de a NEP második periódusában első-sorban a nacionalizált szocialista gazdaság részarányának növekedése fog végbemenni, végbemegy a tervelv megerősödése. Éppen ez vezet el ahhoz az elmélethez, amelyet cikkeiben és előadásában Preobrazszenszkij kifejtett és továbbfejleszt. Honnan ered nálunk az ilyenfajta ideológia? Nálunk a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet és a szocializmus építésének folyamata valósul meg. Ezt a folyamatot, ezt a bázist a reorganizálás három fajtájára lehet felosztani: 1. az anyagi viszonyok rekonstrukciója; 2. az em-

beri termelési viszonyok rekonstrukciója és 3. a szervezeti formák rekonstrukciója. Mélyreható és sikeres áttörést hajtottunk végre a szocializmus irányába a két utóbbi rekonstrukció esetében, de elmaradtunk az elsőben. Az áttörés a terv túlértékelésére vezet. A helyzet nem egészen az, hogy bizonyos gazdasági szakemberek nem értik meg a tervezést. Arról van szó, hogy a tervezés terén a hozzá nem értés abból ered, hogy mi még nem tudunk úgy tervezni, ahogy szeretnénk. Fokoznunk kell a tervszerűséget, de az értéktörvény korlátozására törekszünk, a hozzá való alkalmazkodás útján. A rekonstrukció fenti három típusának megléte, miközben az egyikben messze lemaradtunk, a másikban előrehaladtunk, vezet el az elméletben a fejlődés különböző fázisainak sematikus összefonódásához és következésképpen az értéktörvény kiszorítottsági fokának túlértékeléséhez. Preobrazsenszkij átugorja a NEP-nek ezt az első periódusát, amely még nem mondotta ki az utolsó szót, Trockij helyes megfogalmazása szerint pedig a NEP egész értelme abban áll, hogy összekapcsolja a személyes érdekelttség momentumát az állami momentummal. A személyes érdekeltségre való ösztönzés lényegében az értéktörvényben nyilvánul meg. Mi vajjon teljesen kihasználtuk-e a NEP-nek ezt az oldalát? Ily módon annak ellenére, hogy hallatlanul fontos a szocialista felhalmozás problémájának Preobrazsenszkij által történt felvetése és előadásának minden elméleti értéke ellenére, álláspontját az értéktörvényről a szovjet gazdaságban úgy vagyunk kénytelenek jellemezni, mint a gazdasági türelmetlenség elmélete.

Kon hozzászólása

Eltársak! Azért vettem a bátorságot másodszer is szót kérni, mert különösen a mai ülés első felében engem is nem kevésbé célbavettek, mint Preobrazsenszkijt. Az alapvető kérdés, mely kapcsán ma támadások zúdultak itt rám, a cél- és ok-elv elkülönítése, melyet én multkor kifejtettem. Ez az elkülönítés, szétválasztás teljesen helyes, de lehet, hogy a nem különösen szerencsés megfogalmazás miatt értelmezhetette ennyire helytelenül Szolncev szavaimat. Vegyük a tőkés társadalmat, amely lényegét tekintve spontán. Az a társadalom csak az egyes individuális célok harca útján fejlődhet, ezek a célok állandó harcban összeütköznek egymással, összefonód-

nak egy bizonyos eredőbe, amely a társadalmat az egyik vagy a másik irányba mozgatja. Teljesen világos, hogy itt nemcsak a spontán elv uralkodik, hanem az oksági elv is, mivel minden egyes individuális akarat nem közvetlen mozgatója a társadalomnak, hanem csak a társadalom fejlődését meghatározó egyik okká válik. Vegyük a szocialista, illetve valamilyen más szervezett társadalmat. Lehet-e itt beszélni az oksági elv teljes tulsúlyáról? Az oksági elv teljes tulsúlyáról lehet beszélni, amennyiben a társadalom és a természet közti kölcsönös kapcsolatról, a társadalomnak a természettel folytatott harcáról, a társadalom és a természet közti egyensúlyról van szó. Ebben az értelemben a társadalom mozgását itt is teljes egészében kizárólag az oksági elv irányítja. Ha azonban egy szervezett társadalom viszonyait vesszük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a szervezett gazdaság társadalmi viszonyaiban nemcsak a tervelv, hanem a célelv is uralkodik, mivel a terv nem más, mint a cél kifejezése, amelyet a későbbiekben a valóság teljesít. Ez a célelv. Amikor az év elején Önök összeállítják a tervet és ezután teljesítik ezt a tervet /természetesen én a szocialista társadalomról beszélek és nem a mi jelenlegi terveinkről, azok állandó javítgatásával/, akkor Önök a tervben a gazdaságra közvetlen hatást gyakoroló, a gazdaságot önmagának alárendelő társadalmi célok kifejezésével rendelkeznek. Természetesen bizonyos értelemben lehetne azt mondani, hogy a szocialista társadalom által maga elé tűzött cél a társadalmi fejlődés oka. Ugyanakkor pedig látni kell az elvi különbséget az ismeretlen utakon haladó cseretársadalom és a szocialista társadalom közt, ahol a társadalom tudatosan szűkíti a célt, meghatározza fejlődésének irányát és jellegét. Mivel azonban mi egy olyan közbeeső stádiumot veszünk, mint a szovjet gazdaságunk, ezért arra a következtetésre kell jutnunk, hogy itt ugyanúgy, mint a cseretársadalomban, nincs egységes akarat, egységes, mindent átfogó terv. Sokféle akarat van, és csak ezek összefonódása mozgatja előre a társadalmat. Meg kell mondani, hogy nem azonos típusu ez az összes akarat és nem egyformán jelentősek. Ha Önök egy egyéni parasztot vesznek gazdaságával, akkor ez is önálló akarat, de ha az egész államot együtt veszik az összes vállalataival, akkor ez szintén egy önálló akarat. /Közbekiáltás a teremből: "Nem egy akarat!"/ Teljesen nyilvánvaló, hogy az állami szektor egy akarat. Nem kevésbé világos, hogy minél nagyobb lesz az állami szektor szerepe gazdaságunkban,

annál könnyebben az egyes kis akaratok, az egyes gazdasági sejtek ellenállásának leküzdésén keresztül ez az állami szektor előre fog törni, céljainak és terveinek teljes megvalósításához. Itt, amíg körül spontaneitás, ösztönösség van, természetesen le kell győzni ezeknek az akaratoknak az ellenállását, és csak az ellenállás legyőzésének eredményeként, csak az okok összekapcsolásának eredményeként születik meg az ilyen vagy olyan jelenség gazdasági életünkben. De minél erősebbé fog válni az egyik ilyen akarat, az állami szektor akarata, annál inkább győzni fog gazdaságunkban a cél- és akarat elv. Amikor arról beszéltem, hogy gazdaságunkban megjelenik a célelv, egyáltalán nem azt akartam állítani, mint ahogy ezt Szolncev értette, hogy gazdaságunkat közvetlenül a cél mozgatja. Csak szerettem volna aláhuzni azt a tényt, hogy egész gazdaságunk elé célt állítanak, azt a tényt, amely először valósul meg a történelemben. Állítom, hogy a két elv, a spontán és a tervszerű, természetesen összefonódnak gazdaságunk szabályozójában. Ezt állítja Jevgenyij Alekszejevics is, és ma ezt állította Motiljev is. /De csak ma./ Azt kellene mondani, hogy mi mindhárman mintha egy és ugyanazt állítanánk, de a három egy és ugyanaz közt lényeges különbségek vannak. Amikor Preobrazsenszkij téziseiben a szabályozás két eleméről beszél gazdaságunkban, akkor nála két egymással harcoló szabályozó van. Amikor én ezeknek az elemeknek az egybekapcsolásáról beszélek, akkor egy szabályozóról beszélek, és ma ugyanezt mondotta Motiljev is. Néha mint kivétel, Motiljevnek is igaza van. /Derültség./ Ugy vélem, hogy az egész zürzavar, amit egy sor hozzászóló itt kifejtett, abból a forrásból táplálkozik, hogy teljesen összezavarják a társadalmi viszonyok formáit és tartalmát. A forma és tartalom közt én nem olyan elhatárolást teszek, ami nálunk Rubin²⁵ nyomán elfogadott a tanulóifjuság körében. Én kissé másfajta elhatárolást teszek. A társadalmi viszonyok tárgyiasulását. Tartalomnak pedig azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek az árukban tárgyiasulnak. Léteznek-e gazdaságunkban tárgyiasult társadalmi viszonyok, van-e értékforma? Léteznek és van. És amikor multkor Mendelszon és korábbi hozzászólásaiban Motiljev azt állították, hogy gazdaságunkban teljes egészében hat az értéktörvény, akkor csak az érték formáját, a tárgyiasult társadalmi viszonyokat vetették, figyelmen kívül hagyva az érték tartalmának kérdését. Ezzel szemben, amikor Jevgenyij Alekszejevics a két szabályozóról beszél gazdaságunkban, akkor figyelmen kívül hagyja az értékforma létét,

és csak a meglevő társadalmi viszonyok tartalmát veszi, ez pedig a társadalmi viszonyok naturalizálásához vezet. Az egyik oldalon ignorálják a tartalmat, a másik oldalon pedig a formát. Nos, így állunk. Szóvá kell tennem, hogy Motiljev hozzászólva hallatlanul büszkén jelentette ki, hogy ő mindig a ma kifejtett nézetéhez tartotta magát. Mintha senki sem bátorkodott volna kétségbe vonni ezt az álláspontot, és Motiljev győztes útja 1923-tól 1926-ig akadálytalan lett volna. Meg kell mondani, hogy ez nem egészen helytálló. Az a viszály, amely a mostani üléseken bontakozott ki, nem először fordul elő. Preobrazsenszkij elvtárs emlékszik arra a két ülésre a Szverdlov Egyetemen, amelyet a Motiljev és köztem folyó disputának szenteltek. A küzdelem ott a körül folyt, hogy egészében gazdaságunk mit képvisel, létezik-e nálunk értékszabályozó. Bárki, aki kézbe veszi a Szverdlov Egyetem Tudományos Közleményeinek II. kötetét, megtalálhatja abban ennek a két ülésszaknak a részletes jegyzőkönyvét és meggyőződhet arról, hogy Motiljev két évvel ezelőtt valami egészen mást állított, mint amit itt ma mondott. Azt állította, hogy gazdaságunk lényegében cseregazdaság, hogy gazdaságunk egészében az államkapitalizmus rendszerét képviseli.²⁶ Most, amikor megtörtént a XIV. pártkongresszus állásfoglalása, Motiljev idejön és felszólítja Jevgenyij Alekszejevicset, hogy szigorúan tartsa magát ehhez a határozathoz. /Közbeszólás a teremből: "Hasznos elismerni a hibákat."/ Természetesen, hasznos. De nem csendben kellett volna elismerni, a kártyákat a zsebben keverni és azt mondani, hiszen nekem mindig igazam volt, hanem idejönni és azt mondani: "tévedtem". /Motiljev közbeszólása: "Demagógia."/ Ez nem demagógia. Ezt nemcsak a jegyzőkönyv támaszthatja alá, amit bárki elolvashat, hanem az Ön híres alkotásai is, amelyek milliós példányokban kelnek el. Valójában vegyék Motiljev tankönyvéből bármelyik bekezdést vagy bármelyik fejezetet, legyen az akár az értékelmélet, akár a munkabérelmélet, mit találnak Önök ott? Önök ott a forma és a tartalom roppant nagy összekeverését találják meg. Kolosszális ellentmondásokat találnak. Multkor valójában "olcsó élvezetet" engedtem meg magámnak, bíraltam Motiljevet. Távollétében bíraltam őt. Nem én vagyok vétkes abban, hogy Motiljev nem tért vissza Pityerből. /Pétervár bizalmaskodó, tréfás elnevezése a köznapai beszédben - A fordító./ Már multkor rámutattam arra, hogy ennek a híres tankönyvnek a két oldalán az egyik helyen arról van szó, hogy nálunk működik az értéktörvény, a másik oldalon pedig az olvasható, hogy

nálunk lehetetlen a spontán tőkeáramlás az egyik ágazatból a másikba, azaz az értéktörvény a gazdaságban nem működik. Amikor mi a spontán szabályozásról beszélünk, egyértelműen és határozottan kell a kérdést felállítani: lehetséges-e a munka ilyen vagy olyan formában /a tőke vagy más formában/ spontán átszökellése az egyik termelési ágból a másikba vagy nem. Amikor Ön azt mondja, hogy működik az értéktörvény, akkor ezzel együtt azt is állítja, hogy ez az átáramlás lehetséges. Amikor pedig Ön azt mondja, hogy a termelési árak törvénye nem hat, akkor ezzel együtt azt is állítja, hogy lehetetlen ez az átáramlás. Tessék, jöjjön, oldja meg a csomót. De nem lehet kibogozni azon egyszerű oknál fogva, hogy Ön a forma mögött nem vette észre a tartalmat, és mint vulgáris közgazdász a jelenségek felszínénél maradt meg. Ön a csereviszonyok formáját, nem pedig azok tartalmát tanulmányozza. Mivel ez így van, ezért az Ön könyve alapján nem igazodhatunk el a kérdés lényegében. Itt Ön ugyanugy veti fel a kérdést, mint ahogy két évvel ezelőtt. Az érték tartalmának ugyanez a figyelmen kívül hagyása található meg Mendelszonnál, aki sokkal jobb teoretikus, mint Motiljev /derűltség/, de aki szintén egy megengedhetetlen hibát követett el, amikor kijelentette, hogy viszonyaink értéktől való eltéréseinek tényében nem társadalmunk szocialista átalakítása, hanem gazdaságunk rekonstrukciója tükröződik vissza. Mendelszon kimondottan mensevik típusu megengedhetetlen hibát követett el. Ugy tűnik számomra, hogy ezek az elvtársak tulfeszítik a hurok az egyik irányba. De nem kell a másik irányba sem tulfeszíteni. Jevgenyij Alekszejevics pedig amikor elhatárolja magát a formától, és csak a tartalomról beszél, amikor gazdaságunkban a két szabályozóról, egyrészt a tervszerűről /illetve a szocialista felhalmozás törvényéről/, másrészt a spontán szabályozóról beszél, kétségtelenül a másik irányba feszíti túl a hurok. Tehát a két szabályozó közvetlenül összeütközik, azt kapjuk, hogy mi közvetlenül parancsolhatunk az iparnak, közvetlenül parancsolhatunk a piacon. Ez a lényeg. Ugy néz ki, hogy gazdaságunk két körre szakad szét, az egyik alá van rendelve a tervszerű szabályozásnak, a másik pedig a spontánnak. Létrejön társadalmi viszonyaink naturalizálása, gazdaságunk kétségtelen tulértékelése. Amikor mi a piacot szabályozzuk, akkor az árakon keresztül szabályozunk, az ár pedig az érték megjelenése. Ez a lényeg. És amikor itt egy sor tényt hoznak fel a sikertelen árszabályozásra /a gabona, a len stb. esetében/, akkor ezeket a té-

nyeket nem szabad egyszerűen lesöpörni. Azt mondani, hogy ez a törvény elferdítése a gyakorlatban és ezért ezeket a részleteket, apróságokat figyelmen kívül hagyjuk, nem szabad, hanem be kell hatolnunk a lényegbe, ezeknek az eltéréseknek az okaiba. Miért nem tudtuk fenntartani a gabonaárakat ebben az évben? Miért hiusultak meg múlt évben a limitált lenárak? Amikor a gyakorlatban meghiusul nálunk az egyik vagy a másik elhatározott ár, akkor ez valamiről tanuskodik. Arról, hogy az ár leple mögött gazdaságunk dualizmusának megfelelő kettős tartalom van, amiben Szolncevnek teljesen igaza van. Gazdaságunk dualizmusát nem lehet tagadni, és ezért nem szabad azt követelni, hogy a szabályozó okvetlenül egynemű legyen. Nálunk a szabályozásnak két eleme van, de mindkettő egy egységes ár burka mögött rejtőzik. Ugyanugy, mint ahogy egy tojásban a sárgája felfalja a fehérjét a csibe fejlődésével, ugyanigy a tervtörvény felfalja a spontaneitás törvényét. És tegyünk csak valamilyen hibát /ebben áll az egyensúly ingatagsága/, és rögtön a spontán szabályozó komoly erőre tesz szert. Ha megszorítjuk ezt a spontán szabályozót, akkor ez a sarokba megy. /Preobrazsenszkij közbeszólása: "De hol az Ön misztikus, egységes szabályozója?"/ Az abban áll, hogy gazdaságunk kettős jellege egy egységes árban tükröződik vissza, amely egyedül szabályozza piacunkat, a piacot pedig nem lehet másként szabályozni, mint az árakon keresztül, és a tervszerű szabályozás is az árakon keresztül valósul meg. Az pedig, aki ignorálja az árat, amely a piacot szabályozza, az elköveti azt a hibát, hogy elvonatkoztat attól a tárgyasulástól, amely elkerülhetetlenül végbemegy gazdaságunkban. /Dvolajckij közbeszólása: "Az a kérdés, ki határozza meg az árakat, a spontaneitás, vagy a terv."/ Az árak az állami akaratnak a spontaneitással folytatott harcában határozódnak meg. Ha a cserében kialakuló arányok alapjáról van szó, akkor az alapvető az érték, de bizonyos mennyiségi kiigazítással, amely a tervelv beavatkozásából ered. A szabályozó nálunk egy. Ez azonban nem jelenti, hogy egynemű is. Az ár hol, mikor fejez ki egy elvet? A tőkés társadalomban? Igen. Az egyszerű árutermelésben? Igen. Az átmeneti korszakban? Nem. Arról van szó, hogy az átmeneti időszakban az egyik társadalmi formáció elnyeli a másikat, a társadalmi viszonyok tartalma változik, a társadalmi viszonyok formája azonban megmarad. És teljesen nyilvánvaló, hogy ezen régi forma leple alatt új tartalom keletkezik. Vegyék az egyszerű árutermelést és a kapitalizmust. Mindkettőt az árak szabá-

lyozzák, de mélyreható különbségeket találnak az ár tartalmában e két társadalmi formációban. Amikor ez a két rendszer harcolt, az ár tartalma kettős volt. Azt lehet mondani, hogy a konkrét tőkés társadalomban az ár mögött néhány különböző elv belső egybekapcsolódása húzódik meg, különösen amikor a tőkés társadalom monopolista formájáról beszélünk.

Berlin hozzászólása

Marx értéktöbblet-elméletének alapja az a tény, hogy a termelés ösztönzője és mozgatóereje a magánvállalkozó profitja. Az Egyesült Államok rabszolgatartó-ültetvényein a munka a tőkés profit érdekében folyt. Épp ezért használja ezzel kapcsolatban Marx az értéktöbblet terminológiáját. Ott, ahol a termelés mozgató motivuma nem a profit, hanem a társadalmi szükségletek kielégítése a szó tágabb értelmében, mint ahogy ez a mi államosított iparunkban van, ott nincs meg az értéktöbblet kategóriája. Következésképpen itt a legkevésbé lehet beszélni valamilyen átmeneti folyamatról: a termelési eszközök államosításával rögtön eltűnik az értéktöbblet kategóriája is. Teljesen egyetértek Preobrazsenszkijjel, amikor tagadja a profit, a kamat és a járadék kategóriáját a Szovjetunió államosított iparában, hiszen a profit, a kamat és a járadék csak az értéktöbblet megjelenési formái. Ugyanakkor azonban Preobrazsenszkijnek meg kellett volna magyaráznia, hogy miközben elveti a Szovjetunió számára a profit, a kamat és a járadék kategóriáját, miért tekinti az értéktöbblet kérdését mégis vitathatónak; hiszen az értéktöbblet semmilyen más formában sem jelenhet meg, mint a profit, a kamat és a járadék.

Másként áll a helyzet az értéktörvénnyel. Mindenütt, ahol a gazdasági kapcsolat az egyes gazdaságok és a társadalom közt csere révén valósul meg, ott piaci viszonyokkal van dolgunk. Ezért léteznek a Szovjetunióban valódi piaci viszonyok. De ahol fennmaradnak a piaci viszonyok, ott a társadalmi viszonyok alapvető szabályozója továbbra is a munkaértéktörvény.

Mielőtt kitérnék arra a kérdésre, hogyan módosítja az értéktörvényt szabályozó szerveink tevékenysége, rá szeretnék mutatni arra, hogy mai gazdasági rendszerünket annak idején már Marx és Lenin előre megsejtette, és a minket érdeklő kérdésre teljesen hat-

rozott választ adtak. Lenin "Állam és forradalom" című művében a következőket olvashatjuk: "A gothai program kritikájá"-ban Marx részletesen megcáfolja Lassalle-nak azt a gondolatát, hogy a munkás a szocializmusban 'levonás nélküli', vagyis 'teljes munkahozadékot' fog kapni. Marx kimutatja, hogy az egész társadalom társadalmi öszmunkájából le kell vonni mind a tartalékalapot, mind a termelés bővítésére, az 'elhasznált' gépek pótlására szolgáló alapot stb. azonkívül pedig a fogyasztási cikkekből az igazgatási költségek fedezésére, az iskolák, kórházak, aggok menhelye stb. fenntartására szolgáló alapot.

Lassalle ködös, zavaros, általánosságokban mozgó frázisai helyett /'a teljes munkahozadékot a munkásnak'/ Marx józanul számoltet azzal, hogyan lesz kénytelen a szocialista társadalom gazdálkodni. Marx konkrétan elemzi egy olyan társadalom életfeltételeit, melyben nem lesz többé kapitalizmus, és a következőket mondja: 'nekiünk itt - a munkáspárt programjának megvitatásáról van szó - nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján k i f e j l ő d ő t t , hanem ellenkezőleg olyannal, amely a tőkés társadalomból éppen hogy k e l e t k e z i k ; amely tehát minden vonatkozásban gazdaságilag, erkölcsileg, szellemileg még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyzeit, melynek méhéből származik.' 'De ezek a visszasságok - folytatja Marx - a kommunista társadalom első fázisában, ahogy az a tőkés társadalomból hosszú vajudás után éppen hogy megszületett, elkerülhetetlenek. A jog soha nem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és az ez által megszabott kulturális fejlettsége."

"Ily módon - folytatja Vlagyimir Iljics - a kommunista társadalom első fázisában /amelyet általában szocializmusnak neveznek/ a 'polgári jog' nem szűnik meg teljesen, hanem csak részben, csupán a már elért gazdasági átalakulás arányában, vagyis csupán a termelési eszközök tekintetében. A 'polgári jog' ezeket egyes személyek magántulajdonának ismeri el. A szocializmus k ö z ö s tulajdonná teszi őket: e n n y i b e n - és csakis ennyiben - szűnik meg a 'polgári jog'. De másik részében mégis megmarad, megmarad, mint a termékek elosztásának és a munka elosztásának szabályozója /meghatározója/ a társadalom tagjai között."²⁷

Természetesen ellen lehet vetni, hogy Marxnál és Leninnél a "polgári jogról" mint a "termékek elosztásának és a munka elosztásának szabályozójáról" a társadalom tagjai között" van szó és nem az

értéktörvényről. De az ilyen ellenvetés ugyanolyan megalapozott lesz, mintha azt mondanánk, hogy Marxnak és Leninnek ezek a sorai nem Preobrazszenszkij előadása kapcsán íródtak. Könnyű megérteni, hogy Marxnál és Leninnél nem a jogászi értelemben vett jogról van szó, hanem egy olyan általános elvről, amely szerint a termékek és a munka elosztása végbe megy a polgári társadalomban, ez pedig a m u n k a é r t é k t ö r v é n y .

Nem értek egyet Pasukanisszal, aki azt állítja, hogy az értéktörvény természeti törvény. Az, hogy a társadalomnak létezéséhez termelnie kell, ez természeti törvény. De amíg a termelőerők nem értek el egy olyan szintet, hogy meg lehessen valósítani a kommunizmus jelszavát: "mindenki képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint", addig a termékek és a munka elosztásának vitathatatlanul a "mindenkinek érdemei szerint" formula alapján, azaz a "polgári jog" szerint kell megvalósulnia, és Marx éppen ebben az értelemben hasonlította az értéktörvény működését a természet törvényeihez.

Azt hiszem, sok félreértés származik abból, hogy összekeverik az értéktörvényt megnyilvánulási formáival.

Az egyszerű árutermelő társadalomban a munkaszolgáltatások kölcsönös cseréje nem ütközik különös akadályokba, az értéktörvény pedig viszonylag fájdalommentesen érvényesül. A tőke és a vele együtt járó olyan kategóriák, mint a profit, kamat és járadék megjelenésével, különösen pedig a munkának munkaerővé válásával a társadalmi viszonyok bonyolultabbá válnak, a közvetlen szabályozó itt már nem az értéktörvény, hanem az értéktöbblet törvénye. Ezeknek a társadalmi viszonyoknak a munkaérték törvényével összhangban levő szabályozása jelentős akadályokba ütközik, és ez a törvény egy sor katasztrófán /az árak érték körüli állandó ingadozása, az összes ugynevezett nem-termelő költségek, válságok, háború/ keresztül tör utat magának.

A monopolkapitalizmus a piacok "befolyási szférákra" való felosztásával, monopoláiraival stb.-vel olyan akadályokat állít az értéktörvény működése elé, hogy a két szemben álló erő közti ellentmondás a világháborúkban oldódik meg és társadalmi forradalmakhoz vezet. A szocialista társadalomban, ahol nincs értéktöbblet, "a termékek és a munka elosztása" az értéktörvénynek megfelelően szabályozható.

A fentebb kifejtettekből következik, hogy szovjet gazdaságunkban, ahol az értéktöbblet már nem a termelés motiválója, de ahol még megmaradtak a piaci viszonyok és a termékek, valamint a munka "polgári jog" szerinti elosztása, a szabályozó szervek szerepe és feladata az, hogy egyrészt megkönnyítsék a munkaérték törvényének, hogy utat törjön magának a válságok, a különböző nem-termelő költségek elkerülése érdekében, másrészt pedig, hogy harcoljanak az értéktöbblet szerzésére törekvő maszekokkal - szabályozó szerveink ezzel gyorsíthatják meg a szocializmus építését.

Következésképpen beszélhetünk az értéktörvény és az értéktöbblet törvénye közti harcról, de nem beszélhetünk a munkaérték törvényéről, valamint "a szocialista felhalmozás törvényéről" mint egymással szemben álló, harcoló erőkről. Sőt, ellenkezőleg. A szabályozó szervek kiegészítik és megkönnyítik a munkaérték törvényének a megnyilvánulását, ennek eredményeként pedig nyer a szocialista felhalmozás is.

Világítsuk meg ezt példákkal. Vegyük mindenekelőtt külkereskedelmi monopóliumunkat. A munkaérték-törvény szerint minden vállalkozónak vállalatát az uralkodó technika szintjén kell tartania, "mert azt, aki lemarad, megharapják a kutyák".

Konkurrencia ennek a kutyának a neve. Ismeretes, hogy technikailag a nyugat-európai kapitalizmushoz képest elmaradtak vagyunk, a szabadverseny számunkra hátrányt jelentene. És ime, addig, amíg nem emeljük fel technikánkat az ő szintjükre, a külkereskedelem monopóliuma izolálja iparunkat az európai kapitalizmus konkurrenciájától. Kiküszöböltük ezzel az értéktörvényt? Szó sincs róla. Ellenkezőleg. A munkaérték-törvényre támaszkodva és kiegészítve ezt szabályozó szerveink tevékenységével, megmenekülünk a kutyaharapásoktól.

Vegyünk egy másik példát. 1923-ban szabályozó szerveink nem tudtak időben intézkedéseket foganatosítani az áraknak a kereslet és kínálat törvényének hatására az értéktől való nagyarányú eltérése ellen. A parasztok ezért kénytelenek voltak termékeiket értékük alatt eladni. Ennek eredményeként alakult ki az ismert "olló" és az értékesítési válság.

Végül a harmadik példa: tételezzük fel, hogy szabályozó szerveink hibájából a gyapot árát értékénél alacsonyabban állapítják meg. Mivel mi vagyunk a gyapot monopolista felvásárlója, ezért az egész gyapotot ezen az áron vásároljuk fel. A következő évben

azonban a felvásárolt gyapot mennyisége nálunk csökkenni fog, és kénytelenek leszünk pótlólagos gyapotvásárlást eszközölni Amerikában a világpiac által számunkra diktált árakon.

A fentebb elmondottakból már világos, hogy korai még egy új tudományról és a politikai gazdaságtan alkalmatlanságáról beszélni gazdaságunk tanulmányozása esetén. Ellenkezőleg, meg kell tanulnunk, hogy jobban alkalmazzuk Marx munkaérték-elméletét az új körülményekre.

Bogdanov²⁸ hozzászólása

Bocsánatkéréssel kell kezdenem. Nem voltam itt a megelőző vitákon, és ezért akaratlanul ismételhetek valakit a korábbi felszólalók közül. Ez az első. A második, Preobrazsenszkij témája "az értéktörvény a szovjet gazdaságban". A szovjet gazdaság kérdéseiben Preobrazsenszkijt sokkal kompetensebbnek tekintem, magamat pedig nem tekintem kompetensnek bírálni őt. Ezért megjegyzéseim csak a kérdés egyik oldalát, előadásának elméleti oldalát, mégpediglen az értéktörvény értelmezését, valamint ezzel összefüggő néhány más tételét fogja érinteni. Én a következőképpen vetem fel a kérdést: mit jelent az értéktörvény Marx Károlynál és mit jelent ez Jevgenyij Preobrazsenszkij előadásában? Ezek különböző dolgok. /Derűtlenség./ Tudjuk, hogy Marxnál az értéktörvény a munka értékének törvénye. Ennek az értelme az, hogy a csereviszonyok szabályozója a munkaráfordítás, amit én "munkaértéknek" neveznék a szó valódi értelmében. Ez a szabályozó a piac közvetítésével spontán működik, és az értéktörvény, a munkaérték törvénye pedig az ingadozásokon keresztül valósul meg; de megvalósulása nem az ingadozásokban áll, hanem abban, hogy tendenciájában mindenhol visszahívja ehhez a normához, azaz amikor eltérés van az egyik oldalra, eltérés a munkaérték normájától egy irányba, akkor ez az eltérés spontán, de bizonyos időszak múlva kompenzálódik, pl. egy ugyanilyen erős másirányú eltéréssel. Ezért különböző és igen nagy ingadozások, eltérések lehetnek. Ma az első hozzászóló arról beszélt, hogy az értéktörvény uralma esetén nem lehet sorbanállás stb. Ez naiv értelmezés. Sorbanállás bármilyen lehet. Az egyetlen, ami az értéktörvény működéséből ered, az az, hogy ezt a jelenséget az ellentétes fogja kompenzálni: a tendencia a munkanormához úgy nyil-

vánul meg, hogy az adott esetben ha erős volt az eltérés az egyik irányba, akkor erős, illetve tartós lesz a másik irányba is. Alapjában véve ez a dolog lényege.

Azt hiszem, figyelmesen hallgattam Preobrazszenszkijt, és ő egyszer sem csinált olyan nyelvbotlást, hogy "a m u n k a érték-törvénye". Állandóan azt mondta: "értéktörvény". Ebben van bizonyos rendszer, mert amikor illusztrált, akkor kiderült, hogy itt lényegében a másik törvényről van szó. Ime, például felírtam az egyik kijelentését: "a természetlen évben az értéktörvény tombol, jó termés esetén fordítva". Meglepődtem. Rossz termés esetén az értéktörvény korlátozódik, erős eltérés megy végbe az egyik irányba, jó termés esetén pedig hasonló eltérés lehetséges a másik irányba, de így vagy úgy, a jó vagy a rossz termés a tőkés rendszerben olyan jelenségek, amelyek abszolúte egyáltalán nem törvénytelenek; és ezek az eltérések gazdaságilag kompenzálódnak ilyen vagy olyan módon. De nem lehet azt mondani, hogy az értéktörvény "tombol" ott, ahol valójában a m o n o p ó l i u m elve lép fel: hisz ha rossz a termés, akkor a kulák, akinek feleslegei vannak, bizonyos értelemben monopolista. Ebben pedig bizonyos mértékig az értéktörvény monopolista korlátozása rejlik. Ez eltérés tőle, melyet a tőkés szervezetben a spontán reakció vált ki. De ez eltérés, nem pedig uralom, miközben az a szó, hogy "tombol" azt jelenti, hogy az értéktörvény teljeseen uralkodik.

Azután itt egy másik példa: jellemző, hogyan értelmezi Preobrazszenszkij a szakszervezeti mozgalmat. A szakszervezetek - mondja - a kapitalizmusban "zavarják" az értéktörvény érvényesülését, illetve korlátozzák azt. Milyen értelemben? Nyilvánvaló, olyan értelemben, hogy a szakszervezeti mozgalom lehetővé teszi a proletariátusnak, hogy szervezeten adja el munkaerejét értékénél magasabb áron. Jól értettem-e Önt, vagy nem? /Preobrazszenszkij közbeszólása: "Tételezzük fel, hogy igen."/ Ha igen, akkor úgy tűnik, mintha ez ugyanaz az értelmezés lenne, mint a miénk, mintha normális lenne. De valójában így van-e? Ez nem új probléma. Több, mint husz évvel ezelőtt, sőt több, mint 25 évvel ezelőtt a bernsteinistákkal folytatott vitában ez a kérdés a következő formában vetődött fel: lehetővé teszi-e a szakszervezeti mozgalom a proletariátus számára, hogy saját előnyére megsértse az értéktörvényt, vagy nem? És el kell mondani, hogy a bernsteinisták egyhangulag azt válaszolták: "igen, lehetővé teszi", és olyan következtetésre jutottak,

hogy a kapitalizmusban a proletariátus szerveződé, lépésről lépésre elveheti a tőkésektől az egész értéktöbbletet és ily módon végbemehet az un. belenövés a szocializmusba. Erre az ortodoxok a következő választ adták nekik: Önöknek nincs igazuk. A szakszervezeti mozgalom ebben az értelemben nem korlátozza a munkaérték-elméletet, ez nemcsak hogy uralkodik, hanem normálisabban, teljesebben, kisebb ingadozással és korlátozásokkal nyilvánul így meg. Arról van szó, hogy a szakszervezeti mozgalom még nem teszi a proletariátust uralkodó osztállyá, uralkodó réteggé a kapitalizmusban. Amíg nem volt szervezett szakszervezeti mozgalom, milyen volt a helyzet a munkapiacra? A tőkés a háta mögött érezte a holtmunka kristályosodott erejét, a munkások pedig erőtlenségeket képviseltek, akik szétaprózva álltak ellen ennek a kollektív erőnek. Ez olyan egyenlőtlen helyzet volt, melyben a tőkés azt tehetett a munkással, amit akart. Ekkor a kapitalizmus korai szakaszában a munkaérték törvénye nem érvényesült teljesen, közeledett ahhoz, amit úgy neveznek, hogy "a munkabér vastörvénye". Ekkor a tőkés ki tudták használni a proletariátust, a munkásokat kegyetlenül kiszipolyozták, egyeseket alkalmaztak, egzisztencia-minimumot adva nekik, kiszipolyozták őket a munkában, elbocsájtották és másokat alkalmaztak. A proletárok erőtlenségek voltak ahhoz, hogy ellenálljanak ennek. Munkaerejüket pazarolták és pocskolták, de mindig volt jelentős tartalék a kapitalizmus számára a munkanélküli tartalék-sereg formájában. Ily módon, ha úgy tetszik, arról lehet beszélni, hogy a fejletlen kapitalizmusban az értéktörvényt megsértették a tőke javára. A fejlett, szervezett szakszervezeti mozgalom esetén a kristályosodott holtmunka szervezett erejével szemben lép fel, a szervezett, eleven munkaerő és kialakul a két oldal számára az erőegyensúly, melynek következtében a spontán ingadozások, melyek az általános szervezetlenség következményei, gyakoriságukban csökkennek és méreteiben kiegyenlítődnek. Olyan helyzet alakul ki, hogy a proletariátus megtarthatja az egyszer már elért bérszínvonalat, a proletariátus megakadályozhatja annak csökkenését, ami korábban nem volt. És míg korábban a tőkés megengedhették maguknak, hogy ne kompenzálják a munkabérnek a munkaérték alá csökkenését bizonyos későbbi béremeléssel, addig itt a tőkés kénytelenek ezt tenni. De azt jelenti-e ez, hogy a proletariátus képes az értéktöbblet bizonyos hányadát elvenni? Nem, nem ezt jelenti, mert ez azt jelentené, hogy korlátoznák a tőke uralmát. Természetesen,

különösen kedvező konjunktúra eredményeként, esetenként előfordulhat az, hogy bizonyos ideig a szakszervezeti mozgalomba tómorult proletariátus munkabéréét az értékénél magasabbra emelheti. De az kompenzálódik az első válságban, amikor az erőviszonyok megváltoznak. És általában itt csak az ingadozásnak egy helyesebb fajtájával, kevésbé lázassal, kevésbé spontánnal van dolgunk: az értéktörvény működése egészségesebb, normálisabb jelleget olt.

Mi következik mindebből? Ha az előadásból azokat a helyeket vesszük, ahol Preobrazsenszkij az értéktörvény korlátozásáról beszélt a szocialista gazdaság alapján, azt láthatjuk, hogy mindennel, ahol az értéktörvényről beszélt, oda lehetne rakni "a kereslet és kínálat szabad játékának törvénye" kifejezést. Miről van szó? Láthatjuk, hogy Preobrazsenszkij "a kereslet és kínálat szabad játékának törvénye" helyett "az értéktörvény" kifejezést állította. Vajon ez egy és ugyanaz? Az értéktörvény nem egyszerűen a kereslet és kínálat szabad játékának törvénye. Ez csak megjelenésének spontán formája. Lényegében a törvény egyáltalán nem az ingadozásban áll, hanem ezen ingadozásoknak egy meghatározott normához való tendálásában, mint ahogy például a nehézkedés törvénye nem abban nyilvánul meg, hogy az eldobott kő felfelé száll, hanem abban, hogy mozgása lelassul és aztán a kő lefelé száll. Ugyanigy, a munkaérték-törvény egy meghatározott normára való törekvés törvénye és pl. a rossz termés körülményei közt a törvénytől való eltérés határesetével van dolgunk, de egyáltalán nem a törvény uralmával. A szakszervezeti mozgalom körülményei közt ennek a törvénynek a nyugodtabb, szervezettebb megjelenésével van dolgunk, azaz azt mondanám, hogy teljesebb és pontosabb megjelenésével.

Vegyünk most egy olyan esetet, amely különösen illusztratív lesz, azt, ahol Preobrazsenszkij szavai szerint az értéktörvény korlátozást szenved az állami szektornak a magángazdasággal való összeütközésekor, azt az esetet, amikor a kusztár a nyersanyagszállító. Tételizzuk fel, hogy ez a kusztár az állammal mint monopolista felvásárlóval áll szemben. És ime, Preobrazsenszkij azt mondja, hogy az értéktörvény itt korlátozást szenved, aztán pedig megmagyarázza, hogy természetesen az állam figyelembe veszi, hogy erre a nyersanyagra a jövőben is szüksége lesz, ezért lehetővé teszi a kusztár számára, hogy folytassa termelését, sőt az állami szektor számára szükséges mértékben bővítse. Az értéktörvény korlátozást vagy megsértését jelenti-e ez? Nézzük meg. Az értéktör-

vény a munkaérték törvénye. Mit jelent az, hogy az állam a monopolista vásárló, saját érdekeiben lehetőséget ad a kusztárnak az ujratermelésre, sőt az olyan bővítésre, amelyre az államnak szüksége van? Ez azt jelenti, hogy a kusztár ráfordított bizonyos termelési eszköz összeget, amelyet feltételelesen jelöljünk c -vel, ráfordította saját munkaerejét, nevezzük ezt v -nek, de nem az állandó és változó tőke értelmében, hanem abban az értelemben, hogy ez bizonyos munkaértékek összege. Ezt a $c+v$ -t az állam visszatéríti bizonyos többlettel a termelés kiszélesítéséhez. Tétélezzük fel, 10%-ossal; következésképpen tehát végeredményben az állam a kusztárnak termékéért $c+v + \frac{c+v}{10}$ összegű értéket ad. Most pedig mondják meg, lényegében milyen különbség van ezen összeg és a termék munkaértéke, amely $c+v+m$ /ennek a kusztárnak a többlet-munkaideje/ közt? Különbség van, de ez a különbség olyan típusu és mértékű, mint amilyen a tőkés piacon való eladásnál is létezik. Teljesen ugyanígy, bármely tőkés vállalat is ahhoz, hogy egyensúlyban legyen a piaccal, hogy bővített ujratermelést valósítson meg, termékéért meg kell hogy kapja - természetesen pénz közvetítésével, de ez kérdésünk szempontjából most jelentéktelen - annak a lehetőségét, hogy ujratermelje saját $c+v$ -jét, valamint pluszként bizonyos összeget, melyet a gazdaság általános fejlődése határoz meg. Természetesen a kapitalizmusban ez ingadozásokon keresztül fog megvalósulni, miközben lehetséges, hogy egyes tőkésék tönkremennek, mások még jobban bővítik vállalataikat. De ott spontaneitás van, itt viszont ugyanezt teszi maga az állam, az államnak kell-e ezt megtennie? /Dvolajckij közbeszólása: "Ebben van a különbség."/ Igen, ebben van a különbség. És ez azt jelenti, hogy a munkaérték törvénye nemcsak, hogy létezik itt, hanem sokkal inkább létezik, vonul végig, mint a tőkés gazdaságban, mégpediglen éppen a tervszerűség lehetőségével. /Pontosítani vagyok kénytelen: tervező szerveinknél a spontaneitás lehet, hogy nem kisebb hatást gyakorol - de itt mi a tervszerűség feltételezéséből indulunk ki./ Mindenesetre a következőket kapjuk: a munkaértéktörvény a kapitalizmusban olyan törvény, amely alapján a termelőelemek elosztását a munkaráfordítások szabályozzák; és ime, lényegében éppen ezt a törvényt kell szükség-szerűen megvalósítani az állami szektornak még akkor is, amikor monopolista vásárló és a szemben álló individuális gazdaságokkal lép kapcsolatba.

Most láthatjuk, miben áll a lényeges eltérés Marxtól: Preobrazsenszkijnél az értéktöbbletből eltűnt a társadalmimunka-mozzanat. Nem véletlen, hogy erről nem tett említést. Ez a momentum őt zavarta. Miért? A következők miatt. Azért, mert Preobrazsenszkij egy meghatározott elméleti bevezetővel lépett fel, melyben kijelentette, hogy a politikai gazdaságtan a kapitalizmusról szóló tudomány, a szocializmus számára pedig egy más tudományra van szükség, bizonyos társadalmi technológiára, most pedig átmeneti időszak van, és ennek ismét más, egy átmeneti tudományra van szüksége. Én nem a politikai gazdaságtan mellett szállok sikra, mely tudománynak az elnevezése burzsoá. De ha egy új tudományra van szükség, akkor ez egy még általánosítóbbr tudomány. Ha pedig Marxról beszélünk, akkor az ő monista tendenciáiból ilyen nézet következne. /Preobrazsenszkij közbeszólása: "Általános szervezéstudomány."²⁹ Így fejezte volna ki magát."/ Igen, Marxnál a szervezési szempont sok eleme megvan. Egyébként nem vállalkozom arra, hogy megvédjem Marxot, aki most 108 éves lenne, és nem tudom, mit mondana jelenleg. Lehet, hogy egyetértene Preobrazsenszkijjel. Minden esetre Marx nem él, és kár erről vitáznunk.

Arról van szó, hogy ha kapitalizmusban a spontán szabályozó a munkaráfordítás, ha az átmeneti korszakban a szabályozó kissé tervszerűbb formában a munkaráfordítás és a szocializmusban is a munkaráfordítások kell, hogy szabályozzanak, akkor Önök nem veszik észre, hogy itt bizonyos általános törvényszerűség van. Igaz, hogy a kapitalizmusban ez az értéktörvény a csere törvényének formáját ölti. /Közbeszólás a teremből: "De ebben benne van minden különbség."/ Komolyan elvtársak, Önök úgy vitatkoznak, mint a talmudisták. Az adott törvény működése az egyik esetben spontánabbul, a másik esetben tervszerűbben valósul meg, de ez egy és ugyanaz a törvény, a munkaráfordítások törvénye, egy és ugyanaz az arány. Ebben az esetben azt kell tanulmányoznunk, hogyan működik ez a törvény spontán formájában, hogyan működik tervszerű formájában, különböző vonatkozásokat állapíthatunk meg, és egy tudománynak a különböző fejezetei szentelhetők ennek, de ennek alapján Önök nem hozhatnak létre különböző tudományokat. Ha pedig külön tudományokat kell létrehozni, akkor bebizonyosodik, hogy a munkaérték törvényéből a munka elfelejtődik. Preobrazsenszkijnél ez véglegesen eltorzult.

Felhozok még egy példát. Preobrazsenszkij arról beszélt, hogy a kisárutermelő nem alkot értéktöbbletet. Kérdezem, a kisárutermelő

gazdaságában van többletmunka? /Preobrazsenszkij: "Van."/ Többlettermék van? A többlettermék a piacra megy? Igen. Hogy nevezi Ön a többlettermék értékét? /Preobrazsenszkij: "Marx a kistermelő többlettermékének nevezi."/ Elvtársak, ime, még egy illusztrációja annak, hogyan kénytelen Preobrazsenszkij megfelekedezni a munkáról. Azt mondja, hogy a kapitalizmusban értéktöbblet, a szocializmusban többlettermék. Ő nem tesz említést egy kis láncszemről, a többletmunkáról sem itt, sem ott. Ez a láncszem nála eltűnt, mivel ez mindkét esetben közös, neki pedig másra volt szüksége. Ez az, ami általában minden korszakban jellemző a tudományos reakcióra /derültség/, organikus gyűlölete annak, hogy ne különböző szempontokból közelítsük meg a különböző jelenségeket. Korunkban egy olyan tudományos forradalom megy végbe, melyet a természettudósok ismernek, de Önök nem. Ez egy olyan forradalom, amely egy monista tudománnyá változtattá a korábban önálló tudományokat, a fizikát, a kémiát, az anyagszerkezet-elmélettel együtt. És ugyanakkor, amikor ott ilyen méretekben megy végbe a tudomány monizálása, akkor Önök-nél, a társadalomismeretek terén, pont az ellentétes tendenciát figyelhetjük meg.

Meg kell mondanom, hogy Preobrazsenszkij előadása fontos lépés ezen tudományos reakció terén /derültség/, és mint ilyen csak üdvözlölni tudom. Mivel először leszámolt Marx historizmusával és külön tudományt hozott létre minden egyes történelmi formáció számára, aztán elkezdte a leszámolást a marxizmus társadalmimunka-momentumával, és hamarosan nem lesz minől vitatkozzanak a burzsoá közgazdászokkal. Egyelőre csak arra szeretném felhívni a figyelmüket, milyen jellemző elnevezést javasolt Preobrazsenszkij a politikai gazdaságtant a szocializmusban felváltó új tudománynak. "Társadalmi technológia." Vegyék figyelembe elvtársak, hogy a technológia alkalmazott, pluralista tudomány: nem létezik egy általános technológia, de van rostos anyagok technológiája, a fa és fűrészárú technológiája, az olajtermékek technológiája stb. Sok különféle technológia van. Mi volt különösen értékes Preobrazsenszkij számára "a technológia" elnevezésben? Itt nem követelnek általánosítást, és meg lehet feledkezni az általánosító momentumokról, melynek eredményeként bármely gazdaság gazdaság, bármely termelés termelés és a szabályozó momentum mindenütt a munkaráfördítés. A törvény megvalósulásának spontán vagy nem spontán formája nem szoríthat lényegében az elkülönítés alapjául, mivel teljesen tervszerű formá-

ja a szabályozásnak nincs, és bármilyen szabályozás keretei közt létezik spontán momentum. Az ilyen abszolút elhatárolás különösen lehetetlen egy olyan korszakban, amikor kétségtelenül kibontakozik az egész emberi világértelmezés egységes, szervezett rendszerben való egyesülése, ebben az időszakban nem szabad új, felesleges korlátokat létrehozni a tudományok közt. Ami pedig Marxot illeti, ezzel kapcsolatban Szkvarcov, a politikai gazdaságtan tudományos-történelmi értelmezésének híve, sok Marx-idézetet hozott fel, amelyekben határozottan kimondják a politikai gazdaságtan történelmi értelmezését, és amit határozottan olyan tudománynak értelmeznek, mely a különböző formációkra érvényes.³⁰ Ezeket az idézeteket Szkvarcov ellenfelei meg sem próbálták megmagyarázni. De ezt nem is követelték meg, mivel bizonyos hangulat esetén teljesen másképp is fel lehet lépni és cselekedni. És így cselekszik Preobrazsenszkij is. Nála a munkaérték törvénye átalakult a szabad kereslet és kínálat törvényévé. Olyan korban élünk, amikor a marxizmus kétségtelenül bizonyos vallási elfajulást él át. /Derültség./ Ez bekövetkezik bármely elmélettel, amely egyszer meghódítja az életet, de az élet fejlődése eredményeként ilyen vagy olyan mértékig elégtelenné válik. Ebben a fázisban mi szokott történni? Léteznek eretnekek. /Én is közéjük tartozom./ Az eretnekeket az jellemzi, hogy kijelentik: "ez tanítás. Ebben a tanításban ezzel és ezzel nem értek egyet." Léteznek azonban másfajta emberek, akik m i n d i g egyetértének a tekintélyes személlyel; értelmezgetik, átalakítják és ily módon mindig egyetértésbe kerülnek vele. Így nem az eretnekek, hanem az á l d o z a t o t b e m u t a t ó p a p o k lépnek fel, mint ahogy az Önök tanítója, Plehanov lépett fel. Amikor Marx egyik tétele nem felelt meg neki, akkor a fordításba belerakta a "nem" szót, és így használta fel a tudományos polémiákban. Ezt rég feltárták, erről mesélhetne Önöknek Rjazanov,³¹ aki a pontosabb fordításokat végezte el. Az adott esetben így lépnek fel most Marxszal; ime, mit csinálnak az ő historizmusával és kezdenek csinálni gazdasági elméletének társadalmimunka-momentumával. Ezt én üdvözlöm, mégpediglen azért, hogy ha végbemegy a tudományos reakció, akkor annál jobb, minél gyorsabban és határozottabban megy ez végbe.

Elvtársak! Erről a tribúnáról épp most avatta a megelőző szónok Marxtot nemcsak bogdanovistává, hanem pappá is. Bogdanov kiválóan tudja, hogy ez nem eredeti, hisz ezt rég megtette Sztruve. Sztruve úgy tekintette a marxi módszer alkalmazását, mint ami nem más, mint középkori papi népbutítás. Attól még, hogy Bogdanov "a papi népbutítást" azoknak a mai marxistáknak tulajdonítja, akik nem osztják az ő nézeteit, ettől még nem válik nagyobb marxistává, mint maga Sztruve. Nincs szándékomban, hogy Bogdanovval általában vitázzam a prókatori csürés-csavarás részkérdéseiről, mivel a vitatott témával kapcsolatos más, érdekesebb és fontosabb kérdéseket kívánok érinteni. Ki kell azonban térni a Bogdanov által érintett kérdések közül egyre. A politikai gazdaságtan tárgyának kérdésére gondolok. A vita Bogdanovval már nagyon régikeletű. És bármennyire is hivatkoznak Marx egyes idézeteire, mégis az a mű, amelyben Marx a politikai gazdaságtan törvényeit megfogalmazta, "A tőke" elnevezést viseli. Ezt az elnevezést maga a szerző adta. "A tőke" III. kötetében pedig Marx elsősorban a tőkés társadalom specifikus megkülönböztető vonásait elemzi. A politikai gazdaságtan bogdanovi-sztyepanovi "örök" tudománnyá változtatásához Marx nem szolgáltat alapot. Nálunk a sajátos metodológia következtében végsősoron eltűnnek a tőkés korszak specifikus jellemzői. Itt pedig el kell, hogy tünjenek az átmeneti időszak specifikus vonásai. Jellemző, hogy azok a polgári és félpolgári professzorok, akik jelenleg nálunk a Szovjetunióban tevékenykednek és mindenáron igyekeznek fejlődésünk szocialista tendenciáit tagadni, elhallgatják mind a tőkés társadalom, mind átmeneti korszakunk specifikus vonásait. Bogdanov teljes egészében ugyanezt a munkát végezte el itt. És természetesen ott, ahol gyümölcsöző kísérletek vannak gazdaságunk, átmeneti korszakunk fejlődése specifikus vonásainak feltárására, ott Bogdanov csak "reakciós tudományt" vesz észre. Mint Önök is tudják, elvtársak, nálunk az országban most "politikai reakció" van, és ilyen korszakban reakciós tudományok születnek.

Nem állítom, hogy Preobrazsenszkijnél minden hibátlan; természetesen nála is vannak bizonyos hiányosságok, de összességében mégis üdvözlünk kell azt a tényt, hogy Preobrazsenszkij igyekezett megfogalmazni azt, amit hallatlanul szükséges megfogalmazni. Bár-hogy is vesszük, nálunk már nyolc éve átmeneti időszak van, és itt

hállatlanul sok érdekes és tanulságos dolog halmozódott fel, melyet általánosítani kell. Preobrazsenszkijnek éppen ezt az elméleti törekvését kell üdvözlőnk.

Ahhoz, hogy az értéktörvényről beszéljünk gazdaságunkban, mindekelőtt azokat a körülményeket kell megvizsgálni, amelyekben az érték kategória dialektikus mozgása végbemegy. Az időhiány miatt én csak néhány tétel sematikus megfogalmazására törekszem. Nálunk kétségtelenül kezdetét vette az értéktörvény elhalásának folyamata, de itt figyelembe kell venni egy sor olyan ellentmondásos momentumot, melyek közepette ez a folyamat végbemegy. Ki kell emelni az ellentmondások fő vonalait. Az ellentmondások egyik vonala az országon belül állami szektorunk tendenciája és a kispolgári ösztönös fejlődés tendenciája közt van. Az ellentmondások másik vonala állami szektorunk és a vilákapitalizmus tendenciái közt figyelhető meg. A harmadik vonal az állami szektor mint egész, amely kifejezi a proletariátusnak mint osztálynak, mint társadalmi egésznek az érdekeit egyrésztől, másrészt pedig az egyes munkások, a dolgozó individuumok közt huzódik. Az ellentmondásoknak ezt a harmadik vonalát úgy lehetne jellemezni, mint gazdaságunk szocialista szektorán belüli harcot, mint a szocialista felhalmozás tendenciájának harca a szocialista fogyasztás tendenciáival. Gazdasági helyzetünk javulásának mértékében, előrehaladásunk mértékében bizonyos fokig kötelesek vagyunk megjavítani a munkások anyagi helyzetét. Az életben nálunk ez meg is valósul. De mivel a proletariátus egészében abban érdekelt, hogy meghatározott termékmennyiséget a szocialista felhalmozásra fordítsanak, ezért ellentmondás keletkezik az állami proletár-felhalmozás és az egyéni proletárfogyasztás közt.

Teljesen elkülönülten áll ugyanezen állami szektoron belül még egy ellentmondás-rendszer, melyre Bogdanov öröme, rámutatunk; ez a tisztán főhatósági ellentmondás. Igen. Bizonyos mértékig van főhatósági ösztönösség. E fölött nem szabad szemet hunyni, és mivel állami szocialista szabályozásunkról van szó, nyíltan meg kell mondani, hogy itt egymással szemben álló, egymással küzdő tényezők vannak. A főhatósági tendenciák nálunk nem játszanak önálló szerepet. Ezek egy sor önálló társadalmi tényező visszatükrözői, függvényei. Főhatóságainkra nyomást gyakorol egyrészt a kispolgári ösztönösség, másrészt pedig a szerveződő, kialakuló tervelv.

Mindezeket az ellentmondásokat szem előtt kell, hogy tartasuk, tanulmányoznunk kell ezeket. Ilyen harapófogóban, szorításban megy

végbe nálunk a kapitalizmus törvényeinek elhalása, de figyelembe véve ezeket az ellentmondásokat, mégis az alapvetőt kell szem előtt tartanunk. Alapjában véve nálunk átmeneti időszak van a szocialista fejlődés tendenciáinak tulsúlyával. Ezek az utóbbi tendenciák pedig az ellentétes társadalmi tendenciák felszámolásának eredményei. A fő és alapvető: a tendenciák harcában a részarány és a tulsúly /habár ma még jelentéktelen/ a szocialista tendenciák oldalán áll.

Marx ezzel kapcsolatban semmit sem, vagy hallatlanul keveset írt, és saját magunknak kell a legbehatóbban, a marxi-lenini módszer alapján tanulmányozni nyolc évnyi tapasztalatainkat. Itt azonban el kell határolnunk magunkat bizonyos, már meglevő hibáktól. Amikor Buharin megírta "Az átmeneti időszak gazdasága" című művét³³, tulajdonképpen mit is csinált? Átmeneti időszakunk egyik szakaszának - "a hadikommunizmusnak" - tapasztalatait igyekezett általánosítani az egész átmeneti időszakra. Ugy vélem, hogy Preobrazsenszkij "A szocialista felhalmozás alaptörvénye" című cikkében ugyanilyenfajta hibát követett el: egy szakaszt - az árolló legnagyobb eltéréseinek időszakát - kopirozta, és ezt az elvet átvitte az egész átmeneti korszakra.

Ebből a következtetés: a logikai kategóriák és ezek mozgása ellentmondásos feltételeinek tanulmányozásánál okvetlenül a legszigorúbban figyelembe kell venni az átmeneti időszakon belüli formák történelmi korlátozottságát, amely korszak nem egynemű, és minden egyes történelmi etapban sajátos specifikus vonással rendelkezik.

Az egyes etapok történelmi korlátozottsága szorosan összefügg termelőerőink anyagi bázisának fejlődésével. Itt három szakaszt kell elkülöníteni: a termelőerők szétzuzásának időszaka, a helyreállítás időszaka és végül a műszaki rekonstrukció időszaka.

Az egyik uton haladt a fejlődés a termelőerők pusztulásának időszakában, 1917-1921-ig. A társadalmi viszonyok és az érték kategóriák fejlődésének itt sajátos feltételei voltak. Ezek a feltételek erősen megváltoztak a termelőerők helyreállításának időszakában, 1921 és 1926 közt. Itt mások a termelési viszonyok, más a fejlődés utja és az érték kategóriák modifikációja is.

Végül az a rekonstrukciós időszak, melynek küszöbén állunk, új feltételeket kell, hogy létrehozzon a logikai ellentmondások számára, melyek közt az értéktörvény mozog. Például, jelenleg mi elsősorban a kereskedelmi szövetkezetekről beszélünk, de a város

és a falu termelőerőinek rekonstrukciója alapján sajátos módon kell, hogy jelentkezzen a termelőségvetkezetek szerepe, különösen meg kell, hogy erősödjön a társadalmisítás folyamata. Itt lényegileg új feltételek kell, hogy kialakuljanak az értéktörvény és az értéktörvény felszámolási módjai számára.

Tehát azok a törvények, illetve hipotézisek, melyeket jelenleg felállithatunk, a történelmi korlátozottság jegyét viselik magukon. A jövőben erősen módosulniuk kell az új, "átmeneti" momentumok szempontjából. Lehet és kell tanulmányozni az értéktörvényt a szovjet gazdaságban, de az átmeneti időszakon belüli etapok szempontjából. A logikai kategóriákat a történelmileg korlátozott szakaszok keretei közé kell helyezni és így kell tudományosan vizsgálni őket.

Kogan hozzászólása

Elvtársak! Ugy gondolom, hogy a legközpontibb kérdésre kell kitérni, melyet Preobrazszenskij érintett előadásában, ez pedig gazdaságunk szabályozóinak kérdése. Ugy gondolom, hogy Preobrazszenskijt bíráló jó néhány elvtársnak az alapvető hibája az, hogy nem kellően világos számukra, mi az az értéktörvény a kapitalizmusban, és nem értik meg gazdaságunk természetét a Szovjetunióban. /Közbekialtás a teremből: "Semmit sem értenek meg."/ Idézzük csak emlékezetünkbe ezt az értéktörvényt. Az értéktörvény Marx szerint nemcsak a cserearányok törvénye, hanem minőségi jellemzője is van. Önök előtt ismert az a hely, ahol Marx a sejtéről beszél, arról, hogy "az értékforma a tőkés társadalom gazdasági sejtformája." Mit fejez ki ez a sejt? Ez az elkülönültséget, szétaprózottságot, azaz az egyes árutermelők magántulajdonát fejezi ki. És ime, maga ez a sejt hogyan fejlődik a tőkés társadalomban? Hogy fejlődik az értéktörvény ebben a társadalomban és hogyan változik? Itt a hozzászóló elvtársak beszéltek arról, hogy a monopólium esetén az értéktörvény elferül. Én ennél többet mondok. Az értéktörvény állandóan elferdül, a kapitalizmus fejlődésével pedig különböző formákat ölt. Bebizonyítom ezt Önöknek. Vegyék a kapitalizmus keletkezését. Hogyan keletkezett? Korábban az értéktörvény a termelési eszközök és a termelők kapcsolatán alapult. Végbemeget az eredeti tőkés felhalmozás. Ez azt jelenti, hogy a magántulajdon tőkés tulaj-

donná válik, azaz a termelési eszközök nem azoké, akik dolgoznak. Ez egy eltorzulás, a munka és a tőke közti csere csak formájában egyenértékű, de lényegét tekintve nem, tehát láthatjuk, hogy a kapitalizmus fejlődésének a legkezdetén megvan már az értéktörvény bizonyos elferdülése. A második momentum, amikor a kapitalizmus a saját lábaira áll, amikor fejlődik, amikor végbemegy a tőke koncentrációja és centralizációja. Mi van ekkor? Az árukat termelési áraikon és nem érték szerint cserélik, tehát ismét az értéktörvény módosulása. A kapitalizmus fejlődésében a mozgatóerő a profit, melyet az egyéni és piaci érték közti különbség eredményeként kapnak, más szavakkal, a kapitalizmus ismét csak az értéken keresztül mozog. Végül, vegyük a monopolkapitalizmus időszakát, ott az árakat a legkedvezőtlenebb körülmények közt termelő vállalatok szabályozzák, nem pedig a termelés átlagos költségei, tehát az értéktörvény még erősebben elferdítettetett. Mi a következtetés mindebből? Milyen az értéktörvény utja? Az utja olyan, hogy nyomon kíséri a kapitalizmust, de állandóan megváltoztatja tartalmának megjelenését. Ime, miben áll az értéktörvény Marx szerint. Az értéktörvényt nem szabad statikusan vizsgálni. Az értéktörvény a kapitalizmus keletkezésének, fejlődésének és pusztulásának törvénye. Most pedig tegyük fel a kérdést, hogyan működik az értéktörvény a mi gazdaságunkban? Előzetesen azonban meg kell kérdezni, milyen is a mi gazdaságunk? Ha Preobrazsenszkijt bíráló elvtársak azt mondták, hogy Preobrazsenszkijnek nincs joga a mi rendszerünket két részre választani, akkor én azt mondom, hogy ez a marxizmus szempontjából helyes. Mi az egyik gazdasági korszakot a másiktól megkülönböztető ismérv? Az ismérv az árutermelő és a termelési eszközök közti kapcsolat. Van-e nálunk a termelési viszonyoknak olyan egységes rendszere, amely átfogja az egész népgazdaságot, avagy ilyen egységes rendszer nincs? Természetesen nincs. A városban, a városi iparban egyfajta termelési viszony, a faluban, a parasztgazdaságban másik. Ezért metodológiailag teljesen helyes gazdaságunkat nem mint egy egységes egészt megközelíteni. Marx "Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához"-ban mondja hogy "a társadalmat mint egységes egészt vizsgálni azt jelenti, hogy spekulatív jelleggel vizsgáljuk." Nem szabad a társadalmat egészében vizsgálni, ha nem bontottuk egyes részeire. Most pedig lenn hogyan is működik nálunk az értéktörvény? Ugy vélem, Preobrazsenszkij nem teljesen világosan választott erre téziseiben. Nem szabad azt mondani, hogy a szocialista

felhalmozás törvénye csak az iparban, a spontaneitás törvénye csak a faluban van. A szocialista felhalmozás alaptörvénye áthatja az egész népgazdaságot, ez az a vezető elv, amely a gazdaságot a szocializmus irányába mozgatja. Ez az ipartól, a városból indul ki. Fordítva pedig a spontaneitás törvénye nemcsak a faluban van meg. Az alapja a falu, de behatol az iparba is. Az elvtársak itt beszéltek arról, hogy amikor az árakat állapítjuk meg, figyelembe vesszük a piacot. Preobrazsenszkij tagadta ezt? Nem ez a lényeg. Az értéktörvény harca a szocialista felhalmozás törvényével: ez a pusztuló és a születő két rendszer harca.

Tendenciájában a szocialista felhalmozás törvényéé a jövő. Ez haladó törvény, amely a gazdaságot a szocializmushoz vezeti. Ime, ezért nem lett volna rossz azt mondani, hogy a mi gazdaságunkban egy alaptörvény van, amely a gazdaságot irányítja, de melynek vannak ellenható tendenciái a spontaneitás formájában ugyanugy, mint ahogy Marx beszélt az ellenható tendenciákról a profitráta csökkenése stb. esetében.

Helytelennek tartom a monopolkapitalizmusnak szovjet gazdaságunkkal való mindazon analógiáját, melyet itt néhány elvtárs megvont. Különösen Rozenberg magyarázta ezt a kérdést. Azt mondta, hogy az értéktörvény nem azért nem működik, mert nálunk szocializmus van, hanem azért, mert általában nálunk hatalmas trösztök léteznek. Még Litvinov lépett fel a nagy trösztökkel. Ugy gondolom, hogy nincs szükség ilyen analógiákra, mivel a monopolkapitalizmusban a fő mozgóerő a profit, a termelésnek ott teljesen más a célja /még ha elméletileg el is képzeljük magunknak - habár ez elméletileg is helytelen, mivel ez azt jelenti, hogy figyelmen kívül hagyjuk az osztályharcot -, hogy lehetséges a trösztök trösztje/. Vajon tagadható-e az értéktörvény a monopolkapitalizmusban mint a magántulajdon kifejeződésének ténye? Nem. A monopolkapitalizmusban a törvény mennyiségi, nem pedig minőségi oldala tagadtatik. Sőt, mi több, ott az értéktörvény eljut a legmagasabb pontig, azaz addig, amikor a tulajdon elkülönül a termelési funkciótól, amikor a tulajdon meztelen valóságában lép fel. Hát lehet azt mondani, hogy nálunk az értéktörvény éppen ezzel a monopolkapitalizmussal analóg módon működik? Ugy gondolom, hogy ez helytelen. Multkor Motiljev bírálva Preobrazsenszkijt a következőket mondta: valaha mondtam neki, figyelmeztettem stb. Lehet, hogy ez forma szerint a vitának jó módszere. De én elhoztam magammal néhány

idézetet, amelyekben ki van fejtve, hogyan értelmezi Motiljev gazdaságunkat. És rögtön látható lesz, mi a lényeg, miért haragszik Preobrazsenszkijre. Preobrazsenszkijjel a politikai gazdaságtan programjáról folytatott vitában Motiljev idézve Lenin "A terményadóról" című brosurájából az alábbi következtetésre jut.

"Ebben a brosurában Lenin nagyon világosan és határozottan megfogalmazza azt a nézetet, hogy az átmeneti időszak gazdasága egy olyan gazdaság, melyet célszerűnek tart a proletariátus hatalma alatt levő államkapitalizmus gazdaságának nevezni... Lenin elvtárs továbbra is hangoztatta, hogy gazdasági rendszerünk olyan rendszert képvisel, amely legközelebb az államkapitalizmushoz áll, azzal a különbséggel, hogy más osztály áll az élén."

Aligha mondaná ezt így most, a XIV. pártkongresszus határozatai után.

Továbbfolytatva ... "nemcsak az ipar és a parasztgazdaság közötti kapcsolat, hanem az iparágak közötti kapcsolat is a csere közvetítésével valósul meg ... ha azt valljuk, hogy az árucserereforma csak forma, nem pedig lényeg, akkor nincs miért tanulmányoznunk az átmeneti időszak gazdaságát."

Láthatják, azt vallja, hogy még iparunkon belül is, ott is, ahol a csere nem fejezi ki a magántulajdon tényét, még ott is azt vallja, hogy a csere nemcsak forma, hanem lényeg. Ilyen álláspont-ról Preobrazsenszkij véleményével, aki azt vallja, hogy gazdaságunk szocialista szektorában a csere csak forma, nem pedig lényeg, természetesen csak elégedetlenkedni lehet. Alapvető következtetés az, hogy Preobrazsenszkij által kifejtett értelmezés a két törvény, azaz a gazdaság két rendszerének harcáról teljesen helytálló. Ha pedig arról vitázunk, hogy a jelen pillanatban melyik törvénynek nagyobb a súlya, akkor itt két megközelítés lehetséges. Ha tisztán aritmetikailag közelítjük meg a kérdést, a parasztgazdaságok termelésének szempontjából, akkor a kispolgári ösztönösség van túlsúlyban. De ha a kérdést a fejlődési tendencia szempontjából közelítjük meg, a minőség szempontjából, akkor azt mondjuk, hogy az alapvető törvény a szocialista felhalmozás törvénye, amely módosul és felhasználja az értéktörvényt mint formát. Ezen tendencia következtében pedig megváltoznak más olyan törvények is, melyek a parasztgazdaságból erednek. A szocialista felhalmozás törvénye ideig-óráig bizonyos mértékig elősegíti az értéktörvény fejlődését. Ebben áll az átmeneti időszak dialektikus ellentmondása, az, hogy

a szocializmus bizonyos mértékig az árugazdaság törvényeit felhasználva fejlődik.

Kricman³⁴ hozzászólása

Elvtársak! Azt mondhatnánk, hogy már nyolc éve átmeneti időszakban élünk. Ugyanakkor azonban az átmeneti időszak, amelyben most élünk, nem számlálhat még nyolc évet, hiszen kétségtelen, hogy ezt megelőzően néhány évig m á s f a j t a átmeneti időszak létezett /más, mint az, amelyet most élünk, más uralkodó törvényekkel/. A polgárháboru időszakát, 1918, 1919 és az 1920-as évet természetesen más specifikus formák jellemezték, melyek közt gazdasági életünk folyt, és más specifikus törvényeknek volt alárendelve.

De bárhogy is volt, már néhány év eltelt azóta, hogy abba az átmeneti időszakba léptünk, melyet az új gazdaságpolitika szakaszának nevezünk. Ezért természetes kívánság megfogalmazni ezen szakasz törvényszerűségeit, éppen e l m é l e t i oldalról megfogalmazni.

A gyümölcsöző teoretikus megfogalmazás ebben az esetben is, mint bármely más esetben, hatalmas konkrét anyag feldolgozását követeli meg. Nem vagyok biztos abban, hogy már most megvannak a szükséges adatok a végleges következtetésekhez ezen a téren. De mindenesetre az előadó hatalmas érdeme már az is, hogy ilyen kísérletet tesz és vitathatatlanul ezt a kísérletet konkrét anyag /habár lehet, hogy nem elegendő - ez azonban egyes ember számára túlzottan nehéz feladat/ alapján végzi el. Alá kell huznom azt a körülményt, hogy ez az oldal /konkrét anyagok bevonása/ bizonyos értelemben tulsúlyban van Preobrazsenszkij előadásában a tisztán elméleti oldal felett. Ezt én nem tekintem hiányosságnak, mivel az első lépés áll előttünk, amely kétségtelenül egy etapot jelent a kollektív munkában, illetve az arra való ösztönzésben. Ha az előadás tartalmát igyekeznénk megfogalmazni, akkor azt találjuk, hogy az előadásban bizonyos általános bevezető megjegyzések után kísérlet történik arra, hogy áttekintse a tőkés gazdaság különböző kategóriáinak megjelenési formáit valóságunkban. Többek közt a legáltalánosabb kategória, az érték kategória vonatkozásában, meglehetősen részletes klasszifikálását kapjuk azoknak a különböző szféráknak, amelyekben megjelenik, illetve amelyekben az értéktörvény

megjelenését keresnünk kell. Preobrazszenszkijnél a klasszifikáció alapja egyrészt a gazdaság két formájának, az állami proletárgazdaságnak és a magángazdaságnak a létezése, valamint másrészt annak a megkülönböztetése, hogy milyen minőségben lép fel ez vagy az a gazdaság mint vásárló, illetve mint eladó és ebben az esetben monopolista-e, vagy konkurens /azaz a másikkal együtt lép fel/, illetve egyáltalán nem jelenik meg. Absztraktnan fogalmazva itt kilenc különböző formát kaphatunk, melyek többségét az előadó elemezte.³⁵

De szerintem csak kezdete a kérdés megoldásának, mivel a továbbiakban felvetődik egy másik kérdés, az, amire már a hozzászólók közül többen utaltak: g a z d a s á g i r e n d s z e r u n k e g é s z é n e k j e l l e m z ő j e . Ugy gondolom, ez egy alapvető kérdés, melyre ebben az előadásban még nem kaptunk választ. Véleményem szerint alapvető a következők miatt: mindannyian tudjuk, hogy fő jelszó, melyet pártunk az új gazdaságpolitikára való áttérés pillanatától előtérbe állított, az a jelszó, melyet Vlagyimir Iljics állított előtérbe, a s z o v e t s é g³⁶ jelszava. Ez a jelszó nemcsak politikai, hanem gazdasági is, sőt, elsősorban gazdasági. Nem véletlenül lett ez a jelszó kiadva. Nem véletlen, mivel a megelőző korszakot, a polgárháború szakaszát, éppen a gazdasági s z é t v á l a s z t á s jellemezte. Azaz, a polgárháború időszakában nálunk két elkülönült /természetesen nem teljesen, de igen jelentősen elkülönült/ gazdasági rendszer létezett. Az egyik rendszer az állami gazdaság, a legalis, a másik rendszer a magángazdaság, az illegális, a szabadpiac, amely jelentős mértékben éppen a parasztgazdaságot fogta át. Természetesen ezen rendszerek közt létezett kapcsolat, de éppen e z e n k a p c s o l a t o k n e m e l e g e n d ő s é g e miatt e két gazdasági rendszer különböző strukturája alkotta annak a gazdasági széttagoltságnak a tartalmát, mely a polgárháború időszakában létezett és amely dialektikus kifejeződést kapott "a szovetség" jelszavában. És ez a jelszó nem egyszerű jelmondat maradt, hanem tényleges folyamattá vált, amely előre halad. A szovetség, az összefogás annál tovább halad előre, minél nagyobb, ez pedig azt jelenti, hogy a két többé-kevésbé elkülönült rendszer helyett most már bizonyos e g y r e n d s z e r létezik, habár különböző részekből áll, de jelentős egymás közötti k a p c s o l a t jellemzi ezeket a részeket. Ezért vetődik fel az az elméleti kérdés, hogy mint rendszert jellemezzük gazdaságunkat. A kérdés rendkívül nehéz

és magától értetődik, hogy nem vállalkozom arra, hogy most megoldjam. Csak néhány futó megjegyzést kívánok tenni erről a témáról.

A kérdés, mely előttünk áll és égető, mivel a legközelebbi viszonyban van a nálunk kialakult osztálykapcsolatokkal, ez elsősorban állami gazdaságunk, állami szektorunk jellegének kérdése. Ugy gondolom, hogy ebben a kérdésben az előadó ugyanazt a nézetet vallja, amit én is osztok, mégpediglen azt, hogy állami szektorunk nem tőkés gazdaság, hogy alapjában a termelőerők és a munkaerő közötti, a tőkés gazdaságra oly jellegzetes ellentmondás megsemmisítése jellemzi. Magától értetődik, hogy még bizonyos maradványai léteznek nálunk ennek az ellentétnek, és ezekre Preobrazsenszkij rámutatott: mondjuk az a tény, hogy az állami szektorban létrehozott értékek bizonyos része realizálásuk folyamán a magántőke kezébe kerül. Ugyanezekbe a kezébe jut más, nem ennyire legális módokon: állami és társadalmi tisztségviselőink megvesztegetésével, lopás útján stb. Itt eljutunk a még le nem küzdött monopólium pl. a tudás monopóliumának /specialisták/, állami és társadalmi apparátusunk bürokratizmusáé kérdéséhez, mely utóbbiról Vlagyimir Iljics nem tulzott elismeréssel nyilatkozott, és ami arra készítette őt, hogy rendszerünket bürokratikus kínövésékké elrendelkező proletárdiktaturának nevezze. Szóval, itt még vannak bizonyos korlátoltságok. De a proletárállam kezében levő iparunk alapvető jellemzője az, hogy megsemmisítette a termelési eszközök és munkaerő közötti azon ellentmondást, amely a tőkés rendszer fő jellemzője. És alá kell huznom, hogy éppen ennek az ellentétnek a megsemmisítése, a munkaerő és a termelési eszközök társadalmi méreteiben való szintézise további következményeket von maga után, amelyek szerintem hallatlanul fontosak állami szektorunk és egész gazdaságunk jellegének megértésé szempontjából. Ezzel együtt megszűnik /magától értetődően mint tendencia, nem pedig már mint ma meglevő tény/ a tömegeknek az a proletárhelyzete, amely Marx szerint a gazdasági válságok alapvető oka. A munkások életszínvonala nálunk még átlagban kissé alacsonyabb, mint a háború előtti, de szakadatlanul növekszik. És ez vitathatatlanul egész rendszerünk tendenciája, olyan tendencia, amely kihat a rendszer

egész fejlődésére, mely radikálisan megváltoztatja az egész gazdasági rendszer jellegét. Nem akarok most ennél a kérdésnél elidőzni, csak rá szerettem volna mutatni és aláhuzni alapvető jelentőségét.

Ha pedig len a nálunk alapjában uralkodó gazdasági formáció tőkés vagy nem-tőkés jellegének kérdésében - úgy gondolom - alapvető vitánk nincs, akkor rendszerünk általános jellemzésének a kérdése az, hogy milyen mértékben, milyen viszonyokban uralkodnak, vagy nem uralkodnak az áruviszonyok, ez az a kérdés, amely szerintem mindezekelőtt megmagyarázásra, feltárásra vár.

Véleményem szerint Preobrazsenszkij előadásának különböző helyein /erre rámutatott Dvolajckij is/ megtalálható állami gazdaságunk tervjellegének t u l é r t é k e l é s e és a tervszerűség jelentőségének eltulzása gazdaságunk egész rendszerében. Így például a parasztgazdaságoknak az állami ipar számára nyersanyagot termelő ágazatai /példaként ezt veszem/, itt az előadó úgy mutatta be, hogy az ármegállapítás bizonyos határok közt egyoldaluan a mi akaratunktól függ, és következésképpen bizonyos határok közt egyoldaluan állapítják meg a parasztság és az állami szektor közötti kapcsolatokat. Ugy fogalmazta meg, hogy itt van egy m a x i m u m é s m i n i m u m , m e l y n e k h a t á r a i k ö z t a m i a k a r a t u n k u r a l k o d i k . A maximum a világszertei árak; ha belföldön az árak magasabbak lesznek, akkor külföldön vásárlunk. A minimum a mezőgazdaság adott ágazatának jövedelmezősége a többi ágazathoz képest.

Ugyanakkor azonban a kérdés ilyen felvetése nem elegendő. Valójában, ha példaként a gyapotot vesszük, akkor a minimum itt Preobrazsenszkij szerint olyan gyapotár, amely mellett a gyapottermelés kevésbé jövedelmező, mint például a gabona. Vegyük továbbá a lent vagy bármely más ipari növényt. Most azonban vessük fel saját magunk számára azt a kérdést, mi lesz a helyzet, h a a z ö s s z e s k u l t u r á t e g y ü t t e s e n vesszük. Akkor világossá válik, hogy a minimumot nemcsak a többi kulturához való viszony határozza meg. Ha mi váltakozva elkezdzenék csökkenteni a gyapot, len stb., tehát az összes növény árát, csökkenthetnénk-e minden esetben egy új minimumig az árat? Nem, mert beleütköznénk a p r o l e t a r i á t u s é s a p a r a s z t s á g k ö z t i k ö l c s ö n ö s k a p c s o l a t k é r d é s é b e , amely az előadásban nem lett kellően érintve. Ez egyáltalán nemcsak politikai kérdés. Ugy gondolom itt lehetséges gazdasági

magyarázat is, mert az a tény, hogy a parasztság fő tömegei állandóan felvetik a proletariátus életszínvonalának kérdését, magába rejti a proletariátusnak a paraszttomegekhez való viszonyának a z d a s a g i jellemzését. A paraszti tömegek életszínvonala és a szakképzetlen proletariátus életszínvonala az az általános minimum, amelyről fentebb szó volt, és úgy gondolom, hogy ebben az irányban kell keresni azt az általános minimumot, amely egyrészt gazdaságilag meghatározza a proletariátus és a paraszttömegek kölcsönös kapcsolatát, és más módon határozza meg, mint ahogy az előadó elképzelte, másrészt pedig politikailag kifejeződik a proletariátus és a paraszttömegek szövetségében.

Egész gazdasági rendszerünk jellegével kapcsolatban szeretnék néhány szót ejteni Bogdanov hozzászólásával kapcsolatban. Marxnál "A tőke" III. kötetében ilyen kijelentés található: "A tőkés termelési mód megszüntetése után, de a társadalmi termelést megtartva az érték meghatározás uralkodó marad abban az értelemben, hogy a munkaidő szabályozása és a társadalmi munka elosztása a különböző termelési csoportok között, végül az ezeket átfogó könyvelés lényegesebb lesz, mint valaha."³⁷ A felhozott idézetben Marx arról beszél, hogy az érték törvény a tőkés társadalomban bizonyos szélesebb körű jelleggel rendelkezik. De jellemző, specifikus az, hogy az érték törvény nem közvetlenül, hanem ingadozó árszokón keresztül nyilvánul meg, azaz ami az alapjául szolgál, az spontán és nem következetesen jelent meg, ami a szervezett társadalomban nem lesz meg. És íme, ez az alapvető fundamentális különbsége az áru- és tervgazdaságnak abban az értelmezésében, mellyel itt Bogdanov fellépett, eltűnt. Vajon mivel jellemezhető az emberiség életében a két hatalmas korszak, a szocializmus és az ezt megelőző - a kapitalizmust is magába foglaló - arugazdaság korszakának különbsége? Azt épp az jellemzi, hogy az ismert természetes arány, az ismert szükségyszerűség a társadalmi ember számára egyszer, az egyik periódusban közvetlenül jelenik meg, máskor pedig, a másik periódusban csak a kiseme szükségyszerűségektől való eltérések ellenére szertul; az eltérések egymást kölcsönösen kiegyenlítik, de a termelőerők nagyarányú pusztulása árán.

Visszatérve gazdasági rendszerünk egészének jellemzésére, emlékeztetni szeretnék arra, hogy Marx a kommunista társadalomban, mint ismeretes, két fazist, két szakaszt különböztetett meg, miköz-

ben az első fázisban feltételezte az elosztás te-
rén a polgári jog uralmát, azaz
meghatározott arány létezését a mun-
kaerőfordítás és aköz, amit a
dolgozó kap. Következésképpen mi itt a munkaerő szfé-
rájában és a fogyasztási eszközök szférájában az áruvi-
szonyok bizonyos maradványai val rendelkez-
zünk, mivel a polgári jog csak bizonyos gazdasági viszonyok kife-
jezője. Tehát a kommunista társadalom első fázisában még fennma-
radnak az áruviszonyok bizonyos maradványai. De a szocialista gaz-
daságot az jellemzi, hogy előre összeállítanak egy meghatározott
tervet, egy meghatározott menetrendet, hogy a termelés meghatáro-
zott időintervallumon belül e szerint a grafikon-menetrend szerint
megyés ha ezt a menetrendet bizonyos területeken nem teljesítik,
ha például feleslegek képződnek, akkor ezeket a feleslegeket tartalé-
lékként halmozzák fel /ha pedig hiányok keletkeznek, ezekből a
tartalékalapokból töltik fel azokat/. A következő gazdasági periód-
usra elvégzik a gazdasági tervek megváltoztatását, figyelembe vé-
ve a készletek alakulását /illetve csökkenését/. Például sematiku-
san így lehetne elképzelni a szocialista társadalom gazdaságát. Az
áruviszonyok uralma esetén a létrejövő felesleg spontán megsérti az
egész termelés menetét, olyan ingadozásokhoz és fennakadásokhoz
vezet, amit mi a termelés anarchiájának nevezünk. Ahhoz, hogy a
termelés ilyen anarchiája fennálljon, a következő előfeltételek
szükségesek: először, nem egy, hanem sok meghatározott gazda-
sági egység, sok gazdasági sejt. Ha csak egy gazdasági sejt léte-
zik, amely meghatározott terv szerint él, akkor magától értetődik,
anarchia ilyen értelemben nem lehet. Következésképpen tehát az
szükséges, hogy ezen gazdasági sejtek sokasága álljon fenn. Ez elő-
ször. És továbbá ahhoz, hogy árutermelő társadalommal álljunk szem-
ben, nemcsak ezeknek a sejteknek a sokasága szükséges, hanem az is,
hogy ezek, ahogy ma nálunk mondják, "a gazdasági számbavétel alap-
ján" működjenek, azaz minden egyes más egységtől kívülről jövő
bevételek meghatározott kiadás feleljen meg, azaz, hogy jelen le-
gyen az egyenérték vagy annak analóg viszony. Alá kell huznom azt
a körülményt, hogy ez a két előfeltétel
egyáltalán nem esik egybe. Ha létezik áru-
termelés, akkor vitathatatlanul léteznie kell sok gazdasági egy-
ségnek, de ez fordítva nem áll. Teljesen le-

hetséges, hogy sok gazdasági egység létezett, de nem volt árutermelés. Ez az eset valósult meg nálunk a polgárháború időszakában, amikor nem volt egységes szervezetünk egységes tervvel. Akkor még nem léteztek az általános gazdasági tervezés szervei sem: a Goszplán, SZTO³⁸ jelenlegi formájukban később jöttek létre. 1921-ben nálunk nem volt egységes terv, jelen volt a gazdálkodó szervek sokasága, de másrészt az állami szektorban nem rendelkezünk áruviszonyokkal, állami szektorunk nem volt árugazdaság, hanem az általam javasolt terminológia szerint naturális—anarchikus gazdaság volt. Tehát ebben az esetben naturálgazdasággal és anarchiával volt dolgunk, de nem árutípusu anarchiával.

Ha pedig nálunk jelen van a gazdálkodó szervek sokasága és "a gazdasági elszámolás" viszonya, az a viszony, ahol okvetlenül minden kiadásért kapunk valamit /az másodlagos, hogy ez a közvetlen árucseré formájában avagy a pénz segítségével megy végbe/, akkor lényegében áru-gazdasággal rendelkezünk. Megszűnik az áru jellege attól a pillanattól kezdve, amikor ténylegesen megvalósítjuk az általános gazdasági tervet, amely előremeghatározza, hogy minek kell történni és amely a társadalmi termelés és társadalmi fogyasztás lehetséges bizonyos összhangtalansága ellenére csak a készletek növekedésére, illetve csökkenésére vezet, azaz a terv lehetséges bizonyos tökéletlensége ellenére bizonyos időszak alatt valósul meg, amely után tudatosan megváltoztatták. Mivel ha nincsenek ilyen körülmények, lehetetlenné válik a gazdaság /azaz a termelés és fogyasztás/ társadalmi méretű számbavétele.

Azt a kérdést, hogy milyen gazdasági rendszer létezik nálunk, úgy gondolom, két kérdésre kell osztani. A kérdést fel lehet vetni statikusan, úgy, hogy mi van nálunk az adott pillanatban, és dinamikusan, hova fejlődünk.

Statikusan a helyzet úgy áll nálunk, amennyire én ismerem, hogy még egyetlenegy olyan eset sem volt, amikor meghatározott idő alatt meg tudtuk valósítani az általános gazdasági tervet, pl. azokat a terveket, amelyek a Goszplán ellenőrző számain alapultak. Ez a tény jelenleg különösen élesen mutatkozik meg az építkezések terén. Építési terv, mint ahogy kijelentették az építőmunkások szövetségének nemrég megtartott kongresszusán, nem létezik. Az építkezési programok nincsenek egyeztetve az építőanyag-gyártó ágazatok programjaival. Hasonló tényeket mindenütt megfigyelhetünk.

Ami a dinamikát illeti, a helyzetet a következőképpen fogalmazhatjuk meg: mi a tervszerű gazdaság létrehozása felé haladunk. Nem vállalkozom arra, hogy megítéljem, mennyire jutottunk előre ezen a téren. Goszplánunk tevékenysége a tervszerű gazdaság megvalósításához szükséges bizonyos anyagi, szervezeti és egyéb feltételek létrehozására irányuló tevékenység, mert amíg nem létezett olyan szervezet, amely legalább az anyagokat összegyűjtötte volna ehhez a tervhez, tervezeteket állított volna össze, kidolgozná a tervkészítés módszereit, addig nem lehet tervszerű gazdaság sem. Most már ez a szerv létezik, dolgozik, fejlődik, tökéletesedik. A szocialista gazdasági rendet jellemző gazdaság előkészítésének folyamatában tartunk. Véleményem szerint mindezek mellett még az alapvető az áruforma, melynek létezéséről tanuskodik az a tény, hogy vállalataink "a gazdasági elszámolás alapján" tevékenykednek, azaz az egyenértékű számbavétel, illetve ennek analógiája, valamint a pénz létezésének ténye, amely természetesen, mint ahogy az egyik hozzászóló itt kifejezte, nem egyszerű talon, valamint egy sor más tény. Ugy vélem, hogy az előadó amikor itt úgy fogalmazott, hogy nálunk ebben és ebben az ágazatban 80%-ig szocialista tervgazdaság van, ilyen és ilyen ágazatban pedig ellenkezőleg, csak 20%-ig, akkor nem kellően értékelte egészen s z é b e n v é v e gazdasági rendszerünk jellegét jelenlegi formájában, habár ha a kérdést a dinamika oldaláról vizsgáljuk, akkor mi a szocialista tervgazdaság létrehozása felé tartunk. Nálunk kialakulóban van a tervgazdaság minden eleme.

Az a szövetség - gazdaságilag a kis magántermelők és a nagyüzemi állami szektor közt, politikailag pedig a proletariátus és a paraszttömegek közt -, amely az új gazdaságpolitika korszakának, melyben most élünk, alapvető motivuma, olyan szövetség, amely absztrakt módon lehetséges nemcsak az árumódszerek alapján. A termelőerők m a g a s fejlettsége esetén egy más helyzetet is elképzelhetünk, olyan rendszert, amelyet Vlagyimir Iljics minden valószínűség szerint elgondolt, amikor szervezeteti munkánk eredményeiről beszélt, amikor mi a z e g é s z l a k o s s á g o t szervezetetekbe egyesítjük. Akkor a kölcsönös kapcsolatoknak más típusa alakulhat ki, mondjuk olyan típus, melyet Vlagyimir Iljics állított előtérbe, amikor a termékseréről beszélt az árucserével szemben, illetve amikor a szabad kereskedelemről beszélt a helyi forgalom keretei közt. De állami szektorunk gyengesége mellett az

új gazdaságpolitikára való áttérés időszakában ezek a viszonyok olyan alapon jöttek nálunk létre, hogy a nagyüzemi állami gazdaság és a kis magángazdaság egyesítésének általános formája a z á r u - viszonyok. Ugy gondolom, hogy ezt a körülményt Preobrazsenszkij az előadásában nem vette kellő mértékben figyelembe. Egyébként azonban ezek a viszonyok jelen vannak és igen sok tényben megnyilatkoznak.

Vegyük a következő példát. Preobrazsenszkij mondja: "a tarifamegállapítók tudata az értéktörvény és az eredeti szocialista felhalmozás törvénye közti harc mezeje". Én pedig a következőt kérdezném: tervezőink tudata pedig mit fejez ki a jelenlegi momentumban? Ott csak az un. eredeti szocialista felhalmozás törvénye jelenik-e meg, avagy ez szintén a harc mezeje? Ugy vélem, hogy ez szintén harcmezőt jelent /Preobrazsenszkij közbeszólása: "Igen sok a spontaneitás a fejekben, a gondolkodásban"; taps./ Gyönyörű. De mivel Ön nem az idealizmus álláspontján áll, ezért ez a spontaneitás tervezőink gondolataiban megfelelő anyagi ekvivalenssel rendelkezik, és így nem nehéz megtalálni ebben a spontaneitásban az áruviszonyokat.

De menjünk tovább. A következő példa a munkabér. A munkabérről Preobrazsenszkij azt mondotta, hogy ez éppen az a terület, ahol jelentős mértékben kitörtünk az értéktörvény hatása alól. Ugy gondolom, hogy ebben az állításban megvan az igazság helyes magja, amennyiben - mint ahogy már említettem - elsőként szakadtunk ki a t ö m e g e k f o g y a s z t á s a t ö k é s t ö r v é n y é - n e k hatalma alól és haladunk a tömegek életszínvonalának felemelése útján. Ugyanakkor az áruviszonyok kétségtelenül h a l - l a t l a n e r ő v e l hatnak ezen a téren is. Másképp hogyan magyarázhatjuk meg a nagyarányú különbséget a könnyű- és nehézipar munkásainak munkabérében? Mi ez, ha nem éppen ugyanannak az értéktörvénynek a megnyilvánulása, mert egyébként más szempontból ezt a különbséget megérteni nem lehet. Itt vitathatatlanul az értéktörvény jelenik meg. Azt, hogy bányászaink vagy kohászaink keveset kapnak, a dohány- és édesiparban dolgozók pedig sokat, nem lehet megmagyarázni sem a tervgazdaság álláspontjáról, sem az un. eredeti szocialista felhalmozás törvényének álláspontjáról, sem más módon álláspontokról, kivéve az áruviszonyokat. Ugy tűnik számomra, hogy az állami szektornak egy olyan azonosítása a tervgazdasággal, melyet mi Preobrazsenszkij előadásában hallottunk, még i d ő

e l ő t t i . Állami szektorunkat még semmilyen mértékben sem azonosíthatjuk a tervgazdasággal.

Borilin³⁹ hozzászólása

Elvtársak! Azt gondolom, hogy amikor elméletileg vetjük fel a csere, az érték, az árak problémáját gazdaságunkban, illetve általában az átmeneti időszak gazdaságában, egy sor tényezőből kell kiindulni. Mindenekelőtt abból a tapasztalatból, melyet a monopóliés az állammonopolista kapitalizmus korszaka ad nekünk. Kétségtelen, hogy ez a korszak létrehozta a szabályozás, a piaci ösztönösséggel folytatott azon harc gazdasági előfeltételeit, melyet mi most valósítunk meg. Kétségtelen, hogy az analógia ezzel a korszakkal és az ott uralkodó törvényszerűségekkel teljesen célszerű és jogos. Természetesen, abban az esetben, ha ezt az analógiát oly módon végzik, hogy aki ezt teszi, megérti és látja mindazokat az alapvető különbségeket, melyek az egyik és a másik korszak közt vannak. Ezen kívül még abból az elméleti örökségből kell kiindulnunk, melyet ezzel kapcsolatban Lenin hagyott ránk az átmeneti időszak gazdaságát megelőző korszak gazdaságának értelmezésével kapcsolatban.

Végül, rendelkezésére áll saját tapasztalatunk, a szocialista gazdaság építésének tapasztalata, amely megfelelő elméleti kifejezést nyert Leninnél, amely kétségtelenül egy sor kiindulópontot nyújt számunkra a kérdésnek elméleti felvetésénél. Ahhoz, hogy az ilyen felvetés valóban helyes legyen - személy szerint számomra ez teljesen világos -, elengedhetetlen annak a z e g é s z anyagnak és tapasztalatnak a mélyreható elméleti feldolgozása, amely ezzel kapcsolatban felhalmozódott a monopolkapitalizmus korszakában és nálunk is.

Ha ilyen szempontból közelítjük meg Preobrazsenszkij előadását, amely csak az első kísérlet és éppen mint az első kísérlet, igen értékes, de ha egy futó pillantást vetünk Preobrazsenszkij előadásának téziseire, amit mindenki elvégezhet, teljesen világossá válik, hogy ennek az elméleti problémának csak a legáltalánosabb és messze nem a konkrét felvetésével van dolgunk.

Lényegét tekintve Preobrazsenszkijnél mi egy alapvető tézist találunk. Kricmannak teljesen igaza volt, amikor azt mondta, hogy

Preobrazsenszkij az adott munkájában a közgazdasági kategóriákat átmeneti korszakunkban módosulásukban vizsgálja és az előadás alapvető tézise abban áll, hogy a spontán árutermelő tőkés gazdaság kategóriáinak elhalásával van dolgunk. De az elméleti közgazdaságtan kérdéseit ismerő bolsevik-marxisták közt természetesen senki sem lehet olyan, aki ne értené meg azt a nyilvánvaló ténytet, hogy az érték, az értéktörvény kategóriája korszakunkban elhal. Ez olyannyira nyilvánvaló, hogy bizonyítást sem követel. Nem ez az átmeneti időszak gazdasága szempontjából felvetendő probléma lényege. Ez sokkalta bonyolultabb: a probléma abban áll, hogy ez az érték-kategória-elhalás, az árkategória elhalása hogyan megy végbe körülményeink közt.

Azt mondom, hogy kiindulópontként a monopolkapitalizmust, a monopolkapitalizmus államát kell venni. Össze kell hasonlítani a monopolkapitalizmus körülményei közt működő monopolár törvényeit a gazdaságunkban megállapított "szocialista árunk" törvényeivel. Miben van hasonlóság? Vitatlahatlanul abban, hogy mind itt, mind ott vannak monopolista trösztyszerű szervezetek. De itt nemcsak egyszerű hasonlósággal, hanem alapvető különbségekkel is van dolgunk. Ugy tűnik számomra, hogy Preobrazsenszkijnél nincs meg ez a mélyreható különbség: a tőkés gazdaság körülményei köztii monopolár uralma és a mi "szocialista árunk" uralma közt. Az elvi különbség mindenekelőtt abban áll, hogy amíg a monopolkapitalizmus körülményei közt mégiscsak uralkodik az értéktörvény, a monopolkapitalizmus a magántulajdon alapján létezik az anarchia bázisán, mert egyetlen államnak sem sikerült és nem is sikerülhet a kapitalizmus viszonyai közt megsemmisíteni az anarchiát és a magántulajdont, ugyanakkor pedig az átmeneti időszak gazdasága fejlődési tendenciájában feltételezi ezen bázis likvidálását. És ebben az értelemben m i n ő s é g i átmenettel van dolgunk. A monopolárok esetén nem érik el az értéktörvény feletti uralmat. Tendenciájában a tervező szerveink által megállapított árak az értéktörvény feletti uralmat jelentik.

Továbbá, ha az árak monopolista szabályozását vesszük a monopolkapitalizmus körülményei közt, azt látjuk, hogy a tőkés termelés egyes ágazatai köztii ellentmondások megmaradnak, sőt, mi több, kiéleződnek. Ezek az aránytalanságok állandóan kifejeződnek a válságokban, melyet a monopolkapitalizmus kénytelen átélni. Ebben fejeződik ki^c az értéktörvény uralma. Sőt, mi több, maga a monopolár uralma a monopolkapitalizmus körülményei közt a termelés egyes ága-

zatali közötti arányok mélyreható megsértését jelenti. Hogyan áll a helyzet ezzel kapcsolatban nálunk? Magától értetődik, hogy a tervszerű "szocialista árak" uralma esetén nem képzelhetünk el olyan aránytalanságot, válságot, amely ebből eredne /habár a gyakorlatban a válságok szükségszerűek, amíg nem uralkodnak a szocialista árak/. Mi a kérdést elméletileg az átmeneti időszak egész gazdasága szempontjából vetjük fel. Ilyen értelemben is nagy elvi különbségek vannak.

A kapitalizmus körülményei közötti monopolárak elemzése megmutatja, hogy szükségszerű meghatározott viszonyok kialakítása a tőkés gazdaság monopolizált és nem monopolizált része közt, illetve a tőkés gazdaság élenjáró része és a gazdaság elmaradott formái közt. A tőkés gazdaság ezen ágazatai közötti aránytalanság azt jelenti, hogy a gazdaság monopolista része kizsákmányolja a nem monopolizáltat. Hogy áll a helyzet nálunk ezzel kapcsolatban? Nehéz elképzelni azt, hogy a gazdaságban, ahol a proletariátus uralkodik, ahol a legfontosabb feladat a szocialista gazdaság megszervezése, az ár éppen a monopolárak elvén alapul, azon, hogy az élenjáró formák kizsákmányolják a gazdaság elmaradott formáit. Hiszen a haszon nem szabályozója "szocialista árainknak". Amíg a tőkés gazdaság körülményei közt a monopóliumot a profit, a felhalmozás érdekében hozzák létre, addig ez nálunk nincs és nem is lehet, mert a szabályozás alapelve szocialista tervgazdaságunkban nem lehet a profitszerzés, a felhalmozás a felhalmozásért. Az ilyen felhalmozás törvénye nem lehet számunkra öncél, fordítva, számunkra az öncél a szocialista gazdaság szervezése. Ebben az értelemben van mélyreható elvi különbség a gazdaság egyik és másik formája közt.

Eltársak! Preobrazsenszkij előadásának az a hibája, hogy nem a szükséges konkrétságában vizsgálja az áralakulás, az árak uralma, az értéktörvény megszűnésének kérdéseit a mi körülményeink közt. Az általános felvetés nem elegendő. Tulzottan világos, hogy az értéktörvény a mi körülményeink közt elhal. De mivel ez az általános felvetés jellemző Preobrazsenszkij előadására, meg kell mondani, hogy az előadás alapvető tézise kevésbé kielégítő. Mert mit is jelent a szocialista felhalmozás "harca" az értéktörvénnyel? Nehéz konkrétan elképzelni, miben áll "a harc". El lehet képzelni a szocialista felhalmozás harcát a tőkés felhalmozással. Ez valójában a nyílt harc frontja. De a szocialista felhalmozás hogyan "harcolhat" az értéktörvénnyel? Miért nem valósulhat ez meg az értéktörvény

alapján, a felette való fokozatos uralmunk alapján? Hogy értelmezi, gondolja "a harcot" az értéktörvénnyel az előadó? Ha ez harc a spontaneitással, akkor ez teljesen vitathatatlan. Ha azonban ez az egyenértékű csere elleni harc, akkor ez már egészen más. Hangsúlyozom, hogy ha Preobrazsenszkij ezt a másodikat gondolja, akkor ez helytelen, nem felel meg az általunk létrehozott szovjet gazdaságra jellemző, ezt a gazdaságot a tőkés időszak gazdaságától alapvetően megkülönböztető törvények elvi lényegének.

Preobrazsenszkij zárszava

Elvtársak! Előadásommal kapcsolatban 24 hozzászóló fejtette ki véleményét. Önök jól megértik, hogy semmi esetre sem tudok válaszolni a hozzászólók minden felvetésére, sőt nem tudok válaszolni mindazoknak sem, akik valami válaszra érdemes, további vitára szolgálót mondtak. Következésképpen igen össze kell sűritenem válaszomat, és tartanom kell magamat ahhoz az időkorláthoz, amelyet az elnökség nekem erre adott.

Elvtársak! Én végighallgattam itt néhány politikai jellegű megjegyzést. Az én előadásom nem politikai, hanem tudományos, elméleti. Ezért azokkal az elvtársakkal, akik politikai támadást hajtottak végre, ebben az auditóriumban nem szándékozom felvenni a harcot. Csak épp megjegyzést kívánok tenni Szteckij és Pasukanisz hozzászólásával kapcsolatban. Pasukanisz itt emlékeztetett az 1923-as évre, és megállapította a kapcsolatot néhány frázis segítségével az én jelenlegi és 1923-as pozícióim, állásfoglalásaim közt. Azt mondotta, hogy álláspontom nem lesz igazabb attól, hogy én nem a Narkomfin /Pénzügyi Népbiztosság/ élén álló Szokolnyikov ellen, hanem az ellenzéki Szokolnyikov ellen lépek fel. Meg kell mondanom Pasukanisznak, hogy nem tartozom azon emberek közé, a k i k r e n d s z e r e s e n é s m i n d i g c s a k a k i s e b b s é g e l l e n l é p n e k f e l. /Taps./ Általában nem értem, miért történt ez a kirohanás. Pasukanisz kiválóan tudja, hogy nem válaszolhatok neki az adott összejöveten, mivel ki kellene terjesztenem a vitát mindenre és részletesen érinteni mindazokat a kérdéseket, melyeket ő futólagosan érintett. De ha ezt nem tehetjük meg, akkor miért volt ez a támadás? Kinek volt ez címezve? Ha nem ennek az auditóriumnak és nem nekem, akkor nyilván-

való, hogy valamilyen más helyre címeztetett. Ha pedig másnak volt címezve, akkor menjen is oda, én pedig nem fogok kitérni rá. Most pedig Szteckij hozzászólásával kapcsolatban. Miután azt mondtam, hogy jelenlegi előadásom kapcsolatban van a sajtóban megjelent "A szocialista felhalmozásról" című cikkemmel, Szteckij erősen javasolta, hogy olvassák el Buharin válaszát erre a cikkre. Én ugyancsak javasolom azoknak, akik nem olvasták, hogy olvassák el cikkemet és Buharin válaszát, válaszomat Buharinnak és általában azt az egész irodalmat, amely ezzel a kérdéssel kapcsolatos. /Derűtség./ Szteckij nyilvánvalóan azt akarta mondani, hogy ha egyszer valamikor másfél évvel ezelőtt Buharin válaszolt nekem, akkor ezzel az egész ügy befejeződött. Nem. A történelem másként ítél. Természetesen lehet hivatkozni a megirt cikkre, de a történelem a kérdést a megirt cikkekre való hivatkozástól függetlenül a l é n y e g a l a p j á n ítéli meg. Lényegét tekintve a kérdés úgy volt felvetve /az elméleti oldalon kívül, melyre a későbbiekben még visszatérek/, ha a politikai felvetésről beszélünk: idejében vagy nem idejében vetettem-e fel akkor a szocialista felhalmozás problémáját. Erre a kérdésre nekünk ma az áruhiány válaszol. Aki nem érti meg, hogy az áruhiány válasz az akkori vitára, az semmit sem ért meg. Az pedig, aki megérti, de politikai megfontolásokból nem mondja, hogy kinek a javára végződött ez a vita, azzal elméleti téren lehetetlen vitázni.

Most pedig elvtársak, engedjék meg, hogy áttérjek a kérdés lényegére, azaz tisztán elméleti felvetésére.

Meg kell mondanom, hogy vitánk igen tartalmas volt, habár természetesen sőkoldalu és sok olyan problémát is érintett, amely kisé eltérít minket a témától. Most a legalapvetőbb problémákra térek ki, aztán pedig áttérek az egyes hozzászólókra, hogy a legfontosabb kérdések kapcsán konkrét megjegyzéseket tegyek.

Kezdem a szovjet gazdaság vizsgálatának módszerével. Konnak, aki e kérdés kapcsán szólalt fel, teljesen igaza van, amikor azt mondotta, hogy amennyiben gazdaságunkban szerepet kezd játszani a tervtörvény, ennyiben gazdaságunk vizsgálatának módszere is, pontosabban nem a módszer, hanem a vizsgálódás metodológiai fogásainak is természetesen meg kell változniuk. Ezt a véleményt, amit itt kifejtett és ami politikai gazdaságtani programjában le is van írva, teljesen helyesnek tekintem. Kon megérti, hogy meg szükséges változtatni a tudományos vizsgálódás módszereit, amennyiben jelen-

tős mértékben megváltozik maga a vizsgálat anyaga. De ezt a teljesen helyes tételt motiválva hibát követett el az indoklásban, amikor azt állította, hogy a szovjet gazdaság jelenségeit nem lehet oksági szempontból vizsgálni, végsősoron nem lehet így vizsgálni ezen jelenségek meghatározott csoportját. Ily módon azt kapjuk, hogy az oksági törvény általában továbbra is működik gazdaságunkban, de az oksági törvény alapján gazdaságunk mindenekelőtt a tervgazdaság jelenségeit nem lehet metodológiailag vizsgálni. Ez teljesen hibás beállítása a kérdésnek. Itt Kon két dolgot kever össze: összekeveri a törvényszerűséget, annak kényszerítő erejével minden formáció számára, legyen az kollektíven szervezett vagy sem, e z e n t ö r v é n y s z e r ü s é g m e g j e l e n é s i f o r m á j á v a l. Amikor a szervezetlen társadalomban az értéktörvény működésekor ez a törvényszerűség /az adott esetben a termelőerők meghatározott eloszlása/ megjelenik, mintegy külső kényszerítőerő és post factum működik, az emberek tarkóját és hátát üti, akkor itt egyrészt általános törvényszerűséggel, és másrészt ezen törvényszerűség megjelenésénél meghatározott formájával van dolgunk. Amikor tervgazdasággal - mondjuk teljesen szervezett szocialista gazdasággal - van dolgunk, akkor ott a szükségyszerűség megszűnik létezni? Vajon a gazdasági szükségyszerűség csak spontán elem a gazdasági törvények működésében és semmi több? Vajon a gazdasági szükségyszerűség felszámolódik azzal, hogy meghatározott vágányra vezetik, hogy működését előre látják és szabályozzák? Világos, hogy a szervezetlen és a szervezett társadalom közti különbség abban áll, hogy az utóbbiban a törvényszerűség nem úgy tör utat magának, mint az átlagszámok törvénye, melyről Marx és Engels beszélt, hanem a törvényszerűség itt nem post factum, hanem ante factum tör utat magának, előzetesen tör utat magának az előrelátás formájában a kollektív szervezet agyához és a kollektíva tudatán keresztül az előre elgondolt intézkedéseken keresztül valósul meg ezen törvényszerűség működése. Ime, ebben van a különbség. Következésképpen nem lehet azt mondani, hogy az okság szempontjából a szovjet gazdaságot nem lehet vizsgálni. Mivel a törvényszerűségek megjelenési formája a terv társadalmában megváltozik, megváltoznak a törvényszerűség vizsgálatának fogásai is, de a törvényszerűséget vizsgálják: más-ként a tudomány számára itt egyáltalán nem lenne mit tenni. Ezért

a szovjet gazdaság vizsgálati módszerei megváltoztatása kérdésének felvetése Konnál teljesen helytálló, de indoklása helytelen.

Kon kijavítására vállalkozott itt Pasukanisz, de oly módon javította ki, hogy az értéktörvényről majdnem úgy beszélt, mint természeti törvényről, sőt saját interpretációját Marxnak tulajdonította. A hibát hibával igyekezett elütni. Amikor pedig hibát hibával ütnek el, rendszerint fáj az igazságnak. Az adott esetben is kezdett fájni az igazságnak, hogy a helytelen tételt egy másik, ugyancsak helytelen tétellel szándékoztak megcáfolni.

Most pedig lenn átterek Kac, Ronyin és mások felszólalására, akik nem tartották kielégítőnek elemzési módszeremet, mivel véleményük szerint nem adtam egy befejezett egész a szovjet gazdaság elemzése során. Nem fogom idézni, amit mondtak, de gondolataik lényege nagyjából a következő: én főleg - az ő véleményük szerint - gazdasági frontunk egyes szakaszainak elemzésével foglalkoztam, sőt mint ahogy valaki fogalmazott, az egyes áruügyletek elemzésével, és nem adtam teljes képet. Meg vagyok győződve, hogy ha nem adtam volna illusztratív példákat, akkor éppen az ellenkezőjével vádolnának, azzal, hogy következtetésem általában kitaláltak, és nem érződik alattuk a tényleges társadalmi lét, nem érződik az az alap, amelyre épülnek. Előre látva az ilyen ellenvetést, tételeimet bizonyos mennyiségű konkrét anyaggal illusztráltam. Ez elengedhetetlen ott, ahol csak az első lépéseket teszik meg a többé-kevésbé alapos elméleti elemzésben. Dvolajckij már válaszolt az ilyen típusú ellenvetésekre, és szavaihoz nem kell már semmit sem hozzátennem. El kell azonban mondanom, hogy annak az elméleti elemzésnek az eredményei, melybe csak most fogtunk bele, nem adódnak azonnal, csak nagyarányu k o l l e k t i v munka eredményeként leszünk képesek arra, mint ahogy Marx kifejezte, annyira kritikailag uralni az anyagot, hogy a valóságban végbemenő mozgásnak megfelelő dialektikus formában fejezhessük azt ki. Nagyarányu kollektív munkára van szükség. Ugy gondolom, hogy a mi mostani három ülésünk sokakat ösztönöz arra, hogy részt vegyenek ilyen munkában az elméleti kutatás különböző területein.

Áttérek a következő kérdésre, melyről sok szónok beszélt itt és vitánk legkiválóbb szónokai is. Ez az, hogy gazdaságunkban egy vagy két szabályozó működik-e. Mindenekelőtt megemlítem Kon felszólalását. Ő szintén csatlakozott azokhoz, akik azt állítják, hogy nem lehet két szabályozó, hanem csak egy van. És amikor pedig neki

itt meg kellett fogalmaznia, hogy saját maga hogy is érti ezt a kérdést, amikor gazdaságunkban a két elv harcából indulunk ki, akkor az érték valamilyen misztikus szubsztanciájáról beszélt az értékformával szemben, és semmit sem tudott világosan megfogalmazni, úgy, hogy én nem is voltam képes őt megérteni. Ugyanakkor azonban ki kell jelentenem, hogy Kon helyes uton jár kutatásaiban és lehet, hogy az a válasz, amit én a továbbiakban neki adok, kielégíti őt és békét köthetünk egymással, ha ő feladja az okság kérdésével kapcsolatos hibáit. Az egyetlen szabályozó mellett itt felszólaló következő szónokok - Mendelszon, Kac, Motiljev és mások - a kérdést a következő módon vetették fel: a Szovjetunió gazdaságában egy szabályozó van, azaz az értéktörvény; csak eltérés és elferdülés van; ez az elferdülés, elhajlás és változás az állami szektor oldaláról, a tervszerű szabályozástól indul ki. Másként gondolva tehát megengedhető a dualizmus a gazdasági szabályozás szférájában. A dualizmus kérdésével kapcsolatban Szolncev részben már válaszolt és teljesen helyesen válaszolt opponenseimnek. Ugyanerre a dualizmus vádjára szeretnék még válaszolni más szempontból. Mindenekelőtt általában lehetséges-e két szabályozó valamilyen gazdasági rendszerben? Forduljunk magához a kapitalizmus történetéhez. Vajon az értéktörvény mint szabályozó egyből az égből pottyant le? Oly mértékben alakult ki, ahogyan fejlődtek az árutermelő és a tőkés árutermelő gazdaság viszonyai. Vajon nem ismerünk a történelemben olyan szakaszt, amikor a szabályozás cég-módszereinek felbomlása-kor harc folyt a munkaszabályozás cég-módszerei és az értéktörvény közt, tehát következésképpen két szabályozó létezett? Vajon az, ami lehetséges volt a multban, miért lehetetlen a jelenben és a jövőben? Vajon az értéktörvény, amely annak idején dualisztikusan jól megfért a cég-törvényekkel, bizonyos történelmi szakaszban miért nem tud megférti a dualizmussal a szabályozás terén, amely abból ered, hogy ezt a törvényt szisztematikusan kiszorítja a tervszerű szabályozás? Miért lehetetlen ez? Éppen a dialektikus folyamatokat jellemzi gyakran az antagonisztikus mozgás ilyen formája. Következésképpen formálisan is helytelen a kérdés olyan felvetése, hogy a gazdaságban általában nem lehet két szabályozó; hogy nem lehet főleg egy olyan rendszerben, ahol két törvény harca folyik. Tehát két törvény, két rendszer harca esetén, melyek egységes gazdasági rendszert alkotnak, lehetséges két szabályozó, n e m l e h e t , h o g y n e k é t szabályozó legyen. Az egész

lényeg az, hogy milyen eredő jön létre a harc eredményeként. Ez az egész lényege. Erre én még visszatérek, most azonban bemutatom Önöknek, hogy az elmondottak hogyan kapcsolódnak az eredeti szocialista felhalmozás törvényéhez. Azt mondják nekünk, hogy gazdaságunkban egységes szabályozónak kell léteznie. De akkor én azt kérdezem: de hiszen az értéktervény a tőkés termelési viszonyoknak, a gazdaság meghatározott - éppen a tőkés viszonyok ujratermelése objektív feladatának megfelelő arányainak a törvénye. Engedjék meg, hogy megkérdezzem Onoktól, mit is termel újra nálunk az értéktervény? Van nálunk egyrészt a szocialista viszonyok bővített ujratermelése, másrészt az árugazdaság fejlődése és ott is bővített ujratermelés. A bővített ujratermelés pedig mindkét szektorban h a r c a l a p - j á n megy végbe. Kérdem, ilyen szituációban mit termelhet újra az értéktervény? A munka megosztásának csak olyan tendenciáját összegezheti a társadalomban, amely egész rendszerünk ujramegdontésének vonalán, a tőkés viszonyoknak a termelés u r a l k o d ó formájává változtatásának vonalán, olyan vonalon halad, amely magát e törvényt teszi a termelési viszonyok egyetlen szabályozójává. Ime, hogyan is áll a kérdés. És ezért, amikor nekem arról beszélnék, hogy tervező szerveinknek csak meg kell ragadniuk az értéktervény követelményeit, mit is kapunk akkor? Ebben az esetben a mi tervünk csak a z é r t é k t o r v é n y m u k o d é s é - n e k e g y i k f u n k c i ó j a l e n n e . Ime, az Onok kérdésfelvetése, Mendelszon, Motiljev, Kac és a többiek. Kérdezem Önöket: végiggondolták-e Onok mindazt a következményt, amely az Onok álláspontjából adódik, különösen Motiljev, aki nem tudni miért, de mindenesetre saját szakállára előrángatta a XIV. pártkongresszus politikai határozatát, melynek nincs közvetlen kapcsolata a szovjet gazdaság elméletéhez, de amelyben az állami vállalatokról az van kimondva, hogy "következetesen szocialista típusúak". Kérdezem tőle, hogy fejében, rendszereiben hogy kapcsol össze két dolgot: az állami szektor következetes szocialista típusát egyrészt, másrészt pedig gazdaságunk egyetlen szabályozójának, az értéktervénynek a koncepcióját? Mi is ez? Ez, elvtársak, nem komoly viszony a tudományos problémákhoz, különösen egy olyan elvtárs részéről, aki igényt tart arra, hogy meglehetősen terjedelmes könyvecskét írjon az elméleti közgazdaságtanról. /Derültség./

Ennek a kérdésnek van még egy másik oldala is. Dvolajckij itt teljesen helyesen mondotta, hogy ha lehetőséget biztosítunk az ér-

téktörvény működése szabad kibontakozásának gazdaságunkban, akkor ennek első következménye a külkereskedelmi monopóliumról és a szocialista protekcionizmusról való lemondás kell, hogy legyen, második következménye pedig a munka olyan eloszlása, amely megfelel a tőkés viszonyok ujratermelésének, de nemcsak a mi nemzeti határaink közt, hanem a nemzetközi munkamegosztás bázisának a tőkés világgazdaságban, melybe gazdaságunknak mint egy láncszemnek kell bekapcsolódnia. Ez pedig nehéziparunk háromnegyedének megsemmisítését jelenti. Ime, ezt jelenti az értéktörvény szabad működése. Azt mondják nekünk, hogy a Goszplánban csak megragadják az értéktörvény működését. Merem remélni, hogy Mendelszon, aki maga is a Goszplán munkatársa, ebben a kérdésben itt nem a Goszplán nevében szólalt fel. Itt olyan nézetet fejtett ki, melyet Dvolajckij tévedésnek, félreértésnek nevezett. Tudják, van többféle félreértés. Van egyszerű lapszus, nyelvbotlás, de olyan tévedés, amely 15-20 percig tart, ez már nem tévedés, hanem a kérdés helytelen felvetése alapján. Nyomatékosan javasolom az elvtársaknak, különösen akik részesek a tervszerű szabályozásnak, hogy gondolják végig ezt a kérdést. Amint Önök is valószínűleg tudják, a megboldogult Parvus⁴⁰ gazdasági rendszerünket a következőképpen értékelte: "ez tipikus burzsoá gazdaság, melynek nagy jövője van, amely amerikai gyorsasággal haladhat a tőkés formák kibontakoztatása útján, de a proletariátus diktaturája, a kommunista párt diktaturája a legfőbb akadály a termelőerők fejlődésének ebben a gazdaságban, amely típusa szerint fejtől a talpáig polgári." Így tekintett Parvus gazdaságunkra. Ez következetes álláspont. Ilyen álláspont mellett teljesen helytálló és következetes az egy szabályozó gondolata, mint ahogy következetes a Szocialiszticeszkij Vesztnyik⁴¹ mensevikjeinek álláspontja. A mensevikek úgy tekintenek gazdaságunkra, mint a burzsoá rend olyan válfajára, amelyben a burzsoá gazdaság törvényeit - következőképpen tehát mindenekelőtt az értéktörvényt - a proletárdiktatura létezése miatt megsértik és elferdítik.

Most pedig elvtársak, áttérek a következő kérdésre. Az értéktörvény kérdésével kapcsolatban elvtársaink itt állandóan letértek a helyes utról a következő irányba. Összekeverik az értéktörvényt mint szabályozót a tőkés rendszerben, melynek érvényessége meghatározott történelmi periódusra terjed ki, az arányok társadalmilag szükséges megállapításával a termelőerők elosztásában, ami

e l e n g e d h e t e t l e n m i n d e n t á r s a d a l m i

t e r m e l é s i r e n d s z á m á r a . A . A . Bogdanov mostani felszólalása oly árnyaltan kiemelte ezt a hibáikat, hogy beszéde kiváló szolgálatot tett nekem. Megmutatta, milyen oldalról megoldatlan, befejezetlen a rendszerük és mennyire történelmietlenül vetik fel az értéktörvény kérdését. Állandóan oly értelemben beszélnek a munkaráfordítások szabályozójáról, ahogyan ez a szabályozó létezni fog a szocializmusban is, azaz csereviszonyok nélkül is; olyan arányosságról beszéltek, amely gazdaságunkban is abszolút szükséges, még akkor is, amikor nálunk teljesen győz a tervelv. Ugyanakkor azonban az egész kérdés lényege az, hogy milyen módon, milyen alapon, a munka milyen elosztása mellett fognak kialakulni az arányok a munka megosztásában. Erre a fontos és alapvető kérdésre kitérek, amikor majd az eredeti szocialista felhalmozás törvényének általam adott értelmezését fejtem ki, mint gazdaságunk szabályozójáét. Ezt nem kellően érintettem előadásomban, mivel azt azt értéktörvénynek és nem az értéktörvény ellenlábásának szenteltem.

Pasukanisz úgy szólt hozzá, hogy felszólalása az értéktörvényről teljesen egybeesett azzal, amit Alekszandr Alekszandrovics Bogdanov mondott. Ezért engedjék meg, hogy a továbbiakban, amikor Bogdanovval szemben fogok fellépni, hű tanítványa, Pasukanisz ellen is fellépjek.

Ezek után, elvtársak, nézzük a második kérdést, a z a r á n y o s s á g m e g á l l a p í t á s á n a k m ó d s z e r e i t . Abszolút megállapított ténynek tartom, hogy a termelőerők adott pillanatban kialakult megoszlása nem felel meg a termelőerők azon eloszlásának, amely a tőkés viszonyok esetén alakult volna ki nálunk, még az ország iparosításának adott szintje esetén sem. Ezt én teljesen vitathatatlannak tartom. De még ha elfogadhatónak is tartanánk, hogy valamilyen csoda folytán az egyik és a másik arány egybeesik, akkor is felvetődik a kérdés, hogy ezzel be lenne-e bizonyítva, hogy a számunkra szükséges arányosság megállapításának módja számunkra alapvetően a spontán szabályozás. Mi, akik történelmileg sokkal tökéletesebb módszerekkel rendelkezünk, mint ezen arányosság spontán kialakításának módszerei, mi, akik kezünkben tartjuk a parancsnoki posztokat, miért nem tudjuk a tervezés módszereivel megragadni azt az arányosságot, amely nálunk az értéktörvény alapján alakulhatott volna ki? Miért nem lehet olyan helyzet, hogy mi lényegében megragadjuk az arányosság vonalát, egy-

két-három évre előre, miközben az értéktörvény csak korrenciókat hajt végre elképzeléseinkben és nem fordítva? Miért nem lehetséges ez? Hogyan lehet ezt bebizonyítani, kizárva a hivatkozást a Goszplán sikertelen tervezőmunkájára az egyik vagy másik esetben? Hiszen azok a hibáink és félreszámításaink, amelyek nem objektíve következnek a szovjet gazdasági rend objektív feltételeiből, más kérdés, és ezt külön meg kell tárgyalni.

Térjünk át a következő pontra. Az adott pillanatban annak következtében, hogy nálunk a munka termelékenysége és a technika összehasonlíthatatlanul alacsonyabb, mint Amerikában és mi a világpiac óceánjától a szocialista protekcionizmussal, a külkereskedelmi monopóliummal védekezünk, olyan viszonyok alakulnak ki gazdaságunkban, amelyeket az értéktörvény működése esetén és ha a szabad kereskedelem alapján bekapcsolnának a világpiacba, elsöpörnének. Majd ha áttérünk egy olyan helyzetre, amikor a technika szintje mondjuk az amerikai vagy a német technika szintjén lesz és amikor gazdaságunk számára strukturájával összhangban levő műszaki bázist teremtünk, kérdelem, milyen értelemben fog megváltozni akkor a helyzet? Mindenekelőtt abban az értelemben változik meg, hogy amikor az egy munkásra jutó munkatermelékenységben meg fogjuk közelíteni a világgazdaság színvonalát, akkor egy másik folyamattal lesz dolgunk, olyannal, amely abból ered, amit én első cikkemben a hatalmas gazdasági tömeg kooperációja faktorának neveztem. Gazdaságunkban egészen új jelenséggel lesz akkor itt dolgunk, amely a munka tervszerű és tudományos szervezéséből ered egész gazdaságunkban, a meghatározott mennyiségű termék előállítására fordított munka csökkenésével lesz dolgunk, amely gazdaságunk egészen más strukturájából fog eredni. Csak amikor technikánk egyenlő lesz az amerikaival, fognak ezek a tényezők a legnagyobb erővel megnyilvánulni. De ez azt is fogja jelenteni, hogy az értéktörvénynek, ahogy mi értjük ezt és nem ahogy Bogdanov érti, gazdaságunkban semmilyen oldalról és semmilyen periódusban sem lesz szabad létezése, élete.

Áttérek a következő kérdésre, a szocialista felhalmozás törvényére. Ezen tétel ellen hangzott el a legnagyobb számú ellenvetés, és jó néhány közülök azzal függ össze /ebben teljesen egyetértek Dvolajckijjal/, hogy nem kellően világítottam meg ezt a törvényt, mint az értéktörvénnyel antagonisztikust, mint a termelőerők elosztásának törvényét gazdaságunkban. Ezt a hiányt pótlom, amennyiben ez lehetséges egy rövid zárszóban. Önök, elvtársak,

mindannyian jól tudják, hogy az értéktörvény olyan törvény, amely a tőkés termelés fejlődésének körülményei közt spontán termeli újra bővülő mértékben a tőkés viszonyokat. Nálunk pedig bővített szocialista ujratermeléssel van dolgunk. Kérdezem Önöket: ha az egyik folyamat, a tőkés viszonyok ujratermelésének alapja az értéktörvény, akkor milyen törvényszerűség a bővített szocialista ujratermelés alapja? Van-e itt valamilyen törvényszerűség, amely abban fejeződik ki, hogy konstatálhatjuk egy sor ok ismétlődése /természetesen viszonylagos/ esetén ugyanazon következmény ismétlődését? Létezik-e a bővített szocialista ujratermelésnek specifikus törvénye vagy sem? Illetve a tőkés fejlődés elveinek antagonisztikus működésével van dolgunk az értéktörvény alapján, a gazdaság szocialista típusú fejlődésének pedig semmiféle alapja sincs? Azt mondják itt: a tudatosság elve, de ez tudomány? Ez felelet? Nekünk törvényszerűséget kell megállapítanunk szocialista termelésünk kibontakozásában. Miben állhat ez? E z a t ö r v é n y a b b a n á l l , h o g y f e j l ő d é s ű n k m i n d e n e g y e s s z a k a s z á n k é n y s z e r i t ő s z ű k s é g s z e r ű s é g g e l n e h e z e d i k r á n k a z a n y a g i e s z k ö z ö k m e g h a t á r o z o t t a r á n y u f e l h a l m o z á s a a z á l l a m i s z e k t o r b a n e g y r é s z t , é s m e g h a t á r o z o t t a r á n y o k b a n a m u n k a e r ő é s a t e r m e l é s i e s z k ö z ö k e l o s z t á s a a z á l l a m i s z e k t o r u n k o n b e l ű l m á s r é s z t . E z t m e g l e h e t á l l a p i t a n i g a z d a s á g u n k k o n k r é t e l e m z é s é v e l , d e b e l e h e t b i z o n y i t a n i p u s z t á n e l m é l e t i l e g i s . M i b e n k ű l ö n b ö z i k a z e g y s z e r ű u j r a t e r m e l é s a b ő v i t e t t ő l ? T é t e l e z z é k f e l e l v t á r s a k e g y p e r c e , h o g y g a z d a s á g u n k b a n n i n c s s e m b ő v i t e t t s z o c i a l i s t a u j r a t e r m e l é s , s e m b ő v i t e t t u j r a t e r m e l é s a z á r u t e r m e l ő r é s z é b e n . T é t e l e z z ű k f e l e g y p e r c i g , h o g y e g y é v i g a z e g y s z e r ű u j r a t e r m e l é s á l l a p o t á b a n v a g y u n k m i n d a z e g y i k , m i n d a m á s i k o l d a l o n . K é r d e m , a z o k a z a r á n y o k , m e l y e k a z e g y s z e r ű u j r a t e r m e l é s e s e t é b e n l é t r e f o g n a k j ö n n i , e l t é r n e k - e a z o k t ó l a z a r á n y o k t ó l , a m e l y e k a z e g y i k é s m á s i k o l d a l a d o t t a r á n y a , r é s z e s e d é s e m e l l e t t a b ő v i t e t t u j r a t e r m e l é s e s e t é n k i a l a k u l n a ? M i n d e n k i Ö n ö k k ö z ű l , a k i i s m e r i a z e l m é l e t i k ö z g a z d a s á g t a n t , a z t m o n d j a , h o g y i g e n . E m l é k e z n e k r á , h o g y M a r x " A t ő k e " I I . k ö t e t é b e n u g y a n o l y a n n a g y s á g u é r t é k b e n k i f e j z e t t t ő k e m e l l e t t t é r á t a z e g y s z e r ű u j r a t e r m e l é s s é m á j á r ó l a b ő v i t e t t u j r a t e r m e l é s s é m á j á r a , é s t e l j e s e n m á s a r á n y t k a p a t e r m e l ő e r ő k e l o s z t á s á b a n , t e l j e s e n m á s a r á n y a l a k u l k i , m e r t i t t , h a s z a b a d i g y k i f e j z e n i ,

az összes nagyság harci menetbe sorakozott fel. Ez a bővített ujratermelés dinamikájának fényképe. Ugyanilyen helyzetben vagyunk szovjet gazdaságunkban, azzal a gyökeres különbséggel, hogy a termelőerők elosztásának aránya a két gazdasági forma harcra alapján alakul ki, és a termelőerők eloszlása az állami szektorban nem egyszerűen csak a bővített ujratermelés feladatának van alárendelve, hanem a szocialista bővített ujratermelés feladatának. Minden egyes adott év a szocialista termelés kibontakozásában különbözik a megelőzőtől. Minden adott év kényszerítően diktálja számunkra, hogy meghatározott arányban szivattyuzzunk át értékeket a magánszektorból. Aki ezt nem érti meg, annak fejére nő az áruhiány. Ezt mostanáig sem megérteni, nem látni azt, hogy törvénytelen van dolgunk, amely a gazdaságban meghatározott egyenletet kényszerít ránk, csak abban az esetben lehetséges, hogy ha az elméleti gondolkodás igen gyengén fejlődik. Amikor nem egyszer aláhúztam a törvényszerűséget rendszerünk létezéséért folyó harcban, ebben csak egyet láttak: végy el többet a falutól. És nem látták az alapvetőt, nem vették észre, hogy "a végy el, vagy adj" problémát fejlődésünk arányai kényszerítően vetik fel számunkra, az veti fel számunkra, hogy rendszerünk tőkés környezetben létezve csak úgy harcolhat létezéséért, hogy kellő gyorsasággal bontakoztatja ki a termelés szocialista formáit. Ilyen helyzetben a szocialista bővített ujratermeléshez minden egyes adott évben egyre nagyobb mennyiségű többlettermékre lesz szükségünk a termelés anyagi eszközei értelmében. Ezeket az értékeket a saját rendszerünkől kell elvonnunk, azaz a munkások többlettermékéből és a parasztgazdaságok többlettermékéből. Mint marxisták, hogy nem látják, hogyan függ egész létezésünk a felhalmozásnak ettől a meghatározott mértékétől, mint közgazdászok, hogy nem látják gazdaságunk létezésének előfeltételeit elemezve, hogy minden egyes fokon Demoklész kardjaként függ felettünk az akaratunktól független felhalmozási arány? Iparunk fejlődésének meghatározott arányát egész gazdaságunk együttesen diktálja. A parasztgazdaságoknak a maguk részéről fejlődésükhöz olyan anyagi előfeltételekre van szükség, melyet az ország iparosodottsági színvonala határoz meg. Az új eszközöket egy olyan országban kell megszerezni, amely nem kap külföldi kölcsönöket, de melynek élnie és fejlődnie kell. Így áll a kérdés. Ezért mondom azt, hogy a termelőerők és a nemzeti jövedelem meghatározott mennyiségű többletterméket biztosító el-

osztási aránya minden egyes évben olyan arány, melyet objektíve az állami szektornak a magánszektorhoz való kölcsönös viszonya diktál. Törvény-e ez, avagy valami más? Ez törvény, melynek külső kényszerítő ereje van ránk. Ha rendszerünk előrehaladva nem fogja kielégíteni a társadalmilag elengedhetetlen szükségleteket, akkor erről az oldalról lesz megdöntve. Hogy nem lehet ezt látni? Vajon nem tudjuk, hogy minden rendszer, mindenekelőtt saját munkaszabályozási módszereitől függetlenül, meghatározott társadalmi funkciókat kell, hogy teljesítsen bizonyos társadalmi szükségletek kielégítése érdekében? Ha ezt nem teszi meg, megdöntik. A rendszer megőrzése szempontjából kényszerítő erő diktálja számunkra, hogy meghatározott mennyiségű anyagi eszközöket kapjunk. Ebben áll az eredeti szocialista felhalmozás törvénye. És ugyanakkor ezzel egyidejűleg az új termelési eszközök körül egyre újabb és újabb embertömegeket kell kooperálnunk, a termelési ágazatok közti megosztásuk rendszerét alárendelve a szocialista felhalmozás feladatainak. Mit jelent ez? Ez egy másfajta munkaerőelosztást, munkamegosztást jelent, mint az értéktörvény működése esetén. Mindezt ugyanugy kényszerítő erő diktálja számunkra minden egyes évben azon változó arányok alapján, amely állami szektorunk, valamint a magán-, illetve a világgazdaság közt alakul ki. Amikor az én kérdésfelvetésemben nem látnak többet, mint "vegyél el többet a paraszttól" jelszavát, akkor ez a gondolatok olyan elhajlása a narodnyikság irányába, melyet pártunknak határozottan el kell vetnie.

Menjünk tovább. Az itt felszólaló elvtársak beszéltek arról, hogy előadásomban erősen eltulzom állami szektorunk tervlehetőségeit. Előre meg kell mondanom, hogy munkámban ezeket a tervlehetőségeinket sehogy sem, sem algebrailag, és mégkevésbé aritmetikailag nem számoltam ki. Csak hozzávetőlegesen beszéltem arról, hogy az értéktörvény gazdaságunk ilyen és ilyen szektoraiban kevésbé működik, erősebben ott, ahol gazdaságunk a parasztsághoz kapcsolódik, és még erősebben a magángazdaságon belül. Munkámnak ezt a részét néhányan, mint például Dvolajckij, igen értékesnek tartják, mások ebben munkám hiányosságát látták. Ha a hozzászólók általános benyomása alapján én tulértékeltem a tervet, akkor erről külön kell vitáznunk egy pont kivételével, ahol nyilvánvaló a félreértés. Mendelszon és mások rámutattak arra, hogy - a lényegét mondva - terveinket gyakran keresztezik spontán hatások. A Goszplánt kiigazítja a kresztplán stb. Amikor azt mondom, hogy meghatározott te-

üveken lehetőségünk van ilyen vagy olyan mértékben megvalósítani a tervszerű szabályozást, akkor vagy arról az objektív lehetőségről beszélek, amely gazdaságunk strukturájából, valamint állami szektorunk és a magángazdaság erőviszonyaiból az adott szakaszban következik. Ha pedig nem vagyunk képesek megvalósítani a tervszerűséget azért, mert rossz terveket dolgozunk ki, akkor ez nem az objektív szükségszerűségből ered, habár más vonalon felvethetnénk azt a nem közgazdasági, hanem szociológiai kérdést, miért van nálunk ennyi hiba, félreszámolás stb. De ez más kérdés, és nem tartozik a szovjet gazdaság elméletéhez. Ha pedig nálunk igen sok a hiba, félreszámolás és ezek egy része abból ered, hogy maguk a tervező elvtársak sem hiszik, hogy a tervet meglehetősen nagymértékben lehet alkalmazni, illetve nincs még kellő tapasztalatunk ebben, akkor, elvtársak, az Októberi Forradalom által létrehozott és az ipar, valamint a közlekedés társadalmasításán alapuló gazdasági rendszerünk ebben nem vétkes. Gazdaságunkban több a tervszerű szabályozás lehetősége, mint amennyit a tervezők feltételeznek, illetve realizálhattak. Az elméleti vizsgálatnak csak azt kell feltárnia, ami objektíve benne rejlik ebben a rendszerben.

Most pedig elvtársak, engedjék meg, hogy áttérjek az egyes hozzászólókra. Mindenekelőtt Alekszandr Alekszandrovicsnak kell válaszolnom. Őt azért veszem soron kívül előre, mert különös érdeklődés nyilvánult meg felszólalása iránt. Egyrésztől megkönnyítette, hogy bizonyos problémákat tisztázzunk, másrészt pedig bevetette a "reakció a tudományban" jelmondatot. Az értékről Alekszandr Alekszandrovics azt ismételte, amit tankönyvében leirt. Arra tart igényt, hogy az értéktörvény általa adott naturalisztikus és nem történelmi értelmezését fogadják el az értéktörvény marxi értelmezésének. Ebben az alapvető kérdésben nem értünk egyet vele, ez régi nézeteltérés már. Alekszandr Alekszandrovics feladta az értéktörvény olyan értelmezését, mint a termelés történelmileg átmeneti rendszerének, azaz az áru- és tőkés árutermelő rendszernek a szabályozója. Makacsul nem kívánja megérteni ezt az oldalát a dolgoknak. Kezdetből fogva helytelenül értette Marxot e pont kapcsán, és továbbra is ezen állásponthoz tartja magát. Ezért nincs jogunk, hogy szemrehányást tegyünk neki a reakciós gondolatokért, de nem is üdvözölhetjük a haladásért. Mi és ifjúságunk továbbjutott Marx megértésében, mint ahogy Alekszandr Alekszandrovics az 1890-es években elsajátította Marxot. Alekszandr Alekszandrovics hibája

még abban is áll, hogy helytelenül értelmezi a politikai gazdaságtan tárgyát és módszerét. Felszólalásának végén rámutatott arra, hogy a Kommunista Akadémia egyik ülésén mi már eltemettük Marx olyan értelmezését, mely szerint a politikai gazdaságtan az emberek termelési viszonyainak általános tudománya, nem pedig csak az áru- és tőkés árutermelő gazdasági rendszer termelési viszonyainak tudománya. Azt gondolja, hogy mi most itt eltérünk Marxtól, mi pedig azt gondoljuk, hogy Alekszandr Alekszandrovics mindig eltért Marxtól. Amikor Marx a politikai gazdaságtan tárgyáról nyilatkozott, mindig feltételezte, kimondta, hogy ez az áru- és tőkés árutermelő termelési mód tudománya és műveit "A politikai gazdaságtan bírálata", "A tőke" címen jelentette meg, nem pedig len az összes termelési mód elméleteként. Marxnál néhány egyértelmű megfogalmazást találhatunk erről a témáról. Mindez olyannyira világos, annyira elemi igazság, hogy ez ellen meglepő vitázni. Sok időt fordítottunk e probléma tisztázására, amikor Szkvarcovval vitáztunk. Alekszandr Alekszandrovics azt mondja, hogy Marxnál más megfogalmazások is vannak. Én pedig állítom, hogy az engelsi "Anti-Dühring"-ben abban a fejezetben, melyet maga Marx irt, adja azt a formulát, melyet mi védünk. Engels másik megfogalmazása nem pontos, a pontos Marxnál található. Ez a hiba milyen módon kapcsolódik össze Alekszandr Alekszandrovicsnál az értéktörvénnyel kapcsolatos másik hibával? A következő módon kapcsolódik. Alekszandr Alekszandrovics eszmeifuttatása a következő: egyetlen társadalmi rendszer sem létezhet, ha nem elégíti ki az emberek elementáris szükségleteit. Ezen szükségletek kielégítése érdekében az embereknek dolgozniuk kell. Ezért az a kérdés, hogy minden egyes termék mennyi munkaráfordítást igényel, a legnagyobb és alapvetőbb kérdés minden rendszer számára. Mindez igaz, és ebben véleményünk nem tér el az Önétől. De a továbbiakban, amikor Ön az összes termelési rendre rá akarja kényszeríteni szabályozóként az értéktörvényt, és ily módon eltörli a határt a tőkés rendszerben a munkaráfordítások alapján működő szabályozó, valamint a kapitalizmus előtti rendszerek szabályozója és a tervgazdaság szabályozója közt, akkor Ön alapvető hibát követ el. Ön azon a vonalon halad, amely alapján a marxizmus ellen folytatta a harcot az összes polgári közgazdász. Ők öröknek tekintettek egy meghatározott termelési módot, Ön pedig öröknek tekintti azt a szabályozási módot, amely csak a szervezetlen társadalmi termelésre, csak a termelés áruformájára jellemző, habár ezen szabályozás alap-

ja ugyanugy, mint a többi rendszerben is, a munkaráfordítás. Univerzalizálva a politikai gazdaságtan tárgyát és módszerét Ön ily módon univerzalizálja az értéktörvényt is, összekeverve a formát a tartalommal, nem marxista értelmezését adva ezen törvénynek. Igaz, Marxnál található két-három olyan megfogalmazás, amelyben azt mondja, hogy más termelési módokban is működik az értéktörvény, de abban az értelemben, mint az egyik vagy másik termék előállítására fordított munkaidő nyilvántartása, számbavétele. Ez a kérdés egészen másfajta felvetése. Egy részt idézek Engelstől Önöknek, ahol teljesen világosan és határozottan veti fel ezt a kérdést. Engelsnél sok rész található, ahol az értéktörvényről egészen más értelemben beszél, mint "A tőke" III. kötete. Marx más értelemben beszélt a társadalmilag szükséges munkáról, ami arra csábított a marxisták közül egyeseket, hogy a társadalmilag szükséges munka termelési-technikai értelmezésétől eltérjenek.⁴²

Engels az "Anti Dühring"-ben teljesen világosan beszél az értéktörvény felszámolásáról az árutermelés felszámolása után.

"A társadalom egyszerűen kiszámíthatja, hány munkaóra rejlik egy gőzgépben, a legutóbbi termelés egy hl búzájában, meghatározott minőségű posztó 100 m²-ében. Eszébe sem juthat tehát, hogy a termékekben lefektetett munkamennyiségeket, melyeket akkor közvetlenül és abszolút módon ismer, továbbra is csak relativ, ingadozó, elégtelen, korábban jobb híján elkerülhetetlen mértékben egy harmadik termékben fejezze ki, nem pedig természetes, adekvát, abszolút mértékükben, az i d ó b e n."⁴³ Ez a megfogalmazás teljes világossággal válaszol vitánkra.

Alekszandr Alekszandrovics a vizsgált kérdés kapcsán még néhány gondolatot fejtett ki. Birálta rendszeremet, amennyiben abban semmi mást nem vett észre, mint a kereslet és kínálat törvényét. De hiszen az értéktörvényt, ha azt egészében értjük, azaz mint szabályozót, akkor az alap oldaláról is, azaz a munkaráfordítások oldaláról és minden megjelenési forma oldaláról vizsgálnunk kell, tehát elemeznünk kell a kereslet és kínálat mechanizmusát is. Más-ként hogyan érthetik meg az áralakulás szerepét, valamint az árnak az értéktől való egész eltérési mechanizmusát, amelyen keresztül megvalósul a termelőerők elosztása a szervezetlen társadalomban? Hogyan kapcsolja Ön össze az egyiket a másikkal? Ha mi aláhúzzuk az értéktörvény egyik oldalát, azaz az árak eltérését az értéktől a társadalmi munka elosztásának szabályozásakor, termé-

szetesen ekkor a törvénynek ezt az oldalát emeljük ki; amikor a másik oldalra figyelünk, akkor többet foglalkozunk a munkaráfordítások kiegyenlítődéssel az egyes ágazatokban. És helytelen lenne, ha az értéktörvényről másként beszélnénk, figyelmen kívül hagyva az egész szabályozási mechanizmust. Hiszen egészében az értéktörvény megnyilvánul mind az áraknak az értéktől való eltéréseiben, mind az áraknak és az értéknek az egybeesésében. Most pedig nézzük a kereslet és kínálat elméletét. Alekszandr Alekszandrovics világnézete e kérdésben a sztruvistákkal és a marxizmus bírálóinak és elferdítőinek egyéb válfajaival folytatott harcban alakult ki. Természetes, hogy el kellett hajolnia az értéktörvény naturalisztikus értelmezése irányába. De meg is maradt ennél az álláspontnál, és ilyen értelemben nem mondhatom azt, hogy opponensemnél megfigyelhető bizonyos haladás. Ami a szociológiai kirohanásait illeti Alekszandr Alekszandrovicsnak, mégpediglen azt, hogy őt figyelmen kívül hagyják, az értéktörvény-értelmezés bizonyítéka annak, hogy elszakadtunk a munkától, a munkásosztálytól, erre a következőket mondom: nekünk Önnel, Alekszandr Alekszandrovics van nézeteltérésünk, de hogy eltérjünk a munkásosztálytól, a szocializmusért, az egyenlőtlenség, az osztályrendszer stb. megsemmisítéséért folytatott mozgalom értelmében, ezzel kapcsolatban a történelem már kimondta a saját szavát az októberi napokban és a polgárháború időszakában, amikor éppen a mi pártunk az összes ingadozó, kételkedő és a proletariátust elárulóval szemben végrehajtotta saját nagy-szerű ügyét.

Most pedig, elvtársak, engedjék meg, hogy áttérjek Motiljevre. Motiljev elvtársra nagyobb figyelmet fordítottunk, mint amennyit ő tudományos érdemeivel megszolgált. Motiljev olyan önhittséggel, magabiztossággal lépett fel, amely fordítottan arányos tudományos érdemeivel. /Taps./ Elvtársak! Nem tudok sok időt szentelni ennek a szónoknak, mégpediglen főleg azért, mert ő, hogy úgy mondjam, személyes kérdésben szólalt fel és nem az itt megvitatott téma kapcsán. Annak érdekében azonban, hogy kimutassam, Motiljev milyen mélyre hatolt a szovjet gazdasági rendszerbe, a következőket kell, hogy mondjam. Ami a vizsgálódási módszert illeti, Motiljev a következőképpen nézi ezt a kérdést: a politikai gazdaságtan módszerével lehet és kell tanulmányozni a szovjet gazdaságot, abban nincsenek olyan specifikus törvényszerűségek és sajátosságok, amelyek a módszerek, az elemzés logikai fogásainak modifikációját tennék szük-

ségessé. Ezért folyóörüen be lehet rendezkedni ily módon. Tanulmányozzuk a járadékot a kapitalizmusban, e kategória Marx által adott értelmezésében. Azután áttérünk a szovjet rendszerre és tanulmányozzuk a járadékot a Szovjetunió gazdaságában. Ugyanigy végbemegy az automatikus átutazás a szovjet rendszerbe a tőkés gazdaság összes többi kategóriájának elemzésekor. Ha gazdaságunk árutermelő gazdaság részleteiben való bizonyos elferdítését, annak modifikációját jelentené, akkor az ilyenfajta tanulmányozás teljesen természetes lenne. Ugyanakkor azonban másutt maga Motiljev jelenti ki, hogy nálunk a politikai gazdaságtan bizonyos kategóriái tárgytalan-ná válnak. Motiljev politikai gazdaságtan tankönyvének 4. oldalán írja: "a tőkés gazdaság összes törvénye és kategóriája lényeges modifikáción megy át a Szovjetunió gazdaságában; sok közülük egyáltalán nem vonatkoztatható rá." Ugyanakkor a tankönyv végén, az árakról és értékről a szovjet gazdaságban munkájában arról beszél, hogy gazdaságunk egyetlen szabályozója az értéktörvény. Ha működik nálunk az értéktörvény, akkor hogyan eshet el egy sor olyan kategória, amely az értéktörvény alapján keletkezik, és milyen módon lehet az itteni megszüntetett politikai gazdaságtan és annak kategóriái szempontjából tanulmányozni? Ily módon Motiljev vizsgálati módszere megmutatja, hogy az adott kutató nem érti meg a szovjet gazdasági rendszert, nem érti meg annak belső törvényszerűségeit, és csak megzavarja a tanulóifjúságot. A 340. oldalon találunk még egy nevezetes megfogalmazást. Önök tudják, hogy Motiljev a terminológia terén igyekezett feltalálni valamit, ami a szocialista értéktöbbletet illeti. Egyrészt azt írja, hogy "az értéktöbblet társadalmi értelme a Szovjetunió állami vállalatainál gyökeresen megváltozott. Ha pedig az értéktöbblet terminológiáját használjuk, akkor ez nem szabad, hogy eltakarja az értéktöbblet új társadalmi tartalmát, szerepét és rendeltetését a Szovjetunióban." De meglepetésünkre a kommunista társadalomban egészen másként van, és a fordulat a rosszabb oldal felé következik be. "De a fejlett kommunista társadalomban a termelőerők olyan magas fokú fejlettségi szintet érnek el, hogy az értéktöbblet létezése ellenére a dolgozók szükségleteit soha nem látott mértékben elégíthetik ki." Ugyanezen az oldalon, ahol ehhez hasonló helyek találhatók, a szerző a különbözeti járadék fogalmának olyan megfogalmazását adja, amely ellen Marx fellépett. A járadék nála a földből nő ki, a tőkés termelési mód hiánya mellett. /Közbekiáltás a teremből: "Nem figyel oda az agit.prop."/ Az agit. propnak el kell küldeni vitánk jegyzőkönyvét.

Motiljev többször mondta, figyelmeztetett engem arra, hogy semmit sem lehet alkotni, létrehozni még a szovjet gazdaság elméleti elemzésére irányuló kísérlet értelmében sem. /Közbekiáltás a terem-ből: "De Ön igen szófogadatlan."/ Kész vagyok bárkitől, még Motiljevtől is tanulni, de az adott esetben nincs mit átvenni tőle. A Szverdlov Egyetemen folyó vitában mondtam Motiljevnek: ha Ön a szovjet gazdaság tanulmányozásával mellékesen fog foglalkozni az elméleti közgazdaságtan mellett, akkor ez a kísérlet csóddal végződik. A kudarc, mint látják, nyilvánvaló, teljes kudarc.

Most pedig engedjék meg, hogy áttérjek a többi hozzászólóra. Először néhány olyan megfontolásnál szeretnék elidőzni, melyet Pasukanisz vetett fel. Az időhiány nem engedi meg számomra, hogy ismét érintsem az értéktörvényt, melyről Pasukanisz nagyjából olyan szellemben beszélt, mint Alekszandr Alekszandrovics Bogdanov. A többi kérdésre térek rá. Pasukanisz mondotta: rossz lenne az a közgazdász, aki lehetségesnek tartaná, hogy a munkabérről visszatérjünk a hadikommunizmus politikájához. Meg kell jegyezmem, hogy Pasukanisz feleslegesen gondolja azt, hogy a kommunizmus és a hadikommunizmus egy és ugyanaz. Nálunk a kispolgár rendszerint úgy gondolja, hogy a kommunizmus az mindaz, amit 1918-ban bevezettünk: a Narkomprod /Közellátási Népbiztosság - A fordító./, a kötelező beszolgáltatás, a létminimumot biztosító fejadag, a szózott hal, a sorbanállás stb. De hiszen az elosztásnak ezt a rendszerét, melyet akkor mi az éhség, a nyomor, a hadikörülmények és így tovább, következtében alkalmaztunk, nem tekintjük az elosztás kommunista rendjének. Csak nem így érti Ön is a kommunizmust? Amennyiben lehet arról beszélni, hogy a munkabér forma meg fog változni és ezen belül a teljesítménybér vitathatatlanul átadja helyét a munkabér valamilyen más fajtájának, ha kialakulnak a szocializmusra jellemző munkaösztönzők, akkor ez egyáltalán nem azt jelenti, hogy vissza fogunk térni a hadikommunizmus módszereihez. Vajon láthatjuk-e előre mindazt a sokféle formát, melyet az elosztás szférájában létrehozhatunk?

A munkabér kérdését még sokan érintették. Továbbra is kitartok azon állítás mellett, hogy a munkabér terén bizonyos pontokban előreléptünk, másokban erősen elmaradunk. Ez néhány elvtárs számára ellentmondásnak tűnik. A következőt mondják: ez a kategória vagy elhal, vagy megmarad. De nem lehet ilyen kettős helyzet. De van ilyen helyzet, amikor az ismert típusu termelési viszonyok egyik

oldala elhal, a másik még megmarad, amiről bárki meggyőződhet munkabér-rendszerünk konkrét elemzése esetén. Ez reális és valós tény. Ha munkásainkat és alkalmazottainkat vesszük, akkor azt látjuk, hogy a munkabér forma terén még a kapitalizmus fázisában vagyunk, miközben a tartalom megváltozott abban az értelemben, hogy a munka a saját állami gazdasága, a szocializmus számára és nem a tőkés számára dolgozik.

Ezek után pedig nézzük a munkaerő értékétől való elszakadást. Ezzel kapcsolatban mi igen keveset haladtunk előre. De azt, hogy mégiscsak elszakadtunk, bizonyítja a munkabér-emelkedésnek az a ténye, amely a munkatermelékenység növekedésétől függ, azoktól az eszközöktől függ, melyet a felhalmozás adott stádiumában munkabérré tudunk fordítani. Következésképpen elkezdtük a munkabér szintjét a kapitalizmusban szabályozó értéktörvény felszámolását. Amikor rendszerünk a termelőerők mennyiségi kibontakoztatásával, a technika megjavításával stb.-vel lehetővé teszi számunkra, hogy a munkabért jelentősen a háboru előtti szint fölé emeljük, akkor ez sokkal nyilvánvalóbbá válik, mint most, amikor csak kezdjük megközelíteni a háboru előtti bérszintet. Rendszerünkben nincs akadálya a munkabér szakadatlan növekedésének éppen azért, mert a munkatermelékenység növekedése szocialista formákban, szocialista termelési viszonyok között valósul meg. Itt a mennyiség bizonyos stádiumban minőségbe megy át. Ugyanakkor azonban a felhalmozás összeütközésbe kerül a munkabér növekedésével. Mivel pedig a munkabér növekedése a szocialista termelési viszonyok minőségének növekedését jelenti rendszerünkben, ezért itt belső ellentmondás van magában a szocialista felhalmozás törvényében, amely feltárja magának a törvénynek az átmeneti jellegét.

Néhány elvtárs arról beszélt, hogy nem szabad az értéktörvényt és a szocialista felhalmozás törvényét szembeállítani, hanem csak a tőkés felhalmozást és a szocialista felhalmozást lehet szembeállítani. Ez, elvtársak, nem igaz. Ez azt jelentené, hogy a szocialista felhalmozás törvényét csak mint az anyagi eszközök felhalmozásának törvényét értenénk. Én ezt így soha nem értelmeztem. A szocialista felhalmozás törvénye nemcsak a termelés anyagi eszközei felhalmozásának törvényszerűsége. A szocialista felhalmozás törvényét én mindig ab-

ban az értelemben értettem, ahogy Marx értette a felhalmozást a bővített újra termelés értelmében, amelyhez szükséges mind az anyagi eszközök felhalmozása, mind - egy megelőző szakaszban - a bér munkás káderek megteremtése, mind a meghatározott munkaszervezési rendszer a társadalomban. Ebből a szempontból gazdaságunkban a szocialista felhalmozással szembeállítani a tőkés felhalmozást, amelyet éppen úgy értelemeznénk, mint anyagi eszközök összegyűjtése a magántőke kezében, teljesen helytelen lenne. A tőkés felhalmozás mint eszközök koncentrációja az új burzsoázia kezében csak egyik eleme annak a folyamatnak, melyet szembe kell állítani a szocialista felhalmozás törvényével. Az értéktörvény fogalma szembeállítva a szocialista felhalmozás törvényével azzal az előnnyel bír, hogy bizonyos mértékig megfogalmazza a tőkés fejlődés összes tendenciáját. Ebből a szempontból lehet szembeállítani az eredeti szocialista felhalmozást az értéktörvénnyel, mivel ez az első törvény magába foglalja a társadalmi munkaszervezet új formájáért, a termelőerők gazdaságunkban való elosztásának más arányáért, a többlettermék országunkban történő elosztásának más formáiért és más irányaiért folyó harc minden tendenciáját. Ebben az értelemben teljes egészében konkurrál a tágabb értelemben vett értéktörvénnyel. Ebből a szempontból tartom helyesnek ezt a szembeállítást. Vegyük a legaktuálisabb példát. Gazdaságunkban most aránytalanság van, amely kifejezést nyer az áruhiányban, amely az állami szektorban történő nem kellő mértékű felhalmozás eredménye. Az anyagi erőforrások nem kellő mértékű felhalmozása nem teszi számunkra lehetővé, hogy kellően - a fizetőképes keresletnek megfelelő szinten - kibontakoztassuk az ipart, habár munkaerőben nincs hiányunk, sőt ellenkezőleg. A kellő áru kínálat hiánya az állami ipar oldaláról előidézi az értéktörvény működésének paroximusát. A legegyszerűbb formában az áremelkedéseknél mutatkozik ez meg, melyet nem követ a társadalmi munka olyan újraelosztása, amely felszámolná ezt az aránytalanságot gazdaságunkban. A magánfelhalmozás növekedését, a szövetkezeteknél a stabil árak megszűnését, a valutaingadozást, az állam és a magángazdaság közötti fizetési mérleg megromlását, a reálbér csökkenését eredményezve, felszívódva az egész rendszerbe és a legerősebben ott ütve, ahol az eredeti szocialista felhalmozás törvénye nem helyettesíti teljesen az értéktörvény szabályozó szerepét, ez az utóbbi törvény az egész vonalon a szocialista felhalmozás törvényének antipódusaként, ellenlábasként lép fel.

Kac hozzászólva a következőképpen állította fel a kérdést: véletlen-e az a körülmény, hogy még állami szektorunkon belül is a viszonyok, vállalataink és trösztjeink közti viszony, áru-pénz formát ölt, és véletlenül létezik-e a kapitalista formákba való azon átöltözés, amelyről én beszéltem. Válaszom: nem, nem véletlen. Az áru-csereviszonyok formáit állami gazdaságunkra a magánszektor kényszeríti rá. A magángazdaság nem lenne képes nálunk fejlődni /ezt bebizonyította a kötelező beszolgáltatás/, ha a magángazdaságra a rá nem jellemző csereformákat erőltetik, de állami szektorunk bizonyos határig képes fejlődni a csereviszonyok formája mellett is, megváltoztatva ezek tartalmát. Ez igen lényeges tény az egész mechanizmus, egész rendszerünk általános megértése szempontjából. Éppen ezért nálunk az állami szektoron belül sok vonatkozásban a forma már annyira üres és kizsigerelt, hogy a legkisebb megrázkódtatás nélkül, sőt lehet, hogy haszonnal, mással helyettesíthetjük. Ugyanakkor azonban erről az áru- és cseregazdaság vonatkozásában egyáltalán nem beszélhetünk. Egyébként azok az elvtársak, akik itt az egységes szabályozóról beszéltek, fő érvként a csereviszonyok formáinak az egységére mutattak rá, többek közt arra, hogy a munka elosztása a cserén keresztül valósul meg. Ezzel kapcsolatban a következőt kell megjegyezni: ha áttekintjük az összes gazdasági formáció, valamint az osztályharc történetét, akkor mindig azt látjuk, hogy amennyiben jelen van az előrehaladás, ez a mozgás mindig úgy megy végbe, hogy progresszívan megváltozik a tartalom a régi forma mellett, a tartalom korábban változik, mint a forma. Ez általános jelenség. És ebből a szempontból kell megközelíteni a megfelelő folyamatot nálunk is. Nálunk a régi formák kizsigerelése megy végbe. Ez a folyamat egyes területeken előrébb tart, másutt kevésbé, de a változatlan forma mögött nem meglátni a tartalom változását, ez azt jelenti, hogy nem értjük meg gazdaságunk alapvető mozgatóerejét. És teljesen helytelen ilyen formálisan megközelíteni az egységes szabályozót, a figyelmet a dolognak csak erre az oldalára fordítva. Állami szektorunkban az áru-csereviszonyok formái természetesen nem véletlenek, de igen haladóan, átmenetiek. Itt ez a forma sokkal nagyobb mértékig kizsigerelt, mint bárhol másutt. Ezt egy sor ténnyel lehet bizonyítani gazdasági gyakorlatunkban.

Kac újból megismétli azt a gondolatot, hogy tervmunkánk sikerei jelenleg nagymértékben azon alapulnak, hogy mennyire tudjuk előre becsülni, anticipálni az értéktörvény működését és nem azon,

hogy új törvényszerűségeket gondolunk ki gazdaságunkra alkalmazva azokat.

Ugy vélem, kellően bebizonyítottam, hogy azon törvényszerűségek, melyek gazdaságunk fejlődési arányaiból, előrehaladásunk dinamikájából erednek, az ilyen valójában létező törvényszerűségek lényegének meg nem értését igen súlyosan büntetik. Ezek nem kitalálások, mint ahogy nem kitalált az én mostani elgondolásom sem. Én csak egyféleképp értem azt az ellenvetést, amely arra szorítkozik, hogy nálunk egységes szabályozó van: az érték törvény, csak ennek a törvényszerűségnek a módja kissé megváltozott. Ez pedig éppen gazdaságunk mensevik elmélete.

Ronyin rámutatott arra, hogy az egyik esetben lebecsültem, a másik esetben túlértékeltem a tervtörvény működését: ugymond lebecsültem a szabályozás szerepét a kenyér- és gabonakereskedelemben, amennyiben azt állítottam, hogy a szegények gabonavásárlása általunk alig szabályozott. Előadásomban arról a cseréről beszéltem, amely a munkaerő egyidejű eladása mellett megy végbe. Csak azzal, hogy Moszkvában és Leningrádban a szövetkezeti sütődék segítségével meghatározott szinten tartjuk az árakat, illetve a felvásárlásoknál betartjuk a limit-árakat, nem tudjuk szabályozni a csereviszonyok olyan formáit, ahol a szegény paraszt eladja munkaerejét és gabonát kap kamatra kölcsön. Itt kétoldalú eladásról van szó, ahol eladják a munkaerőt is, ráadásul alcázott formában. Az ilyen viszonyok nagymértékben elterjedtek falvainkban. Ronyin e vonatkozásban semmit sem cáfolt meg.

Berin körülbelül az alábbiakat mondotta: "Egyetértek Preobrazszenszkijjével, amikor kategorikusan tagadja a járadék, a profit és a kamatkategóriákat az állami szektoron belül, de ezzel együtt szeretném tudni, hogy ez a három kategória, mely az értéktöbblet megjelenési formája, hogyan tunik el, amikor az értéktöbblet kérdését vitathatónak tartja." Világos, hogy miért állítom azt, hogy a járadék kategóriája abban az értelemben, ahogy Marx beszélt róla, gazdaságunk igen kis hányadában létezik és ott is csak feltételesen. Általában ez a kategória a tőkés viszonyok alapján keletkezik, nemcsak az ipart, hanem az egész mezőgazdaságot átfogó tőkés viszonyok alapján. Nálunk nincs ilyen alap. Az, amit nálunk gyakran járadéknak neveznek, csak a többlettermék elidegenítése, azon az alapon, hogy az állam él a nacionalizált föld jogával. A tőkés járadéknak ez az összekeverése a többlettermék elidegenítésével az elméleti

közgazdaságtan szempontjából vitathatatlanul hibás. Önök tudják, hogy Marx beszélt arról, Lenin pedig néhányszor megismételte, hogy a föld magántulajdona a kapitalizmusban magának a tőkés rendszernek a szempontjából nem elengedhetetlen, és gyakran nagy akadálya a termelőerők gyorsabb fejlődésének. Ebből a szempontból, ha el tudnánk képzelni a föld nacionalizálását az árutermelő társadalomban és ezzel egyidejűleg az összes föld használatba adását olyan körülmények közt, hogy ne fizessenek abszolút járadékot az állam megfelelő politikájának következtében, vagy pedig ez a járadék megszűnne, annak következtében, hogy a mezőgazdasági tőke szerves összetétele kiegyenlítődne az iparával, akkor azzal az esettel lenne dolgunk, amikor a kapitalizmusban értéktöbblet létezése esetén eltűnne a járadék egyik fajtája.

Dvolajckij itt többször beszélt arról, hogy véleménye szerint nálam a tervelv értelmezésének túlfeszítése található meg. /Dvolajckij közbeszólása: "Elhajlás."/ Igen, elhajlás, ha Önnek tetszik ez a kedves szó. E kérdéssel kapcsolatban azonban a következőket kell mondanom. Az elméleti elemzésben annak érdekében, hogy az az elemzés egy vagy két év múlva ne veszítse érvényét, ne öregedjen el, nem annak a fotográfiáját kell adni, ami van, hanem azét, ami fejlődik: a dinamika törvényszerűségeit. Hiszen lényegében a kutatás dialektikus módszere a törvényszerűségeket a tiszta formájuk irányába történő fejlődésükben észleli, ragadja meg. Ebből a szempontból az az elméleti vizsgálódás, amely csak a valóságot fényképezi, nem elméleti vizsgálódás a szó igazi értelmében. Az kell, hogy a konkrét anyagból kiindulva lehetőség szerint tiszta formájában tárjuk fel a folyamat **d i n a m i k á j á t**, a mozgás **i r á n y á t**. A tervszerűség törvény kibontakozási dinamikájának elemzése nemcsak lehet, hanem kell is, hogy mindig eltulzottnak tüntesse fel e törvény tényleges részarányát gazdaságunkban. Mivel Dvolajckij megjegyzései nem veszik figyelembe ezt az oldalt, ezért helytelennek tekintem azokat. Amennyiben pedig Dvolajckij arról beszélt, hogy a tervelv szerepének túlértékelése nálam azon alapul, hogy **n e m i s m e r e k** egy sor konkrét tényről és hogy a második konkrét elemzést tartalmazó kötetem megírása után az első kötetet át kell értékelnem, felül kell vizsgálnom, ha így értelmezte, semmi ellenvetésem sincs. Ezt szívesen elvégzem, és minden kritikai megjegyzést, amelyet megindokolnak, s melyek alapján el lehet végezni a javítást, nemcsak a jelen művem második kötetének megírása

után, hanem az első kötet korrekturájánál figyelembe fogok venni.

Teljesen egyetértek Dvolajckij megjegyzésével, hogy amikor a gőzmozdony áráról beszéltem, nem vettem figyelembe a közlekedés kapcsolatát az egész gazdasággal a felszerelés amortizációja értelmében és arról az oldalról, hogy a fuvardíjak mértékét szintén az általános gazdasági szituáció határozza meg. Ugyanakkor azonban meg kell mondanom, hogy nálam a következő megfogalmazás volt: az állami szektor ezen területén, ahol az állam monopolista termelő és vásárló, az értéktörvény *m i n i m á l i s* a n működik; nem pedig azt mondtam, hogy abszolúte nem hat. Az értéktörvény minimális hatása magában foglalhatja épp azt a csatornát, amelyről Dvolajckij beszélt és melyet én konkrétan nem említettem.

Azzal is egyetértek, hogy egy sor más esetben is ez a kapcsolat sokkal erősebbnek bizonyul, mint ahogy én munkámban kifejtettem. Tekintsék úgy, mint első vázlatot, fogalmazványt. Itt nincsenek és nem is lehetnek olyan pontos fogalmazások, hogy azokat ne kelljen bizonyos mértékig megváltoztatni. Ilyen megfogalmazásokat adni egyedül nem vagyok képes, ez kollektív és meglehetősen tartós munka eredménye kell, hogy legyen.

Ezek után pedig nézzük vállalataink mérlegeinek előrelátását. Minden termelésirányító szakember, aki valamelyik trösztnél dolgozik, egyet kell, hogy értsen abban, hogy ha a trösztnek jóváhagyták a termelési programját, ha megadták neki azokat a stabil árakat, amiket komoly felelősségrevonás veszélye nélkül nem léphet túl, ha meghatározott nagyságu hitel áll rendelkezésére a bankban álló- és forgótőkére, melyet meg is kap akkor, ha mindezek a feltételek megvannak, és miután ismert, hogy milyen kollektív szerződést ir alá ezzel a tröszttel a szakszervezet, akkor az áruhiány megléte esetén nincs alap feltételezni a realizálás fennakadását, mindezen körülmények közt ezen vállalat mérlegének négyötöde előre teljesen biztosított. Ha pedig eltekintünk a valutaingadozásoktól, melyekről én itt nem beszélek, akkor mindezen feltételek közt a termelési program teljesítése adott vagy nem adott? Állítom, hogy adott. Ezzel pedig lényegében előre adott a tröszt mérlege is, hacsak nem törlik meg az egész gazdasági konjunktúra. Ebben áll a lényeges különbség a mostani állami vállalatok és a háboru előtti ugyanilyen vállalatok közt.

Ragolszkij teljesen feleslegesen tesz szemrehányást nekem azért, hogy nem vettem figyelembe a parasztság termelési sztrájkjának le-

hetőségét abban az esetben, hogy ha alacsonyabb árat fizetünk terményeiért, mint ami megfelel az adott termény munkaráfordításainak. Pont ellenkezőleg. Erről sokat beszéltem előadásomban, és gyanitom, hogy Ragolszkij előadásomnak azt a részét, vagy lehet, hogy az egész előadást nem hallotta. Arról beszélt, hogy a szocialista felhalmozás a parasztsággal való szakítással, a szövetség likvidálásával stb.-vel fenyegethet. Ugyanakkor azonban jelenleg a parasztsággal való kapcsolat megszakadásával van dolgunk az áruhiány miatt, az áruhiány pedig a nem kellő felhalmozás következménye. A sikeres felhalmozás eredményeként hogyan szakíthatnánk a parasztsággal, amikor a tultermelésből éppen a vásárló, nem pedig a termelő nyer? Itt nem érti világosan az egész dolog lényegét. Ugy látszik, még annak a pánikszerű támadásnak a hatása alatt van, melyet Buharin intézett ellenem a múlt évben az eredeti szocialista felhalmozás törvényének általam adott megfogalmazása miatt.

Most pedig nézzük ugyanennek az elvtársnak azt a megjegyzését, hogy nem vettem figyelembe termelési viszonyainknak olyan érdekes tényét, mint "a házi szocialista munkás"-t, az állami szektor számára dolgozó kusztárt. Egyetértek, erről nincs nálam szó. Felhasználom ezt a megjegyzést a termelési viszonyok azon sajátos rendszerének jellemzésére, amely gazdaságunkban kialakult. A "házi szocialista munkás" terminológia azonban nem felel meg. A szocializtikusság itt igen szerény mértékű, és jobb lenne az állami szektor otthoni dolgozóiról beszélni.

Csernomorgyik hozzászólása igen tartalmas volt. Az alapkérdésben, a szocialista felhalmozás kérdésében azonban ő is azon opponensem véleményét osztja, akik nem értették meg, miért beszélek én itt t ö r v é n y r ő l. Részben lehet, hogy az én hibámból nem értették meg, mivel nem fejtettem ki ezt kellően. A következőket mondja: "Szerintem a szocialista felhalmozás a legártatlanabb dolog. A szocialista felhalmozás és a szocialista felhalmozás alap-törvénye két teljesen különböző dolog." Nem mondhatnám, hogy az egyszerű beszélgetés a szocialista felhalmozásról veszélytelen dolog: véleményem szerint veszélyes dolog az egyszerű beszélgetés a szocialista felhalmozásról, ha nincs kellő szocialista felhalmozás a valóságban. /Derültség./ A szocialista felhalmozás t ö r v é n y é n e k mint rendszerünk előrehaladása szükségszerű formájának tanulmányozása segít kibontakoztatni a szocialista viszonyoknak azt a tényleges folyamatát, amely az egész tudatos és részben félig tudatos tevékenységünk alapvető célja. Ugy vélem, hogy ha egyszer a szocialista felhalmozásról beszélünk, ak-

kor rögtön fel kell vetnünk azt a kérdést is, milyen törvényszerűség húzódik meg mögötte. Szolncevnek teljesen igaza volt, amikor az opponenseket abban hibáztatta, hogy nálunk a tervtörvény csak tiszta frázis, és nincs meg azoknak a törvényszerűségeknek a megértése, amely éppen a tervtörvénynek a piaci ösztönösséggel az értéktörvény felszámolásáért folyó harcban alakulnak ki.

Szteckij megjegyezte, hogy lehet beszélni a tervszerűségnek a spontaneitással, a piaccal, a magánszektorral folyó harcáról, de nincs alap arra, hogy a szocialista felhalmozás törvényéről beszéljünk eközben. A következőt kell mondanom neki és az összes többi elvtársnak, aki osztja az ő véleményét, a tervszerűség harca a spontaneitással megvolt nálunk a hadikommunizmus periódusában is, és a spontaneitással harcolni fogunk 25 év múlva is. Mi különbözteti meg, mi jellemzi épp a jelenlegi periódusát ennek a harcnak, miben áll jelenlegi szituáciánk sajátossága? Marx és Lenin arra tanított minket, hogy minden adott periódust annak sajátosságaival vegyük és tudjuk megérteni. Mi jellemzi a spontaneitás törvényével vívott harc jelenlegi periódusát? Miben áll a sajátossága? Erre a kérdésre az opponensek nem tudják, mit válaszoljanak az alábbi frázison kívül: "folyik a tervszerűség harca a piaccal." A tudomány számára ez kevés. Amennyiben tovább akarunk jutni, szembetaláljuk magunkat a egyes, árutermelő, szocialista gazdasági rend alapjául szolgáló két alapvető törvény harcával, habár az eredeti szocialista felhalmozás törvénye az értéktörvénytől eltérően az uralkodó proletariátus és szervei kollektív tudatán keresztül tör utat magának.

Csernomorgyik igen értékes megjegyzéseket tett azzal kapcsolatban, mennyire uralkodik a spontaneitás nálunk a közlekedés és a tarifapolitika tervező szerveiben. De mit bizonyít ez? Ez azt bizonyítja, hogy lényegében nem úgy valósítjuk meg a tervtörvényt, ahogy kellene, még az olyan parancsnoki pontokon sem, mint a közlekedés. Szükségszerű a szocialista felhalmozás tervszerű politikája a közlekedés vonalán is. Ilyen vonatkozásban mi még nagyon-nagyon messze vagyunk a rendszerünkben meglévő összes objektív lehetőség kihasználásától. Minderre már rámutattam a szocialista felhalmozásról írt cikkben. Kolosszális jelentőségű a közlekedés szerepe a tervgazdaságban. Állami szektorunk legnagyobb foku szervezettsége egyidejűleg a rendelkezésünkre álló összes parancsnoki poszt maximális manőverezési lehetőségét is jelenti, amit jelenleg nem érünk el, nehezen érünk el, de amit objektíve elérhetünk.

Térjünk át Rozemberg megjegyzéseire. A járadék kérdésében nyilvánított ellenvéleményt. Azt mondotta, hogy képzeljünk el például, mondjuk egy mozit, amely földet bérel és a földbérlés miatt kénytelen drágábban adni a jegyeket. Egyáltalán nem értettem meg azonban, hogy miből keletkezik itt a különbözeti járadék, e terminológia Marx által adott értelmében. Amennyiben a fogyasztó, azaz a mozilátogató fizet járadékot, akkor felvetődik a kérdés, ki is termeli ezt a többletértéket, amely a járadékot adja? Erre a kérdésre nincs válasz. Ebből a szempontból úgy vélem, helytelen az elvetés, habár az adott esetben a kérdés bonyolultabb, mint amikor két állami szervről van szó. Még bonyolultabb helyzet is van, amikor a magánszektoralal való kölcsönös kapcsolatról van szó. Itt vannak néha olyan viszonyok, melyek a járadékviszonyokra emlékeztetnek. Általában pedig ha elméletileg helyesen klasszifikáljuk ezeket a viszonyokat, ez még nem jelenti azt, hogy kevesebbet fogunk elvenni attól a magánkereskedőtől, aki ilyen vagy olyan földterületet fog bérelni tőlünk.

Kogan azt mondotta, hogy szeretne továbbmenni nálam és megbizonyítani, hogy nálunk egy gazdasági szabályozó van, ez a szocialista felhalmozás törvénye. Azt kell mondanom, hogy nem osztom ezt a véleményt, mivel ez megengedhetetlen túlzás. Ugyanakkor azonban Kogan kérdésfelvetése minden másban teljesen helyes volt. Közgazdászaink számára, akik a termelés tervezését inkább mint jogászok közelítik meg, helyesen jegyezte meg, hogy az értéktörvény akkor kezd működni, amikor az egyes termelők kapcsolatban állnak a világ-gazdasággal és létezik a termelési eszközök magántulajdona. Abból a tényből pedig, hogy megvalósítottuk a termelési eszközök kollektivizálását a legfontosabb területeken, hogy az állótőke vonatkozásában fölényben vagyunk a parasztsággal szemben, igen fontos következményeknek kell eredniük az értéktörvény korlátozásában. Egyébként azt kapnánk, hogy az értéktörvény elszakad a termelési viszonyok azon természetes bázisától, amelyben szabályozóként működik és melynek alapján történelmileg keletkezett.

Kogannak ez a fejtegetése abszolút helyes. Nálunk nem veszik kellően figyelembe a termelési eszközök szocializálását, aminek a legkomolyabb módon ki kell hatnia egész rendszerünk szabályozására, és erősen túlértékelik a csereviszonyok formáinak jelentőségét a gazdaságban.

Befejezésül néhány szót Kricman megjegyzéseivel kapcsolatban.

Több megjegyzése volt, melyek közül a legfőbbnek és alapvetőnek azt tartom, amikor rámutatott arra, hogy nem mondtam meg, milyen határig tudjuk megváltoztatni az értékviszonyokat az árutermelő gazdaságban, amikor nem arról van szó, hogy az egyik növénykultúrát a másik rovására ösztönözzük, hanem amikor az egész paraszti gazdasággal való kölcsönös kapcsolatunkról van szó. Jelenlegi előadásomban nem vizsgáltam ezt a kérdést, de továbbra is helytálló-nak tartom azon korábbi álláspontomat, melyet azon elvtársakkal szemben fejtettem ki, akik a faluval való ekvivalens csere védelmében szólaltak fel. Ismétlem, hogy az ekvivalens csere a parasztgazdaságokkal számunkra gyakorlatilag utópia, elméletileg hibás, mivel nem lehet egyenértékű a csere akkor, amikor az egyik rendszer a másik rendszer kiszorításának a számlájára fejlődik. Hiszen mi itt Önökkel elismertük a két rendszer harcának tényét; hogyan akarják, hogy a fejlődés az egyik és a másik forma közti egyenértékű csere megléte esetén végbemehessen? Ez nem tudomány, nem marxizmus. Ezt teljesen tudományosan ki lehet mutatni a város és falu közti cserearányok aritmetikai kiszámításával. Az egyenértékű csere a szocializmusra kivetett adó lenne a kistermelők előnyére. Ugy gondolom azonban, hogy Kricman kérdésfelvetése nem függ össze az egyenértékűség követelésével. Kricman csak azt a kérdést vetette fel, hogy fogjuk meghatározni a kölcsönös kapcsolatot, amikor egészében vesszük a gazdaság egyik rendszerét a másikkal való viszonyában. Ezt a kérdést hallatlanul fontosnak tartom, mégpediglen a következőkért. A parasztgazdaságokkal mint konkurrenszekkel a termelés egy és ugyanazon területén nem kerülünk szembe: szovhozaink szerepe jelentéktelen. Iparunk szervezete alapján szocialista, ugyanakkor pedig technikája alapján nagyipar, a termelésnek a földműveléstől eltérő ágazata. Másodszor pedig a parasztgazdaság olyan gazdaság, amely a történelmi fejlődés más fokán áll, mint az állami szektor. Ebben áll a probléma összes nehézsége, a Kricman által felvetett kérdés nehézsége, hogyan fogjuk szabályozni a viszonyokat és a cserét a különböző gazdasági rendszerek közt, melyek egyidejűleg a társadalmi munka felhasználásának különböző szféráit is jelentik. Ugyanakkor azonban az eredeti szocialista felhalmozás törvényének kidolgozásakor úgy gondolom, választ találhatunk erre a kérdésre. A cserében itt nem lehet semmiféle állandó arány, az arányok változni fognak.

Kricman arról is beszélt, hogy nem vettem figyelembe az állami és megánszektor közti kapcsolatok áru jellegének fontosságát. Be kell ismernem, hogy keveset időztem ennél: ez a kérdés külön tanulmányozásra szorul. Ez elsősorban gazdaságunkban a forma és a tartalom közti viszony értékelésére, az egész folyamat dinamikájának tanulmányozására vonatkozik. Abban a művemben, melyről Dvo-lajckij tett említést, kissé érintettem ezt a kérdést, habár nem szerencsés, tudományos elemzésre nem hasonlító formában. Ugy gondolom, hogy ezt a munkát tovább fogjuk folytatni, mivel a kutatáshoz 1922-höz képest, amikor én "A NEP-től a szocializmushoz"-t megírtam, hallatlanul sok minden anyag halmozódott fel, és ennek elméleti tanulmányozása igen gyengén halad. Ha nálam ez a kérdés elméletileg gyengén kidolgozott, akkor ez nemcsak az én bűnöm, hanem közös bűnünk.

Művem a szovjet gazdaság elméletéről, mint ahogyan néhány elvtárs is mondotta, csak a kezdet ebben az irányban. Személyesen úgy vélem, hogy a kezdetet Lenin elvégezte műveiben, melyekben megadta a szovjet társadalmi rend elméletének alapjait és a szovjet gazdaság elméletének első fogalmazványait, vázlatait. Nekünk tovább kell folytatnunk munkáját. E téren nem érhetünk el komoly tudományos sikereket, ha ezt a munkát nem fogjuk mindannyian kollektíven végezni. Kívánom, hogy vitánk a szovjet gazdaság elmélete ilyen kollektív kidolgozására ösztönözzön.

Az utószónak nem funkciója a vita általános értékelése, különösen akkor, ha egyrészt az egy monográfiát igényelve, másrészt pedig ha bizonyos vonatkozásairól bőszeges irodalom áll rendelkezésre.¹ Ezenkívül az utószó nem foszthatja meg az olvasót attól a szellemi élvezettől, hogy az anyag többszöri elolvasásával, különböző nézetek szembesítésével saját maga vonja le a tanulságokat, következtetéseket. Ezért csak arra szoritkozik, hogy néhány momentumot kiemeljen, illetve bizonyos kiegészítéseket, információkat adjon.

A vita értékeléséhez elengedhetetlen a történelmi szemlélet, amely megköveteli, hogy az egyes koncepciókat ne a történelmi helyzettől elszakítva, hanem éppen abból kiindulva értékeljük. Azt kell figyelembe venni, hogy az adott időszak konkrét körülményei közt, amikor - ahogy Kon mondja - "meglehetősen nagy a zürzavar az értékelmélet gazdaságunkra vonatkoztatásában," az objektive kialakult feltételekből indul-e ki és azokra ad-e választ. Preobrazsenszkij és vitapartnerai értéktörvényről, árutermelésről alkotott véleményét nem a ma használatos jegyzetek, tankönyvek, "törzsanyagok" válaszaival kell egybevetni, hanem azzal, hogy a megelőző időszakhoz képest mi újat adtak, illetve az adott időszak gazdasági problémáit mennyire tudományosan közelítették meg, tárták fel, egyben szilárdabb bázisra helyezve ezzel a gazdaságpolitikát.

Preobrazsenszkij - mint ahogy Kricman is hangsulyozza - konkrét anyag elemzése alapján tesz kísérletet az átmeneti időszak törvényszerűségeinek megfogalmazására. Az alapvető törvényszerűsége az átmeneti időszaknak a "ki kit győz le", illetve ennek megfelelően a két törvény, a régít hordozó értéktörvény és a születő új követelményeit kifejező eredeti szocialista felhalmozás törvényének, azaz a spontaneitásnak és a tudatosságnak, a piacnak és a tervelvnek /planovoje nacsalo/ a harca. Ennek megfelelően a különböző szféráknak, gazdálkodó egységeknek a kapcsolatában, viszonyában különbözőképpen és mértékben hat az egyik, illetve a másik törvény. A termelési eszközök forgalmát, mozgását Preobrazsenszkij többek közt az alábbi esetekben vizsgálja: amikor az állam monopolista termelő és monopolista vásárló /mozdony, textilipari gép/; amikor a

termelési eszköz gyártható mind az állami, mind a magánszektorban, és egyben mindkét szektor vásárolja is /fejsze, szög/; döntő többségében a paraszti gazdaságokban előállított ipari nyersanyag elsődleges felvásárlója az állam /gyapot, len/; a paraszti gazdaságban előállított ipari nyersanyagot az állam mellett a magántermelők is vásárolják vagy a parasztok saját maguk is feldolgozzák /nyers gyapju/. A fogyasztási cikkek cseréjében pedig: az állam termel és a paraszt vásárol "normál" körülmények, illetve áruhiány esetén; parasztgazdaságban termelt és állam által felvásárolt; parasztgazdaságban termelt és más fogyasztók /munkás, alkalmazott/ által vásárolt. Mellékesnek tartom, hogy a fenti differenciálásból négyet emelünk-e ki, mint Brus², vagy "absztraktnan fogalmazva kilenc különböző formát" emelünk ki, mint Kricman³. A különböző minőségekben fellépő, állami, proletárgazdaság és magángazdaság közti kapcsolatban a két törvény érvényesülésének vagy korlátozottságának vizsgálata Preobrazsenszkij vitathatatlan érdeme.

Az értéktörvény működésével kapcsolatban, mint láttuk, Preobrazsenszkij nyomatékosan hangsúlyoz két mozzanatot, a törvény érvényesülésének ösztönösségét és azt, hogy - legalábbis tendenciájában - egyenértékű cseréhez vezet. Ezért csak az értéktörvény nem lehet a szovjet gazdaság szabályozója. Az ösztönösség, az egyenértékű csere alapján nem teremthető meg a szocialista társadalom új anyagi-műszaki bázisa, a szükséges új struktúra, illetve árnyok. Preobrazsenszkijt támogatva a vitában Dvolajckij ezzel kapcsolatban kiemeli: "Valójában, ha a termelőerők elosztása az értéktörvénnyel összhangban ment volna végbe, ... ha nálunk jelenleg megnyitnák a határokat és megszüntetnék népgazdaságunk szervezett befolyásolását, akkor valószínűleg iparunk háromnegyede tönkremenne, országunk jellege pedig teljesen más arculatot öltene."

A szocialista bővített ujratermelés követelményeinek, a szovjet gazdaság fejlődésének adott fokán és konkrét körülményei közt, hangoztatja Preobrazsenszkij, az értéktörvény, vagy ahogy Buharin kifejezi, az arányos munkaráfordítások törvénye /erre még visszatérünk/ alapján kialakult vagy kialakulandó arányok nem felelnek meg. Érdemes egy kicsit részletesebben is elidőzni annál, amit erről Preobrazsenszkij az ellenvélemények ismeretében a "Novaja Ekonomika" második kiadásához /Kommunista Akadémiai Kiadó 1926./ irt előszavában kifejtett.

"Az arányos munkaráfordítás törvénye - hangsulyozza Preobrazszenszkij Buharinnal vitázva - tiszta formájában csak abban a társadalomban létezhet, amelyben teljes egészében befejeződött az osztályharc, ahol az osztály nélküli társadalom munkaerejének elosztása a tárgyak feletti uralomnak, az ember természettel folytatott harcának közvetlen feladatait szolgálja és nem bonyolítja, közvetíti az emberek közti semmiféle csoportharc, a magántermelés maradványaiból eredő harc. Teljesen nyilvánvaló, hogy az átmeneti időszakban a munkaidő szabályozásának törvénye nem nyilvánulhat meg a maga klasszikusan tiszta formájában, mivel az átmeneti időszakot a szocialista termelésnek az árutermeléssel, illetve annak maradványaival folytatott harca tölti ki, tehát az emberek és a termelési eszközök elosztása nem lehet teljesen racionalizált és csak egy feladatnak - a társadalmi szükségletek kielégítésének - alárendelt. Ezt a feladatot még befolyásolja az osztály nélküli társadalom kialakításának befejezetlen feladata is.

Milyen formát ölthet az átmeneti gazdaságban a termelőerőknek a munkaráfordítások alapján történő elosztásának törvénye?

Erre a kérdésre a következőt felelem. Ha egy olyan vegyes strukturájú gazdaságról van szó, ahol a szocialista szektor gazdasági fölényét kifejlesztette a magántermelés fölött, valamint ugyanolyan automatikusan és szakadatlanul szorítja ki azt, mint annak idején a tőkés gyár a kézművest, akkor ennek az időszaknak a törvényszerűségeiről, megmaradva a tudomány talaján, semmi megbízhatót sem mondhatok, mivel nem rendelkezünk magával a tanulmányozandó objektummal, tárggyal. Itt csak hipotézisek építhetők. Lehet, hogy az arányos munkaráfordítás törvénye itt a szocialista felhalmozás formáját ölti valamilyen sokkal konkrétabb kifejezésben, mint ahogy ezzel a túlzottan általános terminológiával jellemezhető.

De egészen más a helyzet a gazdaság szovjet rendszerével, fejlődésének jelenlegi, adott szakaszában. A szovjet gazdaságot ismerjük, ez történelmi tény, fejlődésének törvényeit specifikus sajátosságaikkal felismerhetjük. Ez a sajátosság mindenekelőtt azzal függ össze, hogy gazdaságunk szocialista szektora még nem fejlesztette ki teljes fölényét a tőkés felett, még olyan elmaradott műszaki bázison nyugszik, amely egyáltalán nem adekvát a szocializmus - a legfejlettebb kapitalizmusénál is haladóbb társadalmi strukturájának fejlettségével. Ennek a szektornak még harcolnia kell a szocializmus előkészítő osztályában, azaz hallatlanul nehéz felté-

telek és a legveszélyesebb nemzetközi körülmények közt kell összegyűjtenie az ilyen termeléshez azokat az alapvető előfeltételeket, amelyek lehetővé teszik, hogy gazdasági téren üssük a kapitalizmust termelőerőink gyorsabb fejlesztésével. Ebben az időszakban állami gazdaságunk talaján a munkaráfordítások törvényének szükségszerűen az eredeti szocialista felhalmozás törvényének formáját kell öltetnie és utóbbiként elkerülhetetlen az összeütközése és állandó harca az értéktörvénnyel. Ilyen értelemben az eredeti szocialista felhalmozás törvénye szocialista elmaradottságunk felszámolásának törvénye, és csak arra a fejlődési szakaszra érvényes, amíg állami gazdaságunk nem lesz műszakilag és gazdaságilag fölényben a kapitalizmus felett.

Azt, hogy az eredeti szocialista felhalmozás gazdasági életünk szabályozója, amely az értéktörvény mint a társadalmi termelés másik rendszerének szabályozója mellett és azzal harcolva működik, bizonyítani lehet irapunk teljes konkrét történetével, állami gazdaságunk konkrét történetével általában és külkereskedelmünk történetével különösen.

A munka elosztásának állami gazdaságunkban objektív célja van, egyrészt a társadalmi szükségletek kielégítése a termelési viszonyok adott, azaz kollektív típusa alapján, másrészt pedig éppen a termelési viszonyok ezen típusának bővített ujratermelése. Ezeknek a viszonyoknak a bővített ujratermelése mindenekelőtt és elsősorban anyagi eszközök felhalmozását jelenti. Ez a rendszer önfenntartásának a kérdése. Éppen ez a második feladat váltja ki a másfajta munka elosztást, mint ami az értéktörvény szabad működése mellett alakulna ki. Következésképpen az a munka elosztás, amellyel állami gazdaságunk rendszerében rendelkezünk, semmilyen esetben sem eshet egybe azzal, amely akkor alakulna ki, ha a rendszer a kollektív termelés dolgozóinak csak a szükségletét elégítené ki, azaz befejezné az egész gazdaság transzformációs ciklusát. Másrészt nem eshet egybe azzal az elosztással sem, melyet a világ gazdaság értéktörvénye diktál. Ez az egybe nem esés sem az egyikkel, sem a másikkal, ennek az egybe nem esésnek a létezése az eredeti szocialista felhalmozás törvényének, mint állami gazdasági rendszerünk - az értéktörvénnyel antagonisztikus - szabályozójából ered.

Tervszerű importunk és a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk jellege alárendelt az eredeti szocialista felhalmozás törvényének.

Ha a munka elosztását az állami gazdaságban, az összes többi szférában, valamint az állami- és magánszféra közti megoszlásában vesszük, akkor az egész vonalon a következőt látjuk: az arányos munkaráfordítás törvénye hat nálunk is, de a meglevő kollektív termelés esetén az állami szektorban kénytelen bővítetten újratermelni ezeket a viszonyokat, s ennek következtében az eredeti szocialista felhalmozás törvénye válik megjelenési formájává. Ezen törvény működése alapján tart fenn és fejleszt az állami gazdaság jelenleg olyan vállalatokat, melyek az értéktörvény működése esetén likvidálódna. Ezen törvény működése alapján rendelkezünk a magángazdasággal folytatott cserében olyan arányokkal, amelyek az értéktörvény működése /a legfejlettebb tőkés technika alapján/ esetén nem létezhetnének. Mindez összességében véve, a kapitalizmus-hoz viszonyított gazdasági elmaradottságunk és társadalmi elszigeteltségünk eredménye. Az a törvény pedig, amely ezen elmaradottság felszámolásának összes tendenciáját magába koncentrálja, az eredeti szocialista felhalmozás törvénye. Éppen ezen szabályozó működése alapján osztjuk el másként a termelőerőket, mint ahogy az a kapitalizmusban történne."⁴

Elnézést kérek az olvasótól a szokatlanul hosszú idézetért, de azt hiszem, egyrészt Preobrazszkij szabatosan és legtömörebben itt fejti ki véleményét az eredeti szocialista felhalmozás törvényének szükségességéről, másrészt fontosnak tartom, hogy a szabad kifejtés helyett az olvasó az eredeti szöveget ismerje meg.

A fenti terjedelmes idézetből világosan látszik, hogy Preobrazszkij szerint a szovjet gazdaság az adott időszakban az eredeti szocialista felhalmozás törvénye követelményeit valósítja meg és a szocialista és magánszektor közti csere nem egye.értékű.

Néhány szót az "eredeti szocialista felhalmozás"-ról. A terminológia nem Preobrazszkijtól ered, bármennyire is egybefonódott ez nevével az elmélet-történeti irodalomban. Buharin az 1920-ban megjelent "Ekonomika perehodnovo perioda" című könyvében a korszak termelőerőit, a forradalom költségeit elemezve, többek közt azt írja, hogy "itt az első időkben még át kell élnünk ' az eredeti szocialista felhalmozás' /a terminológiát V.M. Szmirnov⁵ elvtárs javasolta az Ezsenyigyelnyik Pravdú-ben/ periódusát".⁶ Lenin - mint ismeretes - 1920 májusában elolvasta Buharin könyvét, és széljegyzeteket írt hozzá. A fenti részhez a következőket fűzte: "Uf!! és végtelenül szerencsétlen. Gyerekes játék a nagyok által használt ter-

minológiák másolásában." ⁷ A nagyok alatt itt Lenin Marxot, pontosabban a Marx által használt eredeti tőkefelhalmozás fogalmát érti. Az élet, a viták paradoxonja, hogy Buharin 1926. július 7-én a Pravdában megjelent cikkében éppen Leninnek ezt a megállapítását felhasználva írja vitapartnere ellen: "Meg kell értenünk, miért Leninnek van igaza Preobrazsenszkijjel szemben, és nem Preobrazsenszkijnek Leninnel szemben." ⁸

Az "eredeti szocialista felhalmozás"-ból Preobrazsenszkij "csinált" törvényt, illetve emelte objektív törvény rangjára a fogalmat. Az első megfogalmazásnál még szerepel az a kitétel, hogy a szocialista ipar, a proletariátus kizsákmányolja a magántermelő mezőgazdaságot, a parasztságot. A kizsákmányolás szó nagy vihart kavart. Ezért Preobrazsenszkij a későbbiekben a kizsákmányolás /ekszpluatácija/ szót nem használja, hanem a paraszti többlettermék elidegenítéséről /otcsuzsgyenyije/ beszél. Itt az alapvető problémához jutunk el, ami az egész vita politikai jelentőségét is adja, a munkás-paraszt szövetség, illetve a csere egyenértékűsége problémájához. A többség általában elfogadta, hogy a magántermelő mezőgazdaságnak is hozzá kell járulnia a szocializmus anyagi-műszaki bázisának megteremtéséhez, és a szocialista iparosítás nem alapulhat az öntudatos proletariátus "nadrágszizj-összehuzó" magatartásán. Igen érdekes, amit Buharin ír erről: "Kap-e a szocialista ipar - kérdezi Buharin egy 1924-ben írt cikkében - felhalmozási alapjába a magántermelőktől plusz-értéket? Igen. Ehhez semmi kétség sem férhet. Van-e itt ily módon értékek átmenete az egyik osztály kezéből a másik, uralkodó osztályéba? Igen. És ehhez sem férhet semmi kétség. De lehet-e ezt a sajátos viszonyt a legdurvább módon felhasználva a kapitalizmus analógiáját kizsákmányolási viszonyoknak nevezni? Ezen az alapon nevezhetjük-e a proletariátust kizsákmányoló osztálynak /ami elkerülhetetlenül következik az előző tételből/?"

Nem! És ezerszeresen nem! Egyáltalán nem azért, mert ez 'roszszul hangzik' vagy mert elméletben gyáváknak bizonyulunk a tényekkel szemben, amit merész barátunk bátran a nevéen nevez. Hanem azért, mert az ilyen 'név' nem felel meg - sőt mi több ellentmond - az objektív valóságnak és történelmi feladatainknak." ⁹ Tehát, mint látjuk, Preobrazsenszkij fő ellenfele, Buharin szerint kizsákmányolás nincs, de értékek átmenete van. A közgazdasági irodalomban a magánszektor hozzájárulását az iparosításhoz "olló", "átszivaty-

tyuzás", "sarc" néven emlegetik. Az elnevezések magukban hordják a nem-egyenértékűséget is. Mind érdekességet említem meg, hogy öt évvel később, 1929 áprilisában, a Központi Bizottság plénumán Sztálin a parasztság "áldozatvállalásáról" vitázva Buharinnal és a jobboldali ellenzékkel, a következőket mondja: "Igaz-e az, hogy csakugyan van ilyen adón felüli adó, melyet a parasztságnak kell fizetnie? Igaz. Hogyan nevezzük ezt a külön adót más néven? Még 'ollónak', 'átszivattyuzásnak' is nevezzük, ami azt jelenti, hogy iparunk gyors fejlesztése céljából pénzeszközöket 'szivattyuzunk át' a mezőgazdaságból az iparba. Szükség van-e erre az 'átszivattyuzásra'? Abban a tekintetben nincs közöttünk nézeteltérés, hogy erre az 'átszivattyuzásra' mint ideiglenes rendszabályra szükség van, ha valóban tartani akarjuk az iparfejlesztés gyors ütemét. Az ipar gyors növekedését pedig minden áron biztosítanunk kell. ... Nos, az 'olló'-ból adódik az a különadó, amely 'valami sarcféle'. Nem sarc, hanem 'valami sarcféle'. Ezzel kell fizetnünk elmaradottságunkért. Erre az adón felüli adóra azért van szükség, hogy előrelendítsük az ipar fejlődését, és véget vessünk elmaradottságunknak.¹⁰ Sztálinnak ezek a szavai közgazdász körökben eléggé ismertek. Az elmélet-történeti irodalomban mind Nyugaton, mind a szocialista országokban olvasható olyan vélemény, hogy a párt Központi Bizottsága Sztálin vezetésével az iparosítás kérdésében a korábbi trockista álláspont-ra helyezkedett. Én inkább úgy fogalmaznék, hogy a szocialista építés gyakorlatához közelebb állt Preobrazsenszkij eredeti szocialista felhalmozás törvénye, illetve, hogy a gyakorlat igazolta azt, hogy a gazdaság strukturális átalakítása /adott esetben az ipar részarányának növelése/ megköveteli a fejlesztendő előnyben részesítést a többi rovására, és ez magában foglalja a nem-egyenértékű cserét is. A gazdaság strukturális átalakításához, az új arányok megteremtéséhez szorosan kapcsolódik a felhalmozás nagyságának és forrásainak a kérdése. Ilyen vonatkozásban figyelemre méltó Kovács Gézának az a megállapítása, hogy "Preobrazsenszkij ... a szocialista eredeti felhalmozás törvényében tulajdonképpen két törvényt, egyrészt a felhalmozási törvényt mint pólustörvényt, másrészt az 'X'-törvényt mint a mechanizmust hordozó törvényt fogalmazott meg. Ez nyilvánul abban, hogy feladatként fogalmazta meg a felhalmozás gyors növelését és felhasználásának központosítását. A felhalmozás nagyságának és gyorsabb vagy lassabb növekedésének a problémája az elsődleges célok rendszerével kapcsolatos. A felhalmozási alap for-

rásainak /mezőgazdaság, ipar/ felkutatása és a felhalmozási alap eltérő mértékű központi igénybevétele pedig a gazdasági mechanizmussal, tehát a másodlagos célok rendszerével összefüggő probléma.¹¹ A szocialista építés eddigi nemzetközi gyakorlata bizonyítja, hogy az eredeti szocialista felhalmozás törvényével nem általában volt probléma, hanem a konkrét mérték meghatározásával, akkor, amikor úgy értelmezték, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása annál gyorsabban mehet végbe, minél hamarabb "vetkőztetjük le" a parasztot az iparosítás szükségességére hivatkozva. Ez azonban már nem egészen Preobrazsenszkij. Természetesen van itt egy nagyon lényeges kérdés, mégpedig az, hogy meg kell találni a harc és az együttműködés dialektikus egységét mint minőséget biztosító mennyiségi mércét. Ez pedig igen nehéz és bonyolult.

Az értéktörvény érvényesüléséről, illetve az eredeti szocialista felhalmozás törvényéről folytatott vitában Preobrazsenszkij fő ellenfele Buharin, aki személyesen nem vesz részt a Kommunista Akadémián folyó vitában, de a diszkusszió jó néhány résztvevője Buharin nézeteit képviseli.

Buharin a Kommunista Akadémián tartott vita előtt a "Novoje otkrovenyje o szovjetszkoj ekonomika ili kak mozsno pogubity rabocse-kresztjanszkij blok" /Új kinyilatkoztatás a szovjet gazdaságról, illetve hogyan lehet megölni a munkás-paraszt blokkot/ című írásában bírálja Preobrazsenszkijt. A szerző nyilvánvalóan nagy jelentőséget tulajdonít írásának, és ezért három helyen, a Pravdában /1924. 283. sz./, a Bolsevik című folyóiratban /1924. 15-16. sz./ és a "K voproszi o trockizme" című, 1925-ben kiadott könyv III. fejezeteként - is megjelenti. Szteckij a vitázók figyelmébe is ajánlja ezt az írást. Buharin itt több érdekes gondolatot felvet. Utal arra, hogy a szocialista felhalmozás optimuma nem az, ami gyors, hanem ami tartós, felhívja a figyelmet a megtérülés, a hatékonyság jelentőségére. Felveti, hogy nem káros-e a szocialista monopólium, és hogy árcsökkenéssel kell küzdeni ellene. A fejlődéshez a belső piac felvevőképességét kell növelni, tehát a probléma nem egy adott nemzeti jövedelmen való osztozkodás, hanem a nemzeti jövedelem növelésének a biztosítása és a szocialista ipar felhalmozása a parasztgazdaságok felhalmozásának a függvénye. Mintegy összegezve Preobrazsenszkij koncepciójának hibáit azt írja, hogy "Preobrazsenszkij elvtárs a proletariátusnak azt javasolja, hogy vágja le az aranytojást tojó tyukot, és ezenkívül abból a megfontolásból indul ki, hogy a tyukot etetni filantrópiát jelent."¹²

A Kommunista Akadémián tartott vita után megjelent Buharin-tanulmányokból meg kell említeni a "K voproszi o zakonomernosztjyah perehodnogo perioda /Krityicseszkije zamecsanyije na knyigu tov. Preobrazsenszkovo "Novaja Ekonomika"/" /Az átmeneti időszak törvényszerűségeiről /Kritikai megjegyzések Preobrazsenszkij "Novaja Ekonomika" című könyvéhez// című cikksorozatát,¹³ valamint a közismert "Zametki ekonomiszta /K nacsalu novovo hozjajsztvennovo goda/" /Egy közgazdász megjegyzései /Az új gazdasági év kezdetéhez// című írását.¹⁴ Ezekben Buharin az előző bekezdésben említett kérdéseket taglalja rendszerezettebben és megalapozottabban, illetve kifejti az ugynevezett arányos munkaráfordítások törvényét.

Buharin Marxnak 1868. január 8-án Engelshez és 1868. június 11-én Kugelmannhoz /erre Pasukanisz is hivatkozik a vitában/ írt leveléből kiindulva arra a következtetésre jut, hogy az értéktörvény a szocializmusban az arányos munkaráfordítás törvényévé, a gazdasági egyensúly univerzális törvényévé alakul át. A törvény tartalma minden formációban lényegében azonos, de megjelenési formája eltérő. A kapitalizmusban ösztönösen és utólag értékformában, a szocializmusban pedig tervszerűen jelenik meg. Az átmeneti időszakban az értéktörvény defetiszizálódik és átnő az arányos munkaráfordítás törvényére. A társadalom rendelkezésére álló összmunkaidőt a szükségletek kielégítése érdekében a szervezett társadalomban a terv osztja el, amely nem más, mint "előzetes anticipálása /megjövendölése/ annak, ami az ösztönös szabályozás mellett post festum alakulna ki."¹⁵ Ezek az arányok az egyenértékűség alapján az egyensúly biztosításával alakulnának ki. Tehát a mezőgazdasággal szemben nem a Preobrazsenszkij által javasolt gazdaságpolitikát kell folytatni. "A gabona - írja Buharin - mezőn nő, és nem a városi macskaköveken. Mi következik ebből? Ebből az következik, hogy a belső piac mérete határozza meg a keresletet, ez az egyik legfontosabb tényező, amely közvetlenül meghatározza a könnyűipar és részben a metallurgiai és más iparágak méreteit. Ez pedig a "lánckapcsolat" alapján meghatározza a többi ágazat közti arányt is. Ezért önmagában véve az ipar semmiféle terve sem készíthető el."¹⁶

A "Zametki Ekonomiszta"-ban az ún. rekonstrukciós időszak követelményeiből és az áruhiány tényéből kiindulva körvonalazza a ma kiegyensúlyozott növekedésnek nevezett gazdaságpolitikai követelményeket.

Az előszóhoz

1. Valóság, 1967. 6. sz. "A szocialista gazdasági stratégiáról folytatott régi vita és néhány új tanulsága" 39-50. old.
2. W. Brus: A szocialista gazdaság működésének általános problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1966. 2. fejezet 56-77. old.
3. dr. Kovács Géza: Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968. IX. fejezet. 141-146. old.
4. W. Brus fogalmazása óvatosabb, mint Ota Siké. "Preobrazsenszkijnek az a véleménye - írja Brus -, hogy az áruviszonyok jellege az állami tulajdon szféráján belül formális, és ez a formai jelleg külső tényezőkből következik, abból a szempontból érdekes, hogy egynegyed évszázaddal előbb hangzott el, mint Sztálin lényegében azonos koncepciója, amit »A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban« című művében fejtett ki. Végül is nincs kizárva, hogy tulajdonképpen ez a forrása Sztálin elméleti inspirációjának" /Brus: A szocialista gazdaság működésének általános problémái. 65. old./
5. Ota Sik: A szocialista áruviszonyok. Kossuth Könyvkiadó és Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968. 41. old.
6. Preobrazsenszkij: Novaja Ekonomika. Izdatyelsztvo Kommunistyicseszkoj Akagyemii, Moszkva 1926. 2. kiadás, 299-300. old.
7. Lásd Földes Károly: A szocialista tulajdon és az árutermelés. Kossuth Könyvkiadó 1968. 163-167. old.
8. A több, mint 50 kötetes Nagy Szovjet Enciklopédia legutóbbi /piros/ kiadásában sincs önálló Buharin, illetve Preobrazsenszkij címszó.
9. Lenin Összes Művei. 45. köt. Kossuth Könyvkiadó 1975. 121. old.
10. Lenin Összes Művei. 42. köt. Kossuth Könyvkiadó 1974. 150. old.

1. A szerző "Novaja ekonomika" c. könyve elméleti részének egyik fejezete.
2. Lenin: Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka. Lenin Összes Művei. 27. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 304. old.
3. Lenin: A marxizmus karikatúrájáról és az "imperialista ökonomizmusról". Lenin Összes Művei. 30. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 92. old.
4. Érdeemes emlékeztetni arra, hogy a történelem során a valutáris diktatúrát rendszerint az adott időszakban a világkereskedelemben és a világgazdaságban domináns szerepet betöltő ország gyakorolta. Amikor a Földközi-tenger kereskedelmében a föníciaiak és a görögök uralkodtak, hatalmas szerepet játszik a görög és föníciai talentum. Firenze akkor uralkodik, amikor a Földközi-tengeren az olasz kereskedelmi tőke az ur. Spanyolország kereskedelmi szerepe előtérbe állítja a nemzetközi valutáris kapcsolatokban a piasztert, Hollandia nemcsak flottájával, posztójával és kereskedelmével uralkodott, hanem a guldennel is. Amikor a világgazdaság és világkereskedelem központja "a tengerek urához" került át, előtérbe kerül az angol font szerepe. Végül, Amerika gazdasági uralma a világgazdaságban a dollár uralmához vezet valutáris téren.
5. Szokolnyikov elvtárs, akivel egy sor gazdaságpolitikai alapkérdésben és gazdaságunk elméleti értékelésében nem értek egyet, brosurájában /"Oszennyije zaminki i problemi hozjajsztvennovo razvjortivannyija" a Pénzügyi Népbiztosság kiadványa/ teljesen helytállóan és időben mutatott rá erre a tényre. Önmagában ez a tény is csak új nyomós érv azon tétel mellett, hogy gazdaságunk alaptörvénye az eredeti szocialista felhalmozás törvénye, az értéktörvény mellett.
6. Glavmetal - a kohászatot és fémipart irányító főhatóság rövidítése /M. I./.
7. Cservonyec - a szovjet tizrubeles neve az 1920-as években /M. I./.

8. Trockij elvtárs időben hívta fel figyelmünket világgazdasági kapcsolataink problémáira a "K kapitalizmus illi szocializmus" című művében. Számunkra elengedhetetlen, hogy minden adott konkrét évben, az összes sajátosság figyelembevételével tudományosan összeállított importtervet készítsünk, és ne mechanikusan összegezzük, s nyirbáljuk az egyes trösztök "igényeit". Az ilyen összegezés nem a szocialista ipar importterve, hanem a behozatal durva hozzáigazítása a valutáris lehetőségekhez anélkül, hogy a jól átgondolt import-optimumot valósítanánk meg.
9. Dekhan - középpázsiai paraszt /M. I./.
10. Erről részletesebben lásd "Ot nepa k szocializmu" című brosurámban a 99-103. oldalt. - Kuriózumként szeretném megemlíteni a következő tény. Sz. V. Cslenov, aki erről a művemről igen elítélő recenziót írt a Pecsaty i revoljucija, 1923. 3. sz-ban, a hibák közt sorolta fel többek közt, hogy szerinte az az állításom egyáltalán nem bizonyított, amely szerint a Donbasz a polgárháboru befejezése után öt évvel, /tehát 1926-ban/ eléri a széntermelés háboru előtti szintjét. A recenzens szerencsétlenségére Donbasz terv szerint éppen 1926-ban köteles elérni a háboru előtti szintet.
11. Erre a folyamatra komoly hatást gyakorol a nagymérvű rejtett munkanélküliség a falun, ami az agrár-tulnépesedés eredménye. A megoldás azonban itt is az ország gyorsabb iparosítása.
12. Emlékeztetem az olvasót, hogy e sorok írójának ezért a gondolatért milyen sok ellenvetést, meg nem értést és félremagyarázást kellett eltűrnie. Most már - magától értetődik - nincs ellenvetés, miután az államnak az ellenkező tapasztalatért tízmilliókat kellett fizetnie. De azzal nem találkozunk, hogy az ellenvetők hibáikat nyíltan beismerjék. Ehhez még nem nőtünk fel.
13. A szovjet tervezési gyakorlatban 1930-ig a naptári és a gazdasági év nem esett egybe. Az un. gazdasági év október 1-től a következő év szeptember 30-ig tartott. Ez többek közt azzal függött össze, hogy az ország gazdasági helyzetét nagymértékben befolyásolták a mezőgazdasági terméseredmények, amelyet a folyó /éves/ tervezésnél figyelembe kívántak venni /M. I./.

14. Ezzel kapcsolatban lásd az áruhiányról írt cikkemet a Pravda, 1925. december 15-i számában. /A cikk "Ekonomicseszkiye zametki /o tovarnom gologye/" címen jelent meg - M. I./.
15. Itt mi az e g y s z e r ü árutermelés osztatlan uralmáról beszélünk, mert amint Marx többször is mondotta volt, az értéktörvény "éppen a tőkés termelésben éri el szabad fejlődését", azaz amikor a munkaerő is áru egy sor más áru mellett.
16. Marx-Engels Művei. 25. köt. Budapest 1974. 313. old.
17. Marx-Engels Művei. 23. köt. Budapest 1967. 220-221. old.
18. Hasznos lesz itt Marxnak az adott témára közvetlenül vonatkozó alábbi megjegyzésére emlékeztetni: "A termelési és létfenntartási eszközök, - írja Marx "A tőke" I. kötetében -, ha a közvetlen termelő tulajdonában vannak, nem tőkék. Tőkévé csak olyan feltételek között válnak, amelyek között egyszersmind eszközül szolgálnak a munkás kizsákmányolására és a rajta való uralkodásra. E tőkés lelkük azonban a politikai gazdász fejében oly bensőséges házasságra lép anyagi szubsztanciájukkal, hogy minden körülmények között tőkének kereszteli őket még ott is, ahol éppen az ellenkezői ennek. /Marx-Engels Művei. 23. köt. 715-716. old./
19. Ugyanakkor figyelembe kell venni azt is, hogy a darabbér és a besorolási bérskála kapcsolatban van az eredeti szocialista f e l h a l m o z á s törvényével, a k i k é n y s z e r i t e t t e n gyors ütemű felhalmozással.
20. Marx-Engels Művei. 23. köt. 518. old.
21. Pajok - a fejadagokra épülő naturális bérrendszer /M. I./.
22. Gomza - az állami gépipari üzemek trösztjének - goszudarsztvennije masinosztroityelnije zavodi - rövidítése /M. I./.
23. Prombank - az állami ipari és közlekedési vállalatok beruházásainak finanszírozásával foglalkozó bank /M. I./.
24. Marx-Engels Művei. 25. köt. 602. old.
25. Ugyanott 738. old.
26. Ugyanott 584. old.
27. Olyan értelemben, mint ahogy Lenin használta.

28. Marx-Engels Művei. 25. köt. 349. old.
29. Az állami hitel illegális kizsákmányolása alatt azt értem, amikor közvetítők a magántőke céljaira használják fel az állam által a felvásárlási célra biztosított eszközöket, amikor különböző machinációkat hajtanak végre a szövetkezeteknek juttatott árukkal stb.
30. "Végül nem kétséges - írja Marx -, hogy a hitelrendszer hatalmas emelőül szolgál majd a tőkés termelési módból a társult munkán alapuló termelési módra való átmenet alatt; de csak mint egyik elem, összefüggésben a magában a termelési módban végbemenő más nagy szerves átalakulásokkal. Ezzel szemben a hitel- és bankügy csodatevő hatalmáról szocialista értelemben táplált illúziók onnan erednek, hogy egyáltalán nem értik meg a tőkés termelési módot, és azt, hogy a hitelük e termelési mód egyik formája. Mihelyt a termelési eszközök már nem válnak tőkévé /ami a magánföldtulajdon megszűnését is magában foglalja/, a hitelnek mint olyanak nincs értelme többé, amit egyébként a saint-simonisták is beláttak." /Marx-Engels Művei. 25. köt. 578. old./
31. Marx-Engels Művei. 25. köt. 492-493. old.
32. Lenin "A szövetkezetekről" című cikkében a szövetkezeti forgalom támogatásával kapcsolatban azt írta, hogy "ezen a támogatáson olyan szövetkezeti forgalom támogatását kell érteni, amelyben t é n y l e g e s e n r é s z t v e s z n e k a l a k o s s á g t é n y l e g e s t ö m e g e i ... Mikor a szövetkezet embere megérkezik a faluba, s ott szövetkezeti boltot nyit, a lakosság ebben voltaképpen egyáltalán nem vesz részt." /Lenin Összes Művei. 45. köt. 370. old./
33. Természetesen nem beszélek itt a z e g é s z g a z d a s á g mérlegéről. Itt az állami szektor győzedelmeskedik, amely minden egyes új évvel sokkal több szegényparasztot szövetkezetesít, egyesít a gépek körül, mint a tényleges földművelés terén, és úgy tűnik, hogy egyedül ez által sokkal többet is fog egyesíteni, mint a kulákgazdaságok.
34. Lenin Összes Művei. 45. köt. 373. old.

1. Az előadás 1926. január 21-én hangzott el. A vita 1926. január 21., 26. és 29-én volt. Az előadás szövege nem azonos szó szerint a Vesztnyik Kommunistyicseszkoj Akagyemii, 14. sz-ban a "Novaja Ekonomikából közölt fejezettel /itt az I. rész/, de alapjaiban a kettő nem tér el egymástól. A vita gyorsírási jegyzőkönyvét a Vesztnyik Kommunistyicseszkoj Akagyemii 15. száma közli a 156-254. oldalon. /M. I./
2. Szokolnyikov G. J. /1888-1939/ 1905-től tagja a bolsevik párt-nak. A világháború idején a Nasa Szlovo című lap munkatársa. Az 1917-es februári forradalom után tagja az OSZD/b/MP moszkvai bizottságának és Moszkva területi irodájának, valamint a Pravda szerkesztő bizottságának. Közvetlenül az Októberi Forradalom után katonai és diplomáciai vonalon dolgozik. 1921-től tagja a Pénzügyi Népbizottság kollégiumának. 1922-től pénzügyi népbiztos, 1926-tól a Goszplán elnökhelyettese, később külügyi népbiztos-helyettes. Több ízben választották KB-tagnak. 1925-ben az "új ellenzék"-hez csatlakozott. Később tagja az egyesült trockista-zinovjevista blokknak. 1936-ban zárják ki a pártból, pártellenes tevékenységért. /M. I./
3. Litvinov és később Mendelszon az 1922-1923-as vitára utal. 1922-ben arról folyt a vita, hogy az adott időszakban betölti-e az arany az értékmérő funkciót, illetve mércéje-e az áraknak. A vitában négy fő irányzat volt. Az egyik szerint az arany az értékmérő. Elsősorban a régi közgazdasági iskola hívei javasolták, hogy térjenek át az aranyforgalomra, a papírpénz szabad beválthatóságára, mert ebben az esetben a pénzrendszer "önszánálása" megoldaná a pénzügyi problémákat. Szokolnyikov szerint az arany már kezdi betölteni az értékmérő funkciót, és az elszámolásoknál már erre kell orientálódni. /"Tovarnij indeksz ili tovarnij rubl" /Árindex, avagy árurubel/ Ekonomicseszka Zsizny, 1922. 278. sz.// Sztrumilin, Gyembo és mások szerint az arany nem értékmérő, funkcióiban papírpénzzel nem helyettesíthető, és ezért szükséges az ún. "árurubel" létrehozása. /Sztrumilin: "Ob usztanovlenyij tvjordoju ucsojnoju egyinyici" /A szilárd számbavételi egység bevezetéséről/ Ekonomicseszka Zsizny, 1922. május 5.; "K finanszovoj reforme" /A pénzügyi reformhoz/ Ekonomi-

- cseszkaja Zsizny, 1922. június 1, 2, 18. Gyembo: Bumazsnij, zolotoj i tovarnij rubl" /A papir-, arany- és áru-rubel/ Pravda, 1922. június 1.; "K perehodu na tovarnij rubl" /Az áru-rubelre való áttéréshez/ Torgovo-promislenaja Gazeta, 1922. november 3./ - Preobrazsenszki, szintén tagadta az aranyvaluta szükségességét. A háboru előtti rubelnek szánta az értékmérő, illetve ármérce szerepet. Elmélete "a háboru előtti aranyrubel visszatükröződése" néven ismeretes az elmélettörténeti irodalomban. /"Ot NEP-a k szocializmu" 106-112. old.; "Tyeoratyicseszkiye oszнови szpora o zolotom i tovarnom ruble" /Az arany- és áru-rubelről folytatott vita elméleti alapjai/ Vesztnyik Kommunistyicseszkoj Akagyemii, 1923. 3. sz. /M. I./
4. Szteckij A. I. /1896-1938/. A Pétervári Műegyetemen tanult. Az Októberi Forradalomban fegyveresen vesz részt. 1921-1923-ban az Insztitut Krasznoj Professzuri-ben tanul. 1923-tól pártmunkás. /M. I./
5. Szteckij itt Buharin "Novoje otkrovenyje o szovjetszkoj ekonomike ili kak mozsno pogubity rabocse-kresztjanszkij blok" /Új kinyilatkoztatás a szovjet gazdaságról, illetve hogyan lehet megölni a munkás-paraszt blokkot/ című cikkére utal, amely a Bolsevik, 1924. 15-16. sz.-ban jelent meg, illetve Buharin "K voproszi o trockizme" című 50 000 példányban 1925-ben kiadott könyvének III. fejezeteként. /M. I./
6. Kon A. F. /1897-1941/. A Harkovi Egyetem jogi karán végezte tanulmányait. 1919-től a Szverdlov Kommunista Egyetemen tanít. Tagja a Kommunista Akadémiának. 1935-től a Marx-Engels-Lenin Intézetben dolgozik. A második világháborúban önkéntes, a Moszkva alatti harcokban esik el. Az 1920-as évek közgazdasági vitáiban aktívan vett részt. /M. I./
7. Mendelszon L. A. /1899-1962/. A Szverdlov Kommunista Egyetem elvégzése után 1924-1925-ben pártmunkás az Urálban. 1925-1928-ban az Insztitut Krasznoj Professzuri-ben tanul. 1928-tól a Goszplan Közgazdasági Kutató Intézetében 1932-től a SZUTA Közgazdasági Intézetében, illetve Világgazdasági és -politikai Intézetében dolgozik. 1935-től a közgazdaságtudományok doktora, illetve a politikai gazdaságtan professzora. Tudományos tevékenységének középpontjában az imperializmus törvényszerűségeinek kutatása áll. /M. I./

8. Mint ismeretes, Hilferding "A fináncióke" című könyvét /magyarul a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1959-ben jelentette meg/ a pénz elemzésével kezdi. "A pénz a forgalmi folyamatban" című II. fejezetben választ keres arra, hogy mi történik akkor, ha "tudatosan szabályozott társadalmi viszony helyettesíti a társadalmi viszony dologi kifejezését" /63. old./, azaz az állam kényszerforgalommal látja el a papírpénzt. Ebben az esetben Hilferding szerint "nem a pénz az igazi értékmérő, hanem a pénz 'árfolyamát' határozza meg az, amit én t á r - s a d a l m i l a g s z ü k s é g e s f o r g a l m i é r t é k n e k neveznek. Ez utóbbit ... a következő képlet határozza meg:
- $$\frac{\text{árak értékösszege}}{\text{a pénz forgási sebessége}}$$
- plusz az esedékes fizetések összege, minusz az egymást kiegyenlítő fizetések, végül, minusz ama forgások száma, amelyekben ugyanaz a pénzdarab váltakozva, majd forgalmi eszközként, majd fizetési eszközként funkcionál." /74. old./ A leglényegesebb következtetése Hilferdingnek az, hogy "zárt bevetésű valutára érvényes a mennyiségi pénzelmélet." /84. old./ A marxista közgazdaságtudomány, amíg nem jutott el a papiros anyagu pénz /a mai pénz/ elméletéhez, Hilferding pénzfelfogását egyértelműen elvetette. /M. I./
9. Pasukanisz E. B. /1891-1937/. Jogász és közgazdász. 1922-ben ő szervezi meg a Kommunista Akadémia jogi szekcióját. 1927-től tagja a Kommunista Akadémia elnökségének. /M. I./
10. 1925-ben az OK/b/P-on belül frakciós csoport - új ellenzék - alakult Zinovjev és Kamenyev vezetésével. A csoport tevékenységében aktívan részt vett G. J. Szokolnyikov pénzügyi népbiztos is. /M. I./
11. Az orosz szövegben "zakon cennosztyi ili sztoimosztyi" szerepel. Az 1920-as években a közgazdasági irodalomban az értéktörvény kifejezésre általában a zakon cennosztyi-t használták. A sztoimoszty fogalma ugyanis jobban kötődik az árutermeléshez /lásd Usakov "Tolkovij szlovor ruszkovo jazika" IV. köt. 524. old./ ebben az időszakban. A későbbiekben a szovjet közgazdasági irodalom már csak a zakon sztoimosztyi-t használja az értéktörvényre. Magától értetődően, a fordításban nem lehet

tett érzékeltetni, hogy a vitázó felek közül ki használja a cennoszty, illetve a sztoimoszty kifejezést. Mindkettőt értéknek fordítottam, és ettől csak ott tértem el, ahol együtt szerepel a kettő, mint például itt is. /M. I./

12. Marx-Engels Művei. 32. köt. Budapest 1974. 541. old.
13. Preobrazsenszkij "Osznovij zakon szocialiszticzeszkovo nakoplenija" /A szocialista felhalmozás alaptörvénye/ című cikkéről van szó, amely a Vesztnyik Kommunistyiczeszkovj Akagyemii, 1924. 8. sz.-ban jelent meg. Minimális eltéréssel ezt ismétli meg a "Novaja ekonomika" című könyvének II. fejezetében a 86-163. oldalon. /M. I./
14. Kac V. J. /1899- / . A közgazdaságtudományok doktora /1947/, professor /1947/. Tudományos tevékenységének fő területe a tervezés módszertana, az ujratermelés üteme és arányai, a nemzeti jövedelem és nemzeti vagyon. Részt vett az első és a második ötéves terv kidolgozásában. Tudományos munkáját a SZUTA Közgazdasági Intézetében, illetve a Goszplán Közgazdasági Kutatóintézetében végezte. /M. I./
15. Szolncev Sz. I. /1872-1936/. A Pétervári Egyetem jogi karán tanul 1900-1904-ben, 1909-1913-ban külföldön tanul közgazdaságtant. 1913-1930-ban a Pétervári-, Tomszki-, Novorossziji-szki Egyetemen és az Odesszai Közgazdasági Főiskolán tanít közgazdaságtant, illetve politikai gazdaságtant. 1929-től akadémikus. 1922-ben jelenik meg a "Vegyenyije v polityiczeszkuju ekonomiju. Predmet i metod" /Bevezetés a politikai gazdaságtanba. Tárgy és módszer/ című könyve. /M. I./
16. Dvolajckij S. M. /1893-1937/. A Jurijevi Egyetem fizika-matematika szakán végez. 1911-ben lép be az OSZDMP-be. 1918-től tanít közgazdasági tárgyakat, illetve politikai gazdaságtant, többek közt a Szverdlov Kommunista Egyetemen, az Insztitut Krasznoj Professzuri-ben, a Moszkvai Állami Egyetemen. 1921-től a Kommunista Akadémia, illetve elnökségének tagja. 1925-től az államapparátusban dolgozik. Aktívan részt vesz az 1920-as évek közgazdasági vitáiban. Ő indítja el a társadalmilag szükséges munka értelmezéséről 1922-ben a vitát. Tevékenyen részt vesz R. Luxemburg felhalmozási elméletéről, a politikai gazdaságtan tárgyáról stb. folyó vitában. /M. I./

17. Weber Alfred /1868-1958/ német közgazdász és szociológus szerint az iparvállalatok "telephely"-ét a szállítási költségek minimuma és a legolcsóbb munkaerő "lelőhely" alapján választják ki. /M. I./
18. 1922-ben a Moszkovszkij Rabocsij szövetkezeti kiadó 20 000 példányban jelenteti meg Preobrazsenszkij "Ot NEP-a k szocializmu" című könyvecskéjét. Dvolajckij a "félíg fantasztikus" jelzővel a könyv előszavában kifejtettekre utal. Az előszóban ugyanis Preobrazsenszkij arról ír, hogy a könyv Minajevnek az orosz történelem professzorának, aki egyben a vasúti járműjavító üzem lakatososa, az Októberi Forradalom 20. évfordulója tiszteletére a Moszkvai Politechnikai Múzeumban a munkásoknak tartott és rádión is közvetített előadássorozatából az V-XII. előadást tartalmazza. /M. I./
19. Híres régi moszkvai piac a szuharjovkai torony melletti téren az 1930-as évek városrendezéséig. /M. I./
20. Motiljev V. E. /1899-1967/. 1918-tól a Munkaügyi Népbiztosság munkatársa. 1920-tól párttag. 1925-ben fejezi be tanulmányait az Insztitút Krasznoj Professzuriben. 1925-től a Leningrádi Műszaki Egyetemen politikai gazdaságtant tanít. 1934-1941-ben a Csendes-óceáni Tudományos Kutató Intézet vezetője. 1941-1949-ben a Moszkvai Állami Egyetem, 1950-1963-ban a Moszkvai Pénzügyi Főiskola professzora. Aktívan részt vesz az 1920-as évek közgazdasági vitáiban. 1925-ben jelenik meg a "Kursz polityicseszkoj ekonomii" című tankönyve. /M. I./
21. A kresztplan /kresztjanszkij plan/ a parasztság magatartását, tervét jelenti. A szónak van bizonyos "kereszt-terv" árnyalatu értelme is, azaz nem esik egybe a Goszplan elképzeléseivel, esetleg keresztezi azt. /M. I./
22. Az "uj ellenzék" különösen Leningrádban - ahol Zinovjev volt a városi tanács elnöke - fejtett ki komoly tevékenységet. A XIV. kongresszus után a Központi Bizottság külön brigádot küld Leningrádba, hogy megmagyarázza a kongresszus határozatát, leplezze le az új ellenzék irányvonalát és vezetőit. /M. I./
23. Rozenberg D. I. /1879-1950/. 1924-1931-ben politikai gazdaságtant tanít a Krupszkaja Kommunista Nevelők Akadémiáján. 1939-1937-ben az Insztitút Krasznoj Professzuri professzora és a

Kommunista Akadémia Közgazdasági Intézetének tudományos főmunkatársa. 1936-tól a SZUTA Közgazdasági Intézetében dolgozik. 1937-től a Moszkvai Állami Egyetem professzora, 1939-től akadémikus, 1941-1943-ban a Kazanyi Egyetemen tanít. 1945-től 1948-ig a Marx-Engels-Lenin Intézet tudományos főmunkatársa. Legismertebb műve a háromkötetes elméletörténet, illetve "A tőke" három kötetéhez írt kommentárjai. /M. I./

24. A tovarizacija jelentése magyarul egy szóval nem fejezhető ki. Az értelme itt: általánossá tenni az árutermelést, árusiasítani a termékeket. /M. I./
25. Rubin "Ocserki po tyeorii Marksza" /Vázlatok Marx értékelméletéről/ című könyve 1923-ban jelenik meg /a 4. kiadás 1929-ben/. Rubin az absztrakt munkát elemezve minden anyagot kidob belőle, és a munka sajátos szociális formájává változtatja azt. Az anyagi termelés és a szociális formák különbségét a két tudomány - a társadalmi technika és a politikai gazdaságtan - eltéréseivel magyarázza, és az anyagot mint tartalmat szembeállítja a társadalmival mint formával. Rubin nevéhez fűződik az absztrakt munka idealista értelmezése az 1926-1929-ben kibontakozott vitában. /M. I./
26. Lásd a Szverdlov Kommunista Egyetem Közleményei. II. köt. Moszkva 1924. 347. old.
- "Motiljev: Lenin hallatlanul világosan és egyértelműen megfogalmazza azt a nézetet, hogy az átmeneti időszak gazdasága egy olyan gazdaság, amelyet célszerűnek tart a proletariátus hatalma alatt lévő államkapitalizmus gazdaságának nevezni. Leninnek Preobrazsenszkij is, Buharin is bizonygatta, hogy ez a terminológia nem elfogadható. Nálunk - mondotta Preobrazsenszkij - nem államkapitalizmus van, hanem szocialista árutermelő gazdaság. Ennek ellenére Lenin továbbra is azt állította, hogy gazdasági rendszerünk olyan rendszert képvisel, amely legközelebb az államkapitalizmushoz áll, azzal a különbséggel, hogy az élén más osztály áll." /Ugyanott 346. old./
27. Lenin: Szobranniye Szocsinyenyija. Tom XIV. 371-374. sztr. /Lenin Összes Művei. 33. köt. Kossuth Könyvkiadó 1965. 83-86. old./
28. Bogdanov A. A. /eredeti neve Malinovszkij/ /1873-1928/. A Har-kovi Egyetem orvostudományi karán 1899-ben fejezi be tanulmá-

nyait. 1896-tól tagja az OSZDMP-nek. 1903-ban csatlakozik a bolsevikokhoz, a III. kongresszus egyik szervezője. A III., IV. és V. pártkongresszusokon a bolsevikok KB-tagnak választják. 1905-1907-ben eltávolodik a bolsevikoktól. 1909-ben a pártellenes "Vperjod"-csoportot vezeti, és frakciós tevékenységéért kizárják a pártból. 1918-ban a Proletkult szervezet fő ideológusa. Az 1920-as évek elején a Moszkvai Állami Egyetemen a politikai gazdaságtan professzora. A világ első Vértanszfúziós Intézetének szervezője, 1926-tól igazgatója. A saját magán végrehajtott kísérletbe halt bele.

"Kratkij kursz ekonomicszeszkoj nauki" című műve 1897-ben jelent meg, melyről Lenin is pozitív recenziót írt. /Lásd Lenin Összes Művei. 4. köt. 33-41. old./ Az érték kérdésében Tugan-Baranovszkijjal vitázva helyes álláspontot foglal el, de a későbbiekben /1920-as évek/ örök kategóriának tekinti az értéket. A politikai gazdaságtanban az un. mechanikus irányzat képviselője, illetve megalapozója. Mechanikus felfogása a politikai gazdaságtanban filozófiai nézeteinek következménye. Bogdanov ugyanis a marxista dialektikával a mechanikus egyensúly-elméletet állítja szembe, és kidolgozza az un. empirionizmust. /M. I./

29. Preobrazsenszkij itt Bogdanov "Vszeobszcsaja organizacionnaja nauka" /Általános szervezéstudomány/ című könyvére utal, melynek harmadik kiadása 1925-ben jelenik meg. Könyvében Bogdanov kísérletet tesz egy általános tudomány, tektológia megalkotására. A társadalmi-gazdasági folyamatokat azonosítja a mechanikai és biológiai folyamatokkal, és a fejlődésben az un. "energia-egyensúlynak" tulajdonít fontos szerepet. A bogdanovi tektológia szubjektív idealizmusa és mechanikussága egészében kompromittálta a szervezéstudományt. /M. I./
30. Bogdanov itt Szkvarcov-Sztyepanovnak a "Sto takoje polityicseszkaja ekonomija" /Mi a politikai gazdaságtan/ című, a Kommunista Akadémián 1925. január 31-én megtartott előadására utal. /Megjelent: Vesztnyk Kommunistyicseszkoj Akagyemii, 1925. 11. sz. 257-292. old./ - Az előadó Marx-, Engels- és Lenin-idézetekkel igyekezett bizonyítani, hogy a politikai gazdaságtan tárgya nemcsak a tőkés formáció vizsgálata, hanem a prekapitalista és posztkapitalista formációké is. Az előadás

volt a politikai gazdaságtan tárgyról rendezett diszkusszió vitaindítója. /M. I./

31. Rjazanov D. B. /1870-1938/. Az 1890-es évektől vesz részt a szociáldemokrata mozgalomban. Az első világháború idején centrista, mensevik lapok munkatársa. Az Októberi Forradalom után a szakszervezeti mozgalomban dolgozik. A szakszervezeti vitában /1920-1921/ pártellenes álláspontra helyezkedik, ezért szakszervezeti munkája alól felmentik. A Marx-Engels Intézet egyik szervezője és 1931-ig igazgatója. Komoly érdemei vannak a klasszikusok kézirati örökségének felkutatásában, megmentésében és sajtó alá rendezésében. Ő indította el a MEGA-sorozatot. 1931 februárjában kizárják a pártból, a mensevik ellenforradalmi tevékenység támogatásának vádjával. /M. I./
32. Vajszberg R. E. /1896-1935/. 1919-1921-ben pártmunkás Kijevben, Szaratovban, Rosztovban. Az Insztitut Krasznoj Professzuri-ben tanult. 1925-1930-ig a Goszplan-ban dolgozik, tagja az elnökségnek is. 1930-1932-ben az Ekonomicseszkaja Zsizny szerkesztője. 1933-ban a Kommunista Akadémia Közgazdasági Intézetének igazgatóhelyettese. Tudományos tevékenységében az szovjet gazdaság elmélete és a tervezés kérdései foglalják el a központi helyet. Az 1920-as évek közgazdasági vitáiban bírálva mind a trockista, mind a jobboldali irányzat közgazdasáit, aktívan vesz részt. /M. I./
33. Buharin "Ekonomika perehodnovo perioda" című könyvének első kiadása 1920-ban jelent meg a Goszudarsztvennije Izdatyelsztvo gondozásában. Mint érdekességet említem meg, hogy magyar nyelven Rudnyánszky Endre fordításában 1921-ben Moszkvában megjelent "Az átmeneti időszak gazdasága". /M. I./
34. Kricman L. N. /1890-1937/. A Zürichi Egyetem kémia szakát végezte el. Tagja a Goszplan elnökségének /1921-től/, a Pravda szerkesztő bizottságának /1923-tól/, a Kommunista Akadémia elnökségének /1923-tól/ 1926-1929-ben a Na agrarnom frontye felelős szerkesztője és 1926-1936-ban tagja a Problemi ekonomiki szerkesztő bizottságának. Az 1920-as évek közgazdasági vitáinak aktív résztvevője. /M. I./
35. Mégpedig például az állami proletárgazdaság különböző esetekben lép fel:

	mint eladó	mint vásárló
1.	monopolista	monopolista
2.	monopolista	konkurrens
3.	monopolista	nem lép fel
4.	konkurrens	monopolista
5.	konkurrens	konkurrens
6.	konkurrens	nem lép fel
7.	nem lép fel	monopolista
8.	nem lép fel	konkurrens
9.	nem lép fel	nem lép fel

36. Kricman itt a szmicska főnevet használja, amely elsősorban összekapcsolást és összeillesztést jelent, mint műszaki fogalom. Átvitt értelme az összefogás, illetve szövetség, de ebben az utóbbi értelemben árnyalattal enyhébb, mint a szozuz tartalma. Két mondattal később a szmicska ellentétpárját a razmicska-t használja. A két ritkített magyar szó tehát csak hozzávetőlegesen felel meg az orosz eredetinek, amely árnyalatával többet mond. /M. I./
37. Marx-Engels Művei. 25. köt. 802. old.
38. SZTO - a Szovjet Truda i Oboroni /Munka és Honvédelmi Tanács/ rövidítése /M. I./
39. Borilin B. Sz. /1901-1939/. Pártmunkás Ukrajnában. 1923-ban az Insztitut Krasznoj Professzuri-be küldik. Tagja a Kommunista Akadémia elnökségének. 1931-1937-ig a Goszplan-ban dolgozik. Aktívan részt vesz az 1920-as évek közgazdasági vitáiban. A politikai gazdaságtan módszertanának kérdéseiben kezdetben idealista álláspontot foglal el, amelyet a vita során felad. A Központi Bizottság megbízásából Miljutyinnal közösen írják meg az 1920-as évek vitáit összegezõ "K raznoglaszijam v polityicseszkoj ekonomii" című /Nézeteltéréseink a politikai gazdaságtanban/ tanulmányt. /M. I./
40. Parvus A. L. /1869-1924/. A századfordulón részt vesz az orosz és német szociáldemokrata mozgalomban. Az OSZDMP II. kongresszusa után a mensevikekhez csatlakozik. Híres tétele a "permanens forradalom" antimarxista elmélete. Később eltávolodik a szociáldemokrata mozgalomtól. Az I. világháború idején sovíniszta, nagyarányú hadiszállítási spekulációkkal foglalkozik. /M. I./

41. A Szocialiszticzeszkij Vesztnyik című mensevik lapot Martov alapította 1921-ben külföldön. A kiadványt az elvakult szovjetellenes propaganda jellemezte. /M. I./
42. Preobrazsenszkij itt a társadalmilag szükséges munka fogalmáról 1922-1923-ban folyt vitára utal. Mint ismeretes, a vitában az un. technikai verziót Dvolajckij fogalmazta meg "K tyeorii cennosztyi Marksza. /O razlicsnom tolkovanyii ponjatyija obscsesztvenno - nyeobhogyimij trud/" /Marx értékelméletéhez /A társadalmilag szükséges munka fogalmának különböző értelmezéseiről// című cikkében. Az un. gazdasági-fogyasztói verziót pedig Mendelszon "K voproszi o razlicsnih verszijah v traktovke ponjatyij obscsesztvenno - nyeobhogyimij trud" /A társadalmilag szükséges munka fogalma értelmezésének különböző verzióiról/ című tanulmányában. A két tanulmányt egyébként az Ekonomicszeszkije Nauki, 1975. 10. sz.-ban ismét megjelentették. A vitát Kovalevszkij "K probleme obscsesztvenno-nyeobhogyimovo rabocsevo vremenyi" /A társadalmilag szükséges munka-
idő problémájához/ írása zárta. /M. I./
43. Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft. Stuttgart 1921. 335. s. /Marx-Engels Művei. 20. köt. Budapest 1963. 303. old./

1. Lásd többek közt: Barla-Szabó Ödön "Az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban" Kossuth Könyvkiadó 1971.; Valovoj-Lapsina "Szocializmus és áruviszonyok" Kossuth Könyvkiadó 1974.; "A szocializmus politikai gazdaságtanának története" Kossuth Könyvkiadó 1975.; N. Petrakova "Nyekotorije voproszi tyeorii i praktyiki regulirovanyija rizka v ekonomike perehodnovo perioda /po ekonomicseszkoj lityerature 20-üh godov/ Moszkva 1968.; V. Manyevics "Problemi metodologii polityicseszkoj ekonomii v szovjetszkoj lityerature 20-üh godov" Moszkva 1970.
2. W. Brus: Id. mű, 63-64. old.
3. Lásd a 35-ös jegyzetet a II. részhez.
4. Preobrazszkij: Novaja Ekonomika. 2. kiadás. Izdatyelsztvo Kommuniszticeszkoj Akagyemii, Moszkva 1926. 28-32. old.
5. Szmirnov V. M. /1887-1937/. 1907-től tagja a bolsevik pártnak. Az 1917-es februári forradalom után Moszkvában dolgozik, tagja a Szocial-Demokrat és a Szpartak bolsevik sajtóorgánumok szerkesztő bizottságának. Az Októberi Szocialista Forradalom után a legfelsőbb Népgazdasági Tanács elnökségének, 1921-1922-ben a Goszplan elnökségének a tagja. 1918-ban "baloldali kommunista", 1919-ben a "katonai ellenzék", 1920-1921-ben a pártellenes "demokratikus centralizmus" csoport egyik vezetője. 1923-ban a trockista ellenzékhez csatlakozott. Frakciós tevékenységéért 1926-ban kizárták a pártból, hamarosan visszaveszik, de a XV. kongresszus /1927/ ismét kizárta.
6. Buharin: Ekonomika perehodnovo perioda. Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo, Moszkva 1920. 101. old.
7. Leninszkij Szbornyik, XI. köt. Moszkva 1929. 375. old.
8. Pravda, 1927. július 7. 153. sz. 2. old.
9. Buharin: K voproszu o trockizme. Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo, Moszkva-Leningrád 1925. 68-69. old. Lásd az 5-ös jegyzetet a II. részhez.

10. Sztálin Művei. 11. köt. Szikra 1950. 241-242. old.
11. dr. Kovács Géza: Gazdaságpolitikai célok és a mechanizmus. 143. old.
12. Buharin: K voproszu o trockizme. 83. old.
13. Először a Pravda 1926. július 1. /148. sz./, július 3. /150. sz./ és július 7. /153. sz./ számaiban jelent meg. Később 1928-ban könyvalakban is kiadták. Valószínűleg ez a későbbi kiadás vezette Barla-Szabó Ödönt arra a megállapításra, hogy "különösen nagy figyelmet keltettek Buharinnak az "arányos munkaráfordítások törvényével" foglalkozó, 1928-ban napvilágot látott fejtegetései" /Barla-Szabó Ödön: Az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban. 225. old./ Ezek a fejtegetések már 1926-ban napvilágot láttak a Pravdában.
14. Megjelent a Pravda, 1928. szeptember 30-i /228. sz./ számában és külön könyvecskeként is a Goszudarsztvennoje Izdatyelsztvo /Moszkva-Leningrád/ gondozásában szintén 1928-ban.
15. Buharin: K voproszu o zakonomernosztyjah perehodnovo perioda. Pravda, 1926. július 3. 3. old.
16. Buharin: K voproszu o zakonomernosztyjah perehodnovo perioda. Pravda, 1926. július 7. 3. old.

Настоящий выпуск "Тетрадей по политической экономии" посвящён дискуссии о законе стоимости, проводившейся в Советском Союзе в 1926-ом году. В первой части выпуска даётся перевод статьи Е. Преображенского "Закон ценности в советском хозяйстве", опубликованной в "Вестнике Коммунистической Академии", 1926 г., № 14, стр. 3-64. Вторая часть выпуска содержит перевод прений по докладу Е. Преображенского, проходивших в Коммунистической Академии 21, 26 и 29 января 1926 года и опубликованных в "Вестнике Коммунистической Академии", 1926 г. № 15, стр. 155 - 254.

В послесловии, автором которого является И. Михалик, переведивший материалы данной дискуссии, даются некоторые дополнительные информации и замечания к этой дискуссии. В частности указывается на то, что в середине 60-ых годов многие экономисты ссылались на дискуссии 1926 года. Автор послесловия не согласен с утверждением, согласно которому Е. Преображенский является, якобы, предшественником Сталина в вопросе формального характера товарного производства в государственном секторе. Подчёркивается также, что при оценке данной дискуссии необходимо подходить с позиций историзма. Далее в послесловии даётся изложение закона первоначального социалистического накопления Преображенского и закона пропорциональных трудовых затрат Бухарина и делается вывод, что концепция Преображенского более соответствовала конкретным историческим условиям, а именно, задачам перестройки структуры народного хозяйства, т.е. индустриализации страны, чем теория Бухарина. В конце послесловия даются некоторые биографические сведения о Бухарине и Преображенском.